

ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา 2567

รายงานการวิจัย

ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ภควัทคีตา

EXTRACT INNOVATIVE LESSONS IN CONVEYING OF GOODNESS AND EVILS IN THE TRIPITAKA AND THE BHAGAVAD-GĪTĀ

จตุภูมิ แสนคำ
พระปริยัติวชิรกวี (ไมตรี ปุณฺญามรินฺโท)
แม่ชีจำเนียร แสงสิน, ดร.
ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล
ผศ.ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ
วิชิต ทองประเสริฐ

รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก
สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
ประจำปีงบประมาณ 2567

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

รายงานการวิจัย

ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ภควัทคีตา

EXTRACT INNOVATIVE LESSONS IN CONVEYING OF GOODNESS AND EVILS IN THE TRIPITAKA AND THE BHAGAVAD-GĪTĀ

จตุภูมิ แสนคำ

พระปริยัติวชิรกวี (ไมตรี ปุญฺญามรินฺโท)

แม่ชีจำเนียร แสงสิน

โยตะ ชัยวรมันกุล

สมบัติ มั่งมีสุขศิริ

วิชิต ทองประเสริฐ

รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจาก

สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ประจำปีงบประมาณ 2567

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

คณะผู้วิจัย จตุภูมิ แสนคำ และ คณะ

คณะกรรมการตรวจสอบ

วันส่งรายงาน

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อสังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา 2) เพื่อเปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา และ 3) เพื่อพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพแบบวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาจากเอกสารปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา และเอกสารทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา ฎีกาอนุฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) ทั้งด้านข้อมูล วิธีวิทยา และทฤษฎี

ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านการสังเคราะห์หลักความดีและความชั่ว พระไตรปิฎกอธิบายความดีผ่านกุศลมูล 3 ประการ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ซึ่งแสดงออกผ่านศีล 5 กุศลกรรมบถ 10 และมรรคมีองค์ 8 ส่วนความชั่วมีรากฐานจากอกุศลมูล 3 ประการ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ขณะที่คัมภีร์ภควัทคีตาอธิบายความดีผ่านการควบคุมตน 3 ระดับ ได้แก่ การควบคุมประสาทสัมผัส อารมณ์ และการรู้คิด ควบคู่กับการปฏิบัติหน้าที่ตามวรรณะด้วยศรัทธาโดยไม่ยึดติดในผลของการกระทำ (นิษกามกรรม) 2) ด้านการเปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่ว พบว่าพระไตรปิฎกตั้งอยู่บนฐานอเทวนิยม ที่ให้เจตนาของแต่ละบุคคลเป็นตัวกำหนดกรรมและรับผลแห่งกรรมด้วยตนเอง ขณะที่คัมภีร์ภควัทคีตาตั้งอยู่บนฐานเทวนิยมที่พระเจ้าทรงเป็นผู้ประทานผลแห่งกรรม แต่ทั้งสองระบบความเชื่อสอนตรงกันว่าเจตนาเป็นจุดกำเนิดของกรรม และกรรมย่อมให้ผลแก่ผู้กระทำเสมอ และ 3) ด้านการพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอด ผู้วิจัยเสนอองค์ความรู้ใหม่ในรูปของการสร้างนวัตกรรม “EIMPD Model” ซึ่งประกอบด้วยขั้นตอนการสำรวจรากแห่งคุณธรรม การเปรียบเทียบโครงสร้างความเชื่อ การพัฒนากรอบคุณธรรมที่เป็นระบบ และการบูรณาการเทคโนโลยีและ AI เพื่อการถ่ายทอดและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ โมเดลนี้มุ่งเน้นให้เกิดการนำความรู้ด้านคุณธรรมไปใช้จริง ตอบโจทย์สังคมพหุวัฒนธรรมยุคดิจิทัลด้วยมาตรฐานจริยธรรมสูงสุด

คำสำคัญ: ความดี, ความชั่ว, นวัตกรรมการถ่ายทอด, พระไตรปิฎก, คัมภีร์ภควัทคีตา

Title:	Extract Innovative Lessons in Conveying of Goodness and Evils in the Tripitaka and the Bhagavad-Gītā
Researcher Team:	Jatubhum Saenkham et al.
Review Committee members	
Submission Date	

ABSTRACT

This research has three objectives: 1) to synthesize the principles of good and evil in the Tripitaka and the Bhagavad Gita; 2) to compare the ways of good and evil in the Tripitaka and the Bhagavad Gita; and 3) to develop innovative methods for conveying the principles of good and evil in the Tripitaka and the Bhagavad Gita. This research is a qualitative documentary research, studying primary sources such as the Tripitaka and the Bhagavad Gita, and secondary sources such as commentaries, sub-commentaries, special treatises, books, textbooks, academic articles, and related research. Data was analyzed using content analysis and triangulation in terms of data, methodology, and theory.

The research results found that: 1) Regarding the synthesis of the principles of good and evil... The Buddhist scriptures (Tripitaka) explain goodness through three roots of wholesome conduct: non-greed, non-hatred, and non-delusion, which are expressed through the Five Precepts, the Ten Wholesome Actions, and the Eightfold Path. Evil, on the other hand, is rooted in three roots of unwholesome conduct: greed, hatred, and delusion. The Bhagavad Gita, however, explains goodness through three levels of self-control: control of the senses, emotions, and thoughts, coupled with fulfilling one's caste according to faith without attachment to the results of actions (Nishkāmakamma). 2) Regarding the comparison of the paths of good and evil, the Tripitaka is based on atheism, where individual intention determines karma and the individual receives its consequences. The Bhagavad Gita, on the other hand, is based on theism, where God bestows the results of karma. However, both belief systems teach that intention is the origin of karma, and karma always yields results to the doer.

3) In terms of developing innovative knowledge transfer, the researchers propose a new knowledge model: the “EIMPD Model,” which comprises steps for exploring the roots of virtue, comparing belief structures, and developing a systematic framework of virtue. And through the integration of technology and AI for effective knowledge transfer and evaluation, this model focuses on the practical application of moral knowledge, addressing the needs of a multicultural digital society with the highest ethical standards.

Keywords: Goodness, Evil, Innovative Knowledge Transfer, Buddhist Scriptures, Bhagavad Gita

กิตติกรรมประกาศ

คณะผู้วิจัยเรื่อง “ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา” ครั้งนี้สำเร็จลงได้เพราะได้รับความอนุเคราะห์และการให้ความช่วยเหลือจากมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และสถาบันวิจัยญาณสังวรที่ได้จัดสรรงบประมาณเพื่อให้ดำเนินการวิจัยเล่มนี้

คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณสถาบันการศึกษา หน่วยงาน และแหล่งข้อมูลทางวิชาการต่าง ๆ ที่ได้เอื้อเฟื้อเอกสาร คัมภีร์ งานวิจัย และบทความที่เกี่ยวข้อง ทั้งทางพระพุทธศาสนาและศาสตร์สาขาอื่น ๆ ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเรียบเรียงเนื้อหาของงานวิจัยฉบับนี้ให้เป็นระบบและสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

นอกจากนี้ คณะผู้วิจัยขอขอบคุณเพื่อนร่วมการศึกษาและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านที่ได้ให้ความช่วยเหลือ แนะนำ แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ตลอดจนให้กำลังใจและสนับสนุนในทุกช่วงของการดำเนินการวิจัย อันเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้งานวิจัยฉบับนี้สามารถดำเนินไปจนบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย

ท้ายที่สุด คณะผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้มีส่วนร่วมในการสนับสนุนทั้งด้านกำลังใจตลอดระยะเวลาของการทำงานวิจัยฉบับนี้ หากงานวิจัยฉบับนี้มีคุณประโยชน์ประการใด คณะผู้วิจัยขอน้อมอุทิศผลแห่งความเพียรนี้เป็นพุทธบูชา และหากยังมีข้อบกพร่องประการใด คณะผู้วิจัยขอน้อมรับไว้เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาและปรับปรุงงานวิชาการให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

คณะผู้วิจัย

สารบัญคำย่อ

อักษรย่อในดุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ ใช้อ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช 2539 โดยอ้างอิงตามลำดับ โดยมีคำย่อและคำเต็มดังนี้

คำย่อ คำเต็ม

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม. = สุตฺตนฺตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคฺค

ที.ปา. = สุตฺตนฺตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวคฺค

ม.มู. = สุตฺตนฺตปิฎก มชฺฌิมนิกาย มูลปณฺณาสก

สํ.ม. = สุตตนฺตปิฎก สงฺยุตฺตนิกาย มหาวารวรรค

องฺ.ทุก. = สุตตนฺตปิฎก องฺคุตฺตรนิกาย ทุกนิปาต

ขุ.ป. = สุตตนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย ปฏิสมฺภิทามคฺค

ขุ.อุ. = สุตตนฺตปิฎก ขุทฺทกนิกาย อุทาน

พระอภิธรรมปิฎก : อภิ.วิ. = อภิธมฺมปิฎก วิภงฺค

อรรถกถาพระสุตันตปิฎก

ที. = ทีฆนิกาย สุมงฺคลวิลาสินี มหาวคฺคฎกถา

สํ.ส.อ. = สํยุตฺตนิกาย สารตฺถปกาสินี สคาถาวคฺคฎกถา

องฺ.ทุก.อ. = องฺคุตฺตรนิกาย มโนรถปูรณี ทุกนิปาตฎกถา

ขุ.ม.อ. = ขุทฺทกนิกาย สทฺธมฺมปชฺโชติกา มหานิทฺเทสฎกถา

ขุ.อิติ.อ. = ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี อิติวุตฺตกฎกถา

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก: อภิ.สงฺ.อ. = อภิธมฺมปิฎก

ปกรณ์พิเศษ: วิสุทธิ = วิสุทฺธิมคฺคปกรณ

อรรถกถา: วิ.วิ. = วิสุทฺธชนวิลาสินี

สำหรับตัวเลข ที่อยู่หลังพระไตรปิฎก ผู้วิจัยใช้แบบ 3 ตอน คือเลขเล่ม เลขข้อ และเลขหน้าตามลำดับ เช่น ดังตัวอย่างเช่น ที.ม.10/373/301 หมายถึง ทีฆนิกาย มหาวรรค พระไตรปิฎก เล่มที่ 10 ข้อที่ 373 หน้า 301 เป็นต้น สำหรับตัวเลข ที่อยู่หลังวิสุทธิมรรค ผู้วิจัยใช้แบบ 2 ตอน คือภาคเลขหน้า เช่น วิสุทธิ 2/368 เป็นต้น สำหรับตัวเลข ที่อยู่หลังอรรถกถา ผู้วิจัยใช้แบบ 2 ตอน คือภาคเลขหน้า เช่น วิ.วิ.1/66 หมายถึง อรรถกถา วิสุทฺธชนวิลาสินี เป็นต้น

สารบัญ

รายละเอียด		หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย		**ก**
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ		**ข**
กิตติกรรมประกาศ		**ง**
สารบัญคำย่อ		**จ**
สารบัญ		**ฉ**
สารบัญภาพ		**ฌ**
สารบัญตาราง		**ญ**
บทที่ 1	**บทนำ**	**1**
	1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
	1.2 คำถามวิจัย	3
	1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	3
	1.4 ขอบเขตการวิจัย	3
	1.5 นิยามศัพท์	4
	1.6 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
	1.7 วิธีดำเนินการวิจัย	12
	1.8 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	13
บทที่ 2	**แนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง**	**14**
	2.1 ความรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก	14
	2.2 แนวคิดเกี่ยวกับหลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก	26
	2.3 ความรู้เกี่ยวกับภควัทคีตา	31
	2.4 แนวคิดเรื่องจริยศาสตร์ในภควัทคีตา	41
	2.5 แนวคิดเกี่ยวกับหลักความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา	56
	2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการถอดบทเรียน	58
	2.7 แนวคิดการถ่ายทอดนวัตกรรม	66
	2.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย	73
	2.9 สรุป	74

บทที่ 3 สังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา 76

3.1 หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก 76

3.1.1 ความเป็นมาของหลักความดีในพระไตรปิฎก 76

3.1.2 ความเป็นมาของหลักความชั่วในพระไตรปิฎก 78

3.1.3 ความหมายของหลักความดีในพระไตรปิฎก 79

3.1.4 ความหมายของหลักความชั่วในพระไตรปิฎก 82

3.1.5 สาระสำคัญของหลักความดีในพระไตรปิฎก 83

3.1.6 สาระสำคัญของหลักความชั่วในพระไตรปิฎก 87

3.1.7 สรุปหลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก 89

3.2 หลักความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา 90

3.2.1 ความเป็นมาของหลักความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา 90

3.2.2 ความเป็นมาของหลักความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา 91

3.2.3 ความหมายของหลักความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา 93

3.2.4 ความหมายหลักความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา 94

3.2.5 สาระสำคัญของหลักความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา 95

3.2.6 ทัศนะของคัมภีร์ภควัทคีตาในหลักความดีและความชั่วให้ถือเอาเจตนาเป็นหลัก 95

3.2.7 สาระสำคัญของหลักความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา 97

3.2.8 สรุปหลักความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา 98

บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล 99

4.1 เปรียบเทียบวิถีความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา 99

4.1.1 วิถีความดีในพระไตรปิฎก 99

4.1.2 กุศลกรรมบถ 10 105

4.1.3 วิถีความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา 110

4.1.4 วิถีความชั่วในพระไตรปิฎก 112

4.1.5 วิถีความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา 118

4.1.6 สรุป 122

4.2 วิเคราะห์นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา 123

4.2.1 สิ่งที่คัมภีร์ภควัทคีตาถ่ายทอด 124
4.2.2 ความแตกต่างระหว่างโมกษะและนิพพาน 127

บทที่ 5 สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ 129
5.1 สรุปผลการวิจัย 130
5.2 อภิปรายผลการวิจัย 132
5.3 องค์ความรู้ใหม่ 138
5.4 ข้อเสนอแนะ 140
5.4.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย 140
5.4.2 ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ปฏิบัติ 141
5.4.3 ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยต่อไป 142
บรรณานุกรม 143
ประวัติผู้วิจัย 157

สารบัญภาพ

แผนภาพที่	**หน้า**
2.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย	74
3.1 พุทธพจน์ที่ใช่ว่าใครๆ ก็ทำได้	79
3.2 พระกฤษณะทรงประทานอนุศาสน์ “ภควัทคีตา” ให้แก่อรชุน	91
4.1 ความรู้ใหม่ที่พบ – แนวคิดการออกแบบพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและในคัมภีร์ภควัทคีตา	130
5.1 ความรู้ใหม่	138

สารบัญตาราง

ตารางที่ **หน้า**

4.1 สรุปความแตกต่าง 128

บทที่ 1
บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

อะไรดีอะไรชั่ว? เป็นปัญหาที่นักปรัชญาทุกยุคทุกสมัย พยายามหาคำตอบสำหรับปัญหาครอบจักรวาลนี้ แต่ละคนคิดว่าตนได้แก้ไขปัญหานี้แล้ว แต่ภายในไม่กี่ปี ปัญหาก็จะกลับมามีมิติใหม่อีก อันที่จริง คำตอบส่วนใหญ่ในภายหลัง จะพบว่าไม่เพียงพอหรือไม่น่าพอใจ ดังนั้นจึงมีผู้เสนอมโนทัศน์ไว้หลากหลาย หนึ่งในมโนทัศน์นั้นมีความน่าสนใจ เสนอว่า ความดีมิใช่สิ่งตายตัวมีปัจจัยหลายอย่างที่เป็นเงื่อนไข และมีส่วนในการกำหนด เช่น บุคคล เวลา สถานที่ ดินฟ้าอากาศ สภาพแวดล้อม สภาพเศรษฐกิจ วัฒนธรรมประเพณี เป็นต้น (วิทย์ วิทศเวทย์, 2532, หน้า 67) นอกจากนี้ในคัมภีร์ของแต่ละศาสนา ได้แก่ คัมภีร์พระคริสตธรรมเก่า คัมภีร์พระคริสตธรรมใหม่ คัมภีร์อัลกุรอาน พระไตรปิฎก และและคัมภีร์ภควัทคีตา ได้เสนอคำตอบและพยายามอธิบายมโนทัศน์ ความดี ความชั่ว เพื่อให้ได้คำตอบอันน่าพึงพอใจ

พระพุทธศาสนา มีพระไตรปิฎกเป็นหนังสือรวบรวมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งมีทั้งคำสอนในด้านธรรมะ ศีลธรรม และจริยธรรม ที่มีเป้าหมายเพื่อให้พุทธศาสนิกชน สามารถเข้าใจและแยกแยะความดีและความชั่วได้อย่างชัดเจน ในพระไตรปิฎก มีการกล่าวถึงเรื่องกรรมโดยเฉพาะโดยให้ความเห็นว่า การกระทำที่จะเป็นความดีหรือความชั่วนั้น ต้องเปนการกระทำที่มีความจงใจหรือมีเจตนา การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา เรียกวา กรรม ดังพระพุทธพจนวา “เรากล่าวเจตนาว่าเปนกรรม บุคคลคิดแล้ว จึงกระทำกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ” (องฺ ฉกฺก (ไทย) 22/334/368) การกระทำที่ปราศจากเจตนาไมจัดวาเปนการะทำความดีหรือการกระทำความชั่วแตอย่างใด การกระทำความดีนั้น เป็นการกระทำที่เกิดจากเจตนาดีประกอบดวยกุศลมูลหรือรากเหง้าแห่งความดี ได้แก่ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ สามารถกระทำได้ 3 ทาง ได้แก่ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต สวนการกระทำความชั่วนั้น เป็นการกระทำที่เกิดจากเจตนาชั่วประกอบด้วยอกุศลมูลหรือรากเหง้าแห่งความชั่ว ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ สามารถกระทำได้ 3 ทาง ได้แก่ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต การกระทำความชั่ว 3 ทาง ได้แก่ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต นำไปสู่ความเดือดร้อน ดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลบางคนในโลกนี้ ทำแต่กายทุจริตมิได้ทำกายสุจริต ทำแต่วจีทุจริตมิได้ทำวจีสุจริต ทำแต่มโนทุจริตมิได้ทำมโนสุจริต เขาเดือดร้อน” (องฺ เอก (ไทย) 20/249/47) ในทางตรงข้าม ถ้ากระทำความดี 3 ทาง ได้แก่ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ย่อมไม่เดือดร้อน ดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลในโลกนี้ ทำแต่กายสุจริตมิได้ทำกายทุจริต ทำแต่วจีสุจริต มิได้ทำวจีทุจริต ทำแต่มโนสุจริตมิได้ทำมโนทุจริต เขาไม่เดือดร้อน” (องฺ เอก (ไทย) 20/250/48)

คัมภีร์ภควัทคีตา ได้บรรยายลักษณะของความชั่วและคนชั่วไว้ว่า “ในสังสารวัฏนี้ ผู้มีความเกลียดชัง ดุร้าย ชั่วช้าต่ำทราม อาตมาย่อมไปในกำเนิดอสูรซึ่งเป็นกำเนิดที่ไม่ดีเสมอ” (ภควัทคีตาแปลยกศัพท์ 16.19, สำเนียง เลื่อมใส, 2567, หน้า 244) บุคคลผู้กระทำดีหรือกระทำชั่วจะได้รับผลของการกระทำอย่างไรนั้น พระเจ้าจะเป็นผู้อำนวยให้เพราะทรงรู้อยู่ตลอดเวลา พระเจ้าเป็นผู้เปี่ยมด้วยปุญญานุภาพ สามารถจะธำรงรักษาไว้ซึ่งคนดีและทำลายคนชั่วได้ตลอดเวลา หากต้องการให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้นถ้าบุคคลใดฝักใฝ่ในการทำดีตลอดเวลา ยึดมั่นและระลึกพระเจ้าตลอดเวลา พระเจ้าก็จะช่วยให้ผู้นั้นเข้าถึงพระองค์โดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ดังความว่า “ผู้เปล่งเสียงว่า โอม พยางค์เดียว ระลึกถึงซึ่งอาตมาอันเป็นพรหมมัน เมื่อละร่างไปย่อมบรรลุถึงบรมคติ” (ภควัทคีตาแปลยกศัพท์ 8.13, สำเนียง เลื่อมใสแปลยกศัพท์, 2567, หน้า 175) และ “คนผู้มีใจประเสริฐ ผู้บรรลุความสำเร็จสูงสุด เมื่อเข้าถึงอาตมาแล้ว ย่อมไม่ได้รับการเกิดใหม่ซึ่งเป็นแดนทุกข์ และมีสภาพไม่ยั่งยืน” (ภควัทคีตาแปลยกศัพท์ 8.15, สำเนียง เลื่อมใส, 2567, หน้า 175) ในคัมภีร์ภควัทคีตานั้น กำหนดให้ทำหน้าที่ของตนด้วยมีจิตศรัทธาในพระเจ้า การปฏิบัติหน้าที่เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ทั้งหน้าที่ในทางโลกและในทางธรรม ดังนั้นโลกจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อแต่ละคนนั้นปฏิบัติตามหน้าที่และการงานของตน ได้แก่ (1) ในทางโลก หากบุคคลปฏิบัติหน้าที่และการงานของตนอย่างแข็งขันอย่างซื่อสัตย์สุจริต ทำในสิ่งที่ถูกต้อง ควรกระทำ และไม่ก้าวกายในหน้าที่ของผู้อื่น ย่อมทำให้สังคมและประเทศชาติก็จะเกิดความสงบสุขร่มเย็น และ (2) ในทางธรรม หากบุคคลประพฤติปฏิบัติหน้าที่แห่งตน ด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์และมีจิตศรัทธาในพระเจ้าอยู่เสมอ บุคคลนั้นก็จะได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่สามารถสละซึ่งผลแห่งกรรมหรือผลแห่งการกระทำทั้งหลายลงเสียได้ และได้นำตนให้เข้าสู่หนทางแห่งการบรรลุโมกษะ เพื่อหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ดังนั้นการปฏิบัติหน้าที่อันบริสุทธิ์ คือ การกระทำด้วยมีจิตศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าเป็นที่ตั้ง

พระพุทธศาสนา และคัมภีร์ภควัทคีตา ต่างนำเสนอความดีและความชั่วในมุมมองที่แตกต่างกัน การวิเคราะห์ การเปรียบเทียบ และสังเคราะห์ จากการศึกษาความดีและความชั่วทั้งจากพระพุทธศาสนาและคัมภีร์ภควัทคีตา ย่อมนำไปสู่นวัตกรรม (innovation) ซึ่งเป็นการนำแนวความคิดใหม่ หรือการใช้ประโยชน์จากสิ่งที่มีอยู่แล้ว นำมาใช้ในรูปแบบใหม่ ซึ่งเกิดจากการใช้ความรู้และความคิดสร้างสรรค์ (knowledge and creativity idea) เป็นการกระทำที่ใหม่ (new action) ความคิดใหม่ (new thought) และวิธีปฏิบัติใหม่ (new practice) การถ่ายทอดนวัตกรรม (diffusion of innovation) และถอดบทเรียน (lessons learned) เพื่อสร้างการเรียนรู้ในการพัฒนาตัวตน โดยนำความรู้ที่ได้รับมาจากพระพุทธศาสนาและคัมภีร์ภควัทคีตา และนำไปใช้ในการยกระดับคุณภาพการเรียนรู้ให้ดียิ่งขึ้น เกิดชุดความรู้ที่เป็นรูปธรรม นำไปสู่การปรับวิธีคิด และเปลี่ยนแปลงวิธีการเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ ผ่านกระบวนการคิดและการปฏิบัติ ทำให้การเรียนรู้ที่มีคุณภาพยิ่งขึ้น การถอดบทเรียน ประกอบด้วย (1) ผลลัพธ์ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ (2) เหตุผล/เหตุปัจจัยที่

เป้าหมายบรรลุหรือไม่บรรลุ (3) บทเรียน (ความรู้/การเรียนรู้)ที่ได้ และ (4). แนวคิดการพัฒนางานในอนาคต (พัทนดนัย จินตนครชัยศร, 2565, หน้า 26-27)

ดังนั้น ด้วยเหตุดังกล่าวมาแล้วนี้ คณะผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะทำวิจัย เรื่อง “ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา” ผลการวิจัยนำไปสู่การวิเคราะห์นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา และอุปสรรคในการพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่ว นำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ใหม่ การต่อยอดความรู้ ที่สามารถเกื้อกูลแก่การประพฤติปฏิบัติ ก่อให้เกิดคุณค่าในระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว สังคม ชุมชน และประเทศชาติสืบต่อไป

1.2 คำถามวิจัย

1.2.1 สังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาเป็นอย่างไร

1.2.2 เปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตามีความเหมือนและแตกต่างอย่างไร

1.2.3 วิเคราะห์นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาเป็นอย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.3.1. เพื่อสังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

1.3.2. เพื่อเปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

1.3.3. เพื่อวิเคราะห์นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1.4.1 ขอบเขตด้านเนื้อหา การศึกษาวิจัยเรื่อง “ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) แบบวิจัยเอกสาร (Documentary research) จากเอกสารปฐมภูมิ (Primary sources) ได้แก่ พระไตรปิฎก และคัมภีร์ภควัทคีตา และเอกสารทุติยภูมิ (Secondary sources) ได้แก่ อรรถกถา ฎีกาอนุฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ บทความวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการ ใน 3 ประเด็น ดังนี้

(1) การสังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

(2) เปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

(3) พัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีรภควัทคีตา

1.4.2 ขอบเขตด้านเวลา ใช้เวลาในการดำเนินงานวิจัย ตั้งแต่ พ.ศ. 2567-2568

1.5 นิยามศัพท์

1.5.1 ความดีในพระไตรปิฎก หมายถึง บุญ หรือ กุศล ซึ่งเป็นคุณสมบัติทางจิตใจของมนุษย์ที่ทำให้มนุษย์มีจิตใจสูง พิจารณาจากความประพฤติเพื่อยกจิตใจให้สูงขึ้น หรือ objective good โดยแบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ (1) ระดับศีล 5 (2) ระดับกุศลกรรมบถ 10 และ (3) ระดับมรรค 8

1.5.2 ความชั่วในพระไตรปิฎก หมายถึง ความทุกข์และความเดือนร้อนที่เกิดจากกระทำที่เกิดอกุศลมูล 3 ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลง รวมถึงไม่รักษาศีล 5 ไม่รักษากุศลกรรมบถ 10และไม่ปฏิบัติตามมรรค 8 ซึ่งเป็นเหตุสำคัญในการทำกรรมชั่ว

1.5.3 ความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา หมายถึง การใช้อำนาจของปรกฺฤติและการข่มอินทรีย์ให้อยู่ห่างจากอารมณ์ การประกอบกรรมอันปราศจากกามนั้นควรปฏิบัติให้เหมาะสมตามหน้าที่ของตน การข่มอินทรีย์เป็นการทำลายซึ่งกาม และการจัดลำดับขั้นของการควบคุมตน 3 ขั้น ได้แก่ (1) การควบคุมประสาทสัมผัส (sensory regulation) (2) การควบคุมอารมณ์ (emotional regulation) และ (3) การควบคุมการรู้คิด (cognitive regulation)

1.5.4 ความชั่วในพระคัมภีร์ภควัทคีตา หมายถึง การทำบาปหรือทำชั่ว หรือการกระทำที่เป็นความอธรรมในภควัตคีตา ซึ่งเป็นความแตกต่างของผู้ประกอบกรรมด้วยศรัทธาและขาดศรัทธา อำนาจไม่ปกติของปรกฺฤติและการไม่ข่มอินทรีย์ให้อยู่ห่างจากอารมณ์ การประกอบกรรมไม่เหมาะสมตามหน้าที่ของตน กามเป็นสิ่งที่ผลักดันให้คนกระทำบาปเพราะไม่มีการข่มอินทรีย์เพื่อการทำลายซึ่งกาม ไม่ควบคุมประสาทสัมผัส ไม่ควบคุมอารมณ์ และไม่ควบคุมการรู้คิด ขาดความพึงใจในอาตมัน (หรือตัวตน หรือดวงวิญญาณ ซึ่งในทางศาสนา และปรัชญาฮินดูถือว่าเที่ยงแท้ถาวร) ของตนทำให้กรรมปรากฏ

1.5.5 ถอดบทเรียน หมายถึง การถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

1.5.6 นวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่ว หมายถึง รูปแบบหรือแนวทางในการถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาโดยสร้างนวัตกรรมทางความคิดในเชิงวิเคราะห์ เปรียบเทียบ สังเคราะห์ ตีความ และสรุปความเรื่องความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาผ่านเอกสารปฐมภูมิ ทุติยภูมิ งานวิจัย หนังสือ ตำรา บทความและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

1.6 ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัย เรื่อง “ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา” ผู้วิจัยต้องการศึกษาประเด็น (1) เพื่อสังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา (2) เพื่อเปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา และ (3) เพื่อพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีรภควัทคีตา

1.6.1. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

หอมหวล บัวระภา และคณะ (2561) ได้วิจัยเรื่อง เกณฑ์วินิจฉัยการทำดีการทำชั่วในพระพุทธศาสนา วัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอเกณฑ์วินิจฉัยการทำดีการทำชั่วในพระพุทธศาสนา เมื่อศึกษาแล้วทำให้ทราบว่า เกณฑ์วินิจฉัยมีอยู่ 2 ประการ คือ (1) เกณฑ์วินิจฉัยหลักประกอบด้วย 1) เจตนาที่ซ่อนอยู่ภายในเป็นภาวะขับเคลื่อนให้ลงมือกระทำทั้งดีและชั่ว 2) กุศล คือความดีความงาม สิ่งที่ดี อกุศล คือสิ่งที่มิใช่ความดี มิใช่ความงาม มิใช่สิ่งดี 3) บุญ คือสิ่งชำระพื้นจิตใจให้สะอาด บาป คือสิ่งที่ทำให้ตกไปในที่ชั่ว 4) กุศลกรรมบถ คือทางทำดี อกุศลกรรมบถ คือทางทำชั่ว และ 5) เบญจศีล (2) เกณฑ์วินิจฉัยรองหรือเกณฑ์ร่วมเป็นการพิจารณาและอนุวัติตามอัธยาศัยที่ต่างกันของสัตว์โลก (มนุษย์) จึงได้วางเกณฑ์ที่อ่อนลงซึ่งเรียกว่า เกณฑ์รอง ประกอบด้วย 1) มโนธรรม ได้แก่ สภาพของใจที่มีธรรมประจำใจคือมีความรู้สึกผิดชอบดีชั่ว รู้ว่าอะไรถูกอะไรผิด อะไรควรทำอะไรไม่ควรทำ ฯลฯ และ 2) มติของท่านผู้รู้ ได้แก่ คนมีความรู้ มีปัญญา ฉลาดในทางดี ซึ่งจะเป็นผู้ช่วยวินิจฉัยการกระทำทั้งดีทั้งชั่ว และพฤติกรรมไม่พึงประสงค์ที่เกิดขึ้นในสังคมได้อย่างมีเหตุผล

สาคร พรหมโคตร (2562) ได้วิจัยเรื่อง มโนทัศน์เรื่องเกณฑ์ความดีในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า ความดีหรือความชั่ว มักมีปัญหาเกี่ยวกับความหมายและเกณฑ์ที่จะวินิจฉัย เช่น อะไรและอย่างไร จึงจะเรียกว่าดี อะไรและอย่างไร จึงเรียกว่า ชั่ว แต่ปัญหาเช่นนี้อาจจะมีเฉพาะแต่ในภาษาไทยเท่านั้น ส่วนทางธรรม ที่ใช้คำบัญญัติจากภาษาบาลี ความหมายและเกณฑ์เกี่ยวกับเรื่องนี้นับได้ว่าชัดเจน ดังนั้น คำว่า ดีและชั่วในภาษาไทย มีความหมายกว้างมาก เฉพาะคำว่า ดี มีความกว้างยิ่งกว่าคำว่าชั่ว คนประพฤติดีมีศีลธรรม ก็เรียกว่าคนดี อาหารอร่อยถูกใจผู้ที่กิน ก็อาจพูดว่า อาหารมื้อนี้ดี เครื่องยนต์ที่มีประสิทธิภาพหรือทำงานเรียบร้อย คนก็เรียกว่า เครื่องยนต์ดี ไม้ค้อนที่ใช้ได้สำเร็จประโยชน์สมประสงค์ คนก็ว่าค้อนนี้ดี ภาพยนตร์ที่สนุกสนานถูกใจ คนที่ชอบภาพยนตร์เรื่องนี้ดี ภาพเขียนสวยงาม คนก็ว่าภาพนี้ดี หรือถ้าภาพนั้นอาจขายได้ราคาสูง คนก็ว่าภาพนั้นดีเช่นเดียวกัน โรงเรียนที่บริหารงานและมีการสอนได้ผล นักเรียนเก่ง ก็เรียกว่าโรงเรียนดี คนสามคนบอกว่า ดี แต่ความหมายที่ว่าดีนั้นอาจไม่เหมือนกัน คนหนึ่งว่าดี เพราะสวยงามถูกใจ อีกคนหนึ่งว่าดีเพราะเหมาะแก่การใช้งานของเขา ในทำนองเดียวกัน ของที่คนหนึ่งว่า ดี อีกหลายคนอาจบอกว่าไม่ดี

ของบางอย่างมองในแง่หนึ่งว่าดี มองในแง่อื่นอาจว่าไม่ดี ความประพฤติหรือการแสดงออกบางอย่างในถิ่นหรือสังคมหนึ่งว่าดี อีกถิ่นหรืออีกสังคมหนึ่งว่าไม่ดี ดังนี้เป็นต้น หาที่ยุติไม่ได้ หรืออย่างน้อยไม่ชัดเจน อาจต้องจำแนกเป็นดีทางจริยธรรม ดีในแง่สุนทรียภาพ ดีในแง่เศรษฐกิจนั้นเอง

Phra Mony Keo (2566) ได้วิจัยเรื่อง มโนทัศน์ว่าด้วยความดี ความชั่วในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท พบว่า มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธจริยศาสตร์2) เพื่อศึกษามโนทัศน์เรื่องความดี ความชั่วในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท 3) เพื่อวิเคราะห์มโนทัศน์เรื่องความดี ความชั่วในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท จากการศึกษา พบว่า หลักพุทธจริยศาสตร์มีสาระสำคัญของพุทธจริยศาสตร์ คือ การไม่ทำความชั่วทั้งปวง การทำกุศลคือความดีให้พรั่งพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว เกณฑ์วินิจฉัยความดี–ชั่วตามทัศนะของพระพุทธศาสนา ใช้เกณฑ์การตัดสินจากมูลเหตุของการกระทำ คือ เจตนาที่เป็นกุศล-อกุศลเป็นหลักใช้ผลของการกระทำ และการยอมรับของวิญญูชน เป้าหมายสูงสุดในชีวิตของพุทธจริยศาสตร์ แบ่งได้เป็นสองระดับ คือ ระดับโลกิยะ และระดับโลกุตระ (นิพพาน) มโนทัศน์ความดีความชั่วที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เป็นพุทธจริยศาสตร์ที่ควรศึกษาเป็นอย่างยิ่ง มีเนื้อหาเรื่องราวประกอบ ก่อให้เกิดภาพและสำนึกที่ดีสำหรับผู้ศึกษา ได้เห็นถึง พฤติกรรมของตัวละครแต่ละตัวที่แสดงออกในแต่ละเรื่อง เห็นถึงจริยธรรมของตัวละครอย่างชัดเจนมี การจำแนกความดี - ความชั่วแทรกไว้ในเนื้อเรื่อง เนื้อหาสาระสำคัญมุ่งแสดงเพื่อให้ผู้ศึกษาได้ทราบ ถึงเรื่องราวของพุทธจริยศาสตร์โดยผ่านพฤติกรรมของตัวละครวิเคราะห์มโนทัศน์ว่าด้วยความดี ความชั่วในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท ความดีหมายถึงการที่จิตประกอบด้วยกุศลธรรมมีเจตนาดีในการกระทำความชั่ว ซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับความดี การวินิจฉัยความดี – ความชั่ว ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท เกณฑ์ตัดสินความดีความชั่วในอรรถกถาธรรมบทใช้เกณฑ์หลักคือเจตนา และเกณฑ์รองได้แก่บัณฑิตชนร่วมในการตัดสิน ในอรรถกถาธรรมบทมีปัญหาเกี่ยวกับความดีความชั่ว มีการยกตัวอย่างบุคคลที่ประกอบความดี และมีตัวอย่างบุคคลที่ประกอบความชั่วอกุศล การยกตัวอย่างความดี ความชั่วในอรรถกถาธรรมบทได้ยกตัวอย่างบุคคลครอบคลุม 3 ด้านคือทางกาย ทางวาจา และทางใจ การยกตัวอย่างทำให้มโนทัศน์เรื่องความดี ความชั่วที่ปรากฏในอรรถกถาธรรมบทชัดเจนมากยิ่งขึ้น สำหรับเป้าหมายสูงสุดมโนทัศน์ว่าด้วยความดีคือการพ้นจากสิ่งที่เป็นความชั่วคือการได้เข้าถึงนิพพาน ซึ่งจะต้องปฏิบัติตามทางสายกลางคือมรรคมีองค์ 8 ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะเข้าไปถึงเป้าหมาย

จิรพร ชีวะธรรม และคณะ (2564) ได้ศึกษาเรื่องวิเคราะห์การพัฒนาชีวิตตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาแนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาชีวิตที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนาชีวิตตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และเพื่อวิเคราะห์การพัฒนาชีวิตตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก โดยมีระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า ชีวิตของมนุษย์เป็นสภาพที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ การพัฒนาชีวิตมนุษย์จากบทสวดสรรเสริญพระพุทธคุณที่ว่า “อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ” เน้นย้ำหลักการฝึกฝนพัฒนาชีวิตจนถึง

ขีดความสามารถสูงสุดด้วยการพัฒนาจากภายใน ทั้งทางด้านกาย อารมณ์ และจิตใจ ซึ่งกระบวนการพัฒนาจะต้องด้าเนินไปพร้อม ๆ กัน 4 ด้าน คือ 1) การพัฒนากาย 2) การพัฒนาสังคม (ศีล) 3) การพัฒนาจิต 4) การพัฒนาปัญญา เพื่อให้เหมาะสมกับศักยภาพของมนุษย์ ซึ่งสามารถฝึกให้รู้แจ้งธรรมได้ พระพุทธศาสนาใช้วิธีการแห่งสิกขา ซึ่งแปลว่า การศึกษา หมายถึงการพัฒนาพฤติกรรม ได้แก่ข้อปฏิบัติส้าหรับการพัฒนากาย วาจา ใจ ให้เจริญงอกงาม จนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นหรือนิพพาน

พระมหาโสพส ชนุตฺตโม (พรมมา), (2562) ได้ศึกษาเรื่อง ความมีอยู่ของความชั่วในพุทธปรัชญาเถรวาท พบว่า ความชั่วในทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาท จัดได้ว่ามีอยู่ 2 ระดับ คือ ระดับกรรมนิยาม หมายถึง ความมีอยู่ของความชั่วที่ดำเนินไปตามกฎแห่งกรรม และระดับจิตนิยาม หมายถึง ความมีอยู่ของความชั่วในความรู้สึกที่เกิดขึ้นในจิตใจของผู้กระทำ ความชั่วเป็นผลของการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลมีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ กิเลส กรรม และวิบาก จัดได้ว่าเป็นรากเหง้าของความชั่ว ทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาท เกณฑ์วินิจฉัยถึงความมีอยู่ของความชั่วในทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาทถือได้ว่าความชั่วเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง โดยพุทธปรัชญาเถรวาทว่าใครก็ตามที่กระทำกรรมชั่วย่อมได้วิบากกรรมคือ ตกนรก นรกหมายถึงแดนเป็นสถานที่รองรับผู้กระทำชั่ว แต่การให้ผลของกรรมชั่วเป็นเรื่องที่ สลับซับซ้อน เพราะกรรมชั่วนั้นเป็นกระบวนการทางธรรมชาติแต่กรรมชั่วนั้นจะให้ผลเร็วหรือช้าเท่านั้นเอง เพราะการให้ผลของกรรมชั่วนั้นมีเงื่อนไขของกรรม คือ“เวลา”“หน้าที่” และ “ความหนัก, เบา” โดยกรรมชั่วบางอย่างให้ผลเร็ว กรรมชั่วบางอย่างให้ผลช้า กรรมชั่วบางอย่างให้ผลในชาตินี้ กรรมชั่วบางอย่างให้ผลในชาติต่อไป ประมวลเกณฑ์แนวคิดเชิงยืนยันได้ว่า ความมีอยู่ความชั่วตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นสิ่งที่มีอยู่จริง

พระมหาวันดี กนฺตวีโร (ปะวะเส) (2561) ศึกษา เรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตา” พบว่าคัมภีร์ภควัทคีตา เป็นส่วนหนึ่งของมหากาพย์ภารตะอยู่ในบรรพที่ 6 เป็นการรบระหว่างฝ่ายปาณฑพกับฝ่ายเการพ ที่เป็นพี่น้องร่วมสายเลือดเดียวกันเพื่อเป็นการแย่งชิงความเป็นใหญ่ เป็นการสนทนาระหว่างพระกฤษณะกับอรชุน โดยที่อรชุนเป็นผู้ถาม ส่วนพระกฤษณะเป็นผู้ตอบในการรบที่ทุ่งกรุเกษตร การรบดำเนินไปอย่างดุเดือดติดต่อกันถึง 18 วัน เสียกำลังพลไปจำนวนมากแล้วในที่สุดฝ่ายธรรม คือ ตระกูลปาณฑพเป็นฝ่ายชนะ อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตาประกอบด้วย ความจริงเกี่ยวกับพรหมัน พระเจ้า กรรม สังสารวัฏ การเกิดใหม่ และการบรรลุโมกษะ ในความจริงทั้งหมดนั้นสามารถเข้าถึงได้ด้วยวิถีทาง 3 อย่าง ประกอบด้วย (1) วิถีทางแห่งปัญญา (ชฺญานมารฺค) (2) วิถีทางแห่งการกระทำ (กรฺมมารฺค) และ (3) วิถีทางความภักดีเชื่อมั่น (ภกฺติมารฺค) ในวิถีทั้ง 3 เน้น หนักไปที่วิถีทางความภักดีเชื่อมั่น (ภกฺติมารฺค) มากกว่าวิถีทางอื่น ๆ และอภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตาเมื่อสังเคราะห์แล้ว สามารถสรุปลงในทฤษฎีอภิปรัชญาทั้ง 3 คือ (1) อภิปรัชญา

ในคัมภีร์ภควัทคีตาตามทฤษฎีจิตนิยม (2) อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตาตามทฤษฎีสสารนิยม และ (3) อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตาตามทฤษฎีธรรมชาตินิยม

ชญาดา ราศีจันทร์ และคณะ (2563) ศึกษาเรื่อง “สภาวะมนุษย์ในปรัชญากฤษณมูรติ” ผลการวิจัยพบว่า สภาวะมนุษย์ในปรัชญาอินเดียทั้งอาสติกะและนาสติกะ สามารถแบ่งออกเป็นทั้งด้านร่างกายและจิตใจซึ่งเป็นปัจจัยที่สัมพันธ์กัน ปรัชญาอินเดียมีจุดประสงค์หลักในชีวิตคือการกลับไปรวมกันกับความเป็นจริงขั้นสูงสุด โดยอาศัยแนวทางการใช้ชีวิตอย่างถูกต้องชอบธรรม ส่วนสภาวะมนุษย์ในปรัชญากฤษณมูรตินั้น สามารถมองได้หลายมิติ กล่าวคือ มนุษย์มีความกลัว ความอยาก ความทะเยอทะยานความริษยา ความอ้างว้างเดียวดาย การหลบหนี ความเคยชิน ความสับสน ความตาย การตื่นรู้ ความเป็นจริง ความรัก เสรีภาพ รวมเป็นความทุกข์ที่มีความขัดแย้งกันอยู่นับตั้งแต่เกิดจนตายชีวิตของมนุษย์เราเป็นเพียงภาพสะท้อนของสภาวะภายในตนเอง แต่อย่างไรก็ตาม มนุษย์สามารถทำความดีเพื่อเข้าถึงอิสรภาพได้โดยอาศัยภาวะจิตที่มีการตื่นรู้เพื่อเกิดสมาธิและมีปัญญา ประการสำคัญกฤษณะมูรติไม่ต้องการให้ผู้คนยึดติดในแนวคิดของตนเพราะเชื่อว่า มนุษย์แต่ละคนสามารถเป็นครูและศิษย์ของตนเองได้ มนุษย์ควรแสวงหาและสืบสวนสิ่งต่าง ๆ อย่างที่มันเป็นโดยปราศจากการตัดสินถูกผิด ดี-ชั่ว มนุษย์จึงสามารถเรียนรู้ได้จากอดีต ใช้หลักสำคัญคือการสังเกตวิเคราะห์เพื่อตรวจสอบตนเองตลอดเวลา การค้นหาเข้าไปข้างในและในที่สุดก็จะสามารถปลดปล่อยตนเองให้เป็นอิสระจากสภาวะต่าง ๆ ได้

พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร (บุญเรือง) (2563) ศึกษา เรื่อง “การเสริมสร้างพุทธจริยธรรมตามหลักไตรสิกขาของสามเณรวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่” พบว่า (1) การเสริมสร้างพุทธจริยธรรมตามหลักไตรสิกขาของสามเณรวัดเจดีย์หลวง โดยใช้กรอบไตรสิกขาเป็นเครื่องมือควบคุมและพัฒนาพฤติกรรมสามเณรได้เป็นอย่างดี ทำให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ตามเป้าหมายของวัด 3 ด้าน คือ ความประพฤติดี (ศีล) กิจวัตรดี (สมาธิ) และความรับผิดชอบดี (ปัญญา) (2) วิธีการเสริมสร้างพุทธจริยธรรมตามหลักไตรสิกขาของสามเณรวัดเจดีย์หลวง มีวิธีการเสริมสร้างพุทธจริยธรรมด้วยการนำแนวคิดเรื่องไตรสิกขาในเชิงกิจกรรมหลายอย่าง เช่น การนุ่งห่มเรียบร้อย การสนทนากับพระผู้ใหญ่ต้องประณมมือทุกครั้ง (ศีล) และการไหว้พระสวดมนต์ เช้า/เย็น (สมาธิ) การกวาดลานวัด ทำความสะอาดเสนาสนะ หรือการทำวาระตามที่มอบหมายให้เรียบร้อย (ปัญญา) เป็นต้น เป็นการส่งเสริมพุทธจริยธรรมตามหลักหลักไตรสิกขาผ่านกิจกรรมและเติมเต็มการเรียนรู้ในมิติไตรสิกขา และ (3) ข้อเสนอแนะอันเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต หลักไตรสิกขาทำให้เกิดมีทิศทางในการดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง แต่ต้องได้รับการปลูกฝังอย่างจริงจังจากหลาย ๆ ฝ่าย ควรให้สามเณรรู้จักธรรมะในหลายรูปแบบ ควรเปิดศูนย์การเรียนรู้พุทธศาสนาในชุมชนให้เกิดการประยุกต์ใช้ธรรมะในชีวิตจริงได้ และควรสร้างความเข้าใจในหลักพุทธศาสนาให้มากขึ้น แทนที่ให้

สามเณรเพียงท่องจำ ควรต้องให้วิเคราะห์สร้างการเรียนรู้พุทธศาสนาในทุกมิติทั้งประวัติศาสตร์และธรรมะผ่านแผนที่พุทธประวัติศาสตร์ เป็นต้น

จิรพร ชีวะธรรม และคณะ (2564) ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์การพัฒนาชีวิตตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก” พบว่า ชีวิตของมนุษย์เป็นสภาพที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ การพัฒนาชีวิตมนุษย์จากบทสวดสรรเสริญพระพุทธคุณที่ว่า “อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ” ที่เน้นย้ำหลักการฝึกฝน พัฒนาชีวิตของมนุษย์ จนถึงขีดความสามารถสูงสุด โดยการพัฒนาชีวิตจากภายใน ทั้งทางด้านกาย อารมณ์ และจิตใจ อันละเอียดอ่อน กระบวนการพัฒนาซึ่งจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน 4 ด้าน คือ (1) การพัฒนากาย (2) การพัฒนาสังคม (ศีล) (3) การพัฒนาจิต (4) การพัฒนาปัญญา เพื่อให้เหมาะสมกับศักยภาพของมนุษย์แต่ละบุคคล ตามที่พระพุทธองค์ได้ตั้งสมมติฐานว่า สมรรถภาพทางจิตของมนุษย์ สามารถฝึกให้รู้แจ้งธรรมได้ ดังดอกบัวที่พร้อมจะเบ่งบานทุกเมื่อ พระพุทธศาสนาใช้วิธีการแห่งสิกขา ซึ่งแปลว่า การศึกษา หมายถึง การพัฒนาพฤติกรรม ได้แก่ ข้อปฏิบัติสำหรับการพัฒนากาย วาจา ใจ ให้เจริญงอกงาม จนบรรลุจุดหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นหรือนิพพาน สิกขาเป็นการพัฒนาที่แท้จริงตามนัยแห่งพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาชีวิตมนุษย์ได้แก่ บุญกิริยาวัตถุ หมายถึงหลักการทำบุญ 10 อย่าง มีทานมัย สีลมัย ภาวนามัย เป็นต้น ซึ่งเป็นหลักการเบื้องต้นในการฝึกฝนพัฒนาคนให้เจริญงอกงามในความดี เมื่อได้ปฏิบัติบุญกิริยาวัตถุอย่างถูกต้องและให้แพร่หลายจะช่วยเสริมสร้างความมั่นคงและความสงบสุขแก่สังคม และเป็นพื้นฐานที่จะช่วยให้ก้าวหน้าในไตรสิกขาได้เป็นอย่างดี

ภาวนา 4 นั้น แต่เดิมถูกกล่าวถึงในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า “ภาวิต” เป็นคุณสมบัติของพระอรหันต์ผู้ไกลจากกิเลส และเป็นผู้สำเร็จการศึกษาแล้ว เป็นผู้ที่ได้รับการพัฒนาแล้วทั้ง 4 ด้านคือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ซึ่งพบว่าใกล้เคียงกันมากกับวงการศึกษาสมัยใหม่ ที่กล่าวถึงการพัฒนาโดยแปลจากของฝรั่งว่า development 4 ด้าน หรือ growth 4 ด้าน คือ (1) การพัฒนาด้านกาย (physical development) (2) การพัฒนาด้านสังคม (social development) (3) การพัฒนาด้านอารมณ์ (Emotional development) และ (4) การพัฒนาด้านปัญญา (Wisdom development) ทั้งภาวนา และdevelopment เป็นการพัฒนาสี่ด้านเหมือนกัน แต่แตกต่างกันในแง่โครงสร้าง (outline) พระพุทธศาสนามีโครงสร้างหลัก คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ความหมายของพระธรรมอันเป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นประกอบด้วยปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ และภาวนา 4 นี้เป็นส่วนของการกระทำ คือ “ปฏิบัติ” ซึ่งจะต้องฝึกฝนพัฒนากายและจิตใจให้เจริญไปพร้อม ๆ กัน เพื่อให้ส่งผลต่อ กันตามหลักปัจจัยสัมพันธ์ หมายความว่า ภาวนา 4 จะต้องเชื่อมโยงเป็นระบบเดียวกัน ไม่ใช่แยกเป็นด้าน ๆ เหมือนการศึกษาของฝรั่ง นอกจากนั้น ภาวนา 4 ยังสามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือที่คอยตรวจสอบความก้าวหน้าในการฝึกฝน และปฏิบัติในระบบไตรสิกขาได้อีกด้วย

วณิชยา ปรือปรัก มานพ นักการเรียน (2566) ศึกษาเรื่อง “แนวคิดเรื่องโยคะในภควัทคีตา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์” ผลการศึกษาพบว่า (1) แนวคิดเรื่องโยคะในปรัชญาอินเดีย แนวคิดลัทธิโยคะมุ่งเน้นภาคปฏิบัติตามแนวทางแห่งภักดีโยคะ กรรมโยคะ และชญาณโยคะ ให้ความหมายมุ่งเน้นวิธีการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ นำไปสู่วิเวกญาณเท่านั้นจึงจะบรรลุโมกษะได้ (2) เรื่องโยคะในคัมภีร์ภควัทคีตา มุ่งสอนให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติ แสวงหาการหลุดพ้น ในท่ามกลา ความวุ่นวายในสังคม สนับสนุนการทำหน้าที่ เพื่อให้โลกดำรงอยู่ได้ เน้นเรื่องกรรมมุ่งไปที่พระเจ้าเป็นการอ้างถึงสิ่งสมบูรณ์ มากกว่าจะพิจารณาไปที่การกระทำ ดุจน้ำบนใบบัวที่บาปนั้นไม่อาจแทรกซึมในชีวาตมันได้ เพราะมนุษย์ได้ถูกกำหนดให้ทำกรรม ตามหน้าที่ อันเป็นประโยชน์ต่อมนุษยชาติ ตามแนวทางปฏิบัติหลักกรรมโยคะและชญาณโยคะที่เชื่อมโยงระหว่างมนุษย์กับพระเจ้า เพื่อนำชีวาตมันเป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน และ (3) ข้อโต้แย้งเรื่องกรรมโยคะและชญาณโยคะ ศังกราจารย์มุ่งเน้นชญาณโยคะอย่างเดียว ขณะที่รามานุชะรวมเอาทั้งชญาณโยคะ กรรมโยคะและภักติโยคะไว้ในด้วยกัน โยคะในคัมภีร์ภควัทคีตาตรงกับวิธีการอธิบายโยคะของรามานุชะมากกว่าจะเป็นไปในแบบของศังกราจารย์ เพราะชญาณโยคะเป็นสิ่งที่ปุถุชนเข้าใจได้ยาก นอกจากนักบวชเท่านั้นที่เข้าใจได้ การใช้กรรมโยคะและภักติโยคะเพื่อเข้าถึงชญาณโยคะผ่านการทำหน้าที่เป็นการอธิบายที่เข้าใจได้ง่ายกว่า

พระมหาสำเนียง เลื่อมใส (2534) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคีตา” พบว่า ปรัชญาทั้งสองระบบมีแนวความคิดทางอภิปรัชญาต่างกัน จึงทำให้ทรรศนะทางญาณวิทยาและจริยศาสตร์ต่างกันด้วย ปรัชญาภควัทคีตายอมรับอัตตาสูงสุดว่าเป็นสิ่งที่ควบคุมธรรมชาติทั้งหมด ขณะที่พุทธปรัชญาปฏิเสธในเรื่องนี้ สำหรับทรรศนะทางญาณวิทยานั้น ปรัชญาทั้งสองระบบ มีส่วนคล้ายคลึงกันบ้างว่า ความไม่รู้ (อวิทยา) เป็นสาเหตุให้เกิดกรรม และมนุษย์ควรจะกำจัดความไม่รู้นั้นเสีย ซึ่งวิธีการที่จะกำจัดความไม่รู้นั้น พุทธปรัชญาสอนให้มนุษย์ใช้ปัญญาที่เกิดขึ้นในตัวเองแต่ภควัทคีตาจะสอนให้มนุษย์ยึดพระผู้เป็นเจ้าเป็นศูนย์กลาง ส่วนแนวความคิดทางจริยศาสตร์ ปรัชญาทั้งสองระบบสอนตรงกันว่ากรรมเกิดจากเจตนา และผู้ทำกรรมใดย่อมได้รับผลของกรรมนั้น ต่างกันแต่ว่าภควัทคีตาสอนให้มนุษย์มีเจตนามุ่งต่อพระผู้เป็นเจ้าจึงจะเป็นกรรมดี แต่พุทธปรัชญาสอนว่าเจตนาที่มาจากการละกิเลสเป็นเหตุให้เกิดกรรมดี อย่างไรก็ตาม ปรัชญาทั้งสองระบบต่างก็มีความเห็นร่วมกันว่า ธรรมชาติแห่งความจริงสูงสุดนั้น มีลักษณะเป็นความสงบสูงสุด เป็นบรมสุขและเป็นสภาวะที่ไม่ต้องกลับมาเกิดอีก

แม่ชีจำเนียร แสงสิน (2547) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบสมาธิในคัมภีร์โยคะสูตรกับคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก” พบว่า สมาธิในโยคสูตรกับคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกเป็นหนทางนำมาซึ่งความสุขทั้งร่างกายและจิตใจ ช่วยให้จิตสงบดับความทุกข์ต่าง ๆ และนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ สมาธิในคัมภีร์ทั้งสองมีขั้นตอนการปฏิบัติแตกต่างกัน แต่ละผลการปฏิบัติคล้ายคลึงกัน สมาธิในโยคะสูตรช่วยควบคุมความเปลี่ยนแปลง หรือความฟุ้งซ่านของจิต ทำให้จิตสงบ ช่วยลดอกุศลจิตที่เป็น

สาเหตุของความทุกข์ ส่วนสมาธิในสุตตันตปิฎก ช่วยทำให้จิตใจสะอาดหมดจด และมีปิติปราโมทย์ ถ้าผู้ปฏิบัติหมั่นฝึกฝนอบรม ภาวนาปฏิบัติมากขึ้น นำไปสู่ความเยือกเย็น และบรรลุพระนิพพานในที่สุด สมาธิในสองคัมภีร์เป็นพื้นฐานที่จะนำไปสู่การรู้แจ้ง คือ พระนิพพาน หรือ สมปรัชญาตสมาธิ ดังนั้น การปฏิบัติสมาธิ ต้องปฏิบัติตามขั้นตอนและการปฏิบัติให้บรรลุผลที่แท้จริง

พระครูปลัดสังวาลย์ เทวสโร (2560) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์” ผลการศึกษาพบว่า “ศรัทธา” ในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การเชื่อมั่นในความดีเป็นการเชื่อที่มีเหตุผลสนับสนุน เป็นศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญากำกับเสมอ มีลักษณะของความเชื่อตามความเป็นจริง โดยมองให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างเหตุกับผลของสิ่งต่าง ๆ ผู้มีความเชื่อถูกต้องจะไม่ตัดสินหรือลงความเห็นในเรื่องใด ๆ จนกว่าจะได้รับการพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติจนเห็นผลที่ได้รับจากประสบการณ์ด้วยตนเอง ความเชื่อหรือศรัทธาในพระไตรปิฎกมี 4 ประการ คือ (1) กัมมสัทธา (2) วิปากสัทธา (3) กัมมัสสกตาสัทธา (4) ตถาคตโพธิสัทธา โดยสรุปแล้วเน้นให้เชื่อกฎแห่งธรรมชาติ กฎแห่งการกระทำของปัจเจกบุคคล หรือกฎแห่งเหตุผล และการเชื่อมั่นในพระรัตนตรัย ในฐานะเป็นแบบอย่าง และเป็นกฎที่เราจะต้องเข้าใจและปฏิบัติตามเพื่อความพ้นทุกข์ ในส่วนของศาสนาพราหมณ์ในแต่ละยุคแต่ละสมัยมีความเชื่อที่แตกต่างกันออกไปในลัทธิของชาวอารยันใหม่มีส่วนคล้ายคลึงกับปรัชญาของศาสนาใหม่ที่เกิดขึ้นในชมพูทวีปในสมัยเดียวกันคือ ศาสนาเชน ศาสนาพราหมณ์ และพระพุทธศาสนา มีปรัชญาธรรมดังนี้ (1) มีความเชื่อยิ่งขึ้นว่า ดวงวิญญาณเป็นอนันตะ ดวงวิญญาณนั้นผ่านมาจากการเกิด (ชาติ) อันนับไม่ได้ชาติหนึ่งอาจเกิดเป็นอย่างหนึ่ง อาจเกิดเป็นคนมีฐานะดี เป็นคนจน มีปัญญาดี บางทีเป็นคนโง่ บางครั้งอาจเป็นสัตว์บางชนิด และเป็นพืชบางอย่างก็มี เวียนกันอยู่อย่างนี้ไม่มีเวลาหยุดนิ่ง จนกว่าจะเข้าถึงซึ่งความหลุดพ้น (โมกษะ) จากการเกิดเข้าไปอยู่กับปฐมวิญญาณ คือ มหาพรหม (2) ความแตกต่างกันของชีวิตเป็นไปด้วยอำนาจของกรรม คือ การกระทำไว้แต่ชาติก่อน ๆ และเพราะกรรมนั้นเองที่ทำให้เวียนว่ายตายเกิดเป็นวัฏฏะอยู่ (3) เพราะเชื่อว่ามีกรรมเป็นเครื่องบันดาลให้เกิด และความไม่เสมอภาคที่มี เพราะการกระทำนั้น ๆ จึงมีลัทธิใหม่สอนว่า เพื่อไม่ให้มีความเสมอภาค และเพื่อไม่ให้มีการเวียนเกิดเวียนตาย อย่างนั้นก็ควรจะมีอกรรม คือ การไม่กระทำ ทำตัวให้เข้าถึงอกรรม ในที่นี้อธิบายว่า คือ พรหม แต่การที่มนุษย์จะหลีกกรรมไปสู่อกรรมมีอยู่ทางเดียว คือ สละบ้านเข้าอยู่ป่าแสวงหาธรรมเป็นเบื้องหน้า และ (4) ด้วยเหตุแห่งการนับถือว่า วิญญาณต้องเวียนว่ายตายเกิดเพราะกรรมดังกล่าวข้างต้น จึงเกิดมีลัทธิการสิ้นสุดแห่งโลกเก่า และการเริ่มต้นแห่งโลกใหม่ เป็นไปตามกาลสมัยดังกล่าวข้างต้น การเกิดแห่งโลก หรือการสิ้นสุดแห่งโลก เป็นหน้าที่ของเทวะผู้สร้างและเทวะผู้ทำลาย

พระเทพกมล วรฤทธิ์ และพระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม (2565) ศึกษาเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบพรหมตามคติพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในสังคมไทย” พบว่าพรหม

ในพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู สิ่งที่เหมือนกัน ได้แก่ การเป็นเทพ เสวยสุขอยู่ในวิมานพรหมโลกเป็นที่อยู่ มีอานุภาพ และมีรัศมีกายสว่างไสว แต่สิ่งที่ต่างกัน คือ พรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ เป็นเทพแห่งเมตตา เป็นผู้สร้างทุกสิ่งในโลก มีเพียงองค์เดียวกำเนิดขึ้นเองเป็นผู้ให้กำเนิดพระเวท เป็นผู้ลิขิตชะตาชีวิตมนุษย์ เป็นหนึ่งในพระตรีมูรติ เป็นอมตะ ส่วนพรหมในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นเทพประเภทหนึ่งที่ไม่เสพกาม อาศัยอยู่ในพรหมโลก เป็นสัตว์โลกชนิดหนึ่งที่มีกุศลมาก มีกำเนิดมาจากมนุษย์ที่บรรลุฌาน เมื่อสิ้นอายุขัยในพรหมภูมิต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ในคติของสังคมไทย พรหมในพุทธศาสนาเถรวาทได้ถูกอธิบายในบริบทของความบริสุทธิ์พรหมเป็นผู้วิเศษ มีคุณธรรม บิดามารดาผู้มีคุณเปรียบดังพรหม เพราะมีพรหมวิหารเป็นคุณธรรม ในขณะที่พรหมในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้รับการเคารพนับถือในฐานะเป็นสิ่งสูงสุดที่คอยปกปักรักษาและอำนวยโชคลาภให้แก่ผู้นับถือบูชา

1.7 วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) แบบการวิจัยเอกสาร (Documentary research) มีขั้นตอนการทำวิจัยตามลำดับ ดังนี้

1.7.1 ขั้นตอนการศึกษา (Study) ประกอบด้วย

(1) รวบรวมข้อมูล ด้วยวิธีการศึกษาค้นคว้าจากเอกสารปฐมภูมิ (Primary sources) ได้แก่พระไตรปิฎก และคัมภีร์ภควัทคีตา และเอกสารทุติยภูมิ (Secondary sources) ได้แก่ อรรถกถา ฎีกาอนุฎีกา ปกรณ์วิเสส หนังสือ ตำรา บทความวิชาการ บทความวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการ

(2) จัดประเภท วิเคราะห์ อธิบายความ ตีความ และเปรียบเทียบข้อมูลที่ได้มาจากเอกสารปฐมภูมิและเอกสารทุติยภูมิ เพื่อสังเคราะห์ เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย

1.7.2 ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูล (Data analysis) เป็นการจัดประเภทเนื้อหา และจัดลำดับข้อมูลที่ค้นคว้าให้มีความสัมพันธ์กับเนื้อหาอย่างเป็นระบบ แล้วนำข้อมูลดังกล่าวมาสรุปแบบอุปนัย (induction) จากข้อเท็จจริง (fact) ส่วนย่อยหลาย ๆ ส่วน แล้วสรุปความให้ครอบคลุมข้อเท็จจริงส่วนย่อยเหล่านั้น

1.7.3 ขั้นตอนการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) วิเคราะห์เนื้อหา โดยนำเสนอผ่านรายงานการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และสร้างรูปแบบ (model) การถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

1.7.4 ขั้นตอนการตรวจสอบสามเส้า (Triangular check) ประกอบด้วย

(1) การตรวจสอบด้านข้อมูล (Data) ได้แก่ ข้อมูลปฐมภูมิ และข้อมูลทุติยภูมิ

(2) การตรวจสอบด้าน (Methodology) ได้แก่ การจัดประเภท การวิเคราะห์ การอธิบาย ความการตีความ การสรุปอุปนัย และการสร้างรูปแบบ

(3) การตรวจสอบด้านทฤษฎี (Theory) ได้แก่ ทฤษฎีการตีความที่ให้ความสำคัญแก่เจตนารมณของผูเขียน ทฤษฎีการตีความที่เน้นคัมภีร์ และทฤษฎีการตีความที่เน้นความสำคัญที่ผู้อ่าน

1.7.5 ขั้นตอนสรุปผล (Conclusion) นำเสนอในรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ในรูปแบบการเขียนเชิงพรรณนาที่ผ่านการตรวจสอบจากผู้ทรงคุณวุฒิ และบทความวิจัยที่ได้รับการตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ

1.8 ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย

1.8.1 ได้ทราบหลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

1.8.2 ได้ทราบความแตกต่างในวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

1.8.3 ได้ทราบผลการวิเคราะห์นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา รวมไปถึงอุปสรรคในการพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่ว

บทที่ 2
แนวคิดทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา” ในบทนี้มีประเด็นที่จะศึกษาดังนี้

2.1 ความรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับหลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก

2.3 ความรู้เกี่ยวกับภควัทคีตา

2.4 แนวคิดเรื่องจริยศาสตร์ในภควคีตา

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับหลักความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการถอดบทเรียน

2.7 แนวคิดเกี่ยวกับการถ่ายทอดนวัตกรรม

2.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.9 สรุป

2.1 ความรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎก

สิ่งที่ควรทำความเข้าใจให้ดีอันดับต่อไปก่อนเข้าสู่เนื้อหาการวิจัยนั้นก็คือความหมาย และความสำคัญของพระไตรปิฎก รวมถึงความเข้าใจต่อความหมายของ “การสังคายนา” ที่อาจยังมีผู้เข้าใจผิดพลาดคลาดเคลื่อนอยู่

2.1.1 ที่มาของพระไตรปิฎก

แต่แรกเริ่มเดิมทีเมื่อต้นพุทธกาล ยังไม่มีการเรียบเรียงคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้อย่างเป็นหมวดหมู่ ครั้นล่วงมาในสมัยปลายพุทธกาล เมื่อกาลก่อนปรินิพพานของพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า เมื่อทรงปรินิพพานไปแล้ว พระธรรมและวินัยที่พระองค์ได้แสดงไว้และบัญญัติไว้แล้วแก่ภิกษุทั้งหลายนั้นเองที่จะเป็นศาสดาแทนพระองค์ต่อไป ข้อนี้จึงแสดงให้เห็นว่า พระไตรปิฎกอันเป็นการรวบรวมพระธรรมและวินัยที่พระพุทธเจ้าได้แสดงไว้นั้น มีความสำคัญเทียบเท่ากับพระพุทธเจ้าเอง ตามพระดำรัสของพระองค์ และในพระไตรปิฎกยังปรากฏหลักฐานว่า การริเริ่มรวบรวมประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้าเข้าไว้นั้น เกิดขึ้นปลายพุทธกาล ดังที่ปรากฏใน “สังคีติสูตร” ซึ่งพระสารีบุตรผู้เป็นพระอัครสาวกได้แสดงถึงวิธีการแยกหมวดหมู่แห่งหัวข้อธรรมไว้ ครั้นในเวลาต่อมา เมื่อพระพุทธเจ้าได้ปรินิพพานแล้ว ได้มีภิกษุที่บวชเมื่อแก่รูปหนึ่ง ผู้ยังเป็นปุถุชนอยู่ ได้กล่าวขึ้นในทำนองว่า การที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วนั้นเป็นการดี เพราะในยามที่พระองค์ยังอยู่นั้น ทรง

กวดขันตักเตือนข้อห้ามต่าง ๆ ให้พวกเราลำบาก ต่อไปนี้เราจะทำอะไรก็ได้ตามใจชอบ (พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย, 2546)

พระมหากัสสปะผู้เป็นพระเถระเมื่อได้ฟังเช่นนั้นจึงดำริขึ้นว่า แม้พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปไม่นาน ก็ยังมีผู้คิดเช่นนี้ ต่อไปภายหน้าอาจเกิดการประพฤติผิดไปจากพระธรรมวินัย ด้วยเหตุนี้เอง พระมหากัสสปะจึงได้ชักชวนพระเถระผู้เป็นอรหันต์จำนวน 500 องค์ที่ได้เคยทันฟังคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรงจากพระโอษฐ์มาประชุมกันเพื่อรวบรวมประมวลคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งนี้ก็คือการคิดทำสังคายนาอย่างจริงจังขึ้น การทำสังคายนาครั้งแรกนี้ จึงได้เกิดขึ้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงปรินิพพานล่วงแล้ว 3 เดือน ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา โดยมีพระมหากัสสปะทำหน้าที่เป็นประธานในการซักถาม มีพระอานนท์ผู้อุปัฏฐากของพระพุทธเจ้าอย่างใกล้ชิดเป็นผู้แสดงพระธรรม และมีพระอุบาลีผู้ที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าเป็นผู้เลิศในทางวินัยเป็นผู้วิสัชนาพระวินัยต่อที่ประชุม ใช้เวลา 7 เดือน จึงแล้วเสร็จ มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระธรรมออกเป็น 2 คือ พระสูตรและพระอภิธรรม และพระวินัย 1 รวมกันเป็น 3 ดังที่เรียกว่าพระไตรปิฎกนั้นเอง

2.1.2 ความถูกต้องแม่นยำในการสังคายนา

พระไตรปิฎกในปัจจุบัน มีความถูกต้องแม่นยำเพียงใดเมื่อเปรียบเทียบกับพระไตรปิฎกในครั้งแรก สิ่งนี้ต้องอธิบายว่า พระไตรปิฎกในยุคแรกนั้นถูกท่องจำด้วยปากเปล่า (มุขปาฐะ) โดยให้พระสงฆ์ 10, 20, 50 หรือ 100 รูปสวดพระธรรมวินัยพร้อมกันและต้องสวดให้ตรงกันทุกคำโดยไม่ขาดหรือเกินแม้แต่คำเดียว ต่อมาในสมัยประมาณ พ.ศ.500 จึงมีการจารึกพระไตรปิฎกเป็นลายลักษณ์อักษรซึ่งการสังคายนาพระไตรปิฎกในแต่ละครั้งนั้นไม่ได้เพิ่มความคิดเห็นใหม่ ๆ แต่เป็นการตรวจสอบให้ตรงกับของเดิมมากที่สุดเพื่อรักษาความเดิมตั้งแต่การสังคายนาครั้งแรกให้สมบูรณ์ที่สุด

พระพรหมคุณาภรณ์ (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวถึง ความสำคัญของการรักษาความถูกต้องแม่นยำในการสังคายนาว่าพระเถระรุ่นก่อนให้ความสำคัญกับพระไตรปิฎกอย่างยิ่ง แม้เมื่อจารึกเป็นลายลักษณ์อักษรแล้วก็มีการเปรียบเทียบว่า ‘อักษรตัวหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นพระปริยัติศาสน์ของพระศาสดามีค่าเท่ากับพระพุทธรูปองค์หนึ่ง’ (จากญาโณทยปกรณ์) ดังนั้น ในแง่บวกก็คือควรรักษาไว้ให้ดีแม้แต่การจารึกหรือสนับสนุนการจารึกเพียงเล็กน้อยก็ตาม

2.1.3 การสังคายนาพระไตรปิฎก

สำหรับการสังคายนา 3 ครั้งแรกในประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในอินเดีย สามารถอธิบายเพิ่มเติมได้ดังนี้

การสังคายนาครั้งที่ 1 การสังคายนาครั้งแรกเกิดขึ้นหลังจากการปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ณ ถ้ำสัตตบรรณคูหา ใกล้กรุงราชคฤห์ ในประเทศอินเดีย การสังคายนานี้มีวัตถุประสงค์หลักในการรวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างถูกต้องและครบถ้วน ขณะที่ยังอยู่ในความทรงจำของพระอานนท์และพระมหากัสสปเถระ โดยการที่พระสงฆ์หลายรูปร่วมกันสวดพร้อมเพรียงกันเพื่อยืนยัน

ความถูกต้อง การสังคายนาครั้งแรกนี้ได้ส่งผลให้มีการจัดระบบการสอนคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหมวดหมู่ อย่างเช่น พระวินัยปิฎกและพระสุตตันตปิฎก เพื่อลดการบิดเบือนในอนาคต

การสังคายนาครั้งที่ 2 เกิดขึ้นที่วาลิการาม เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี ประเทศอินเดีย หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้วประมาณ 100 ปี การสังคายนาครั้งนี้มีเหตุผลมาจากความขัดแย้งเกี่ยวกับการปฏิบัติวินัยที่ย่อหย่อน 10 ประการของภิกษุวัชชีบุตร ซึ่งถูกมองว่าไม่สอดคล้องกับคำสอนเดิมของพระพุทธเจ้า มีการตกลงร่วมกันในวิธีการปฏิบัติวินัยที่ถูกต้อง ซึ่งการสังคายนาครั้งนี้ช่วยเสริมสร้างความเชื่อมั่นในคำสอนเดิมและปฏิเสธการประยุกต์ที่ไม่เหมาะสม

การสังคายนาครั้งที่ 3 จัดขึ้นที่อโศการาม กรุงปาตลีบุตร ประเทศอินเดีย โดยมีพระเจ้าอโศกมหาราชเป็นผู้อุปถัมภ์ ประมาณ 234-235 ปีหลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพาน การสังคายนาครั้งนี้มุ่งที่จะตีเส้นแบ่งระหว่างคำสอนพุทธศาสนาตามพระธรรมวินัยกับความเห็นที่บิดเบือนของนักบวชนอกศาสนาที่มาปลอมบวชในพุทธศาสนา นอกจากที่จะยืนยันหลักการที่แท้จริงของพุทธศาสนาแล้ว ยังได้มีการส่งคณะพระสงฆ์ออกไปประกาศพระศาสนายังดินแดนต่าง ๆ ซึ่งช่วยในการกระจายคำสอนของพุทธศาสนาไปยังภูมิภาคนอกอินเดีย ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการแพร่กระจายพระพุทธศาสนาไปทั่วเอเชีย

การสังคายนาครั้งนี้ มีข้อสำคัญที่ควรกล่าวไว้ด้วยว่า หลังจากการสังคายนาแล้ว ได้มีการส่งคณะพระสงฆ์ออกไปประกาศพระศาสนายังดินแดนต่าง ๆ รวม 9 สาย โดยมีผู้นำในแต่ละสาย ตามที่กล่าวไว้ในอรรถกถามหาวิภังค์ ได้แก่

1. พระมัชฌันติกเถระ เดินทางไปรัฐกัสมีรคันธาระ (คือดินแดนแคชเมียร์ในอินเดียปัจจุบันและแถบรัฐปัญจาบที่อยู่ในเขตอินเดียและปากีสถานปัจจุบัน)

2. พระมหาเทวเถระ เดินทางไปมหิสกมณฑล (คือรัฐไมซอร์และดินแดนลุ่มแม่น้ำโคธาวารี ในอินเดียใต้)

3. พระรักขิตเถระ เดินทางไปวนวาสีชนบท (คือเมืองแถบตะวันตกเฉียงใต้ ของอินเดีย)

4. พระธรรมรักขิตเถระ เดินทางไปอปรันตกชนบท (คือแถบชายทะเลเหนือ เมืองบอมเบย์)

5. พระมหาธรรมรักขิตเถระ เดินทางไปมหารัฐชนบท (คือรัฐมหาราษฎร์)

6. พระมหารักขิตเถระ เดินทางไปโลกเป็นที่อยู่ของชาวโยนก (คือแถบเอเชีย กลาง อิหร่านและตุรกี)

7. พระมัชฌิมเถระ เดินทางไปชนบทอันเป็นส่วนหนึ่งแห่งหิมวัตประเทศ (คือ แถบเนปาล)

8. พระโสณกเถระและพระอุตตรเถระ เดินทางไปสุวรรณภูมิชนบท (คือ ประเทศในคาบสมุทรอินโดจีน เช่น ไทย พม่า ลาว เขมร)

9. พระมหินทเถระ พระอิฏฐิยเถระ พระอุตติยเถระ พระสัมพลเถระ พระภัททสาลเถระ เดินทางไปลังกา (วิ. มหาวิ. อ. 1/1/(1)105-117. 23) (คือศรีลังกา)

หลังจากการสังคายนาทั้ง 3 ครั้งนี้ ก็ได้มีการสังคายนาครั้งที่ 4 ซึ่งกระทำขึ้นในอินเดียภาคเหนือ ราว พ.ศ.643 ด้วยการอุปถัมภ์ของพระเจ้ากนิษกะมหาราช โดยเป็นการสังคายนาของพระสงฆ์ในนิกายสัพพัตถิกวาทอันเป็นนิกายที่แยกออกไปจากเถรวาท กระทำร่วมกับพระสงฆ์ฝ่ายมหายาน ดังนั้น ในฝ่ายเถรวาทเดิมจึงไม่ได้รับรองการสังคายนาในครั้งนี้ (เทียบสถานที่ปัจจุบันจากเสถียร โพธินันทะ, 2543, หน้า 183-184)

2.1.4 การสังคายนาในลังกา

การสังคายนาครั้งแรกในลังกา กระทำขึ้นในปี พ.ศ.238 หลังการเดินทางไปเผยแผ่พุทธศาสนาของพระมหินทรเถระ การสังคายนาครั้งนี้จะห่างจากการทำสังคายนาครั้งที่ 3 เพียงไม่กี่ปี บรรดานักวิชาการพุทธศาสนาจึงมีความเห็นว่า น่าจะเป็นไปเพื่อวางรากฐานให้ชาวลังกาท่องจำพุทธวจนะได้นั่นเอง

การสังคายนาครั้งที่ 2 ในลังกา กระทำขึ้นในปี พ.ศ.433 ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย เนื่องจากมีความเห็นกันว่า การท่องจำพุทธวจนะด้วยปากเปล่าต่อไป อาจมีข้อผิดพลาดได้ด้วยเหตุแห่งความเสื่อมถอยในความจำของกุลบุตรในภายภาคหน้า แม้ในอรรถกถาอังคุตตรนิกายก็อธิบายว่า เกิดภัยสงครามขึ้นบ่อยครั้ง ทำให้ภิกษุผู้ทรงจำพระไตรปิฎกลดน้อยลงไป จึงได้ริเริ่มจารึกพระพุทธวจนะลงบนใบลาน การสังคายนาในครั้งนี้ กระทำขึ้นที่อาโลกเลณสถาน ณ มตเลชนบท ประเทศลังกา โดยมีพระรักขิตมหาเถระเป็นประธาน

ตามธรรมเนียมของฝ่ายเถรวาทศรีลังกา มีการกล่าวถึงการประชุมสังคายนาที่เมืองรัตนปุระ เมื่อ พ.ศ. 2408 (ค.ศ. 1865) โดยมีพระหิกขทุเว ศรีสุมังคละเถระ (Hikkaduwe Sri Sumangala Thera) เป็นประธาน อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ดังกล่าวปรากฏหลักฐานอยู่ในบันทึกของฝ่ายศรีลังกาเป็นสำคัญ และไม่ได้รับการนับรวมเป็นลำดับการสังคายนาที่เป็นมาตรฐานในงานประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาส่วนใหญ่

2.1.5 การสังคายนาในพม่า

ในพม่าไม่รับรองการสังคายนาครั้งแรกของลังกา คงนับแต่ครั้งที่ 2 ในลังกา ว่าเป็นครั้งที่ 4 ต่อจากในอินเดียทั้ง 3 ครั้ง และนับการสังคายนาครั้งแรกในเป็นครั้งที่ 5 ซึ่งในครั้งนี้ มีการจารึกพระไตรปิฎกลงบนหินอ่อน 729 แผ่น ณ เมืองมัณฑะเลย์ ภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้ามินดง ใน พ.ศ.2414 โดยมีพระชาคราภิวังสะเถระ พระนรินทาภิธชะเถระ และพระสุมังคลสามีเถระ ผลัดเปลี่ยนกันเป็ นประธานโดยลำดับ

การสังคายนาครั้งที่ 2 ในพม่า กระทำขึ้นใน พ.ศ.2497-2499 ร่วมกับการฉลอง 25 พุทธศตวรรษ โดยการทำสังคายนาครั้งนี้ ทางพม่าได้เชิญชวนพุทธศาสนิกชนจากหลากหลายประเทศ โดยเฉพาะจากประเทศฝ่ายเถรวาท เข้าร่วมด้วยอย่างยิ่งใหญ่ และภายหลังการสังคายนาก็ได้จัดพิมพ์

พระไตรปิฎก อรรถกถา ฉบับอักษรพม่า แจกจ่ายไปยังประเทศต่าง ๆ การสังคายนาในครั้งนี้รู้จักกันโดยทั่วไปว่า “ฉัฏฐสังคายนา” หรือการสังคายนาครั้งที่ 6 นั่นเอง

2.1.6 การนับการสังคายนาของไทย

สำหรับในประเทศไทย ยอมรับการสังคายนาครั้งต่าง ๆ ดังนี้

การนับการสังคายนาของไทยเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงความพยายามในการรักษาและถ่ายทอดพระพุทธศาสนาให้คงอยู่ในรูปแบบที่ถูกต้องและสมบูรณ์ที่สุดตลอดประวัติศาสตร์ การสังคายนานั้นถือเป็นพิธีกรรมสำคัญที่สุดในการสืบทอดคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งในประเทศไทยเองก็ได้รับการสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง โดยมีการบันทึกและนับจำนวนครั้งของการสังคายนาในช่วงต่าง ๆ ตามความเห็นของประวัติศาสตร์และหลักฐานต่าง ๆ ที่มี

ในเนื้อหานี้ ได้กล่าวถึงการสังคายนาที่เกิดขึ้นในหลายช่วงเวลา โดยวางไว้ตามลำดับรุ่น ได้แก่

การสังคายนาในอินเดียและลังกา

สังคายนาครั้งที่ 1, 2, 3 เกิดขึ้นในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการรวบรวมและบันทึกพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา

สังคายนาครั้งที่ 4, 5 เกิดขึ้นในประเทศลังกา ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่พระธรรมคำสอนได้รับการเผยแพร่และรักษาอย่างเข้มแข็ง

สังคายนาครั้งที่ 6 ที่เกิดขึ้นในลังกา เมื่อปี พ.ศ.2456 (คือ 956 ค.ศ.) ซึ่งพระพุทธโฆสะ (พระสารีบุตร) ได้แปลและเรียบเรียงอรรถกถาจากภาษาลังกาเป็นภาษาบาลี การดำเนินการนี้เป็นเพียงการแปลเนื้อหาเท่านั้น จึงไม่ถือว่าเป็นการทำสังคายนาในความหมายเต็มรูปแบบตามแบบฉบับมาตรฐาน

สังคายนาครั้งที่ 7 ก็เกิดขึ้นในลังกา เมื่อปี พ.ศ.2227 (ค.ศ. 1587) โดยมีพระกัสสปเถระเป็นประธาน ซึ่งเป็นการแต่งตำราที่อธิบายอรรถกถาหรือคำอธิบายพระธรรมที่พระพุทธโฆสะได้ทำไว้เป็นภาษาบาลีในครั้งที่ 6 กล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการแต่งคัมภีร์ฎีกา (คำอธิบาย) ซึ่งเป็นการสืบทอดความรู้ในเชิงลึกของพระธรรม แต่ก็ไม่ได้ถูกนับว่าเป็นการสังคายนาในความหมายเป็นทางการของลังกาเช่นกัน เนื่องจากเป็นเพียงการแต่งอรรถกถาเท่านั้น

การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ 8 ตามคติการนับของคณะสงฆ์เถรวาท จัดขึ้นเป็นครั้งแรกในดินแดนไทยเมื่อ พ.ศ.2020 (ค.ศ.1477) ในรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชแห่งอาณาจักรล้านนา พระองค์ทรงอาราธนาพระมหาเถระผู้ทรงพระไตรปิฎกจากหัวเมืองต่าง ๆ มาประชุมร่วมกัน ณ วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ในปัจจุบัน) เพื่อชำระและตรวจสอบพระไตรปิฎกให้ถูกต้องตรงตามพระธรรมวินัย การสังคายนาครั้งนี้ใช้เวลาประมาณ 1 ปี จึงแล้วเสร็จ และนับเป็นการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งสำคัญที่เกิดขึ้นในดินแดนไทย อันมีบทบาทในการธำรงรักษาความถูกต้องของพระไตรปิฎกและสืบทอดพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

สรุปได้ว่า ความหมายของคำว่า “สังคายนา” ในอดีตเริ่มต้นจากความหมายเดิมที่หมายถึงการชำระสอบทานกัน โดยการท่องสวดพร้อมกันเพื่อทบทวนเนื้อหา หลังจากที่มีการจารึกพระไตรปิฎกด้วยอักษร การสังคายนาจึงหมายถึงกระบวนการในการนำเอาคัมภีร์ที่จารึกไว้มาเปรียบเทียบและสอบทานกันอย่างละเอียดเพื่อความถูกต้องและความสมบูรณ์ของเนื้อหา ถึงแม้ว่าบางครั้งในประวัติศาสตร์จะนับรวมการแปลอรรถกถา การแต่งฎีกา หรือการปริวรรตอักษรเข้าเป็นการสังคายนาด้วย เช่น การนับการสังคายนาในประเทศไทยเป็นครั้งที่ 6 และ 7 ซึ่งเป็นการแต่งบรรณานุกรมหรือการเปลี่ยนแปลงอักษรของพระไตรปิฎกก็ตาม อย่างไรก็ตาม ความหมายสำคัญของการสังคายนายังคงเป็นการรักษาเนื้อหาดั้งเดิมของพระไตรปิฎกให้สมบูรณ์ที่สุด โดยไม่ใช่การเพิ่มหรือแก้ไขเนื้อหาในพระไตรปิฎกแต่อย่างใด ซึ่งอาจเป็นความเข้าใจผิดของบางคนที่เข้าใจว่าการสังคายนาคือนำเนื้อหามาเพิ่มเติม แต่แท้จริงแล้วคือการคงไว้ซึ่งเนื้อหาเดิมตามคำสอนของพระพุทธเจ้าให้ถูกต้องที่สุด

2.1.7 การแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย

การแปลและถ่ายทอดเนื้อหาพระไตรปิฎกจากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยมีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม ในระยะแรกยังมิได้มีการแปลพระไตรปิฎกทั้งชุด หากแต่เป็นการแปล เรียบเรียง หรืออธิบายคัมภีร์และหลักธรรมสำคัญที่มีพื้นฐานจากพระไตรปิฎก เพื่อใช้ในการเทศนา การศึกษาพระธรรม และการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์จึงได้มีการดำเนินโครงการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยอย่างเป็นระบบ จนเกิดพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสมบูรณ์ที่ใช้ในการศึกษาพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

2.1.8 พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอนันทมหิดล (รัชกาลที่ 8) พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการให้ดำเนินการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยอย่างสมบูรณ์ครบถ้วนเพื่อให้ประชาชนและพระสงฆ์เข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้องและสะดวกยิ่งขึ้น กระบวนการนี้ได้รับความร่วมมือจากสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สมเด็จพระสังฆราช) ซึ่งทรงเป็นประธานของฝ่ายสงฆ์ในการดำเนินงานแปลครั้งนี้ ในการแปลครั้งนี้ ได้แปลเป็นสองส่วน ส่วนแรกเป็นการแปลโดยใช้เนื้อหาอิงจากพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐ (ในรัชกาลที่ 7) ซึ่งเป็นฉบับหลักและเป็นต้นฉบับสำหรับการแปล หลังจากเสร็จสิ้นก็เรียกว่าพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ซึ่งจัดพิมพ์ออกมาในรูปเล่มจำนวน 45 เล่ม เพื่อให้การเผยแพร่เสร็จสมบูรณ์และเข้าถึงประชาชนอย่างทั่วถึง ส่วนอีกส่วนหนึ่งเป็นสำนวนเทศนา ซึ่งแปลเป็นฉบับที่เรียกว่าพระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง รวมจำนวน 1,250 กัณฑ์ ซึ่งเน้นเนื้อหาในการสื่อสารและเทศนา ให้เกิดความเข้าใจง่ายและนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งใช้ในภาคสงฆ์และการศึกษาธรรมะ ซึ่งการพิมพ์ฉบับนี้เสร็จสิ้นในปี พ.ศ.2499 โดยออกเป็นจำนวน 2,500 ชุด เพื่อเป็นการฉลองครบรอบ 25 พุทธศตวรรษในปี พ.ศ.2500 ต่อมาในปี พ.ศ.2514 ได้มีการพิมพ์

พระไตรปิฎกฉบับหลวงอีกครั้งหนึ่ง เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีรัชฎาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ซึ่งเป็นการยืนยันความสำคัญและความต่อเนื่องของการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทยให้สมบูรณ์และมีคุณค่าในฐานะพระราชกรณียกิจที่ทรงพระราชทานไว้ เพื่อให้คนไทยได้ศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างถูกต้องตามหลักสูตรและพระธรรมวินัยโดยไม่ผิดเพี้ยนจากต้นฉบับ

สรุปได้ว่า พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยฉบับหลวงนี้ จึงเป็นผลงานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์ศาสนาของไทย เพราะเป็นความร่วมมือของพระมหากษัตริย์และพระสงฆ์ในการสืบสานและถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นพระราชทรัพย์และพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ต่อชาติบ้านเมืองโดยตรง

2.1.9 พระไตรปิฎกฉบับสังคีติ 2530

พระไตรปิฎกฉบับสังคีติ พ.ศ. 2530 ได้จัดพิมพ์ขึ้นในโอกาสเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ 9 โดยเป็นผลงานที่แสดงถึงความร่วมมือและความตั้งใจในการสืบสานคำสอนของพระพุทธเจ้าให้คงอยู่ในรูปแบบที่ถูกต้องและเป็นมาตรฐานสูงสุด ฉบับนี้ประกอบด้วย 2 ส่วนสำคัญ ได้แก่

1. พระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ซึ่งเรียกกันว่า “พระไตรปิฎกฉบับสังคีติ” (ทยฺรฏฺฐสฺส สงฺคีติเตปิกกำ) เน้นเป็นต้นฉบับหลัก ซึ่งเป็นผลจากการสังคายนาครั้งที่ 11 ของพระสงฆ์ไทย ซึ่งมีความมุ่งหมายเพื่อรักษาและปกป้องคำสอนตามต้นฉบับเดิมให้คงอยู่โดยถูกต้องที่สุด

2. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ที่เรียกกันว่า “พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคีติ 2530” ซึ่งเป็นการแปลและเรียบเรียงเนื้อหาในพระไตรปิฎกฉบับบาลี มุ่งเน้นให้สามารถเข้าใจได้ง่ายและเป็นแบบเดียวกันทั่วประเทศ โดยใช้ภาษาที่เป็นกลางและเข้าใจง่ายเพื่อให้ประชาชนสามารถเรียนรู้และนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

การจัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสังคีติในปี พ.ศ.2530 นี้ ถือเป็นผลสืบเนื่องจากการสังคายนาครั้งที่ 11 ซึ่งเป็นการปรับปรุงและสกัดเนื้อหาจากต้นฉบับเดิมให้มีความสมบูรณ์และแม่นยำยิ่งขึ้น เพื่อเป็นของขวัญสำคัญในวาระสำคัญของพระมหากษัตริย์ไทย และเพื่อเป็นมรดกทางธรรมชาติอันมีคุณค่าของชาวพุทธไทยอย่างยิ่ง

2.1.10 พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ในปี พ.ศ.2535

ในปี พ.ศ. 2535 มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย ได้ดำเนินโครงการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย ซึ่งเป็นการดำเนินงานที่สำคัญและมีเป้าหมายเพื่อเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องและเป็นระบบ โดยใช้ต้นฉบับจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาเตปิฎกเป็นฐานข้อมูลหลัก วัตถุประสงค์หลักของโครงการนี้คือ

1. เพื่อเป็นแหล่งวิชาการสำหรับพระภิกษุ สามเณร และนักศึกษาที่ต้องการค้นคว้าและศึกษาเนื้อหาในพระไตรปิฎกอย่างถูกต้องและลึกซึ้ง

2. เพื่อเสริมสร้างความรู้และเผยแพร่คำสอนของพระพุทธเจ้าให้กับพุทธศาสนิกชนทั่วไป โดยสามารถนำไปประกาศศาสนา อบรมธรรมะ และเผยแพร่คำสอนในชุมชนต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

3. เป็นเครื่องมือในการศึกษาวิจัยและประกอบวิทยานิพนธ์ในระดับอุดมศึกษา รวมทั้งเป็นแนวทางในการศึกษาและค้นคว้าในสาขาต่าง ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา

นอกจากนี้ การแปลพระไตรปิฎกในครั้งนี้ยังเป็นส่วนหนึ่งของการเฉลิมพระเกียรติและถวายพระเกียรติแด่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยที่พระองค์ทรงเจริญพระชนมายุครบ 60 พรรษา ซึ่งเป็นการแสดงความจงรักภักดีและรำลึกในพระคุณของพระราชินีตามพระราชประเพณีและความรู้สึกของชาวพุทธไทยอย่างกว้างขวาง

การจัดทำพระไตรปิฎกฉบับนี้ นับเป็นก้าวสำคัญในการรักษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย ให้คำสอนที่เป็นแก่นหลักของศาสนาเข้าถึงผู้คนในยุคใหม่และเป็นสมบัติแห่งปวงชนชาวพุทธอย่างแท้จริง

2.1.11 พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เริ่มจัดพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ.2525

พระไตรปิฎกฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย เริ่มจัดพิมพ์ขึ้นในปี พ.ศ.2525 ซึ่งเป็นผลงานที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในด้านการศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนาในประเทศไทย โดยในฉบับนี้ได้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา รวมจำนวนทั้งหมด 91 เล่ม เพื่อให้ผู้ศึกษาและผู้สนใจสามารถเข้าใจเนื้อหาในพระไตรปิฎกตามหลักคำสอนและคำอธิบายของพระอรรถกถาจารย์อย่างละเอียดและครบถ้วน วัตถุประสงค์หลักของการจัดพิมพ์ฉบับนี้คือ

1. เพื่อให้เกิดความเข้าใจในคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้งตามเนื้อหาในพระไตรปิฎกและคำอธิบายประกอบ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาศาสนาและธรรมะ

2. เพื่อเป็นอนุสรณ์เนื่องในโอกาสครบรอบ 200 ปีแห่งพระราชวงศ์จักรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งเป็นโอกาสสำคัญในการแสดงความเคารพและรำลึกในคุณูปการของพระราชวงศ์และพระมหากษัตริย์ไทยต่อการพัฒนาศาสนาและวัฒนธรรมไทย

3. จุดเด่นของฉบับนี้อยู่ที่การนำเอาพระสูตรและอรรถกถามาไว้ในเล่มเดียวกัน ทำให้ผู้อ่านสามารถตรวจสอบและค้นคว้าคำอธิบายเพิ่มเติมได้ทันที ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาศาสตร์และการนำไปใช้ในวงการธรรมะและการสอน

ดังนั้น พระไตรปิฎกฉบับนี้จึงเป็นสมบัติสำคัญของวงการศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศไทย ที่ช่วยให้เข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างครบถ้วนและสะดวกต่อการศึกษาวิจัยและปฏิบัติธรรมในยุคปัจจุบัน

2.1.12 พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย 2546

ในปี พ.ศ. 2546 ทางมหามกุฏราชวิทยาลัยได้ดำเนินการปรับปรุงและตรวจสอบพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับเดิมที่ได้พิมพ์ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2525 ซึ่งเป็นโครงการสำคัญที่เกิดขึ้นเนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงเจริญพระชนมายุครบ 90 พรรษา โดยพระองค์ได้ทรงมีพระเมตตาให้มีการตรวจสอบและปรับปรุงเนื้อหาอย่างละเอียด

กระบวนการสำคัญในครั้งนี้ เริ่มต้นตั้งแต่วันที่ 23 พฤษภาคม พ.ศ. 2544 โดยมีพระพรหมมุนี (จุนท์ พฺรหฺมคุตฺโต) แห่งวัดบวรนิเวศวิหาร เป็นประธานกรรมการอำนวยการ ซึ่งได้ดำเนินการตรวจสอบและปรับปรุงเนื้อหาอย่างรอบคอบ ดังนี้

1. ตรวจทานคำแปลภาษาไทย ให้ตรงตามต้นฉบับบาลีมากขึ้น โดยอ้างอิงจากพระไตรปิฎกบาลีฉบับสยามรัฐเป็นหลัก

2. แก้ไขคำแปลที่ไม่ตรงกับต้นฉบับ รวมถึงคำแปลที่อาจตกหล่น ให้ถูกต้องและครบถ้วน พร้อมทั้งทำเชิงอรรถอธิบายเพื่อความเข้าใจง่าย

3. ปรับปรุงคำแปลภาษาไทยให้เข้าใจง่าย สำหรับบุคคลทั่วไปที่ไม่มีความรู้ในภาษาบาลี เพื่อให้สามารถอ่านและเข้าใจเนื้อหาได้อย่างคล่องแคล่ว

4. จัดทำดัชนีค้นคำและเรื่องราวต่าง ๆ อย่างละเอียดเพื่ออำนวยความสะดวกในการค้นคว้าและค้นหาข้อมูลในแต่ละเล่ม

ผลจากการดำเนินการปรับปรุงและตรวจสอบในครั้งนี้ พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปลฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.2546 จึงเป็นฉบับที่สมบูรณ์ ครบถ้วน ถูกต้องตามต้นฉบับเดิมในภาษาบาลี และสะดวกต่อการนำไปอ้างอิง ค้นคว้า วิจัย รวมทั้งใช้ประกอบการศึกษาธรรมะของชาวพุทธไทยและผู้สนใจในพระธรรมคำสอนอย่างกว้างขวาง ฉะนั้น จึงถือเป็นพระไตรปิฎกฉบับที่มีความครบถ้วนและน่าเชื่อถือที่สุดในปัจจุบัน

2.1.13 พระไตรปิฎกแปลไทยฉบับอื่น ๆ ที่เอกชนเป็นผู้จัดทำและพิมพ์ขึ้น

นอกจากพระไตรปิฎกฉบับทางราชการแล้ว ยังมีฉบับแปลเป็นภาษาไทยที่จัดทำโดยเอกชนและองค์กรต่าง ๆ ซึ่งได้พิมพ์เผยแพร่เพื่อให้การเข้าถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าง่ายขึ้นและตอบสนองความต้องการในสังคม โดยมีหลายฉบับที่โดดเด่นและเป็นที่รู้จักกันดี อาทิ

พระไตรปิฎกฉบับแปลอย่างพิสดาร (พ.ศ. 2481-2487) โดยสำนักงานธรรมภักดี ซึ่งเน้นการแปลอย่างละเอียดถี่ถ้วน เพื่อให้เกิดความเข้าใจลึกซึ้งในพระธรรมวินัยและคำสอนของพระพุทธเจ้า

พระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทยโดยย่อ (พ.ศ. 2493) โดยพระอมรมุนี (จับ ฐิตธมฺโม) ซึ่งเป็นการแปลเนื้อหาในพระไตรปิฎกให้สั้นลงแต่ยังคงรักษาแก่นสารสำคัญของคำสอน เพื่อให้เข้าใจง่ายและเบาแรงสำหรับผู้อ่านธรรมะทั่ว ๆ ไป

พระไตรปิฎกฉบับแปลภาษาไทยอย่างย่อโดยได้ใจความสำคัญ (พ.ศ.2501-2502) โดยสุชีพ ปุญญานุภาพ ซึ่งเป็นฉบับที่เน้นสรุปเนื้อหาให้ง่ายและเข้าใจได้รวดเร็ว เหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาพระธรรมในเวลาจำกัด

พระไตรปิฎกฉบับแก่นธรรม (พ.ศ. 2551) โดยฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสน์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นการรวบรวมและแปลเนื้อหาจากพระไตรปิฎกในรูปแบบที่เน้นความเป็นแก่นสารสำคัญ เพื่อให้ผู้อ่านเข้าถึงคำสอนอย่างชัดเจนและลึกซึ้ง

ฉบับเหล่านี้เป็นตัวอย่างของความพยายามในการทำให้พระธรรมคำสอนเข้าถึงง่ายและแพร่หลายมากขึ้นในสังคมไทย โดยแต่ละฉบับมีจุดมุ่งหมายและลักษณะการนำเสนอที่แตกต่างกันออกไป แต่ทั้งหมดล้วนมุ่งหวังให้ประชาชนและผู้สนใจสามารถศึกษาและปฏิบัติธรรมได้อย่างถูกต้องและเข้าใจง่าย

2.1.14 ความหมายและความสำคัญของพระไตรปิฎก

คำว่าพระไตรปิฎกมาจากรากศัพท์ภาษาบาลี ซึ่งประกอบด้วยคำว่า “ไตร” ที่แปลว่า “3” และ “ปิฎก” ที่แปลว่า “ตำรา” คัมภีร์ หรือภาชนะรองรับสิ่งต่าง ๆ โดยรวมแล้ว พระไตรปิฎกจึงหมายถึง “ตำรา 3 ฉบับ” หรือ “คัมภีร์ 3 เล่ม” ซึ่งเป็นการรวบรวมคำสอนและหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไว้ในสามส่วนสำคัญ ได้แก่ 1. พระสูตร เป็นส่วนของคำสอนและเหตุการณ์ต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้า 2. อรรถกถา คือ คำอธิบายและวิเคราะห์คำสอนในพระสูตร เพื่อให้เข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้น 3. พระวินัย เป็นกฎระเบียบและข้อปฏิบัติของพระสงฆ์และชาวพุทธ

ดังนั้น คำว่า “พระไตรปิฎก” จึงหมายถึง “ตำรา 3 ฉบับ” หรือ “คัมภีร์ 3 เล่ม” ซึ่งประกอบด้วยคำสอน 3 ส่วนนี้เป็นหลักฐานสำคัญของพระพุทธศาสนาในการถ่ายทอดคำสอนของพระพุทธเจ้าให้แก่พุทธศาสนิกชนในทุกยุคทุกสมัย

1) วินัยปิฎก

คือ ระเบียบ ข้อบังคับ สำหรับภิกษุ ภิกษุณี ที่ทรงบัญญัติไว้เป็นระเบียบในการปฏิบัติ หรือเรียกว่า สิกขาบท (ทางแห่งการเรียนรู้ หรือฝึกฝน) การบัญญัติวินัยนี้ พระพุทธองค์ทรงกระทำขึ้นเป็นครั้ง ๆ ไป เมื่อมีเหตุการณ์การประพฤติไม่สมควรเกิดขึ้น เพื่อความมั่นคงของพระศาสนาเป็นสำคัญ วินัยที่ทรงบัญญัติเหล่านี้ ต่อมาภายหลังเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว และเกิดการทำสังคายนาขึ้น จึงได้รวบรวมวินัยทั้งหมดจัดไว้เป็นหมวดหนึ่งที่เรียกว่าวินัยปิฎก นั่นเอง โดยในการทำปฐมสังคายนานั้น ภิกษุทั้งหลายได้ตกลงกันว่า จะสังคายนาพระ วินัยก่อนเป็นอันดับแรก ด้วยเห็นตรงกันว่า ชื่อว่าพระวินัย เป็นอายุของพระพุทธศาสนา เมื่อพระวินัยยังตั้งอยู่ พระพุทธศาสนาจัดว่ายังดำรงอยู่ พระพุทธองค์เองได้ตรัสถึงประโยชน์ของการบัญญัติสิกขาบทไว้ถึง 10 ประการ คือ

1. เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ หมายความว่า เพื่อให้ภิกษุยอมรับพระดำรัส นั้นโดยไม่กดขี่

2. เพื่อความสำราญแห่งสงฆ์ หมายความว่า เพื่อประโยชน์แห่งการอยู่ร่วมกันในหมู่คณะ

3. เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก หมายความว่า เพื่อภิกษุผู้กระทำผิดจะอ้างไม่ได้ว่า สิกขาบทนี้ไม่มีอยู่

4. เพื่ออยู่สำราญแห่งภิกษุผู้มีศีลเป็นที่รัก หมายควมว่า เพื่อให้ภิกษุไม่สงสัยว่าสิ่งใดควรทำและไม่ควรทำ สิ่งใดมีโทษและไม่มีโทษ

5. เพื่อป้องกันอาสวะอันจะบังเกิดในปัจจุบัน หมายความว่า เพื่อปิดกั้นความทุกข์ หรือ โทษที่อาจเกิดในปัจจุบัน เช่น ความเสื่อมเสีย ความเดือดร้อน

6. เพื่อกำจัดอาสวะอันจักบังเกิดในอนาคต หมายความว่า เพื่อปิดกั้นความทุกข์ หรือโทษที่อาจเกิดในอนาคต เช่น ในนรก

7. เพื่อความเลื่อมใสของชุมชนที่ยังไม่เลื่อมใส หมายความว่า เพื่อให้มนุษย์ทั้งหลายได้เห็นหลักปฏิบัตินี้แล้วเกิดความเลื่อมใส

8. เพื่อความเลื่อมใสยิ่งของชุมชนที่เลื่อมใสแล้ว หมายความว่า เพื่อให้ผู้ที่เลื่อมใสแล้วเมื่อเห็นภิกษุผู้ปฏิบัติตามวินัยนี้จะเกิดความเลื่อมใสยิ่ง ๆ ขึ้น

9. เพื่อความตั้งมั่นแห่งพระสัทธรรม หมายความว่า เพื่อให้ปฏิบัติตรงตามที่ทรงบัญญัติไว้ จนสามารถบรรลุถึงโลกุตรธรรม ให้หลักธรรมนั้นดำรงอยู่ยั่งยืน

10. เพื่อถือตามพระวินัย หมายความว่า เพื่ออนุเคราะห์ ค้ำจุน ประคับประคองพระวินัยไว้นั่นเอง

พระวินัยปิฎกนี้แบ่งออกย่อยเป็น 5 คัมภีร์ คือ

1. มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ (ศีล 227 ข้อ) ฝ่ายภิกษุสงฆ์

2. ภิกขุนีวิภังค์ ว่าด้วยสิกขาบทในปาฏิโมกข์ (ศีล 311 ข้อ) ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์

3. มหาวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนต้น เกี่ยวกับเรื่องธรรมเนียม ระเบียบที่ควรและไม่ควรปฏิบัติ แบ่งเป็น 10 ขันธกะ หรือ 10 ตอน

4. จุลวรรค ว่าด้วยสิกขาบทนอกปาฏิโมกข์ตอนปลาย เป็นเรื่องของสงฆ์ที่มีความสำคัญรองลงมา แบ่งเป็น 12 ขันธกะ

5. ปริวาร คัมภีร์ประกอบหรือคู่มือ บรรจุคำถามคำตอบสำหรับซ้อม ความรู้พระวินัย

2) สุตตันตปิฎก

คือ ธรรมะที่พระพุทธเจ้าแสดงให้แก่บุคคลต่าง ๆ โดยมีการบันทึกเหตุการณ์ สถานที่ประกอบเรื่องเข้าไว้ด้วย พระสุตตันตปิฎกนี้มีความสำคัญมาก เพราะเป็นคัมภีร์ที่รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าไว้ทั้งหมด และเป็นส่วนสำคัญในการแยกแยะคำสอนที่บริสุทธิ์ออกจากสิ่งที่เข้ามาเจือปน ดังเช่นเหตุแห่งการทำตติยสังคายนา อันเนื่องด้วยมีพวกเดียรถีย์มาปลอมบวชในพุทธศาสนาเป็น

จำนวนมากแล้วอ้างคำสอนในลัทธิของตนว่าเป็นหลักธรรมทางพุทธศาสนา การมีพระสุตตันตปิฎกจึงเป็นการป้องกัน ตรวจสอบคำสอนที่ถูกต้องของพระพุทธเจ้าไว้ได้อย่างดี

พระสุตตันตปิฎกแบ่งแยกย่อยเป็น 5 คัมภีร์ คือ

1. ทีฆนิกาย เป็นหมวดพระสูตรที่มีขนาดยาวมาก (ทีฆ = ยาว) รวมทั้งสิ้น 34 สูตร

2. มัชฌิมนิกาย เป็นหมวดพระสูตรที่มีความยาวปานกลาง (มัชฌิม = กลาง) รวมทั้งสิ้น 152 สูตร

3. สังยุตตนิกาย เป็นหมวดพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นกลุ่ม ๆ ประเภทเดียวกัน เรียกว่าสังยุตต์หนึ่ง ๆ ตามเรื่องที่เนื่องกัน หรือตามหัวข้อ หรือบุคคลที่เกี่ยวข้องรวม 56 สังยุตต์ มี 7,762 สูตร

4. อังคุตตรนิกาย เป็นหมวดพระสูตรที่จัดรวมเข้าเป็นหมวด ๆ ตามลำดับตัวเลข เรียกว่านิบาตหนึ่ง ๆ รวม 11 นิบาต หรือ 11 หมวดธรรม มี 9,557 สูตร

5. ขุททกนิกาย เป็นหมวดพระสูตร คาถาภาษิต คำอธิบาย และเรื่องราวเบ็ดเตล็ดที่จัดเข้าในสี่นิกายแรกไม่ได้มี 15 คัมภีร์

3) อภิธรรมปิฎก

คือ ธรรมะที่แสดงเนื้อหาล้วน ๆ โดยไม่มีประวัติ ไม่มีบุคคล เหตุการณ์ หรือ สถานที่ประกอบเรื่อง มีเนื้อหาลึกซึ้ง โดยหัวข้อธรรมที่ปรากฏเป็นหลักในอภิธรรมปิฎก การศึกษาอภิธรรมนั้นช่วยให้เข้าใจเนื้อหาของธรรมะ ๆ ได้อย่างลึกซึ้งละเอียดยิ่งขึ้น เป็นประโยชน์แก่การถ่ายทอดธรรมได้อย่างดี พระอภิธรรมปิฎกแบ่งออกเป็น 7 คัมภีร์ คือ

1. สังคณี หรือ ธัมมสังคณี เป็นคัมภีร์รวมข้อธรรมเข้าเป็นหมวดหมู่ แล้วอธิบายทีละประเภท ๆ โดยจัดเป็นประเภท

2. วิภังค์ เป็นคัมภีร์ที่ยกหมวดธรรมสำคัญ ๆ ขึ้นตั้งเป็นหัวเรื่องแล้วแยกแยะออกอธิบายชี้แจงวินิจฉัยโดยละเอียด

3. ธาตุกถา เป็นคัมภีร์ที่สงเคราะห์ข้อธรรมต่าง ๆ เข้าในขันธ์ อายตนะธาตุ ว่าที่สงเคราะห์กันเข้าได้อย่างไร และที่สงเคราะห์กันไม่ได้อย่างไร

4. ปุคคลบัญญัติ เป็นคัมภีร์ที่บัญญัติความหมายของบุคคลประเภทต่าง ๆ ตามคุณธรรมที่มีอยู่ในบุคคลนั้น ๆ แยกแยะบุคคลออกเป็นขันธ์ ธาตุ และอายตนะ ตามหลักอนัตตา

5. กถาวัตถุ เป็นคัมภีร์ที่แถลงและวินิจฉัยทัศนะที่เห็นผิดของนิกายต่าง ๆ สมัยสังคายนาครั้งที่ 3 ในลักษณะของคำถามและคำตอบ อย่างมีเหตุผลและถูกหลักวิชาการ

6. ยมก เป็นคัมภีร์ที่ยกหัวข้อธรรมขึ้นวินิจฉัยด้วยวิธีถามตอบ โดยตั้งคำถามย้อนกันเป็นคู่ ๆ อย่างเป็นระบบ

7. ปัฏฐาน หรือ มหาปกรณ์ อธิบายปัจจัย 24 แสดงความสัมพันธ์ เนื่องอาศัยกันแห่งธรรมทั้งหลายโดยพิสดาร

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ พระไตรปิฎกซึ่งประกอบด้วยพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก เป็นคัมภีร์หลักและแหล่งข้อมูลปฐมภูมิที่สำคัญที่สุดในการศึกษาพระพุทธศาสนาเถรวาท เนื่องจากเป็นแหล่งรวบรวมพระธรรมและพระวินัยที่สืบทอดมาจากพระพุทธพจน์ จึงได้รับการยกย่องว่าเป็นหลักอ้างอิงสูงสุดในการศึกษาหลักธรรมและการปฏิบัติของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้ ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์ได้ตรัสกับพระอานนท์ว่า “อานนท์ บางทีพวกเธออาจคิดว่า เมื่อพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเธอไม่มีพระศาสดา ข้อนี้พวกเธอไม่พึงเห็นเช่นนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงและบัญญัติไว้แก่พวกเธอแล้ว ธรรมและวินัยนั้นจักเป็นศาสดาของพวกเธอ เมื่อเราล่วงลับไปแล้ว” แสดงให้เห็นว่าพระธรรมและพระวินัยเป็นหลักสูงสุดในการดำรงและสืบทอดพระพุทธศาสนา (ที.ม. 10/216/164)

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับหลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก

พระไตรปิฎกเป็นแหล่งรวมคำสอนของพระพุทธเจ้าที่สำคัญที่สุดในพุทธศาสนา ซึ่งเน้นหลักธรรมเกี่ยวกับความดีและความชั่วอย่างลึกซึ้งในพระไตรปิฎก ความดีและความชั่วถูกจำแนกตามเจตนาและผลกระทบที่มีต่อผู้ปฏิบัติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว ความดีมักเกี่ยวข้องกับการกระทำที่ส่งเสริมความเมตตาและปัญญา นำไปสู่การพ้นทุกข์ ส่วนความชั่วนั้นเกี่ยวข้องกับการกระทำที่เกิดจากโลภะ โทสะ และโมหะ นำไปสู่ความทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิด แนวคิดเหล่านี้เป็นรากฐานสำหรับการพัฒนาจิตใจและสังคมในวิถีพุทธ โดยมุ่งหวังให้มนุษย์ทุกคนสามารถดำเนินชีวิตที่เปี่ยมด้วยความเมตตา ปัญญา และการพ้นทุกข์จากสังสารวัฏ

พระครูโกศลธรรมคุณ (สำลี สิริกาญจโน ศรีโพนทอง 2562) เจ้าอาวาสวัดธรรมาภิรตาราม กล่าวถึงเหตุผลที่คนทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่วว่า ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 14 แห่งมหากัมมวิภังคสูตร พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงจำแนกการให้ผลของกรรมเป็น 4 ประเภท คือ (1) บางคนทำชั่ว ตายไปแล้วไปสู่อบายก็มี เพราะมีกรรมชั่วที่ทำไว้ในชาตินี้ให้ผลทั้งต้องรับผลชาติหน้าและชาติต่อไปด้วย (2) บางคนทำชั่วตายไปแล้วไปสู่สุคติก็มี เพราะกรรมดีที่เคยทำไว้ก่อน ๆ ให้ผล ส่วนกรรมชั่วในปัจจุบันยังไม่ได้ให้ผล หรือเวลาใกล้ตายมีความเห็นชอบ จึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ (3) บางคนทำดี ตายไปแล้วไปสู่สุคติก็มี เพราะกรรมดีที่ทำไว้ในชาตินี้ให้ผล ทั้งจะให้ผลในชาติหน้า และชาติต่อ ๆ ไปด้วย และ (4) บางคนทำดี ตายไปแล้วไปอบายก็มี เพราะกรรมชั่วที่เคยทำไว้ก่อน ๆ ให้ผล ส่วนกรรมดีในปัจจุบันยังไม่ได้ให้ผล หรือเวลาใกล้ตายมีความเห็นผิด จึงไปเกิดในอบาย

ผู้ที่มีปัญญาน้อย ยังไม่รู้แจ้งเห็นจริง เมื่อไม่ได้ศึกษามหากัมมวิภังคสูตรนี้ จึงมีความเห็นผิดว่า “ทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่ว” นอกจากความเห็นผิด อาจมีสาเหตุมาจาก 8 ประการได้แก่ (1) เห็นพวกค้ากำไรเกินควร ทำดีนิดเดียว แต่หวังได้ดีมาก ๆ เมื่อไม่สมหวังก็บ่นว่า ทำดีไม่ได้ดี (2) ทำยังไม่ได้ถึงดี

ก็เลิกทำเสียก่อน ถ้าหุงข้าวก็คงได้ข้าวสุก ๆ ดิบ ๆ (3) ทำเลยความพอดี ถ้าได้ข้าวก็คงข้าวไหม้ (4) ทำไม่ถูกดี ไม่สร้างเหตุที่ตรงกับผลที่ต้องการ เช่น อยากรวยแต่ไม่ขยันประกอบสัมมาชีพ เป็นต้น (5) ไม่เห็นเมื่อคนอื่นทำดีเห็นแต่เวลาเขาได้ดี ก็เลยบ่นว่า (เขา) ไม่ทำดี แต่ได้ดี (6) เข้าใจเอาว่า ดีหรือรวย เพียงอย่างเดียว เมื่อทำดีแล้วไม่รวย ได้ดีอย่างอื่น ก็บ่นว่าทำดีไม่ได้ดี (7) ใจร้อนเกินไป เพิ่งหุงข้าวไม่ถึง 5 นาที ก็หวังให้ข้าวสุก เมื่อไม่ได้ดั่งใจก็บ่นท้อแท้ และ (8) ทำความดีไม่ถูกบุคคล เช่น ทำความดีกับโจรผู้ร้าย

เหตุผลที่คนเกิดมาแล้วไม่เหมือนกัน (ควรทำความเข้าใจ) ในพระไตรปิฎกเล่มที่ 14 แห่งมหากัมมวิภังคสูตรกล่าวไว้ว่า ครั้งนั้นพระพุทธเจ้า ประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี ได้ทรงตอบปัญหาสุภมานพที่ทูลถามว่า “ทำไมคนที่เกิดมาในโลกนี้แล้ว จึงมีสภาพไม่เหมือนกัน” พระองค์ทรงตอบปัญหานี้พอสรุปเป็นคู่ได้ 7 คู่ คือ (1) คนที่เกิดมามีอายุสั้น เพราะชอบฆ่าคนหรือสัตว์ มีจิตใจเหี้ยมโหด ขาดความเมตตากรุณาในสัตว์ ตายไปแล้วต้องตกนรก ถ้าเกิดมาเป็นคนก็จะมีอายุสั้น ส่วนคนที่มีอายุยืน เพราะไม่ฆ่าคนหรือสัตว์ มีจิตใจเมตตาสงสารต่อสัตว์ทั้งปวง (2) คนที่เกิดมามีโรคมาก เพราะชอบเบียดเบียนคนหรือสัตว์ ให้ได้รับความลำบากเดือดร้อนต่าง ๆ ตายแล้วต้องตกนรก มาเกิดเป็นคนจึงมีโรคมาก ส่วนคนที่มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียน หรือทรมานสัตว์ มีใจเอ็นดูต่อสัตว์ทั้งปวง (3) คนที่เกิดมาผิวพรรณไม่งาม เพราะเป็นคนขี้โกรธ ขัดเคือง พยาบาทง่าย ตายแล้วต้องตกนรก มาเกิดเป็นคนจึงมีผิวพรรณไม่งาม ส่วนคนที่มีผิวพรรณงาม เพราะเป็นคนไม่มักโกรธ ไม่ขัดเคือง ไม่พยาบาทผู้อื่น (4) คนที่เกิดมามีอำนาจน้อยหรือความสามารถน้อย เพราะเป็นคนขี้ริษยาผู้อื่น ขาดความเคารพนับถือผู้อื่น ตายแล้วต้องตกนรก มาเกิดเป็นคนจึงมีอำนาจน้อย ส่วนคนที่มีอำนาจมาก หรือความสามารถมาก เพราะเป็นคนไม่ริษยา เคารพบูชาผู้ที่ควรเคารพ (5) คนที่เกิดมายากจน เพราะเป็นคนไม่ชอบให้ทาน หรือขี้เหนียว ตายไปแล้วต้องตกนรก มาเกิดเป็นคนยากจน ส่วนคนที่เกิดมาร่ำรวย เพราะเป็นคนชอบให้ทานอยู่เสมอ มีจิตชอบเสียสละแบ่งปัน (6) คนที่เกิดในตระกูลต่ำ เพราะเป็นคนกระด้างถือตัวไม่อ่อนน้อมถ่อมตนหรือกราบไหว้ต่อบุคคลที่ควรอ่อนน้อมหรือกราบไหว้ ตายไปแล้วต้องตกนรก มาเกิดเป็นคน จึงเกิดในตระกูลต่ำ ส่วนคนที่เกิดในตระกูลสูง เพราะเป็นคนไม่เย่อหยิ่งถือตัว แต่อ่อนน้อมถ่อมตน (7) คนที่เกิดมามีปัญญาทราม หรือโง่เขลา เพราะเป็นคนไม่ชอบเข้าไปหาผู้รู้ ไม่สนใจไต่ถามเรื่องบาป บุญ ความดี ความชั่ว ตายไปแล้วต้องตกนรก มาเกิดเป็นคนจึงเป็นคนโง่เขลา ส่วนคนที่มีปัญญาดี เพราะชอบคบหากับบัณฑิตผู้รู้ สนใจศึกษาเรื่องกุศล อกุศล อยู่เนือง ๆ

2.2.1. แนวคิดเกี่ยวกับหลักความดีในพระไตรปิฎก

สาคร พรหมโคตร (2562) ได้ให้แนวคิดว่าไว้ว่า คำว่า ดีและชั่ว ในภาษาไทย มีความหมายกว้างมาก เฉพาะคำว่า ดี มีความกว้างยิ่งกว่าคำว่าชั่ว คนประพฤติดีมีศีลธรรม ก็เรียกว่าคนดี อาหารอร่อยถูกใจผู้ที่กินก็อาจพูดว่า อาหารมื้อนี้ดี เครื่องยนต์ที่มีประสิทธิภาพหรือทำงานเรียบร้อย คนก็

เรียกว่า เครื่องยนต์ดี ไม้ค้อนที่ใช้ได้สำเร็จประโยชน์สมประสงค์ คนก็ว่าค้อนนี้ดี ภาพยนตร์ที่สนุกสนานถูกใจ คนที่ชอบภาพยนตร์เรื่องนี้ดี ภาพเขียนสวยงาม คนก็ว่าภาพนี้ดี หรือถ้าภาพนั้นอาจขายได้ราคาสูง คนก็ว่าภาพนั้นดีเช่นเดียวกัน โรงเรียนที่บริหารงานและมีการสอนได้ผล นักเรียนเก่งก็เรียกว่า โรงเรียนดี คนสามคนบอกว่า ดี แต่ความหมายที่ว่าดีนั้นอาจไม่เหมือนกัน คนหนึ่งว่าดี เพราะสวยงามถูกใจ อีกคนหนึ่งว่าดี เพราะเหมาะแก่การใช้งานของเขา ในทำนองเดียวกันของที่คนหนึ่งว่า ดี อีกหลายคนอาจบอกว่า ไม่ดี ของบางอย่างมองในแง่หนึ่งว่าดี มองในแง่อื่นอาจว่าไม่ดี ความประพฤติหรือการแสดงออกบางอย่าง ในถิ่นหรือสังคมหนึ่งว่าดี อีกถิ่นหรืออีกสังคมหนึ่งว่าไม่ดี ดังนี้เป็นต้น หาที่ยุติไม่ได้ หรืออย่างน้อยไม่ชัดเจน อาจต้องจำแนกเป็นดีทางจริยธรรม ดีในแง่สุนทรียภาพ ดีในแง่เศรษฐกิจนั้นเองความดีเป็นคนละด้านกับความชั่ว และทั้งความดีและความชั่วเป็นสองด้านของชีวิตมนุษย์ เพราะในชีวิตประจำวันของมนุษย์ตามความเป็นจริงนั้น หาไม่ทำความดีก็ทำชั่ว หรือหากไม่ทำชั่วก็ทำดี การที่มนุษย์จะอยู่เฉย ๆ โดยไม่ทำดีหรือไม่ทำชั่วเลยนั้นเป็นไปไม่ได้ เรื่องของความดี ความชั่ว หรือเรียกรวม ๆ ว่าเป็นเรื่องของศีลธรรม จึงถือว่าเป็นเรื่องของชีวิตมนุษย์โดยตรงไม่ว่ามนุษย์จะรู้หรือไม่รู้เรื่องความดีความชั่ว มนุษย์ทำดี บ้างทำชั่วบ้างอยู่เป็นประจำ มนุษย์ทุกคนควรจะรู้และควรทำ เพราะเป็นสิ่งที่เกี่ยวกับตนเองและผู้อื่นโดยตรง ดังปรากฏตามพระพุทธพจน์ว่า “เมื่อกรรมชั่วยังไม่ให้ผล คนชั่วอาจเห็นกรรมชั่วเป็นกรรมดี แต่เมื่อกรรมชั่วให้ผล เขาย่อมเห็นกรรมชั่วว่า เป็นกรรมชั่ว ส่วนคนดีอาจเห็นกรรมดีเป็นกรรมชั่ว เมื่อกรรมดียังไม่ให้ผล แต่เมื่อใดกรรมดีให้ผล เมื่อนั้นเขาย่อมเห็นกรรมดีเป็นกรรมดี” ลักษณะของความดี ที่มนุษย์จะกระทำปรากฏในพระไตรปิฎก และกล่าวถึงลักษณะของคนดีไว้ที่จะต้องมีเกณฑ์ตามหลักที่ปฏิบัติดังกล่าวจึงได้ชื่อว่าเป็นคนดี คือ 1) เว้นจากปาณาติบาต 2) เว้นจากอทินนาทาน 3) เว้นจากกาเมสุ มิจฉาจาร 4) เว้นจากพูดมุสาวาท พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ 5) ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น 6) ไม่พยาบาทปองร้ายคนอื่น 7) เห็นชอบตามทำนองคลองธรรม (มีสัมมาทิฏฐิ) จากที่กล่าว มาสามารถแบ่งเป็นกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ที่กระทำทั้งสามด้านจะต้องอาศัยเจตนาเป็นเครื่องตัดสินจริยธรรมในคุณสมบัติของสิ่งเหล่านี้ เจตนาเหล่านี้เป็นกุศลเจตนา (ประเวศ อินทองปาน, 2553, 263) เมื่อกล่าวถึงกุศล ซึ่งแปลโดยทั่วไปว่าดี แต่แท้ที่จริงแล้ว หาตรงกันทีเดียวไม่ สภาวะบางอย่างเป็นกุศลแต่อาจไม่เรียกว่าดีในภาษาไทย เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นในจิตใจ และมีผลต่อจิตใจก่อน แล้วจึงมีผลต่อบุคลิกภาพ และแสดงผลนั้นออกมาภายนอก ความหมายของกุศลและอกุศลจึงเพ่งไปที่พื้นฐาน คือเนื้อหาสาระและความเป็นไปภายในจิตใจเป็นหลัก ซึ่งความหมายของกุศลแปลตามศัพท์ว่า ชำนาญ ฉลาด สบาย เอื้อหรือเกื้อกูล เหมาะสม ดีงาม เป็นบุญ คล่องแคล่ว ตัดโรคหรือตัดสิ่งชั่วร้ายที่น่ารังเกียจ ในความหมายเชิงอธิบายเชิงทางธรรมของกุศล ได้มีหลัก 4 อย่าง คือ 1) อาโรคยะ ความไม่มีโรค คือสภาพจิตที่ไม่มีโรค สุขภาพจิต หมายถึง สภาวะหรือองค์ประกอบที่เกื้อกูลแก่สุขภาพจิต ทำให้จิตไม่ป่วยไข้ ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่ายไม่โทรม ไม่อ่อนแอ เป็นจิตที่แข็งแรง คล่องแคล่ว สบาย

ใช้งานได้ดี เป็นต้น 2) อนวัชชะ ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ แสดงถึงภาวะที่จิตสมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่เสียหาย หรือไม่มีของเสีย ไม่มัวหมอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด เกลี้ยงเกลา เอี่ยมอ่อง ผ่องแผ้วเป็นต้น 3) โกศลสัมภูต เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญาหรือมีคุณค่าสมบัติต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากความรู้ความเข้าใจ สว่าง มองเห็นหรือรู้เท่าทันความเป็นจริง สอดคล้องกับหลักที่ว่า กุศลธรรมมีโยนิโสมนสิการ คือความรู้ จัดคิดแยบคายหรือรู้จักทำใจอย่างฉลาดเป็นฐาน 4) สุขวิบาก มีสุขวิบาก คือสภาพที่ทำให้มีความสุข เมื่อกุศล กรรมเกิดขึ้นในใจ ย่อมเกิดความสุขสบายคล่องใจในทันที ไม่ต้องรอจะมีผลตอบแทนหรือไม่ เหมือนกับว่า เมื่อร่างกายแข็งแรงไม่มีโรคเบียดเบียน (อโรค) ไม่มีสิ่งสกปรกเสียหาย ปราศจากมลทินหรือของที่เป็นพิษภัยมาพ้องพาน (อนวัชชะ) และรู้ตัวว่าอยู่ในที่มั่งคงปลอดภัยถูกต้องเหมาะสม (โกศลสัมภูต) ถึงจะได้เสพเสวยสิ่งใดพิเศษออกไป ก็ย่อมมีความสบาย ได้เสวยสุขอยู่แล้วในตัว

พศุ จันทร์ศรี (2564) สรุปไว้ว่า พุทธปรัชญาได้เสนอความดีเป็นหลักสากลที่มีมุมมองที่แตกต่างกันไปตามแต่จะสมมติบัญญัติ หรือสังคมบัญญัติ ด้วยเหตุนี้ ความดีหรือความไม่ดีที่เป็นเช่นนี้เพราะในบางพื้นที่ทำแล้วอาจจะส่งผลต่อชีวิต บางพื้นที่อาจจะไม่มีความผิด เช่น ในบางประเทศพอสามีเสียชีวิต ภรรยาก็ต้องกระโดดเข้ากองไฟตายตาม แต่ในบางพื้นที่ทำไม่ได้ เป็นต้น เกณฑ์ตัดสินความดีจึงมีความคิดเห็นที่ขัดแย้งกัน 2 ทัศนะ ทัศนะที่หนึ่งถือเจตนาและหน้าที่เป็นเครื่องมือตัดสินชั่ว นักปราชญ์คนสำคัญดังกล่าวอิมมานูเอล คานท์ ส่วนทัศนะหนึ่งยึดหลักจอนห์ สจ๊วต มิลล์ ถือผลการกระทำเป็นตัดสินการกระทำนั้น ๆ ถูกหรือผิด (ประเวศ อินทองปาน, 2553 หน้า 264-266) ตามหลักพระพุทธศาสนาเรื่องความดีและความชั่วนั้นต้องอยู่บนพื้นฐานความจริง ความดี และความชั่ว ไม่ใช่สิ่งที่ใครหรือคนใดกำหนดขึ้น ความดีและความชั่วตามแนวพระพุทธศาสนามี 2 ลักษณะ คือ เชิงเหตุ และเชิงผล และเป็นไปตามธรรมชาติหรือสภาวะของมันเอง ซึ่งเทียบได้กับพระพุทธศาสนาเชื่อหลักการ หรือธรรมชาติของความดี ความชั่วเป็นเชิงวัตถุวิสัย (Objective) มีอยู่แล้วในธรรมชาติของมันโดยไม่มีอำนาจใด ๆ มาเป็นตัวบังคับหรือควบคุมกระบวนการความดีความชั่ว ตามหลักพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะก่อให้เกิดผล และผลย่อมมาจากเหตุ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า เมื่อมีสาเหตุ ย่อมมีผลตาม และเมื่อผลปรากฏ ยังคำที่เกี่ยวกับความดีคือกุศล ถึงจะไม่กันตรงเสียทีเดียว

2.2.2. แนวคิดเกี่ยวกับหลักความชั่วในพระไตรปิฎก

แนวคิดเรื่องความมีของความชั่วในพุทธปรัชญาเกี่ยวข้องกับเรื่องกรรมและผลของกรรม หรือการกระทำนั้น ตามแนวคิดของพุทธปรัชญาเห็นว่า ผลวิบากของกรรม ไม่ว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว นั่นมีอยู่จริง สมดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมให้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว” ผลของกระทำกรรมของมนุษย์ที่มีผลต่อชีวิตของมนุษย์ไม่ว่าเป็นความเสื่อม หรือทางเจริญ กล่าวคือขึ้นอยู่กับการกระทำกรรมของมนุษย์ทั้งสิ้น และมนุษย์ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น จึงกล่าวได้ว่ากรรมใดที่มนุษย์ได้กระทำไม่ว่าจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมให้ผล

เสมอ ย่อมติดตามผู้กระทำดุจเสมือนเงาติดตามตน เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไป ฉะนั้น การกระทำกรรมดีและกรรมชั่วนั้นเป็นเหตุปัจจัยก่อให้เกิดผลไม่ว่างเปล่าจากผลของการกระทำกรรม ในพุทธปรัชญาถือว่าการกระทำกรรมดีหรือกรรมชั่ว อย่างไรก็ตามย่อมยังผลจำแนกสัตว์โลกให้แตกต่างกันไปตามการกระทำกรรม ดังความว่า “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” นักปราชญ์และนักวิชาการได้ให้ความหมายไว้อย่างหลากหลาย และมีความหมายที่กว้างพอที่จะประมวลได้ว่า ความชั่ว หมายถึง เลว ทราม ร้าย ไม่ดี เพราะจงใจ ฝ่าฝืนศีลธรรม หรือจารีตประเพณี (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ในทางพุทธปรัชญาได้กล่าวถึง ความชั่วในรูปของคำว่า “บาป” ซึ่งมาจากภาษาบาลีว่า ปาป (อ่านว่า ปา - ปะ) แปลว่า ชั่ว ลามก (พระไตรปิฎกภาษาไทย 6/65/85) พุทธปรัชญาแสดงถึงบาปหรือความชั่ว 3 ประเภทคือ โดยทางกายทวาร มี 3 อย่าง คือ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ และการประพฤติผิดในกาม โดยทางวจีทวาร มี 3 คือ พูดเท็จ พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล โดยทางมโนทวาร มี 3 อย่าง คือ อภิชฌา โลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน พยาบาท คิดทำร้ายผู้อื่น และมิจฉาทิฏฐิ มีความเห็นผิด (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/358/284)

ลักษณะของความชั่ว ในทางปรัชญาเห็นว่าลักษณะของบาปหรือความชั่ว โดยสภาวะของจิตที่เกิดขึ้นแล้วเศร้าหมอง เร้าร้อน ให้ผลเป็นความทุกข์ ส่วนบาปนั้น มีลักษณะตรงกันข้ามกับบุญ มีลักษณะ 3 อย่าง เช่นเดียวกัน คือ ก) เมื่อกล่าวถึงเหตุของบาป ได้แก่ การทำชั่วทุกอย่าง ข) เมื่อกล่าวถึงผลของบาป ได้แก่ ความทุกข์กาย ทุกข์ใจ ทั้งในชาตินี้และในชาติหน้า ค) เมื่อกล่าวถึงสภาพของจิตใจ ได้แก่ ความสกปรกเศร้าหมองของจิตใจ ฉะนั้น บาปก็คือความชั่วอันเป็นเหตุทำจิตใจของตนให้สกปรกเศร้าหมอง แล้วส่งผลเป็นความทุกข์ความเดือดร้อน ดังพุทธพจน์ว่า “ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะว่าความชั่วย่อมตามเผาผลาญในภายหลังได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/32/56) ลักษณะของความชั่วที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการล่วงละเมิดศีล 5 ว่าเป็นสาเหตุให้บุคคลผู้ตายแล้วไปเกิดในนรก เช่น ปาณาติบาตอันบุคคลเสพแล้ว อทินนาทานอันบุคคลเสพแล้ว กาเมสุมิจฉาจารอันบุคคลเสพแล้ว มุสาวาทอันบุคคลเสพแล้ว ปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) อันบุคคลเสพแล้ว ผรุสวาจา (การกล่าวคำหยาบ) อันบุคคลเสพแล้ว สัมผัปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) อันบุคคลเสพแล้ว และการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันบุคคลเสพแล้ว (พระไตรปิฎก ภาษาไทย 11/94-95/70)

ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมองว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้น ไม่มีสิ่งใดเกิดขึ้นลอย ๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัย โดยเฉพาะความชั่วในพุทธปรัชญาเถรวาทมีแหล่งที่มาของความชั่ว เพราะความชั่วนั้นจะเกิดขึ้นเองไม่ได้ แต่เกิดมาจากกิเลสเป็นบ่อเกิดของการกระทำกรรมชั่ว คำว่า “กิเลส”(Defilements) คือ กิเลสเป็นสิ่งที่ทำใจให้เศร้าหมองความชั่ว ที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิดทำให้จิตใจขุ่นมัว ได้แก่ กรรมและวิบากกรรม (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554)

“ความชั่ว และความเลวร้ายทั้งหลายในโลกนี้ ไม่อาจเกิดขึ้นได้เลย หากมนุษย์มีสติรู้เท่าทัน ผู้มีสติรู้เท่าทันกาย ย่อมไม่พูดชั่ว ไม่กระทำชั่ว สามารถรักษาตนอยู่ในศีล ได้อย่างสมบูรณ์ เมื่อมีสติรู้เท่าทันจิต ก็จะมีสมาธิ เมื่อมีสติรู้เท่าทันถึงเหตุผลอย่างชัดเจน ปัญญา ก็จะเกิด เป็นเครื่องดับทุกข์ได้อย่างแท้จริง”

พระสัมโมทนียกถา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ประทานในการทรงเปิดประชุมวันวิสาขบูชาโลก ครั้งที่ 16 เรื่อง สติ : จากวิถีธรรมสู่วิถีชีวิต ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ กรุงเทพฯ วันที่ 16 พฤษภาคม 2562 (posted: 1 กันยายน 2566, กรมประชาสัมพันธ์)

สรุปได้ว่า ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท ความชั่วหมายถึงการกระทำที่เป็นอกุศล ซึ่งมีรากฐานมาจากอกุศลมูล 3 ได้แก่ โลภะ (ความโลภ) โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) อกุศลมูลทั้งสามประการนี้เป็นเหตุให้เกิดอกุศลกรรมทั้งทางกาย วาจา และใจ เมื่อบุคคลกระทำกรรมชั่วแล้ว ย่อมได้รับผลตามหลักกรรมนิยาม กล่าวคือ กรรมย่อมให้ผลตามเหตุปัจจัยของตน ขณะเดียวกันการกระทำดังกล่าวยังก่อให้เกิดผลกระทบต่อสภาพจิตของผู้กระทำตามกระบวนการทำงานของจิตซึ่งเป็นไปตามจิตตนิยาม ผลของกรรมอาจปรากฏทั้งในปัจจุบันหรืออนาคต ทั้งในชาตินี้หรือชาติหน้าทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของกรรม ความแรงของเจตนา และปัจจัยแวดล้อมอื่น ๆ ดังนั้น ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท แม้ความชั่วจะมิใช่สิ่งที่ดำรงอยู่โดยอิสระในฐานะสภาวะถาวร แต่การกระทำที่เป็นอกุศลและผลของอกุศลกรรมนั้นเป็นความจริงที่เกิดขึ้นและอธิบายได้ตามหลักเหตุและผลแห่งกรรม

2.3 ความรู้เกี่ยวกับภควัทคีตา

ภควัทคีตาเป็นคัมภีร์บันทึกคำสอนเกี่ยวกับปรัชญาที่มีชื่อเสียงที่สุดและเป็นเรื่อง แทรกอยู่ในตอนต้นของภีษมบรรพ (บรรพที่ 6) ของมหากาพย์มหาภารตะซึ่งเป็นมหากาพย์ เรื่องยาวที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาและการทำสงครามขับเคี่ยวกันระหว่างพี่น้องสองตระกูลผู้สืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษคนเดียวกันคือพระภรตแห่งจันทรวงศ์ พี่น้องสองตระกูลนี้ ได้แก่ พวกเการพซึ่งมีทุรโยชน์เป็นหัวหน้ากับพวกปาณฑพซึ่งมียุธิษฐิระเป็นหัวหน้า แรกเริ่มทั้งสองฝ่ายมีความสัมพันธ์กันในฐานะญาติสนิท แต่เพราะความโลภและการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่นกันจึงเกิดการทะเลาะรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ จนในที่สุดต่างฝ่ายต่างรวบรวมพันธมิตรเข้าต่อสู้ประหัตประหารกันที่ทุ่งกุรุเกษตรเป็นเวลาติดต่อกันถึง 18 วัน ทั้งสองฝ่ายได้สูญเสียแม่ทัพและกำลังพลไปเป็นจำนวนมาก เมื่อสงครามยุติลงพวกปาณฑพได้ชัยชนะ ส่วนพวกเการพเสียชีวิตทั้งหมด

เนื้อเรื่องของมหาภารตะแต่งด้วยฉันท์เป็นหลัก แต่ก็มีแทรกร้อยแก้วเพื่อเชื่อมความที่เป็นร้อยกรองให้ต่อเนื่องกัน มหาภารตะมีคำฉันท์รวมกันทั้งสิ้นประมาณ 100,000 โศลก เนื้อเรื่องทั้งหมดแบ่งออกเป็นตอน ๆ แต่ละตอนเรียกว่าบรรพ (ปรฺว) มีทั้งสิ้น 18 บรรพ และมีภาคผนวกซึ่งแต่งเพิ่มเติมหลังสุดเรียกว่าหริวงศ์ (หริวํศ) กล่าวถึงบรรพบุรุษและประวัติของพระกฤษณะโดยเฉพาะ สำหรับเนื้อเรื่องในมหาภารตะแต่ละบรรพอาจกล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้

1. อาทิบรรพ : บรรพแรกหรือบรรพนำ กล่าวถึงกษัตริย์แห่งจันทรวงศ์สาขาปูรุ สืบเชื้อสายลงมาถึงท้าวปาณฑุแห่งนครหัสตินาปุระ ในเวลาเดียวกันกับที่กษัตริย์จันทรวงศ์ สาขายทุ สืบเชื้อสายมาถึงพระกฤษณะ ราชาแห่งเมืองทวารกา ผู้ได้รับความนับถือว่าเป็นอวตารปางที่ 8 ของพระวิษณุ ท้าวปาณฑุมีมเหสี 2 องค์ คือ พระนางปฤถาหรือกุนตีเจ้าหญิง แห่งแคว้นศูรเสน กับพระนางมาทรีเจ้าหญิงแห่งแคว้นมัทรราษฎร์ ท้าวปาณฑุถูกฤาษีตนหนึ่ง สาปว่าถ้ามีความสัมพันธ์ทางกายกับหญิงใดพระองค์จะต้องสิ้นพระชนม์ จึงทำให้ไม่มีโอรส และธิดากับมเหสีทั้งสอง พระนางกุนตีจึงขออนุญาตใช้มนตร์ซึ่งได้รับมาจากฤาษีทุรวาสเพื่อเชิญเทพเจ้ามาประทานบุตร เมื่อท้าวปาณฑุเห็นชอบด้วย พระนางจึงร่ายมนตร์เชิญพระยมมาเป็นสามี ได้โอรสองค์หนึ่งชื่อยุธิษฐิระ ต่อมาร่ายมนตร์เชิญพระวายุมาเป็นสามี ได้โอรส ชื่อภีมะ ต่อมาร่ายมนตร์เชิญพระอินทร์มาเป็นสามี ได้โอรสองค์หนึ่งชื่ออรชุน ฝ่ายพระนาง มาทรีต้องการมีลูกบ้างจึงขอเรียนมนตร์จากพระนางกุนตีแล้วร่ายมนตร์เชิญเทพแฝดคือพระอัศวินมาเป็นสามี จึงได้โอรสฝาแฝดคือนกุลและสหเทพ กาลต่อมาท้าวปาณฑุ สิ้นพระชนม์ลง พระนางมาทรีได้กระโดดเข้ากองไฟตายตามสามี ทิ้งให้พระนางกุนตีเป็นหม้ายเลี้ยงดูโอรสทั้งห้าต่อไปด้วยเหตุที่เจ้าชายปาณฑพทั้งห้ายังเยาว์วัย พระปิตุลาคือ ท้าวธฤตราษฎร์ผู้พระเนตรบอดจึงต้องขึ้นครองราชสมบัติแทนจนกว่าเจ้าชายปาณฑพทั้งห้า จะบรรลุนิติภาวะจึงจะมอบราชสมบัติคืนให้

ท้าวธฤตราษฎร์นั้นมีมเหสีชื่อพระนางคานธารี มีโอรสจำนวน 100 องค์ รวมเรียกว่า เจ้าชายเการพ เพราะถือว่าสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้ากุรุซึ่งเป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงมากองค์ หนึ่งในสายจันทรวงศ์ พวกเการพมีทุรโยชน์เป็นพี่ชายใหญ่ มีนิสัยร้ายกาจและอิจฉาริษยา คอยหาโอกาสทำลายล้างเจ้าชายปาณฑพทั้งห้าอยู่เสมอ ทั้งเจ้าชายฝ่ายเการพและปาณฑพต่างมีฝีมือในการยุทธ เพราะเป็นศิษย์อาจารย์เดียวกันคือโทรณาจารย์ แต่เจ้าชายฝ่ายปาณฑพมีฝีมือเหนือกว่า โดยเฉพาะอรชุนนับว่ามีความเชี่ยวชาญในการยิงธนูมาก

ครั้งหนึ่ง ทุรโยธน์คิดอุบายกำจัดเจ้าชายฝ่ายปาณฑพ โดยสร้างปราสาทฤดูร้อนหลังหนึ่งทาด้วยน้ำมันงาผสมครั่ง แล้วเชิญพระนางกุนตีพร้อมด้วยโอรสทั้งห้าไปประทับและสั่งให้บริวารแอบจุดไฟเผา แต่กษัตริย์ทั้งหกไหวตัวทันหนีลงอุโมงค์ออกสู่ป่าได้อย่างปลอดภัย จากนั้นจึงรอนแรมไปอยู่ที่บ้านพราหมณ์ในเมืองเอกจักร ต่อมาเมื่อท้าวทรุปัทจัดพิธีสยุมพรให้แก่ธิดา คือเจ้าหญิงเทราปทีหรือกฤษณา พี่น้องปาณฑพทั้งห้าจึงปลอมตัวเป็นพราหมณ์ไปร่วมพิธีสยุมพรด้วย ครั้งนั้น อรชุนเข้าแข่งขันยิงธนูได้ชัยชนะและได้นางเทราปทีไปเป็นชายา เมื่อเดินทางกลับถึงบ้านอรชุนแจ้งแก่มารดาว่าตนได้

ลาภมา พระนางกุนตีไม่ทันรู้ว่าเป็นลาภอะไรจึงบอกให้แบ่งลาภนั้นแก่พี่ ๆ น้อง ๆ ทุกคน ด้วยเหตุนี้เจ้าหญิงเทราปทีจึงได้เป็นชายาของพี่น้องปาณฑพทั้งห้าพร้อมกัน เมื่อข่าวเกี่ยวกับเจ้าชายปาณฑพเล่าลือไปถึงเมืองหัสตินาปุระ ท้าวธฤตราษฎร์เห็นว่าพระนัดดาทั้งห้าเจริญวัยเป็นหนุ่มแล้วก็ทรงคิดถึงแต่ครั้นจะให้กลับมา ครองเมืองหัสตินาปุระก็เกรงใจทุรโยธน์ จึงแบ่งดินแดนที่อยู่ริมแม่น้ำยมุนาซึ่งเรียกว่า ขาณฑวปรัสถ์ให้สร้างเมืองใหม่ เจ้าชายปาณฑพทั้งห้าจึงสร้างเมืองใหม่ชื่ออินทรปรัสถ์ขึ้นจนเจริญรุ่งเรืองทำให้ทุรโยชน์อิจฉาริษยามาก

2. สภาบรรพ : กล่าวถึงการชุมนุมใหญ่ในนครหัสตินาปุระ ยุธิษฐิระพี่ชายใหญ่ของเจ้าชายปาณฑพ ถูกชักชวนให้เล่นพนันทอดลูกเต๋ากับศกุนิซึ่งเป็นฝ่ายทุรโยชน์ ในการทอดลูกเต๋าเป็นเยี่ยมยุธิษฐิระแพ้พนันเสียทรัพย์สินและราชอาณาจักร พี่น้องปาณฑพ ทั้งห้าพร้อมด้วยนางเทราปที่จึงถูกเนรเทศออกไปอยู่ป่านอกเขตแดนเป็นเวลา 12 ปี ในปีที่ 13 ต้องปลอมตัวมิให้ใครจำได้ เมื่อครบ 13 ปีแล้วจึงให้กลับมาเอาเมืองคืน พี่น้องปาณฑพทั้งห้าและชายาจึงต้องเร่ร่อนพเนจรอีกครั้งหนึ่ง

3. วนบรรพ : กล่าวถึงชีวิตความเป็นอยู่ของพี่น้องปาณฑพทั้งห้าในป่ากามยกะ บรรพนี้มีเนื้อหาค่อนข้างยาวและมีเรื่องแทรกมากมาย อาทิ เรื่องพระนลและนางทมยันตี เรื่องรามายณะโดยย่อ เรื่องสาวิตรี เรื่องกิราตารชุนียะ ตลอดจนเรื่องพิศวาสของอรชุนกับหญิงอื่น ๆ เป็นต้น

4. วิราฏบรรพ : กล่าวถึงปีที่ 13 แห่งการถูกเนรเทศและการผจญภัยของพี่น้องปาณฑพทั้งหมดได้ปลอมตัวไปสมัครเป็นคนรับใช้ในราชสำนักของท้าววิราฏเพื่อมิให้พวกเการพจำได้อันเป็นเงื่อนไขของการเนรเทศไปอยู่ป่าหลังจากการเล่นพนันพ่ายแพ้ ขณะอยู่ที่เมืองนี้พี่น้องปาณฑพได้ช่วยท้าววิราฏสู้รบกับท้าวสุศรมาผู้ครองเมืองตริครรตะจนได้ชัยชนะ ในที่สุดเมื่อครบปีที่ 13 เจ้าชายทั้งห้าจึงได้เปิดเผยตนเอง

5. อุทโยคบรรพ : กล่าวถึงการเตรียมทำสงครามระหว่างเจ้าชายฝ่ายเการพและฝ่ายปาณฑพเพื่อชิงนครหัสตินาปุระ ทั้งสองฝ่ายต่างหาพันธมิตรมาช่วยรบ พวกเการพได้กองทัพของพระกฤษณะมาเป็นกำลัง ส่วนพวกปาณฑพได้เฉพาะตัวพระกฤษณะมาอย่างเดียว โดยที่พระกฤษณะรับอาสาทำหน้าที่เป็นสารถีให้แก่อรชุนเท่านั้น

6. กีษมบรรพ : กล่าวถึงกองทัพทั้งสองฝ่ายเคลื่อนพลมาประจันหน้ากัน ณ ทุ่งกุรุเกษตร พวกเการพมีภีษมะซึ่งเป็นลุงของท้าวธฤตราษฎร์และท้าวปาณฑุเป็นแม่ทัพใหญ่ ทำหน้าที่บัญชาการรบ บรรพที่ 6 นี้เองมีเรื่องแทรกสำคัญ คือ **ภควัทคีตา** ซึ่งเป็นคำสอนของพระกฤษณะที่ตรัสแก่อรชุนผู้กำลังท้อแท้ใจเมื่อได้เห็นกองทัพฝ่ายตรงข้ามล้วนแต่เป็นญาติ จึงคิดจะยอมแพ้และไม่ยอมสู้รบ พระกฤษณะจึงตรัสสอนอรชุนจนเกิดมีกำลังใจ จากนั้นทั้งสองฝ่ายจึงสู้รบกันอย่างดุเดือด จนกระทั่งผ่านไป 10 วัน ในที่สุดภีษมะถูกลูกศรของอรชุนล้มลง

7. โทรณบรรพ : กล่าวถึงการสู้รบระหว่างวันที่ 11 ถึงวันที่ 15 กองทัพฝ่ายเการพ มีโทรณะซึ่งเป็นอาจารย์ของทั้งสองฝ่ายทำหน้าที่เป็นผู้บัญชาการรบแทนภีษมะ การรบเป็นไปอย่างต่อเนื่อง

ต่างฝ่ายผลัดกันรุกผลัดกันรับ ในวันที่ 15 ของการรบนั่นเองโทรณะต่อสู้กับธฤษฎยุมันโอรสของท้าวทรุปัทและเสียชีวิตในสนามรบ สร้างความโศกสลดให้แก่กองทัพทั้งสองฝ่ายเป็นอย่างมาก

8. กรรณบรรพ : กล่าวถึงการรบในวันที่ 16 ฝ่ายเการพได้แต่งตั้งให้กรรณะเป็น ผู้บัญชาการรบ กรรณะได้ต่อสู้กับอรชุน ระหว่างสู้รบ บังเอิญล้อรถของกรรณะจมลงไปในโคลน พระกฤษณะจึงเตือนให้อรชุนชิงความได้เปรียบ ด้วยเหตุนี้เอง กรรณะจึงถูกอรชุน สังหารด้วยธนูคาณฑีวะจนศีรษะหลุดกระเด็นออกจากร่าง

9. ศัลยบรรพ : กล่าวถึงการรบในวันที่ 17 ราชาศัลยะได้รับแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพของฝ่ายเการพ ฝ่ายปาณฑพมียุธิษฐิระนำทัพ ทั้งสองสู้รบกันเป็นเวลาอันเนิ่นนาน ในที่สุดศัลยะก็ถูกหอกของยุธิษฐิระเสียบเข้าที่กลางหลังพลัดหล่นจากหลังม้า เวลานั้นแม่ทัพฝ่ายเการพมีผู้รอดชีวิต คือ ทุรโยธน์กับนักรบอีก 3 คน ได้แก่ อัศวัตถามา กฤปาจารย์ และกฤตวรรมัน ขณะที่ทหารทั้งสองฝ่ายกำลังต่อสู้กันอย่างหนักอยู่นั้น ทุรโยชน์ก็ได้หลบหนีออกจากสนามรบไปยังหนองน้ำแห่งหนึ่งใกล้ ๆ สนามรบ แต่ฝ่ายปาณฑพก็ติดตามค้นหาจนพบ ภีมะได้ต่อสู้กับทุรโยธน์ด้วยตะบอง ทุรโยชน์ถูกตีที่ขา ล้มลงไม่สามารถลุกขึ้นยืนได้ จึงได้แต่นอนรอความตายอยู่กับที่

10. เสาปติกบรรพ : กล่าวถึงเหตุการณ์ในคืนวันที่ 17 ของการรบ พวกเการพที่รอดชีวิต 3 คน คือ อัศวัตถามา กฤปาจารย์ และกฤตวรรมัน ได้ลอบเข้าโจมตีค่ายพักของฝ่ายปาณฑพในเวลากลางคืนแล้วฆ่าทุกคนในกองทัพ อัศวัตถามาได้เข้าสังหารธฤษฎยุมัน เชษฐาของนางเทราปทีซึ่งเป็นผู้ใช้ดาบฟันศีรษะของโทรณาจารย์เป็นการแก้แค้นให้บิดา จากนั้นจึงได้สังหารบุตร 5 คนของนางเทราปที คือ ประติวินธัย ศรุตโสม ศรุตเสน ศตานีกะ และศรุตกรรม รวมทั้งศิขัณฑินด้วย แต่พี่น้องปาณฑพทั้งห้ารอดชีวิต จนกระทั่งรุ่งสางอันเป็นวันที่ 18 ของการรบ แม่ทัพทั้งสามจึงรีบรุดไปพบทุรโยธน์พร้อมกับแจ้งให้ทราบถึงผลงานที่ได้ทำไป จากนั้นจึงแยกย้ายกันหลบหนี ฝ่ายนางเทราปทีได้ขอร้องให้พี่น้องปาณฑพและพระกฤษณะออกติดตามอัศวัตถามาซึ่งเป็นผู้ฆ่าลูกของนาง ในที่สุดอัศวัตถามายอมพ่ายแพ้ และถูกสาปให้ไปอยู่ในป่าเพียงลำพังโดยไม่มีผู้คบหาสมาคม มีแต่โรค ภัย และไม่มีความสุขตลอดชั่วชีวิต

11. สตรีบรรพ : กล่าวถึงการคร่ำครวญของบรรดาสตรีทั้งหลายมีพระนางคานธารี มารดาของพวกเการพ และสตรีอื่น ๆ ซึ่งเป็นภรรยาของเหล่าวีรบุรุษที่เสียชีวิตในสงคราม เป็นต้น ในบรรพนี้พระนางคานธารีได้ต่อว่าพระกฤษณะที่ลำเอียงไม่เป็นธรรม พร้อมกับสาปแช่งให้พระกฤษณะพร้อมด้วยหมู่ญาติรบกันเอง และให้พระกฤษณะชัดเซพเนจรไป จบชีวิตในป่า

12. ศานติบรรพ : กล่าวถึงยุธิษฐิระทำพิธีราชาภิเษกครองนครหัสตินาปุระ ภีษมะซึ่งยังมีชีวิตอยู่ได้ให้โอวาทแก่ยุธิษฐิระอย่างยืดยาวเกี่ยวกับหน้าที่ของราชาและคำสอนอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการปกครองแผ่นดิน

13. อนุศาสนบรรพ : กล่าวถึงกีษมะได้ให้โอวาทยุธิษฐิระในเรื่องต่าง ๆ ต่อจากศานติบรรพ โดยยกนิทานศีลธรรม ศาสนา ตลอดจนอภิปรัชญามาประกอบ หลังจากให้โอวาทจบแล้วภีษมะก็สิ้นชีวิต ยุธิษฐิระและประยูรญาติจึงประกอบพิธีฌาปนกิจศพให้อย่างสมพระเกียรติ

14. อาศวเมธิกบรรพ : กล่าวถึงยุธิษฐิระทำพิธีอัศวเมธเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่และขยายอาณาจักร อรชุนได้รับเลือกให้ทำหน้าที่คุมทหารติดตามม้าอาชาไนยไปยังแคว้นต่าง ๆ เป็นเวลา 1 ปี บางแคว้นก็ผ่านไปได้โดยสะดวก แต่บางแคว้นก็มีการต่อสู้ขัดขืนจึงถูกทหารของอรชุนปราบจนพ่ายแพ้และถูกจับไปเป็นเชลย เมื่อขบวนม้าอัศวเมธสัญจรไปจนครบทั้ง 4 ทิศแล้วก็กลับคืนสู่นครหัสตินาปุระท่ามกลางความยินดีของประชาชน

15. อาศรมวาสิกบรรพ : กล่าวถึงท้าวธฤตราษฎร์พร้อมด้วยพระนางคานธารี มเหสีและพระนางกุนตีมารดาของพวกปาณฑพพากันออกไปอยู่อาศรมในป่าพร้อมด้วยวิทูร และสัญชัย ครั้นต่อมาไม่นานวิทูรก็เสียชีวิตก่อนคนอื่น และอีก 2 ปีต่อมาเกิดไฟป่าลุกลาม ทั้งสามองค์จึงสิ้นพระชนม์เพราะไฟคลอก ส่วนสัญชัยหนีรอดไปทางเหนือของภูเขาหิมาลัย

16. เมาสลบรรพ : กล่าวถึงเหตุการณ์ในปีที่ 36 นับจากสงครามสิ้นสุดลง ได้เกิดเหตุอาเพศและลางร้ายต่าง ๆ ในเมืองทวารกา พวกยาทพซึ่งเป็นตระกูลของพระกฤษณะ ต่อสู้กันเองด้วยตะบองล้มตายไปตามคำสาปของฤๅษี ในเวลาใกล้เคียงกันนั้นพระกฤษณะ และพลรามก็ได้สิ้นชีวิตลงแล้วกลับไปสู่สวรรค์ อรชุนได้รับแจ้งข่าวให้ไปช่วยเหลือแต่ก็ไม่ทันการณ์ ต่อมาไม่นานเมืองทวารกาของพระกฤษณะก็ได้จมหายไปในทะเล

17. มหาปรัสถานบรรพ : กล่าวถึงยุธิษฐิระสละราชบัลลังก์ พี่น้องปาณฑพทั้งห้า และนางเทราปทีเดินทางมุ่งไปสู่สวรรค์ของพระอินทร์ที่เขาเมรุ ระหว่างเดินทางนางเทราปที และพี่น้องปาณฑพเสียชีวิตไปทีละคนเหลือเพียงยุธิษฐิระเท่านั้นที่เดินทางไปถึงสวรรค์โดย ไม่ทิ้งร่างไว้ในโลกมนุษย์เหมือนคนอื่น ๆ

18. สวรรคาโรหิณิกบรรพ : กล่าวถึงการขึ้นสวรรค์และการได้รับอนุญาตให้เข้าสู่สวรรค์ของพี่น้องปาณฑพทั้งห้าและนางเทราปที่ตลอดจนบรรดาญาติที่เสียชีวิตในการสงคราม ณ ที่นั้น พระอินทร์แนะนำให้ยุธิษฐิระลงไปชำระร่างกายในแม่น้ำคงคา สายน้ำแห่งสวรรค์ซึ่งไหลผ่านบริเวณนั้นเพื่อขจัดมลทินในร่างกายของมนุษย์ ยุธิษฐิระลงสรงสนานในแม่น้ำคงคาตามคำแนะนำของพระอินทร์แล้วจึงละทิ้งร่างมนุษย์บรรลุถึงทิพยภาวะโดยสมบูรณ์

นอกจากนี้ ในตอนท้ายของมหาภารตะยังมีส่วนที่แต่งเติมเป็นภาคผนวกภายหลัง เรียกว่าหริวงศ์มี 3 บรรพ บรรพแรก ชื่อหริวังศบรรพ บรรยายถึงประวัติบรรพบุรุษของพระกฤษณะจนถึงพระวิษณุอวตารเป็นพระกฤษณะ บรรพที่ 2 ชื่อวิษณุบรรพ กล่าวถึงชีวิตและความเป็นไปของพระกฤษณะ บรรพที่ 3 ชื่อภวิษยบรรพ กล่าวถึงอนาคตของโลกและความเหลวแหลกในกลียุค (เสาวภา เจริญขวัญ, 2526, หน้า 93)

ในมหาภารตะมีการผูกเรื่องให้พระกฤษณะเป็นญาติกับกษัตริย์เการพและปาณฑพ แต่มีบทบาทสำคัญในฐานะผู้คอยให้ความช่วยเหลือแก่ฝ่ายปาณฑพในยามคับขัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตอนทำสงคราม พระกฤษณะได้ทำหน้าที่เป็นสารถีให้อรชุน เมื่อเห็นอรชุนเกิดความสับสนท้อแท้ใจใคร่จะยุติการรบพระกฤษณะได้ให้คำแนะนำสั่งสอนและปลุกปลอบใจ อรชุนจนมีกำลังใจสู้รบและเอาชนะข้าศึกศัตรูได้ในที่สุด ตามเรื่องนั้นพระกฤษณะมีลักษณะพิเศษหลายอย่าง เพราะพระองค์ไม่ใช่มนุษย์ธรรมดา แต่เป็นเทพที่อวตารลงมาเป็นมนุษย์ พระองค์เป็นอีศวระผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดในจักรวาล ดังนั้นพระองค์จึงมีฐานะเป็นพระเจ้า ขณะที่อรชุนลังเลใจว่าจะรบหรือไม่รบนั้น พระองค์ได้อธิบายให้อรชุนเข้าใจในหน้าที่ของวรรณะกษัตริย์ที่จะต้องรบเพื่อผดุงความเป็นธรรม หลักคำสอนของพระกฤษณะอันอุดมไปด้วยเหตุผลตามหลักปรัชญาและศาสนานี้เองเรียกว่า “ภควัทคีตา”

อย่างไรก็ตาม หากมองในด้านข้อเท็จจริง เมื่อกองทัพสองฝ่ายกำลังเผชิญหน้ากัน ข้อความที่พระกฤษณะตรัสสอนอรชุนคงยาวนักไม่ได้ แต่คัมภีร์ภควัทคีตาปัจจุบันมีความยาวถึง 700 โศลก จึงสันนิษฐานว่าคำสอนเดิมคงเป็นข้อความสั้น ๆ แล้วมีผู้ต่อเติมรายละเอียดซับซ้อนจนยาวถึงขนาดนี้ในภายหลัง ดังที่ แฟรงกลิน เอ็ดเจอร์ตัน (Franklin Edgerton) แสดงความเห็นว่า คัมภีร์ภควัทคีตาทั้งคัมภีร์นี้มีผู้นำมาแทรก (interpolate) เข้าในมหาภารตะ ในภายหลัง (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2520, หน้า 4) จึงทำให้ภควัทคีตามีความยาวอย่างที่เห็นในปัจจุบัน

2.3.1 ผู้แต่งและระยะเวลาที่แต่งคัมภีร์ภควัทคีตา

ตามประเพณีอินเดียถือกันว่าผู้แต่งคัมภีร์ภควัทคีตาและมหากาพย์มหาภารตะเป็นบุคคลคนเดียวกัน คือ ฤๅษีวยาส หรือ กฤษณไทวปายนะ วยาส แต่นักปราชญ์ทางตะวันตกเชื่อกันว่าชื่อ “วยาส” นี้คงไม่ใช่ชื่อของผู้แต่ง น่าจะเป็นคำที่ใช้เรียกผู้รวบรวมมากกว่า เพราะเป็นที่แน่นอนว่า มหากาพย์มหาภารตะจะต้องมิใช่ผลงานของผู้แต่งคนเดียว น่าจะเป็นผลงานของกวีหลายคนและได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไข หรือแต่งเติมเสริมต่อกันมาทีละเล็กละน้อยเป็นเวลาหลายศตวรรษจนกระทั่งมีผู้รวบรวมขึ้นเป็นรูปแบบดังที่ปรากฏในปัจจุบัน

คัมภีร์ภควัทคีตาซึ่งมีความยาวอย่างที่เห็นนี้ก็เข้าใจกันว่าน่าจะเป็นส่วนที่แต่งแทรกเข้ามาภายหลัง และคงจะอยู่ในยุคหลังปรัชญา 6 ระบบของอินเดียด้วย เพราะมีอิทธิพลคำสอนของปรัชญาสางขยะ ปรัชญาโยคะ และปรัชญาเวทานตะ ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ภควัทคีตาอย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้นักปราชญ์ส่วนใหญ่จึงสันนิษฐานว่า คัมภีร์ภควัทคีตาในรูปแบบที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันน่าจะแต่งขึ้นในราวคริสต์ศตวรรษที่ 2 หรือที่ 3 (กรมวิชาการ, 2545, หน้า 306) ส่วนผู้แต่งนั้นไม่เป็นที่ทราบแน่นอน แต่เชื่อว่าจะต้องเป็นพราหมณ์ผู้นับถือนิกายพระวิษณุที่เป็นปรัชญาเมธีและเป็นนักคิดที่มีจิตใจกว้างขวางอย่างแท้จริง เพราะพิจารณาจากเนื้อหาของคัมภีร์แล้วเป็นการกล่าวถึงบทบาทของพระกฤษณะซึ่งเป็นอวตารหนึ่งของอินเดีย 3 ระบบมาผสมผสานกันเพื่อสร้างเป็นคัมภีร์ภควัทคีตาได้อย่างลงตัว

2.3.2 การแปลคัมภีร์ภควัทคีตาเป็นภาษาไทย

คัมภีร์ภควัทคีตาได้รับการแปลเป็นภาษาที่สำคัญเกือบทุกภาษาทั่วโลก โดยมี ชาร์ลส์ วิลกินส์ (Charles Wilkins) เป็นผู้แปลเป็นภาษาอังกฤษครั้งแรกเมื่อ 215 ปีมาแล้ว ในประเทศอินเดียเองก็มีการแปลเป็นภาษาถิ่นหลายภาษา เช่น ภาษาฮินดี ภาษาเบงกาลี เป็นต้น ส่วนในประเทศไทยมีผู้แปลคัมภีร์ภควัทคีตาเป็นภาษาไทยหลายสำนวนด้วยกัน ได้แก่

1. ศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิทูร แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤตและตีพิมพ์ ครั้งแรกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระนครสวรรค์วรพินิต (เพิ่ม ธนะภูมิ) เมื่อ พ.ศ. 2478 ต่อมาได้ตีพิมพ์ในนิตยสารพุทธจักรของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยโดยใช้ชื่อว่า “ภควัทคีตา ไตรพากย์” เมื่อ พ.ศ. 2500 ถึง 2502 และมีการตีพิมพ์รวมเล่ม 3 ครั้งเมื่อ พ.ศ.2509, 2515 และ 2527 โดยใช้ชื่อว่า “ศรีมัทภควัทคีตา หรือเพลงแห่งชีวิตของกฤษณะไทวปายนวยาส” สำนวนแปลมีลักษณะรักษาใจความไว้ใกล้เคียงกับต้นฉบับมากที่สุด และมีการเทียบต้นฉบับภาษาสันสกฤตที่ปริวรรตเป็นอักษรไทยไว้ด้วย

2. อินทรายุธ หรือ อัศนี พลจันทร์ แปลเมื่อ พ.ศ.2485 โดยใช้ชื่อว่า “ภควัทคีตาของอินทรายุธ” ลักษณะการแปลเน้นหนักที่เรื่องการเมืองและแนวคิดสังคมนิยมเป็นหลัก

3. สมัคร บุราวาศ แปลเมื่อ พ.ศ. 2497 โดยใช้ชื่อว่า “ภควัทคีตา ของสมัคร บุราวาศ” การแปลมุ่งเน้นที่จะนำเสนอหลักปรัชญาและความรู้เกี่ยวกับศาสนาฮินดูเป็นสำคัญ

4. พ.อ.ทวิช เปล่งวิทยา แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต โดยใช้ชื่อว่า “เพลงทิพย์ ศรีมัทภควัทคีตาไตรพากย์” ฉบับนี้ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์ ผู้แปลพยายามใช้ภาษาที่เข้าใจง่ายขึ้น แต่หลายบทก็ยังคงใจความเดิมคล้ายกับฉบับของศาสตราจารย์ ร.ต.ท. แสง มนวิทูร

5. ศาสตราจารย์ ดร.สมภาร พรมทา แปลจากภาษาสันสกฤตโดยเทียบเคียงกับฉบับภาษาอังกฤษของมหาตมะคานธี, ราธกฤษณัน, มหาฤๅษีมเหศโยคี, เอ.ซี. ภักติเวทานตะ สวามีประภุปาทะ และฮวน มาสคาโร โดยใช้ชื่อว่า “ภควัทคีตา บทเพลงแห่งองค์ภควัน” พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ.2528 ครั้งล่าสุดพิมพ์เมื่อ พ.ศ.2561 การแปลได้ยกหมายเลขลำดับ โศลกออกเพื่อจุดประสงค์คือการอ่านที่ราบรื่นเหมือนงานวรรณกรรมทั่วไป มีการนำเสนอเนื้อหาของแต่ละอัธยายไปตามลำดับจนจบเรื่อง

2.3.3 เนื้อหาของคัมภีร์ภควัทคีตา

คัมภีร์ภควัทคีตาแทรกอยู่ในบรรพที่ 5 (ภีษมบรรพ) ของมหากาพย์มหาภารตะ (B.O.R.I., 1972: 1129-1335) มีเนื้อหาจำนวน 700 โศลก แบ่งออกเป็น 18 อัธยาย แต่ละอัธยายมีจำนวนโศลกดังนี้

อัธยายที่ 1 ว่าด้วยความท้อแท้ของอรชุน มี 47 โศลก

อัธยายที่ 2 ว่าด้วยหลักรู้ มี 72 โศลก

อัธยายที่ 3 ว่าด้วยหลักปฏิบัติ มี 43 โศลก

อัธยายที่ 4 ว่าด้วยหลักทำลายกรรมด้วยชญาน มี 42 โศลก

อัธยายที่ 5 ว่าด้วยหลักแห่งการสละและการประกอบกรรม มี 29 โศลก

อัธยายที่ 6 ว่าด้วยหลักการเข้าฌาน มี 47 โศลก

อัธยายที่ 7 ว่าด้วยหลักแห่งชญาน มี 30 โศลก

อัธยายที่ 8 ว่าด้วยหลักพรหมันผู้ไม่เสื่อมสลาย มี 28 โศลก

อัธยายที่ 9 ว่าด้วยหลักเจ้าแห่งวิทยาและความลึกลับ มี 34 โศลก

อัธยายที่ 10 ว่าด้วยหลักทิพยศักดิ์ มี 42 โศลก

อัธยายที่ 11 ว่าด้วยหลักการเห็นธรรมกาย มี 55 โศลก

อัธยายที่ 12 ว่าด้วยหลักภักดี มี 20 โศลก

อัธยายที่ 13 ว่าด้วยหลักจำแนกร่างกายและผู้รู้ร่างกาย มี 34 โศลก

อัธยายที่ 14 ว่าด้วยหลักจำแนกคุณสาม มี 27 โศลก

อัธยายที่ 15 ว่าด้วยหลักแห่งบุรุษผู้ประเสริฐ มี 20 โศลก

อัธยายที่ 16 ว่าด้วยหลักแห่งการจำแนกทิพยสมบัติและอสุรสมบัติ มี 24 โศลก

อัธยายที่ 17 ว่าด้วยการจำแนกศรัทธาสามอย่าง มี 28 โศลก

อัธยายที่ 18 ว่าด้วยการสละซึ่งเป็นปฏิปทาแห่งโมกษะ มี 78 โศลก

โดยภาพรวม คัมภีร์ภควัทคีตาทั้ง 18 อัธยายอาจแบ่งเนื้อหาออกได้เป็น 3 ตอน คือ

อัธยายที่ 1-6 ว่าด้วยหลักปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด กล่าวถึงหนทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นโดยเน้นหลักรู้และหลักปฏิบัติ หลักรู้หมายถึงรู้ในความจริงเกี่ยวกับวิญญาณ (ชีวาตมัน) ซึ่งไม่ตายไปกับร่าง รู้จักลักษณะของปราชญ์ว่าเป็นผู้สามารถข่มอินทรีย์ไว้ได้ อำนาจได้ รู้ว่าพระเจ้าเป็นผู้ไม่เกิดไม่ตาย เป็นใหญ่เหนือสัตว์โลกทั้งปวงและจะอวตารลงมาเพื่อปราบทุรชน ปกป้องคนดี และสถาปนาธรรมในเวลาที่ธรรมเสื่อมและอธรรมเจริญ ผู้ใดรู้จักพระเจ้าและรู้แจ้งอาตมันเมื่อตายแล้วก็จะไปถึงพระเจ้าและไม่กลับมาเกิดอีก แม้ผู้ที่มีบาปมากที่สุดก็สามารถจะข้ามห้วงสมุทรแห่งความชั่วไปได้ด้วยเรือคือชญาน ส่วนผู้ที่ไม่รู้จักพระเจ้า ไม่มีศรัทธาในพระเจ้าและมีแต่ความสงสัยก็จะประสบหายนะ เพราะวิญญาณ (ชีวาตมัน) เต็มไปด้วยข้อสงสัยจึงไม่ได้พบความสุขทั้งโลกนี้และโลกหน้า หลักแห่งการสละกรรมนั้นใช้ควบคู่กันไปกับหลักแห่งการกระทำการสละกรรมหมายถึงการเป็นสันยาสี ไม่มีความยินดียินร้าย ไม่หวังผลใด ๆ มีจิตบริสุทธิ์ เอาชนะตนเอง และอินทรีย์ได้ เมื่อประกอบกรรมก็สามารถสละความประสงค์ในผลของกรรมนั้นได้ ส่วนทางแห่งธยานเป็นเสมือนการสอนหลักสมาธิหรือการเข้าฌาน โยคีผู้ควบคุมจิตได้เมื่อประกอบตนไว้อย่างนี้จะบรรลุถึงศานติคือนิรวาณอันประเสริฐในไม่ช้า

อัธยายที่ 7-11 ว่าด้วยลักษณะและการปรากฏองค์ของพระเจ้า (พระกฤษณะ) ซึ่งถือว่าเป็นความรู้ขั้นสูงสุดที่เปิดเผยให้แก่ผู้ที่พระองค์ทรงโปรดปราน พระเจ้าเป็นที่มาของทุกสิ่งในโลกและจักรวาล เป็นทั้งผู้ให้กำเนิดและผู้ทำลาย ไม่มีอะไรยิ่งใหญ่ไปกว่าพระเจ้า พระเจ้าสถิตอยู่ในทุกสิ่งทุกอย่างและทุกหนทุกแห่ง เช่น เป็นแสงสว่างในดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ เป็นความร้อนในไฟ เป็นปัญญาของนักปราชญ์ เป็นเดชของผู้มีเดชานุภาพ ภาวะที่เกิดจากสัตตวะ (ความดี) รชัส (พลังงาน) และตมัส (ความเฉื่อย) ล้วนมาจากพระเจ้าทั้งสิ้น พระเจ้าไม่ได้อยู่ในคุณทั้งสามนี้ แต่คุณทั้งสามอยู่ในพระเจ้า อำนาจหรือมายาของพระเจ้า ประกอบด้วยคุณทั้งสามยากที่ใครจะเข้าใจได้ ผู้ที่ยึดพระเจ้าเป็นที่พึ่งเท่านั้นจึงจะข้ามพ้นมายานี้ได้ ในขณะที่อรชุนปรารถนาจะเห็นร่างที่แท้จริงของพระเจ้า พระกฤษณะซึ่งเป็นพระเจ้า ได้ประทานตาทิพย์แก่อรชุนเพื่อให้มองเห็นร่างที่แท้จริงของพระองค์ ในร่างของพระเจ้า (พระกฤษณะ) นั้น อรชุนได้เห็นจักรวาลทั้งหมด เห็นอานุภาพของพระเจ้าอันกว้างใหญ่ไม่มีที่สิ้นสุด นอกจากนี้ยังเห็นบรรดานักรบที่อยู่ในทุ่งกุรุเกษตรกำลังกรูกันเข้าไปในปากอันน่าสะพรึงกลัวของพระเจ้า ซึ่งขณะนั้นพระกฤษณะอธิบายว่าพระเจ้าคือกาลเวลาที่กำลังกลืนกิน โลกและทำลายโลก ถึงแม้อรชุนจะไม่รบ พวกนักรบฝ่ายตรงข้ามก็ยังคงถูกทำลายตลอดเวลา ดังนั้น จึงขอให้อรชุนลุกขึ้นรับเกียรติจากการมีชัยชนะต่อศัตรูและเสวยราชสมบัติอันมั่งคั่ง พวกศัตรูนั้นถูกสังหารโดยพระเจ้าอยู่แล้ว อรชุนเป็นเพียงเครื่องมือเท่านั้น การปรากฏองค์ของพระเจ้านี้ทำให้อรชุนทราบว่ามนุษย์เป็นเพียงเครื่องมือของพระเจ้า ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปตามความประสงค์ของพระเจ้า ถึงมนุษย์จะทำกรรมตามหน้าที่ หรือหลีกเลี่ยงที่จะทำกรรมในโลก แต่การทำตามหน้าที่ย่อมมีผลดีต่อมนุษย์และยังเป็นการแสดงถึงความศรัทธาที่มนุษย์มีต่อพระเจ้าด้วย พระเจ้า (พระกฤษณะ) ไม่ได้แสดงร่างที่แท้จริงนี้ให้ใครเห็นยกเว้นอรชุน แม้ผู้รู้เวทหรือผู้บำเพ็ญตบะก็ไม่อาจเห็นได้ ส่วนผู้ที่มีความภักดีอย่างเหนียวแน่นในพระเจ้า (พระกฤษณะ) สามารถจะแลเห็นและเข้าถึงพระองค์ได้

อัธยายที่ 12-18 ว่าด้วยหลักการใหม่ที่ยังไม่เคยมีมาก่อน เช่น พระเจ้ามีความรักต่อมวลมนุษย์ที่ประพฤติดีปฏิบัติชอบและจงรักภักดีต่อพระองค์ และพระเจ้าจะช่วยให้หลุดพ้น จากการเวียนว่ายตายเกิด เป็นต้น โดยกล่าวถึงหลักคำสอนเรื่องพระเจ้า (พระกฤษณะ) ว่า เป็นรากฐานหรือจุดเริ่มต้นของลัทธิภักดี มีการเปรียบพระเจ้าเป็นบิดา เป็นเพื่อนและเป็นคู่รัก ซึ่งแสดงถึงความเชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้มีความรักและใกล้ชิดกับมนุษย์ ฝ่ายมนุษย์ก็รักและใกล้ชิดกับพระเจ้าประหนึ่งเป็นลูก เป็นเพื่อนและเป็นคู่รัก ผู้ที่ฝักใฝ่ในพรหมันบรรลุถึงความหลุดพ้นได้ยากกว่าผู้ที่ฝักใฝ่ในพระเจ้า (พระกฤษณะ) เพราะมนุษย์ที่มีร่างนั้นย่อมเข้าใจ

พรหมันที่ไม่มีรูปร่างได้ยากกว่าเข้าใจพระเจ้า (พระกฤษณะ) ดังนั้น ทางแห่งความภักดีต่อพระเจ้าจึงเป็นทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ง่ายกว่า ส่วนผู้ที่อุทิศการกระทำทั้งปวงให้แก่พระเจ้า คิดถึงและบูชาพระเจ้าด้วยสมาธิแน่วแน่ด้วยความภักดีที่ไม่เปลี่ยนแปลง ทำจิตให้ตั้งอยู่ในพระเจ้า พระเจ้าจะช่วยฉุดดึงขึ้นจากมหาสมุทรแห่งการเวียนว่ายตายเกิดทันที เพราะพระเจ้ารักผู้ที่ภักดีต่อ

พระองค์และถือพระองค์เป็นจุดหมายสูงสุดนั่นเอง ท้ายที่สุด เมื่ออรชุนได้ฟังคำสอนของพระกฤษณะจบลงก็หมดสิ้นความสงสัยจึงตัดสินใจสู้รบ ตามบัญชาของพระเจ้า (พระกฤษณะ)

2.3.4 ความสัมพันธ์ของภควัทคีตากับปรัชญาอินเดีย 3 ระบบ

คัมภีร์ภควัทคีตานอกจากจะได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อุปนิษัทแล้วยังรับเอาแนวคิดของปรัชญาสางขยะ ปรัชญาโยคะและปรัชญาเวทานตะ มาประสานสนับสนุนกันและกันอย่างเห็นได้ชัด วิธีการของคัมภีร์ภควัทคีตานั้นเริ่มต้นด้วยการเรียนรู้และรับเอาคำสอนของปรัชญาระบบใดระบบหนึ่งมาก่อนแล้วจึงแทรกแนวคิดตามแบบของภควัทคีตาเข้าไป จะเห็นว่า ในบางกรณีขณะที่พระกฤษณะตรัสสอนอรชุน พระกฤษณะจะนิยามศัพท์เฉพาะขึ้นใหม่ เช่น กล่าวว่าพรหมันที่ปรากฏเป็นอักษรเดียวได้แก่คำว่า “โอม” และกล่าวว่าปุรุษะมี 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่เสื่อมสลาย (กฺษร) และลักษณะที่ไม่เสื่อมสลาย (อกฺษร) แล้วตีความว่า ปุรุษะที่มีลักษณะเสื่อมสลาย (กฺษร) ได้แก่ ประกฤติ ส่วนปุรุษะที่ไม่เสื่อมสลาย (อกฺษร) ได้แก่ ปุรุษะ ของปรัชญาสางขยะ นอกจากนี้ยังกล่าวเพิ่มเติมว่า ปุรุษะมี 3 ลักษณะก็ได้ คือ มีลักษณะ 2 อย่างดังที่กล่าวแล้ว กับมีลักษณะเป็นปุรุโษตตมะ (ปุรุโษตฺตม) ซึ่งมีฐานะเทียบเท่ากับอีศวระ (อีศฺวร) ของปรัชญาโยคะ และเทียบเท่ากับพรหมัน (พฺรหฺมนฺ) ของปรัชญา เวทานตะ เป็นต้น การอธิบายในลักษณะนี้เป็นการทำให้แนวคิดปรัชญาทั้งสาม 3 ระบบ มีความสัมพันธ์และกลมกลืนกันอย่างไม่ต้องสงสัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อพระกฤษณะได้แสดงองค์ว่าพระองค์นั้นที่จริงคืออวตารของเทพผู้สูงสุด ทรงเป็นทั้งพรหมันของสำนัก เวทานตะ เป็นทั้งปุรุโษตตมะของสำนักสางขยะ และเป็นทั้งอีศวระของสำนักโยคะ

การที่ผู้แต่งคัมภีร์ภควัทคีตาเปิดใจกว้างรับเอาแนวคิดคำสอนจากปรัชญาหลายระบบมาสนับสนุนกันและกันเช่นนี้จึงทำให้ผู้นับถือปรัชญาระบบต่าง ๆ ยอมรับคัมภีร์ภควัทคีตาได้ ภควัทคีตาจึงได้รับความนิยมและแพร่หลายกว่าคัมภีร์ของปรัชญาระบบใดระบบหนึ่งโดยเฉพาะยิ่งคัมภีร์ภควัทคีตาเป็นเรื่องแทรกอยู่ในมหากาพย์มหาภารตะด้วยแล้วชาวฮินดูทุกคนจึงสามารถอ่านและฟังได้โดยไม่มีข้อห้าม (ไม่เหมือนอย่างคัมภีร์พระเวทที่มีประเพณีห้ามไม่ให้ศูทรฟัง) คัมภีร์ภควัทคีตาจึงแพร่หลายในผู้คนทุกชั้นจนกลายเป็นคัมภีร์ปรัชญายอดนิยมในอินเดีย กล่าวกันว่าคัมภีร์นี้ตีพิมพ์แล้วประมาณ 500 ล้านเล่ม นับเป็นหนังสือที่พิมพ์มากที่สุดในโลกรองจากพันธสัญญาใหม่ของคริสต์ศาสนา หรือ The New Testament (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2543, หน้า 1)

2.3.5 ความเห็นของนักปราชญ์ที่มีต่อคัมภีร์ภควัทคีตา

การที่คัมภีร์ภควัทคีตาเป็นที่นิยมแพร่หลายนี้เองทำให้มีนักปราชญ์จำนวนมากหันมาศึกษาและแต่งอรรถาธิบายคัมภีร์ภควัทคีตาไว้อย่างมากมาย แต่ละคนอาจอธิบายและตีความแตกต่างกันไปบ้างขึ้นอยู่กับพื้นฐานแนวคิดของผู้ตีความและความต้องการของยุคสมัยเป็นสำคัญ สำหรับผู้แต่งคัมภีร์อธิบายภควัทคีตาที่มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีหลายคน (Radhakrishnan, 1973, หน้า 16-19) เช่น

1. ศังกราจารย์ ประมาณ ค.ศ.788-820 (พ.ศ.1331-1363)

2. รามานุชะ ประมาณ ค.ศ.1037-1157 (พ.ศ.1580-1700)

3. นิมพารกะ ประมาณ ค.ศ.1162 (พ.ศ.1705)

3. มัธวะ ประมาณ ค.ศ.1199-1276 (พ.ศ.1742-1819)

4. วัลลภะ ประมาณ ค.ศ.1479 (พ.ศ.2022)

นักปราชญ์ทั้งชาวอินเดียและชาวตะวันตก เมื่อได้ศึกษาคัมภีร์ภควัทคีตาแล้วต่างได้กล่าวแสดงความคิดเห็นในลักษณะแตกต่างกันออกไป เช่น ศังกราจารย์กล่าวว่า “ภควัทคีตา เป็นพื้นฐานของปรัชญาอไทวตะเวทานตะของตนซึ่งสอนว่าโลกที่เรารู้จักกันนี้เป็นมายาซึ่งผู้มีอวิทยาเห็นว่าเป็นจริง แต่เมื่อใดมนุษย์กำจัดอวิทยาได้ มนุษย์ก็จะเห็นความจริงสูงสุดคือ เข้าถึงพรหมัน” รามานุชะกล่าวว่า “ภควัทคีตาเป็นพื้นฐานของปรัชญาวิศิษฎาไทวตะ เวทานตะของตนซึ่งเน้นความรักที่พระเจ้ามีต่อมนุษย์และที่มนุษย์มีต่อพระเจ้าว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด” มัธวะกล่าวว่า “ภควัทคีตาเน้นทางแห่งความภักดีตามหลักปรัชญาไทวตะ เวทานตะ” (Radhakrishnan, 1973, หน้า 16-20) มหาตมะคานธีกล่าวว่า “ภควัทคีตาเป็นมารดาแห่งสากลโลก มีประตูเปิดอ้าต้อนรับทุกคนที่มาเคารพ ผู้ปฏิบัติตามภควัทคีตาแท้จริงย่อมไม่ รู้จักความผิดหวัง” มหาเทพ เดไส (Desai, 1956, หน้า 52) กล่าวว่า “ภควัทคีตาเป็นปรัชญาดำรงชีวิตและกรรมวิธีการใช้ชีวิต” อาร์ซี่ เจ. บาล์ม (Balm, 1970, หน้า 1) กล่าวว่า “ภควัทคีตาเป็นวรรณกรรมที่สะท้อนความลึกล้ำทางปรัชญาออกมาในภาษาที่เหมาะแก่สามัญชนคนทั่วไปจะเข้าใจได้” สวามีจิทภวานันทะ “ภควัทคีตาเป็นปรัชญาชีวิตที่เน้นว่าชีวิตคือการต่อสู้” สวามี เอ.ซี. ภักติเวทานตะ (Bhaktivedanta, 1968, หน้า 40) กล่าวว่า “ภควัทคีตาเป็นแก่นของความรู้แห่งพระเวททั้งมวล ใครที่ดื่มน้ำในพระแม่คงคาแล้วจะพ้นบาปได้ ในทำนองเดียวกันใครที่อ่านภควัทคีตาแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องพึ่งหนังสืออื่นเลย”

2.4 แนวคิดเรื่องจริยศาสตร์ในภควคีตา

จริยศาสตร์ (Ethics) เป็นปรัชญาสาขาหนึ่งที่ว่าด้วยการแสวงหาความดีสูงสุดของชีวิตมนุษย์ แสวงหาเกณฑ์ในการตัดสินความประพฤติของมนุษย์ว่าสิ่งไหนถูกไม่ถูก ดีไม่ดี ควร ไม่ควร และพิจารณาปัญหาเรื่องสถานภาพของค่าทางศีลธรรม คัมภีร์ภควัทคีตาแม้จะเน้นเรื่องอภิปรัชญา แต่ในแง่จริยศาสตร์ก็มีเนื้อหาไม่น้อยไปกว่ากัน เพราะมีหลักคำสอนหลายอย่างที่สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติได้ทันที ในบทนี้จะได้กล่าวถึงค่าทางจริยธรรม เกณฑ์ตัดสินจริยธรรม ลักษณะคนดีคนชั่ว จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตและหนทางเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตไปตามลำดับ

2.4.1 ค่าทางจริยธรรม

คัมภีร์ภควัทคีตาได้เสนอค่าทางจริยธรรมที่ถูกต้องด้วยหลักปฏิบัติที่ประสานหลัก นิวฤติกรรม (นิวฺฤติกรฺม) และหลักประวฤติกรรม (ปฺรวฺฤติกรฺม) เข้าด้วยกัน อย่างแรกเป็นข้อปฏิบัติของผู้สละโลก ส่วนอย่างหลังเป็นข้อปฏิบัติของผู้ยังอยู่กับโลก ปัญหาทางจริยธรรมของภควัทคีตาคือทำอย่างไรมนุษย์จึงจะสามารถดำรงอยู่ในโลกและทำหน้าที่อย่างชาวโลกได้ ขณะเดียวกันก็สามารถขจัดความยึดมั่นถือมั่นเกี่ยวกับเรื่องของโลกได้ตามหลักนิวฤติกรรม หลักการและวิธีการเพื่อแก้ปัญหานี้เองที่ทำให้มีการกำหนดค่าทางจริยธรรมขึ้นมา

ค่าทางจริยธรรมของภควัทคีตาจึงได้แก่การทำให้มนุษย์คลายความสับสนเกิดความมั่นใจในตนเอง ภควัทคีตาสอนว่ามีหลายทางที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น แต่ก็เน้นว่าความดี เป็นปัจจัยสำคัญและเป็นบันไดที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น ในทางตรงกันข้ามความชั่วก็เป็นอุปสรรคต่อความหลุดพ้นด้วย ผู้ประพฤติกรรมอันชั่วร้ายจะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกำเนิดต่ำ ๆ เรื่อยไป ส่วนผู้ประพฤติกรรมดีถึงแม้จะยังเวียนว่ายตายเกิดอยู่ก็จะได้ไปเกิดในกำเนิดที่ดี ๆ และสามารถจะบรรลุถึงบรมคติได้ในที่สุด ดังความว่า

> “ส่วนคนผู้เต็มไปด้วยความเกลียดชัง โหดร้าย ต่ำทรามที่สุดในหมู่มนุษย์ และประกอบด้วยกรรมอันเป็นอกุศล เราจะส่งเขาไปเกิดในกำเนิดแห่งอสูรอยู่เสมอในวัฏสงสาร" (ภควัทคีตา 16.19) และ “โอ เกานเตยะ เมื่อบุคคลพ้นจากประตูแห่งความมืดทั้งสาม ได้แก่ กาม ความโกรธ และความโลภแล้ว ย่อมประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์สูงสุดแก่ตน และเข้าถึงจุดหมายอันสูงสุด” (ภควัทคีตา 16.22)

หลักคำสอนที่แสดงให้เห็นค่าทางจริยธรรมของภควัทคีตาปรากฏอยู่ในอัธยายที่ 16 ซึ่งว่าด้วยเรื่องไทวาสุรสัมปัทวิภาคโยค (หลักว่าด้วยการจำแนกทิพยสมบัติและอสุรสมบัติ) อัธยายนี้มีเนื้อหากล่าวถึงความไม่กลัว ความบริสุทธิ์ใจ การปรนนิบัติตามหลักรู้ ทาน การควบคุมอินทรีย์ การบูชายัญ การสาธยาย ตบะ ความซื่อตรง อหิงสา ความไม่โกรธ ความอ่อนโยน และความละอาย เป็นต้น สิ่งเหล่านี้จัดเป็นคุณสมบัติของเทพนิกาย ซึ่งจะเป็นหลักสนับสนุนการบรรลุถึงพรหมันได้ง่ายขึ้น ส่วนความดื้อ ความกระด้าง ความหยิ่ง ความโกรธ การมีวาจาหยาบคาย เป็นต้น จัดเป็นคุณสมบัติของอสุรนิกาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ประพฤติห่างไกลจากการบรรลุถึงพรหมัน ภควัทคีตากล่าวว่าคุณสมบัติของเทพนิกายเป็นไปเพื่อโมกษธรรม ส่วนคุณสมบัติของอสุรนิกายเป็นไปเพื่อการถูกจองจำในสังสารวัฏ ดังความว่า

> “ความไม่กลัว ความบริสุทธิ์แห่งใจ การปรนนิบัติตามหลักรู้ ทาน ทมะ (การบังคับอินทรีย์ภายนอก) ยัชญะ (การบูชายัญ) การสาธยาย ตบะ และความซื่อตรง” “อหิงสา สัตย์ ความไม่โกรธ การบริจาต ศานติ การไม่ส่อเสียด ความกรุณาในสัตว์ทั้งหลาย ความไม่โลเล ความ

อ่อนโยน ความละอาย ความไม่ล่อกแล่ก” “เดช (กำลังใจ) กษมา (ความไม่ถือโทษผู้อื่น) ธฤติ (ความมั่นคง) เศาจะ (ความสะอาด) อัทโรหะ (ความไม่ริษยา) ความไม่ยกตนข่มท่าน ภารตะ ! เหล่านี้เป็นสมบัติของผู้เกิดมาเพื่อความเป็นเทพ “ทัมภะ (ความดื้อด้านจองหอง) ทรรปะ (ความทะนงตน) อติมานะ โกรธ ปารุษยะ (การพูดหยาบกระด้าง) และ อัชญาน (ความไม่รู้) เหล่านี้แหละ ปารถะ ! เป็นสมบัติของผู้เกิดมาเพื่อความเป็น อสูร” “ผู้รู้ทั้งหลายคิดกันแล้วว่าสมบัติแห่งเทพนิกายเป็นไปเพื่อโมกษธรรม สมบัติแห่งอสุรกายเป็นไปเพื่อการถูกจองจำ ปาณฑพ ! อย่าเสียใจเลย ท่านก็เกิดมา เพื่อความเป็นเทพอยู่แล้ว” (ภควัทคีตา 16.1–5)

จะเห็นว่า ภควัทคีตาเน้นคำสอนมุ่งให้คนบรรลุถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ด้วยการประพฤติดีปฏิบัติชอบและอีกทางหนึ่งที่ภควัทคีตาเสนอไว้ คือความภักดี ซึ่งเป็นการอุทิศตนต่อพระจ้าด้วยการทำงานโดยสลัดความต้องการที่เห็นแก่ตัวออกไปซึ่งเรียกว่า “นิษกามกรรม” เมื่อบุคคลทำได้ดังนี้จัดว่าเป็นผู้อยู่เหนือความดีและความชั่วทั้งปวง ดังความว่า

“สิ่งใดที่เจ้ากระทำ สิ่งใดที่เจ้าบริโภค สิ่งใดที่เจ้าถวายในพิธีบูชายัญ สิ่งใดที่เจ้าให้เป็นทาน และสิ่งใดที่เจ้าบำเพ็ญเป็นตบะ โอ เกานเตยะ จงอุทิศสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดแด่เรา” (ภควัทคีตา 9.27) “ด้วยการปฏิบัติเช่นนี้ เจ้าจะหลุดพ้นจากพันธนาการแห่งกรรมอันเกิดจากผลทั้งดีและชั่ว เมื่อมีจิตประกอบด้วยโยคะแห่งการสละและเป็นอิสระแล้ว เจ้าจะเข้าถึงเรา” (ภควัทคีตา 9.28)

2.4.2 เกณฑ์ตัดสินจริยธรรม

แรงจูงใจอันเกิดจากความเห็นแก่ตัวของมนุษย์นั้นทำให้โลกตกอยู่ในสภาพสับสนวุ่นวายและเป็นบ่อเกิดแห่งความชั่วนานาประการ ภควัทคีตาจึงเสนอว่ามนุษย์ควรจะเอาชนะความเห็นแก่ตัวให้ได้ด้วยการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม ตั้งใจทำหน้าที่ของตนโดยไม่คำนึงถึงผลตอบแทนใด ๆ และให้มีความเสียสละในการทำงาน ภควัทคีตานั้นไม่ได้แยกมนุษย์ออกจากสังคมที่เขาเป็นสมาชิกอยู่อย่างสิ้นเชิง ดังนั้น จึงได้เสนอหลักประพฤติปฏิบัติในสังคมไว้เช่นกัน สำหรับเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมที่ถือว่าดีตามหลักคำสอนของภควัทคีตาอาจพิจารณาโดยใช้ หลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

2.4.2.1 มีเจตนาปฏิบัติตนเพื่อบรรลุโมกษะ

ภควัทคีตาสอนว่าเป้าหมายสูงสุดสำหรับชีวิตมนุษย์คือการบรรลุโมกษะซึ่งจะทำให้เข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหมันและพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ภควัทคีตาจึงถือว่า การกระทำ

ที่เป็นไปเพื่อบรรลุโมกษะเป็นความดี ส่วนการกระทำที่ทำให้ห่างไกลจากการบรรลุโมกษะจัดว่าเป็นความชั่ว ภควัทคีตาถือว่าผู้บัญญัติกฎแห่งกรรมคือพระเจ้าหรือพรหมัน

พระเจ้าอยู่เหนือกฎแห่งกรรมและเป็นผู้ควบคุมกฎแห่งกรรมนั้น ภควัทคีตายอมรับในหลักการที่ว่าผู้ทำกรรมอย่างใดย่อมได้รับผลอย่างนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว แต่ว่าผลของกรรมดีกรรมชั่วนั้นมีผู้คอยควบคุมอยู่เบื้องหลังโดยที่กรรมไม่อาจ ส่งผลไปยังบุคคลผู้กระทำกรรมได้อย่างอิสระ ภควัทคีตากล่าวว่าพระเจ้าจะบันดาลให้ผลของกรรมเป็นไปตามสมควรแก่กรรมนั้น เพราะฉะนั้น กฎแห่งกรรมในความหมายของภควัทคีตาจึงขึ้นอยู่กับพระเจ้า โดยถือว่าการกระทำใด ๆ ก็ตามจะต้องมีการตัดสินขั้นสุดท้ายโดยพระเจ้า เมื่อบุคคลสิ้นชีวิตลง ดังนั้นผลของการกระทำจึงเป็นไปตามกฎของเหตุผลที่ไม่เป็นอิสระ แต่อิงอาศัยอำนาจสูงสุดคือพระเจ้าหรือพรหมันซึ่งเป็นที่มาของสรรพสิ่งและเป็นที่สิ้นสุดของสรรพสิ่ง ความสำคัญของพระเจ้าในทรรศนะของภควัทคีตาคือเป็นผู้กำหนดความเป็นไปของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความตายเป็นสิ่งที่กำหนดไว้ล่วงหน้าแล้วด้วยอำนาจของพระเจ้า ดังความว่า

> “เราเป็นกาลเวลา ผู้ทำลายโลก และบัดนี้กำลังมาทำลายสรรพชีวิต นักรบทั้งหลายที่ยืนอยู่ในกองทัพฝ่ายตรงข้าม แม้ปราศจากเจ้า ก็จะไม่รอดชีวิต” (ภควัทคีตา 11.32)
> “เพราะฉะนั้น จงลุกขึ้น จงได้รับเกียรติยศ จงพิชิตศัตรูและครอบครองราชอาณาจักรอันรุ่งเรือง คนเหล่านี้เราได้สังหารไว้แล้ว จงเป็นเพียงเครื่องมือเท่านั้นเถิด โอ สัพยสาจิน” (ภควัทคีตา 11.33)

ข้อนี้แสดงว่าพระเจ้า (พระกฤษณะ) ได้เป็นผู้ตัดสินและกำหนดชีวิตของนักรบเหล่านี้ ไว้ก่อนแล้ว แม้ว่าพวกเขาจะไม่ตายในสนามรบก็จะต้องตาย ณ ที่ใดที่หนึ่ง อรชุนที่ปรากฏในเรื่องก็เป็นแต่เพียงเครื่องมือในการทำตามความประสงค์ของพระเจ้าเท่านั้น

นอกจากนี้ ภควัทคีตายังแสดงถึงคุณธรรมอันเป็นบ่อเกิดแห่งความดีที่สำคัญซึ่งจะเป็นไปเพื่อการบรรลุโมกษะ เช่น พุทธิ (ปัญญา) ชญาน (ความรู้) อสัมโมหะ (ความไม่ลุ่มหลง) กษมา (ความอดทน) สัตย์ (การพูดความจริง) ทมะ (การข่มอินทรีย์ภายนอก) ศมะ (การข่มอินทรีย์ภายใน) อหิงสา (ความไม่เบียดเบียนผู้อื่น) ตุษฎี (ความยินดีในสิ่งที่ตนมี) (การบำเพ็ญเพียรเพื่อขจัดกิเลส) เป็นต้น คุณธรรมเหล่านี้เกิดจากความประสงค์ของพระเจ้า (พระกฤษณะ) ที่จะเสริมสร้างให้คนเป็นคนดีโดยสมบูรณ์ ดังความว่า

> “ปัญญา ความรู้ ความไม่หลง ความอดทน ความสัตย์ การสำรวมอินทรีย์ภายนอก การสงบใจ ความสุข ความทุกข์ ความเกิด ความดับ ความกลัว และความไม่กลัว” (ภควัทคีตา 10.4) “อหิงสา ความวางใจเป็นกลาง ความพอใจ ตบะ การให้ทาน ชื่อเสียง และความเสื่อมเสีย สภาวะต่าง ๆ ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านี้ ล้วนเกิดจากเราแต่เพียงผู้เดียว” (ภควัทคีตา 10.5)

ดังนั้น พระเจ้าจึงถือว่าเป็นแก่นกลางและเป็นที่พึ่งที่สำคัญของคนทั้งหลาย เพราะแม้คนชั่วหรือผู้มีความประพฤติต่ำทราม แต่หากมีความภักดีและมีศรัทธามั่นคงต่อพระเจ้าพระเจ้าก็จะช่วยให้กลับตัวเป็นคนดีได้เหมือนกัน ข้อนี้แสดงถึงอานุภาพของพระเจ้าที่สามารถจะบันดาลความดีให้แก่ใครก็ได้ที่ภักดีต่อพระองค์ดังความว่า

> “แม้ผู้ประพฤติชั่วอย่างยิ่ง หากบูชาเราด้วยความภักดีอันแน่วแน่ ไม่ยึดถือสิ่งอื่น เขาก็ควรได้รับการยกย่องว่าเป็นคนดี เพราะเขาได้ตั้งปณิธานไว้อย่างถูกต้อง” (ภควัทคีตา 9.30) “โอ ปารถะ แม้ผู้ที่สังคมในสมัยนั้นถือว่ามีชาติกำเนิดด้อยโอกาส ตลอดจนสตรี ชนชั้นไวศยะ และศูทร หากอาศัยเราเป็นที่พึ่ง ย่อมสามารถบรรลุจุดหมายสูงสุดได้เช่นเดียวกัน” (ภควัทคีตา 9.32)

2.4.2.2 มุ่งทำหน้าที่ตามวรรณะของตนอย่างเคร่งครัด

ข้อปฏิบัติที่จัดว่าเป็นความดีตามหลักภควัทคีตาอีกอย่างหนึ่งคือการกระทำหน้าที่ตามวรรณะของตนอย่างเคร่งครัดโดยไม่หวังผลตอบแทน การกระทำเช่นนี้เป็นการสลัดความเห็นแก่ตัวออกไปและผลที่ได้จะทำให้ผู้นั้นสามารถทำงานด้วยความเสียสละเพื่อสังคมและเพื่อความดี เป็นการทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ซึ่งเป็นความดีชั้นสูง ดังความว่า

> “อรชุน ! ผู้ใดควบคุมอินทรีย์ทั้งหลายด้วยใจ แล้วใช้อินทรีย์แห่งการกระทำปฏิบัติกรรมโยคะโดยไม่ยึดติดในผลแห่งการกระทำ ผู้นั้นย่อมประเสริฐกว่า” (ภควัทคีตา 3.7)

การกระทำโดยไม่หวังผลตอบแทน ซึ่งเรียกว่านิษกามกรรมนี้เป็นไปได้สำหรับบุคคลที่มีความศรัทธาต่อพระเจ้าหรือพรหมันอย่างมั่นคง เนื่องจากภควัทคีตาเชื่อว่าพรหมันเป็นที่มาของสรรพสิ่ง มนุษย์และสิ่งมีชีวิตทั้งหลายต่างก็เป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน การกระทำกรรมด้วยความเสียสละเพื่อให้มนุษย์ในสังคมอยู่กันอย่างมีความสุขก็ถือว่าเป็นการกระทำเพื่อบูชาพระเจ้าโดยปริยาย ดังนั้น ภควัทคีตาจึงเน้นให้บุคคลกระทำกรรมหรือหน้าที่อย่างขยันขันแข็งโดยไม่หวังผลตอบแทนเพื่อ

ประโยชน์แก่ตน แต่ให้อุทิศผลงานแก่พระเจ้าหรือพรหมันด้วยความภักดีอย่างสูงสุด การทำดีเพื่อมนุษย์ก็คือการทำดีเพื่อพระเจ้า เพราะพระเจ้ามีอยู่ในสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ด้วย ดังความว่า

> “จงรู้เถิดว่า กรรมมีที่มาจากพรหม (คือพระเวท) และพรหมมีที่มาจากอักษระ (สิ่งอันไม่เสื่อม) ดังนั้น พรหมซึ่งแผ่ซ่านอยู่ทั่ว จึงตั้งมั่นอยู่ในยัญพิธีอยู่เสมอ” (ภควัทคีตา 3.15)

หลักแห่งความดีที่ภควัทคีตาเสนอให้ปฏิบัตินั้นคือ ยัญ ทาน และตบะ ทั้งสามสิ่งนี้ บุคคลไม่ควรละเลยหรือปล่อยวางเพราะเป็นข้อปฏิบัติที่สามารถชำระให้ชีวาตมันบริสุทธิ์ได้ เมื่อลงมือปฏิบัติจะต้องทำด้วยความเสียสละโดยไม่ติดอยู่ในกรรมและไม่หวังผลของการกระทำนั้น การประกอบบัญ ทาน และตบะที่นับว่าดีหรือไม่ดี ภควัทคีตาแสดงไว้เป็นคู่ ๆ โดยใจความแล้วถ้าเป็นการกระทำด้วยความเสียสละโดยไม่หวังผลจะจัดเป็นความดี แต่ถ้ามุ่งหวังผลหรือ เพื่ออวดตัวเองจะจัดเป็นสิ่งที่ไม่ดี

ภควัทคีตาจำแนกการบูชายัญ (yajña) ตบะ (tapas) และทาน (dāna) ออกเป็นสามประเภทตามอิทธิพลของคุณ (guṇa) ได้แก่ สัตตวะ รชัส และตมัส โดยการกระทำที่ประกอบด้วยสัตตวะคือการกระทำที่ปฏิบัติเพราะเห็นว่าเป็นหน้าที่ โดยไม่หวังผลตอบแทน ขณะที่การกระทำที่ประกอบด้วยรชัสเกิดจากความปรารถนาผลหรือความต้องการชื่อเสียง ส่วนการกระทำที่ประกอบด้วยตมัสเป็นการกระทำที่ขาดปัญญา ไม่เป็นไปตามหลักที่ถูกต้อง และอาจก่อให้เกิดโทษแก่ตนเองหรือผู้อื่น นอกจากนี้ ภควัทคีตายังอธิบายว่า “สัต” (sat) หมายถึงความจริง ความดีงาม และความประเสริฐ ส่วน “อสัต” (asat) หมายถึงสิ่งที่ปราศจากคุณค่าและศรัทธา ดังนั้น การบูชา การให้ทาน การบำเพ็ญตบะ หรือการกระทำใด ๆ ที่ปราศจากศรัทธา ย่อมไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า (ภควัทคีตา 17.11–28)

จากข้อความข้างต้นถือเป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในภควัทคีตาที่มุ่งสอนให้คนรู้จักทำหน้าที่ตามวรรณะของตนด้วยความเสียสละปราศจากความมุ่งหวังผลใด ๆ รวมถึงการประกอบยัญพิธี ทาน และตบะ ก็ให้ทำด้วยความศรัทธา เพราะศรัทธาเป็นสิ่งจำเป็นในการแสดงเจตนาเพื่อบูชาพระเจ้า ฉะนั้น เกณฑ์ตัดสินความดีในที่นี้จึงหมายเอาการทำหน้าที่ตามวรรณะของตนด้วยความเสียสละโดยอุทิศผลแต่พรหมันหรือพระเจ้านั่นเอง

2.4.3 ลักษณะคนดีและคนชั่ว

คัมภีร์ภควัทคีตากล่าวไว้ว่า คนดี ได้แก่ ผู้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น วางตนสม่ำเสมอทั้งในมิตรและศัตรู ไม่ยินดียินร้ายในเมื่อถูกนับถือหรือถูกดูหมิ่น ไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวเมื่อได้รับความสุขหรือความทุกข์ และที่สำคัญมีความภักดีต่อพระเจ้าอย่างมั่นคงไม่เปลี่ยนแปลง ดังความว่า

“ผู้ใดไม่เกลียดชังสรรพสัตว์ มีเมตตาและกรุณา ปราศจากความยึดมั่นว่าเป็นของตนและความถือตัว วางใจเป็นกลางในสุขและทุกข์ และเป็นผู้ให้อภัย ผู้นั้นเป็นที่รักของเรา” (ภควัทคีตา 12.13) “ผู้ใดสันโดษอยู่เสมอ ตั้งมั่นในโยคะ ควบคุมตนเอง มีความแน่วแน่และอุทิศทั้งใจและปัญญาแด่เรา พร้อมด้วยความภักดี ผู้นั้นเป็นที่รักของเรา” (ภควัทคีตา 12.14) “ผู้ใดวางตนเสมอในมิตรและศัตรู ในเกียรติและความอัปยศ ในความหนาวและความร้อน ในสุขและทุกข์ และปราศจากความยึดติด ผู้นั้นเป็นที่รักของเรา” (ภควัทคีตา 12.18) “ผู้ใดวางตนเสมอในคำสรรเสริญและคำติเตียน สงบนิ่ง สันโดษพอใจในสิ่งที่มี ไม่ยึดติดในที่อยู่อาศัย มีจิตมั่นคง และมีความภักดี ผู้นั้นเป็นที่รักของเรา” (ภควัทคีตา 12.19) “ส่วนผู้ใดมีศรัทธามั่นคง ถือเราว่าเป็นจุดหมายสูงสุด และปฏิบัติตามธรรมอันเป็นอมตะดังที่กล่าวมานี้ด้วยความภักดี ผู้นั้นเป็นที่รักของเราอย่างยิ่ง” (ภควัทคีตา 12.20)

ในทางตรงข้าม ภควัทคีตาได้บรรยายลักษณะของคนชั่วว่า ได้แก่ ผู้ที่มีลักษณะดื้อด้านกระด้าง พูดจาหยาบคาย ถือตัวจัด นิยมยกย่องตนเอง มักกระทำกรรมต่าง ๆ ด้วยโมหะ และไม่มีศรัทธายึดมั่นในพระเจ้า ผู้ที่มีลักษณะอย่างนี้เมื่อตายไปก็จะไปเกิดในกำเนิดอสูรหรือ กำเนิดที่ต่ำ เพราะประพฤติตนห่างไกลจากข้อปฏิบัติที่ทำให้เข้าถึงพรหมันนั่นเอง

บุคคลผู้ทำดีและทำชั่วจะได้รับผลของการกระทำอย่างไรนั้น พระเจ้าจะเป็นผู้อำนวยให้เพราะพระองค์ทรงรู้อยู่ตลอดเวลา พระเจ้าเป็นผู้เปี่ยมด้วยฤทธานุภาพ สามารถจะธำรง รักษาไว้ซึ่งคนดีและทำลายคนชั่วได้ตลอดเวลาหากต้องการให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้น ถ้าบุคคลใด ฝักใฝ่ในการทำดีตลอดเวลา ยึดมั่นและระลึกถึงพระเจ้าตลอดเวลา พระเจ้าก็จะช่วยให้ผู้นั้นเข้า ถึงพระองค์โดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ดังความว่า

“ผู้ใดสำรวมประตูแห่งประสาทสัมผัสทั้งหลาย ทำให้จิตตั้งมั่นอยู่ในหัวใจ และตั้งลมปราณไว้ที่ศีรษะ โดยดำรงอยู่ในสมาธิ” (ภควัทคีตา 8.12) “ผู้ใดเปล่งโอม อันเป็นพยางค์เดียวซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของพรหมัน และระลึกถึงเราในขณะละร่าง ผู้นั้นย่อมเข้าถึงบรมคติ” (ภควัทคีตา 8.13) “โอ ปารถะ ผู้ใดมีจิตไม่แยกจากเรา ระลึกถึงเราอยู่เสมอ ผู้นั้นซึ่งเป็นโยคีผู้มั่นคง ย่อมเข้าถึงเราได้โดยง่าย และเราย่อมดูแลความมั่นคงและความเป็นอยู่ของเขา” (ภควัทคีตา 8.14) “มหาตมาผู้บรรลุความสำเร็จสูงสุด เมื่อเข้าถึงเราแล้ว ย่อมไม่ต้องกลับมาเกิดใหม่ในโลกซึ่งเป็นที่อยู่แห่งทุกข์และไม่เที่ยงนี้อีก” (ภควัทคีตา 8.15)

2.4.4 จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตหรือโมกษะ

จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตในภควัทคีตาคือการบรรลุถึงโมกษะ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยการประพฤติปฏิบัติให้บรรลุถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหมัน การเห็นแจ้งว่า อาตมัน (ชีวาตมัน)

กับร่างกายเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน รู้ว่าร่างกายเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ มีการแตกดับ ส่วนชีวาตมันเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ ไม่แตกดับ เป็นตัวตนแท้จริง ไม่มีการเกิดการตาย ไม่ถูกทำลาย และในขั้นสุดท้ายมองเห็นอาตมันหรือชีวาตมันเป็นอันเดียวกันกับพรหมัน เมื่อมีความรู้ความเข้าใจอย่างนี้เรียกว่าเป็นผู้เห็นแจ้งในความจริงหรือเข้าถึงความจริงอันติมะด้วยความรู้ สภาวะเช่นนี้เรียกว่าบรรลุถึงโมกษะ

คัมภีร์ภควัทคีตากล่าวถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตไว้ด้วยคำต่าง ๆ หลายคำ เช่น “พฺรหมฺนิรฺวาณำ - นิรวาณอันเป็นพรหม” “อนามยำ ปทำ - ภูมิอันหาทุกข์มิได้ “ปรำ - สิ่งสูง สุดหรือประเสริฐสุด หมายถึง ปรมาตมัน” “ปรำ ศานฺตึ - ศานติอันประเสริฐ “อปุนราวฺฤตฺตึ สถานที่อันไม่กลับมาเกิดอีก” “ปรำ คตึ - คติอันประเสริฐหรือบรมคติ” คำเหล่านี้ล้วนหมายถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดที่ภควัทคีตาแสดงเอาไว้ บุคคลที่สามารถบรรลุถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตได้แก่ “สถิตปรัชญะ” หมายถึง ผู้มีปัญญาตั้งมั่น บุคคลผู้นี้จะต้องผ่านการฝึกฝนอบรมตนเองมาเป็นอย่างดี สามารถขจัดขัดเกลาและละกามทั้งปวงที่มีอยู่ในใจได้ มีความเคารพนับถือและภักดีในอาตมัน ไม่ยินดียินร้ายในสุขและทุกข์ และเมื่อปฏิบัติตนจนปราศจากราคะ ภัย และโกรธได้แล้ว ปัญญาของเขาก็จะตั้งมั่น เมื่อมีปัญญาตั้งมั่นก็เท่ากับว่าเขาได้ดำรงอยู่ใกล้จุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตแล้ว ดังความว่า

> “ปารถะ ! เมื่อบุคคลละกามทั้งปวงที่มีอยู่ในใจได้ และมีความสันโดษยินดีในอาตมันด้วยตนเอง เมื่อนั้นเขาย่อมถูกเรียกว่า สถิตปรัชญะ (ผู้มีปัญญาตั้งมั่น)” “(บุคคล) ผู้มีใจไม่เดือดร้อนในทุกข์ ไม่ทะยานอยากในสุข ปราศจากราคะ ภยะ และโกรธ ท่านเรียกว่าเป็นมุนีผู้มีปัญญาตั้งมั่น” “ผู้มีปัญญาตั้งมั่น ไม่หลงงมงาย ตรัสรู้ พรหมัน ดำรงอยู่ในพรหมัน ไม่พึงยินดีเมื่อได้รับสิ่งที่น่าชอบใจ และไม่พึงยิน ร้ายเมื่อได้รับสิ่งที่ไม่น่าชอบใจ ” (ภควัทคีตา 2.55–57)

จากข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าผู้มีปัญญาตั้งมั่นเป็นผู้สามารถขจัดขัดเกลา กิเลสเครื่องเศร้าหมองต่าง ๆ ออกไปจากจิตใจได้หมดสิ้น สามารถละกาม ละโกรธ ละความยินดียินร้ายทั้งในสิ่งที่น่าชอบใจและไม่น่าชอบใจ จนกระทั่งรู้แจ้งพรหมันและดำรงอยู่ในพรหมันในที่สุด

สำหรับวิธีปฏิบัติเพื่อให้ได้ความสงบนั้น ในเบื้องต้นภควัทคีตาสอนว่าให้ผู้ปฏิบัติยึดมั่นในอาตมันเป็นสรณะ เลือกอยู่ในสถานที่ที่สงัดแต่เพียงลำพัง ปูลาดอาสนะที่ไม่สูงและไม่ต่ำเกินไปในบริเวณที่สะอาด แล้วนั่งทำจิตให้เป็นสมาธิจนมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ทรงกายศีรษะและคอให้ตรง เพ่งมองเฉพาะปลายจมูกของตน ไม่วอกแวก ทำใจให้บริสุทธิ์ ด้วยวิธีอย่างนี้จะทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุถึงศานติได้ ดังความว่า

> “โยคีควรประกอบในเรื่องอาตมันให้เป็นนิตย์ อยู่แต่ในที่สงัดตามลำพังผู้เดียว ข่มจิต ไม่มีความหวังและไม่รับอะไร ๆ” “พระโยคีลาดผ้าเปลือกไม้ทับด้วยหนังละมั่งและปูเสื่อหญ้าคาเป็นอาสนะอันมั่นคงสำหรับตน ไม่สูงนักและไม่ต่ำนัก ในสถานที่สะอาด” “ณ ที่นั้น ควรทำใจให้มีอารมณ์เพียงหนึ่งเดียว ข่มกิริยาของจิตและอินทรีย์ นั่งอยู่บนอาสนะประกอบโยคะเพื่อความบริสุทธิ์แห่งตน” “ทรงกายศีรษะและคอให้ตรง ไม่หวั่นไหวมั่นคง เพ่งดูเฉพาะปลายจมูกของตนและไม่วอกแวก” “พึงเป็นผู้มีใจผ่องใส ปราศจากความกลัว ดำรงอยู่ในพรต พรหมจรรย์ บังคับใจไว้ ควบคุมใจให้อยู่ในอาตมา และยึดอาตมาเป็นที่พึ่ง พระโยคีประกอบตนไว้อย่างนี้ตลอดเวลาเมื่อบังคับใจได้ย่อมบรรลุถึงศานติคือ นิรวาณอันประเสริฐซึ่งตั้งอยู่ในอาตมา” (ภควัทคีตา 6.10–15)

ภควัทคีตายังแสดงถึงวิธีที่จะตรัสรู้พรหมันไว้อีกว่า พระโยคีจะต้องสละอารมณ์ภายนอกที่มากระทบ ทำกาย วาจา และใจให้สบายโดยยึดเอาสมาธิเป็นแก่นหลัก เมื่อความสงบเกิดขึ้นผลดีคือความตรัสรู้พรหมันก็จะตามมา ดังความว่า

> “ผู้ประกอบด้วยพุทธิอันหมดจดและข่มตนเองได้ด้วยธฤติ ละอารมณ์มีสัททารมณ์ เป็นต้น และละความรักความชังได้ อาศัยที่สงัด บริโภคน้อย บังคับกาย วาจา ใจ ยึดเอาสมาธิเป็นหลัก อาศัยวิราคธรรมเป็นนิตย์” (ภควัทคีตา 18.51–52) “พ้นจากอหังการ ความห้าวหาญ ความดื้อ กาม โกรธ บริเคราะห์ (การพึ่งบุญบารมีของผู้อื่น) ไม่มีมมังการ มีความสงบ ย่อมเหมาะที่จะตรัสรู้พรหมัน” (ภควัทคีตา 18.53)

ส่วนข้อปฏิบัติที่เหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ปฏิบัติ ภควัทคีตาสอนให้ยึดเอาโยคะเป็นหลักปฏิบัติก่อน ถ้าไม่อาจฝึกหัดโยคะได้ถนัดก็ให้กระทำกรรมเพื่อบูชาพระเจ้า แต่ถ้าทำได้ไม่เต็มที่ก็ให้พึ่งพาอาศัยโยคะของพระเจ้าบังคับใจและสละผลแห่งการกระทำทั้งปวงให้ได้ ดังความว่า

> “โอ ธนัญชัย หากท่านไม่สามารถตั้งจิตมั่นอยู่กับเราได้ จงปรารถนาที่จะเข้าถึงเราด้วยโยคะแห่งการฝึกฝนอย่างต่อเนื่อง” (ภควัทคีตา 12.9) “หากท่านไม่สามารถปฏิบัติโยคะแห่งการฝึกฝนได้ จงกระทำกรรมทั้งหลายเพื่อเรา เพราะเมื่อกระทำกรรมเพื่อเราแล้วท่านย่อมบรรลุความสำเร็จ” (ภควัทคีตา 12.10) “หากท่านไม่สามารถกระทำเช่นนั้นได้ จงอาศัยโยคะของเรา สำรวมตน และสละผลแห่งกรรมทั้งปวง” (ภควัทคีตา 12.11) “ญาณประเสริฐกว่าการฝึกฝน ธยานประเสริฐกว่าญาณ และการสละผลแห่งกรรม

ประเสริฐกว่าธยาน เพราะความสงบย่อมติดตามการสละผลแห่งกรรมโดยฉับพลัน”
(ภควัทคีตา 12.12)

เมื่อกล่าวถึงโมกษะ ศังกราจารย์นักปรัชญาอินเดียผู้โด่งดังอธิบายว่า โมกษะนี้มี 2 อย่าง คือ (1) ชีวันมุกติ หมายถึง โมกษะของผู้ที่รู้แจ้งพรหมันแล้วยังมีชีวิตอยู่และร่างกายยังไม่แตกดับ และ (2) วิเทหมุกติ หมายถึง โมกษะของผู้ที่รู้แจ้งพรหมันและร่างกายดับไปแล้ว ศังกราจารย์กล่าวว่าการรู้แจ้งตนเองอันเป็นการทำให้อาตมันพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด โดยสิ้นเชิงนั่นคือโมกษะของมนุษย์ ส่วนวิธีการที่จะให้เกิดความรู้แจ้งนั้นดังกราจารย์ให้ความสำคัญแก่ชญานโยคะอย่างเดียวว่าเป็นหนทางที่จะทำให้เกิดการรู้แจ้งอาตมันได้

ส่วนรามานุชะมีความเห็นว่า การทำให้อาตมันหลุดพ้นจากพันธนาการได้ เรียกว่าบรรลุโมกษะ พันธนาการของอาตมันก็คือการที่อาตมันเข้ามาอยู่ในร่างกายแล้วถูกร่างกายจำกัดขอบเขตเอาไว้ เมื่อจะรู้สิ่งใดก็ต้องรู้ผ่านทางอวัยวะประสาท และอวัยวะประสาทนั้นก็รู้ได้ในวงจำกัด เช่น ตาสามารถจะเห็นรูปที่มีขนาดใหญ่พอสมควรเท่านั้น รูปที่ละเอียดลงไปตาก็มองไม่เห็น หรือแม้รูปจะมีขนาดใหญ่แต่ถ้าอยู่ไกลเกินไปก็มองไม่เห็นอีก ในเรื่องของเสียง กลิ่น รสและสัมผัสก็เหมือนกัน ตราบใดที่ยังมีพันธนาการนี้อยู่ อาตมันย่อมได้รับทุกข์และไม่อาจรู้แจ้งตนเอง ดังนั้นโมกษะในทรรศนะของรามานุชะจึงหมายถึงการปลดเปลื้องอาตมันให้หลุดพ้นจากพันธนาการ รามานุชะกล่าวว่าทางเข้าถึงโมกษะมี 2 วิธี คือ กรรมโยคะและชญานโยคะ เพราะทั้ง 2 วิธีนี้จะนำไปสู่ภักติโยคะอันเป็นหนทางให้บรรลุถึงโมกษะโดยตรง กรรมโยคะ ได้แก่ การบำเพ็ญตบะบูชายัญโดยเคร่งครัดและไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ แม้แต่สวรรค์ก็ไม่ต้องการ มุ่งจิตถึงพรหมันอย่างเดียว และต้องทำติดต่ออย่างสม่ำเสมอ ส่วนชญานโยคะ หมายถึง การศึกษาเวทานตะ เพราะจะทำให้รู้ซึ้งถึงลักษณะของจักรวาลนี้ว่าพรหมันเป็นผู้สร้าง เป็นผู้รักษาและควบคุมสัตว์โลกทั้งปวง และจะรู้ว่าอาตมันไม่ใช่ร่างกายแต่เป็นส่วนหนึ่งของพรหมัน อีกทั้งรู้ว่าการบรรลุถึงความพ้นทุกข์นั้นไม่ใช่บรรลุได้ด้วยการศึกษาและใช้วิชาตรรกะ แต่จะบรรลุได้โดยความกรุณาของพรหมัน ต่อจากนั้นเขาก็จะมีความภักดีอย่างสูงต่อพรหมันจนได้บรรลุในที่สุด ในทรรศนะของท่านรามานุชะ อาตมันที่เข้าถึงโมกษะจะมีสภาพเหมือนพรหมัน คือ มีความบริสุทธิ์ปราศจากมลทินใด ๆ แต่ไม่ใช่เป็นอันเดียวกันกับพรหมัน และจะไม่กลับเข้าไปสู่ร่างใด ๆ อีก

สำหรับสวามีวิเวกานันทะมีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องโมกษะเหมือนกับศังกราจารย์ โดยอธิบายโมกษะไว้ 2 ชั้นเช่นกัน ชั้นแรกเรียกว่า ชีวันมุกดี คือ การหลุดพ้นขณะมีชีวิตอยู่ หมายความว่า เมื่อรู้แจ้งว่าอาตมันเป็นอย่างเดียวกับพรหมันแล้วก็ยังคงดำรงชีวิตอยู่ในเขต มีร่างกายอันไม่จีรังนี้ห่อหุ้มคลุมอาตมันอยู่ตลอดไปตามผลแห่งกรรมเก่า แต่มีชีวิตอยู่เหนือโลกโดยไม่ติดข้องกับโลกธรรมทั้งหลายและทำงานเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม โดยไม่อยากได้ผลตอบแทนเหมือนอย่างชาวโลกทั่วไป

ครั้นหมดกรรมเก่าแล้ว ร่างกายอันเป็นผลแห่งกรรม เก่าจะแตกสลายไป อาตมันก็หลุดพ้นจากการยึดเกาะของร่างกายกลับเป็นอิสระตลอดกาล จากนั้น อาตมันก็จะเข้าถึงโมกษะขั้นสุดท้ายเรียกว่า วิเทหมุกติ

อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับเรื่องโมกษะนี้คัมภีร์ภควัทคีตาอธิบายว่า เมื่อบุคคลรู้แจ้งสภาวะที่แท้จริงของพรหมันประจักษ์ชัดในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชีวาตมันกับพรหมัน เมื่อนั้นก็จะบรรลุถึงโมกษะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดและดำรงอยู่ในบรมสุขชั่วนิรันดร์ โดยชีวาตมันจะรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพรหมันดังกล่าวแล้ว

ภควัทคีตาได้อธิบายอีกว่า โมกษะ คือ การทำลายกิเลสตัณหา ความเห็นแก่ตัวและความทะยานอยากให้หมดสิ้นไป วิธีนี้เท่านั้นที่จะทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับสันติสุข ดังความว่า “ผู้ใดละกามทั้งปวงเสียได้ ไม่มีความปรารถนาต่อสิ่งใด ไม่มีมมังการ อหังการ ผู้นั้นย่อมบรรลุถึงศานติ” ผู้รู้แจ้งอาตมันจะเข้าใจชัดว่าทุกสิ่งทุกอย่างมาจากอาตมันหรือพรหมันและอาตมัน หรือพรหมันนี้ก็มีอยู่ในสรรพสิ่ง เมื่อบุคคลตั้งใจประพฤติปฏิบัติด้วยความภักดีต่ออาตมัน และ ได้ชำระบาปด้วยชญาน คือความรู้แล้ว เขาย่อมบรรลุถึงโมกษะ ดังความว่า

> “โยคีผู้มีจิตตั้งมั่นด้วยโยคะและมีทัศนะเสมอกัน ย่อมเห็นอาตมันดำรงอยู่ในสรรพสัตว์ทั้งหลาย และเห็นสรรพสัตว์ทั้งหลายดำรงอยู่ในอาตมัน เขาย่อมเห็นความเป็นหนึ่งเดียวของชีวิตทั้งปวง” (ภควัทคีตา 6.29) “ผู้ใดเห็นเราในทุกสิ่ง และเห็นทุกสิ่งในเรา เราก็ไม่สูญหายไปจากเขา และเขาก็ไม่สูญหายไปจากเรา” (ภควัทคีตา 6.30) “โยคีผู้เพียรพยายาม ผู้ชำระมลทินแห่งตนด้วยการปฏิบัติ ย่อมบรรลุถึงคติสูงสุด หลังจากสั่งสมความสำเร็จผ่านการเกิดหลายภพ” (ภควัทคีตา 6.45)

ภควัทคีตาเชื่อว่าจิตมนุษย์มีคุณสมบัติ 3 อย่าง คือ (1) มีปัญญาจึงเป็นเหตุให้เกิดความรู้ (2) มีเจตนาจึงต้องมีการกระทำ และ (3) มีอารมณ์จึงมีความภักดี ภควัทคีตาเห็นว่า สติปัญญา เจตจำนง และอารมณ์ รวมกันอยู่โดยไม่อาจแยกออกจากกันได้ ดังนั้น ในขณะที่มนุษย์พยายามแสวงหาจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต ภควัทคีตาจึงเสนอว่าโมกษะหรือความหลุดพ้น เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิต และบุคคลจะเข้าถึงโมกษะได้ก็ด้วยอาศัยความรู้ การกระทำ และความภักดีนั่นเอง ความรู้เรียกว่าชญานโยคะ การกระทำเรียกว่ากรรมโยคะ และความภักดี เรียกว่าภักติโยคะ หากบุคคลได้ปฏิบัติตามทางแห่งโยคะทั้งสามนี้ก็สามารถบรรลุถึงโมกษะได้อย่างแน่นอน แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าภควัทคีตาเน้นหนทางที่จะนำไปสู่โมกษะโดยยึดเอาความรู้เป็นแก่นกลางสำคัญ กรรมและความภักดีเป็นเพียงการแสดงออกตามความรู้ ถ้าปราศจากความรู้เสียแล้ว การสละความยึดมั่นถือมั่นในการ

กระทำกรรมก็ดี การภักดีต่อพรหมัน โดยปราศจากความหวังผลใด ๆ ก็ดี ย่อมไม่อาจเกิดขึ้นได้ ดังนั้น ความรู้จึงถือเป็นแก่นกลาง นำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องจนกระทั่งได้บรรลุโมกษะในที่สุด

2.4.5 หนทางเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิต

คัมภีร์ภควัทคีตาถือว่าการเวียนว่ายตายเกิดนำมาซึ่งความทุกข์มากมาย ถ้าต้องการหลุดพ้นจากความทุกข์ตลอดไป มนุษย์จะต้องหาทางเข้าถึงโมกษะหรือความหลุดพ้นให้ได้ สำหรับหนทางเข้าถึงโมกษะซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตนั้นมีหลายวิธี แต่ที่สำคัญคัมภีร์ภควัทคีตาแสดงไว้ 3 ทาง คือ ชญานโยคะ กรรมโยคะ และภักดิโยคะ โดยมีคำอธิบายดัง ต่อไปนี้

1) ชญานโยคะ (ชญานโยค) คือหนทางเข้าถึงอันติมสัจจะด้วยความรู้ เพราะจุดมุ่งหมายสำคัญของผู้บำเพ็ญเพียรซึ่งเรียกว่าโยคีนั้น ได้แก่ การเห็นแจ้งอาตมัน แต่จะเป็นไปไม่ได้ถ้าขาดความรู้ โยคีจึงต้องชื่นชมอยู่กับความรู้จนกว่าจะเข้าถึงจุดมุ่งหมายสูงสุด วิธีแสวงหาความรู้นั้น คือ ต้องเอาชนะพลังแห่งอินทรีย์ประสาทด้วยความอดทน ต้องเว้นสิ่งฟุ่มเฟือยที่คนอื่นเห็นว่าเป็นสิ่งจำเป็น ต้องอยู่เหนือพลังแห่งตัณหาที่ยึดมั่นในอารมณ์ การติดอยู่ในความสุขทางอารมณ์สามารถกำจัดได้ด้วยการเข้าถึงความรู้ที่ถูกต้อง สำหรับการเห็นแจ้งในอาตมันหรือชีวาตมันนั้นคือเห็นว่าชีวาตมันกับร่างกายเป็นสิ่งที่แตกต่างกัน ร่างกายเป็นสิ่งไม่เที่ยงแท้ มีการแตกดับ ส่วนชีวาตมันเป็นสิ่งที่เที่ยงแท้ไม่แตกดับ เป็นตัวตนที่แท้จริง ไม่มีการเกิดการตาย ไม่ถูกทำลายและไม่มีใครทำอะไรได้ ดังความว่า

> “ศรีริน (ชีวาตมัน) นี้ไม่เคยเกิด ไม่เคยตาย จะไม่เป็นอีกเมื่อได้เป็นแล้ว ศรีริน (ชีวาตมัน) ซึ่งไม่เกิด เที่ยงแท้ ยั่งยืน และเก่าแก่นี้ ย่อมไม่ถูกฆ่าในเมื่อร่างกายถูกฆ่า” (ภควัทคีตา 2.20)

ในที่สุดเมื่อมีความรู้และเข้าใจชัดว่าอาตมันหรือชีวาตมันก็คือพรหมัน เมื่อแยกแยะ จนรู้ตามความเป็นจริงเช่นนี้เรียกได้ว่า เป็นผู้เห็นแจ้งในความจริง เข้าถึงความจริงอันติมะด้วยความรู้ การเห็นแจ้งนี้บุคคลไม่สามารถบรรลุถึงได้โดยปราศจากความรู้ แม้แต่ผู้ที่ดำเนิน ตามภักติโยคะก็ยังจำเป็นต้องอาศัยความรู้ที่พระเจ้าประทานให้จึงจะสามารถเกิดความเห็นแจ้งขึ้นมาได้ โยคะที่ปราศจากความรู้เป็นสิ่งที่หาประโยชน์แท้จริงไม่ได้ ภควัทคีตาสอนว่าการจะเป็นโยคีที่แท้จริงได้ก็ต่อเมื่อได้ขจัดกิเลสตัณหาให้หมดไปอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิงแล้วเท่านั้น และกิเลสตัณหาจะถูกขจัดให้หมดไปก็โดยอาศัยความรู้หรือ ชญาณ ดังความว่า

> “ถ้าหากท่านทำบาปอย่างหนักที่สุดกว่าบาปทั้งปวง ท่านก็จักข้ามพ้นบาปทั้งปวง ได้ด้วยเรือคือหลักรู้เท่านั้น” (ภควัทคีตา 4.36) “อรชุน ! ไฟอันรุ่งโรจน์ย่อมเผาไม้จนเป็นเถ้าฉันใด ไฟคือชญานก็เผากรรมทั้งปวงจนเป็นเถ้าไปฉันนั้น” (ภควัทคีตา 4.37) “ผู้มีศรัทธา ผู้มุ่งเฉพาะอาตมัน มีอินทรีย์อันสำรวมแล้ว ย่อมได้รับชญาณ เมื่อได้รับชญานแล้วย่อมบรรลุถึงศานติอันสูงสุดในไม่ช้า” (ภควัทคีตา 4.39)

ชญานหรือความความรู้ดังกล่าวนี้พึงทราบว่า เป็นความรู้เกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ทำลายได้และสิ่งที่ทำลายไม่ได้ หรือสิ่งที่มีแก่นสารและไร้แก่นสาร เมื่อบุคคลมีความรู้เช่นนี้ ไม่ว่าความเจริญและความเสื่อม ไม่ว่าการเกิดและการทำลายก็ไม่อาจจะกระทบอารมณ์ของบุคคลนั้นได้ เป็นที่น่าสังเกตว่าภควัทคีตาให้ความสำคัญกับความรู้ก็เพราะกรรมทั้งหลายมีความรู้เป็นที่สุด ทั้งพระเจ้าเองก็ถือว่าผู้มีความรู้แจ้งเกี่ยวกับอาตมันมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพระองค์ด้วย ทั้งนี้ก็เพราะความรู้เป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้องและเป็นพื้นฐานของความจงรักภักดีที่ถูกต้องนั่นเอง

2) กรรมโยคะ (กรฺมโยค) คือหนทางเข้าถึงอันติมสัจจะด้วยการปฏิบัติหน้าที่อย่างเมื่อมีความรู้จึงจะเห็นความสำคัญของการปฏิบัติหน้าที่ มนุษย์ทุกคนไม่มีผู้ใดจะสลัดหน้าที่ของตนให้พ้นได้ เพราะเอกภพนี้ดำรงอยู่ได้ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ของแต่ละบุคคล อุดมคติของภควัทคีตาไม่ใช่การปฏิเสธหน้าที่โดยการหนีโลกหรือการสละโลก แต่มุ่งสอนให้ทุกคนปฏิบัติหน้าที่ด้วยเจตจำนงอย่างแท้จริง และสอนให้ปฏิบัติหน้าที่โดยไม่ผูกพันตนเอง ภควัทคีตาไม่ได้สอนให้ทอดทิ้งหน้าที่ แต่ให้ปฏิบัติหน้าที่โดยไม่มีตัณหาอุปาทาน ไม่หวังผลจากการทำหน้าที่ หมายความว่าบุคคลต้องปฏิบัติหน้าที่แต่ขณะเดียวกันต้องไม่ติดใจผลของการปฏิบัติหน้าที่นั้นจึงจะเป็นการปฏิบัติหน้าที่อย่างมีเสรีภาพทางวิญญาณที่แท้จริงและมี ประสิทธิภาพสูง

คำสอนของภควัทคีตาที่เน้นหนักเรื่องกรรมหรือการกระทำถือว่า ผู้บรรลุความหลุดพ้นแล้วก็ยังมีหน้าที่ต้องกระทำกรรม แต่ไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง หากแต่ทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นหรือเพื่อมหาชน การกระทำของผู้ที่หลุดพ้นแล้วเป็นการกระทำด้วยความปล่อยวาง ปราศจากอุปาทาน แม้แต่พระเจ้า (พระกฤษณะ) เองทั้ง ๆ ที่พระองค์ไม่มีอะไรที่จะต้อง กระทำเพื่อพระองค์แต่ก็ยังทรงกระทำเพื่อมนุษยชาติ ดังความว่า

> “ปารถะ ! อาตมาไม่มีกรรมอะไร ๆ ที่จะต้องทำอีกในไตรโลก ไม่มีทั้งสิ่งที่ยังไม่ได้รับหรือที่ควรจะได้รับ แต่กระนั้น อาตมาก็ยังดำรงอยู่ในกรรม (หรือการกระทำ)” (ภควัทคีตา 3.22)

ในทรรศนะของภควัทคีตาการบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลกเรียกว่าโลกสงเคราะห์ ผู้ปฏิบัติหน้าที่โดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ กระทำไปโดยสำนึกว่าตนเองเป็นเพียงเครื่องมือหรืออุปกรณ์ของพระเจ้าจะไม่แปดเปื้อนด้วยบาปมลทินที่เกิดจากการกระทำนั้น ด้วยเหตุนี้ การทำสงครามปราบอธรรมของอรชุนจึงไม่จัดว่าเป็นบาป เพราะถือว่าอรชุนได้กระทำตามหน้าที่ของตนในฐานะเป็นกษัตริย์ซึ่งจะต้องพิทักษ์ราชบัลลังก์จากเงื้อมมือของศัตรู อีกทั้งการทำหน้าที่ดังกล่าวก็เป็นไปตามคำสั่งสอนของพระกฤษณะซึ่งเป็นอวตารของพระวิษณุเทพด้วย

ผู้ปฏิบัติหน้าที่โดยไม่มีความยึดมั่น คิดแต่เพียงว่าตนเป็นเครื่องมือของพระเจ้าและทำประโยชน์ในนามของพระเจ้า บาปจึงไม่ซึมซาบในผู้นั้น เหมือนหยาดน้ำไม่ซึมซาบในใบบัว ผู้เข้าถึงอันติมสัจจะอย่างสมบูรณ์ย่อมดำรงชีวิตอยู่เพื่อประโยชน์แก่มนุษยชาติเช่นเดียวกับพระอาทิตย์ที่มีอยู่เพื่อโลก บุคคลไม่ควรตั้งข้อสงสัยว่าการกระทำหน้าที่โดยปราศจากตัณหาอุปาทานจะเป็นไปได้อย่างไร เพราะเครื่องยนต์แม้ปราศจากวิญญาณ ปราศจากตัณหาอุปาทาน ก็ยังทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ ข้อนี้เป็นตัวอย่างที่ยืนยันได้ว่าประสิทธิภาพของงานไม่ได้ ขึ้นอยู่กับความทะยานอยากเสมอไป และเป็นเครื่องยืนยันว่าคนเราสามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยไม่ต้องมีตัณหาอุปทาน สำหรับผู้ที่ยังไม่บรรลุความหลุดพ้น ภควัทคีตาก็สอนให้ประสานความต้องการของตนเข้ากับความต้องการของพระเจ้าด้วยความศรัทธาซึ่งจะทำให้พบความเจริญก้าวหน้าแห่งชีวิตที่ถูกต้องต่อไป

3) ภักติโยคะ (ภกฺติโยค) คือหนทางเข้าถึงอันติมสัจจะด้วยความภักดี พระกฤษณะสอนว่า ผู้ที่พยายามเข้าถึงพระเจ้า (พระกฤษณะ) โดยอาศัยความภักดี ความรัก ความเชื่อมั่นในพระองค์นั้น ย่อมมีทางเข้าถึงพระองค์ได้ง่ายกว่าวิธีอื่น การประกอบความภักดีอันเป็นการให้บริการแก่พระเจ้าโดยปราศจากการหวังผลตอบแทนถือเป็นการกระทำด้วยความจงรัก ภักดีต่อพระองค์ด้วยความบริสุทธิ์ใจ อย่างไรก็ตาม ความภักดีนี้ถ้าขาดความรู้ที่ถูกต้องก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้นผู้มีความรู้ถูกต้องหรือชญานีเท่านั้นจึงจะสามารถแสดงความจงรักภักดีต่อพระเจ้าได้อย่างสมบูรณ์ ดังความว่า

> “จงมอบการกระทำทั้งปวงไว้ในเรา ด้วยจิตที่ตั้งมั่นในอาตมัน ปราศจากความหวังและความยึดมั่น แล้วจงปฏิบัติหน้าที่โดยปราศจากความกระวนกระวาย” (ภควัทคีตา 3.30)
> “จงมีใจอยู่ในเรา จงเป็นผู้ภักดีต่อเรา จงบูชาเรา จงนอบน้อมเรา แล้วเจ้าจะมาถึงเราอย่างแน่นอน เราขอปฏิญาณความจริงแก่เจ้า เพราะเจ้าเป็นที่รักของเรา” (ภควัทคีตา 18.65)

นอกจากนี้ ความภักดีที่กล่าวถึงในภควัทคีตายังหมายถึงความภักดีต่อพระเจ้าซึ่ง เรียกว่า “ปุรุโษตตมะ” การมอบตนเองให้แก่พระเจ้าและทุ่มเทความศรัทธาเลื่อมใสให้แก่พระเจ้าอย่างเต็มที่

เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการแสดงความภักดีตามคำสอนของภควัทคีตา ด้วยว่าพระเจ้าจะเป็นผู้ช่วยเหลือให้ผู้ที่จงรักภักดีต่อพระองค์ก้าวขึ้นจากสังสารสาคร โดยอาศัยความภักดีมนุษย์ก็สามารถจะหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้ อย่างไรก็ตาม ภควัทคีตา กล่าวว่าผู้จงรักภักดีด้วยความรู้ที่เรียกว่า “ชญานี” นั้นเป็นผู้ภักดีที่สุด ดังความว่า

> “ในหมู่มนุษย์ ไม่มีผู้ใดทำสิ่งอันเป็นที่พอใจแก่เรายิ่งกว่าผู้เผยแผ่คำสอนอันลึกซึ้งนี้แก่ผู้มีศรัทธา และจะไม่มีผู้ใดในโลกเป็นที่รักของเรายิ่งกว่าเขา” (ภควัทคีตา 18.69) “ผู้ใดศึกษาบทสนทนาธรรมอันชอบธรรมระหว่างเราทั้งสอง ผู้นั้นย่อมบูชาเราด้วยญาณยัญ (การบูชาด้วยความรู้) นี่เป็นความเห็นของเรา” (ภควัทคีตา 18.70)

คัมภีร์ภควัทคีตาให้ความสำคัญกับความภักดีโดยแสดงว่า แม้คนจะชั่วช้าต่ำทราม เพียงใด แต่ถ้าหันกลับมาจงรักภักดีต่อพระเจ้าอย่างเดียว เขาก็จะกลายเป็นคนดีได้ สามารถจะมีจิตตั้งอยู่ในความถูกต้องและบรรลุถึงความหลุดพ้นได้ด้วยความช่วยเหลือของพระเจ้า ดังความว่า

> “แม้บุคคลผู้ประพฤติชั่วอย่างยิ่ง หากบูชาเราด้วยความภักดีอันแน่วแน่ ไม่ยึดถือสิ่งอื่น เขาก็ควรได้รับการยกย่องว่าเป็นคนดี เพราะเขาได้ตั้งปณิธานไว้อย่างถูกต้อง” (ภควัทคีตา 9.30) “ในไม่ช้า เขาจะกลายเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรม และเข้าถึงสันติอันถาวร โอ เกานเตยะ จงประกาศเถิดว่า ผู้ที่ภักดีต่อเรา ย่อมไม่พินาศ” (ภควัทคีตา 9.31)

จะเห็นได้ว่าความรู้หรือชญาณเป็นสิ่งสำคัญที่สุด กรรมและความภักดีเป็นแต่เพียงการแสดงออกของความรู้ ถ้าปราศจากความรู้เสียอย่างเดียว ความหลุดพ้นหรือโมกษะก็ดี การละอุปาทานหรือความยึดมั่นถือมั่นในการกระทำก็ดี การมีความภักดีต่อพระเจ้าโดยปราศจากความหวังใด ๆ ก็ดี ย่อมไม่อาจมีขึ้นได้ แต่ทั้งนี้พระเจ้านั่นเองจะทรงประทาน ความรู้แก่ผู้ที่จงรักภักดีต่อพระองค์เพื่อให้สามารถเข้าถึงพระองค์ได้ โดยสรุป หนทางทั้งสามนี้ต่างมีความเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน เป็นหนทางให้เข้าถึงพรหมันได้เหมือนกัน การศึกษาเล่าเรียนพระเวทและพรหมวิทยาช่วยขจัดอวิทยาและทำให้เกิดความรู้ ทำให้ลงมือปฏิบัติได้ถูกต้อง ขณะเดียวกันการทำกุศลด้วยจิตภักดีต่อพระเจ้าก็ช่วยขจัดตัณหาความเห็นแก่ตัว ความยึดติดในตัวตนของตน และทำให้จิตบริสุทธิ์ผ่องใส เมื่อธรรมชาติมีความบริสุทธิ์ผ่องใส บุคคลย่อมสามารถคืนสู่สภาวะที่แท้จริงของตนซึ่งมีอยู่ก่อนกำเนิดจักรวาล และชีวิตนั่นคือความเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมันนั่นเอง

2.5 แนวคิดเกี่ยวกับหลักความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

คัมภีร์ภควัทคีตาเป็นหนึ่งในบทพระเวทสำคัญในศาสนาฮินดู ซึ่งกล่าวถึงหลักธรรมทางจริยธรรมและแนวคิดเกี่ยวกับความดีและความชั่วในบริบทของการดำเนินชีวิต การกล่าวถึงหลักความดีและความชั่วในภควัทคีตาสะท้อนถึงความสมดุลระหว่างหน้าที่ การเลือกทำในสิ่งที่ถูกต้องตามธรรมชาติและจริยธรรม รวมทั้งการบรรลุเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์คือความรู้เท่าทันธรรมชาติและการพัฒนาจิตวิญญาณ ในภควัทคีตา พระกฤษณะได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของความดีและความชั่วในฐานะแนวทางในการดำเนินชีวิตผ่านหลักคำสอนเกี่ยวกับ “ธรรมะ” (Dharma) หรือ “หน้าที่” ซึ่งหมายถึงความถูกต้องและความเหมาะสมตามชนชั้นวรรณะและสถานะของแต่ละบุคคล (Bhagavad Gita, Chapter 2, Verse 31-33) พระกฤษณะสอนว่า การปฏิบัติหน้าที่ตามธรรมเนียมและจริยธรรมโดยไม่หวังผลตอบแทน เป็นการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องและนำไปสู่ความบริสุทธิ์ของจิตใจ รวมทั้งการปล่อยวางตนเองจากความยึดมั่นในผลตอบแทน ซึ่งเรียกว่า “(Karma)” หรือ การกระทำที่ไม่ยึดติดผล

นอกจากนี้ พระกฤษณะยังเน้นถึงความสำคัญของการควบคุมจิตใจและการบริหารความรู้สึกเพื่อหลีกเลี่ยงความชั่ว ซึ่งหมายถึงการละเว้นจากความโลภ โกรธ และความหลง ซึ่งเป็นต้นเหตุก่อให้เกิดความทุกข์และความเสียหายแก่ตนเองและผู้อื่น (Bhagavad Gita, Chapter 16) ในทางตรงกันข้าม ความดีคือ การดำเนินชีวิตตามคุณธรรม เช่น ความสัตย์ซื่อ ความเมตตา ความสัจจะ ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่สนับสนุนการบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือ การเข้าถึงความรู้แจ้ง และการหลุดพ้นจากวัฏสงสาร

การสวดอ้อนวอน, การนำทรัพย์สินของมีค่ามามอบให้แก่พราหมณ์ (ผู้ประกอบพิธี), และการบำเพ็ญตบะตามหลักโยคะ (การทรมานร่างกาย) เป็นต้นว่านี่คือการสร้างบุญ ส่วนคัมภีร์ภควัทคีตากล่าวไว้ว่า หลักความดีด้วยความเมตตา ไร้จิตเบียดเบียนผู้อื่น สม่ำเสมอทั้งในมิตรและและศัตรู วางเฉยไม่ยินดียินร้ายทั้งการนับถือหรือถูกดูหมิ่น ไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวเมื่อได้รับความสุขความทุกข์ และที่สำคัญมีความภักดีต่อพระเจ้าอย่างมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลงดังความว่า “ความไม่เกลียดชังต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีเมตตากรุณาโดยแท้ ปราศจากมมังการ อหังการมีความสม่ำเสมอในทุกข์และสุข มีแต่ให้อภัย” (ภควัทคีตา 12.13) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 212) “การปฏิบัติสันโดษเนืองนิตย์ประกอบในสมาธิบังคับตนอยู่ มีความตั้งใจมั่น มีใจและปัญญาแน่นแฟ้นในอาตมัน และภักดีต่ออาตมัน ย่อมเป็นที่รักของอาตมัน” (ภควัทคีตา 12.14) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 213) “การวางตนสม่ำเสมอในศัตรูและไม่ว่ารับความนับถือและถูกหมิ่น มีความสม่ำเสมอในหนาว ร้อน สุข ทุกข์และไม่มีความยึดมั่นทางโลก” (ภควัทคีตา 12.18) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 214) “การวางตนสม่ำเสมอในนินทาและสรรเสริญ มีความนิ่ง มีความสันโดษในทุกสิ่ง ไม่ติดที่

อยู่ มีความเห็นมั่นคง มีความภักดี ย่อมเป็นที่รักของอาตมัน” (ภควัทคีตา 12.19) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 214) “ส่วนการมีศรัทธาตั้งมั่นนับถืออาตมันเป็นอย่างยิ่ง มีความภักดีบำเพ็ญอมตธรรมตามที่กล่าวมาแล้วจะเป็นที่รักของอาตมันอย่างยิ่ง” (ภควัทคีตา 12.20) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 215)

คัมภีร์ภควัทคีตากล่าวไว้ว่า คนดีได้แก่ ผู้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น วางตนสม่ำเสมอทั้งในมิตรและและศัตรู ไม่ยินดียินร้ายในเมื่อถูกนับถือ หรือถูกดูหมิ่น ไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวเมื่อได้รับความสุขความทุกข์ และที่สำคัญมีวามภักดีต่อพระเจ้าอย่างมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลงดังความว่า “ผู้ไม่เกลียดชังต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีเมตตากรุณาโดยแท้ ปราศจากมมังการ อหังการมีความสม่ำเสมอในทุกข์และสุข มีแต่ให้อภัย”(ภควัทคีตา 12.13) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 212) “ผู้ที่สันโดษเนืองนิตย์ประกอบในสมาธิบังคับตนอยู่ มีความตั้งใจมั่น มีใจและปัญญาแน่นแฟ้นในอาตมา และภักดีต่ออาตมา เขาผู้นั้นย่อมเป็นที่รักของอาตมา” (ภควัทคีตา 12.14) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 213) “คนที่วางตนสม่ำเสมอในศัตรูและมิตรในการรับความนับถือและถูกหมิ่น มีความสม่ำเสมอในหนาวร้อน สุข ทุกข์และไม่มีความยึดมั่นทางโลก” (ภควัทคีตา 12.18) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 214) “คนที่วางตนสม่ำเสมอในนินทาและสรรเสริญ มีความนิ่ง มีความสันโดษในทุกสิ่ง ไม่ติดที่อยู่ มีความเห็นมั่นคง มีความภักดี ย่อมเป็นที่รักของอาตมา” (ภควัทคีตา 12.19) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 214) “ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่นนับถืออาตมาเป็นอย่างยิ่ง มีความภักดีบำเพ็ญอมตธรรมตามที่กล่าวมาแล้วนี้ผู้นั้นเป็นที่รักของอาตมาอย่างยิ่ง” (ภควัทคีตา 12.20) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 215)

บาปหรือก็คือการล่วงละเมิดศีล 5 (คือฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ประพฤติผิดในเรื่องทางเพศ, การพูดโกหก, และการดื่มสุราหรือเสพสิ่งเสพติด) รวมทั้งการดูหมิ่นไม่เชื่อฟังเทพเจ้า เป็นต้น ภควัทคีตาได้บรรยายลักษณะความชั่วไว้ว่า “ในสังสารวัฏนี้มีแต่ความเกลียดชัง ดุร้าย ชั่วช้าต่ำทราม อาตมันย่อมไปกำเนิดเป็นอสูรซึ่งเป็นกำเนิดที่ไม่ดีเสมอ” (ภควัทคีตา 16.19) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 244) ความดีความชั่วย่อมได้รับผลของการกระทำอย่างไรนั้น พระเจ้าจะเป็นผู้อำนวยให้เพราะพระองค์ทรงรู้อยู่ตลอดเวลา พระเจ้าเป็นผู้เปี่ยมด้วยปุญญานุภาพ สามารถจะธำรงรักษาไว้ซึ่งความดีและทำลายความชั่วได้ตลอดเวลาหากต้องการให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้น ถ้าการฝักใฝ่ในการทำดีตลอดเวลา ยึดมั่นและระลึกพระเจ้าตลอดเวลา พระเจ้าก็จะช่วยให้เข้าถึงพระองค์โดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ดังความว่า“การเปล่งเสียงว่า โอม พยางค์เดียว ระลึกถึงซึ่งอาตมันอันเป็นพรหมัน เมื่อละร่างไปย่อมบรรลุถึงบรมคติ” (ภควัทคีตา 8.13) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 175) และ “ความมีใจประเสริฐ การบรรลุความสำเร็จสูงสุด เมื่อเข้าถึงอาตมันแล้ว ย่อมไม่เกิดใหม่ซึ่งเป็นแดนทุกข์ และมีสภาพไม่ยั่งยืน” (ภควัทคีตา 8.15) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 175)

ภควัทคีตาได้บรรยายลักษณะความชั่วไว้ว่า “ในสังสารวัฏนี้ ผู้มีความเกลียดชัง ดุร้าย ชั่วช้า ต่ำทราม อาตมาย่อมไปในกำเนิดอสูรซึ่งเป็นกำเนิดที่ไม่ดีเสมอ”(ภควัทคีตา 16.19) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 244) บุคคลผู้ทำชั่วจะได้รับผลของการกระทำอย่างไรนั้น พระเจ้าจะเป็นผู้อำนวยให้เพราะพระองค์ทรงรู้อยู่ตลอดเวลา พระเจ้าเป็นผู้เปี่ยมด้วยปุญญานุภาพ สามารถจะธำรงรักษาไว้ซึ่งคนดีและทำลายคนชั่วได้ตลอดเวลาหากต้องการให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้น ถ้าบุคคลใดฝักใฝ่ในการทำดีตลอดเวลา ยึดมั่นและระลึกพระเจ้าตลอดเวลา พระเจ้าก็จะช่วยให้ผู้นั้นเข้าถึงพระองค์โดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ดังความว่า “ผู้เปล่งเสียงว่า โอม พยางค์เดียว ระลึกถึงซึ่งอาตมันอันเป็นพรหมัน เมื่อละร่างไปย่อมบรรลุถึงบรมคติ” (ภควัทคีตา 8.13) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 175) และ“คนผู้มีใจประเสริฐ ผู้บรรลุความสำเร็จสูงสุด เมื่อเข้าถึงอาตมาแล้ว ย่อมไม่ได้รับการเกิดใหม่ซึ่งเป็นแดนทุกข์ และมีสภาพไม่ยั่งยืน” (ภควัทคีตา 8.15) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 175)

สรุปได้ว่า ในภควัทคีตานั้น เป็นคำสอนให้มนุษย์เราทำหน้าที่ของตนด้วยมีจิตศรัทธาในพระเจ้าเพราะการปฏิบัติหน้าที่ เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ทั้งหน้าที่ในทางโลกและในทางธรรม ดังนั้นโลกจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อแต่ละคนนั้นปฏิบัติตามหน้าที่และการงานของตน ได้แก่ (1) ในทางโลก หากบุคคลปฏิบัติหน้าที่และการงานของตนอย่างแข็งขันอย่างซื่อสัตย์สุจริต ทำในสิ่งที่ถูกต้อง ควรกระทำและไม่ก้าวกายในหน้าที่ของผู้อื่น เพียงเท่านี้สังคมและประเทศชาติก็จะเกิดความสงบสุขร่มเย็น และ (2) ในทางธรรม หากบุคคลประพฤติตน ปฏิบัติหน้าที่แห่งตน ด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ ละเว้นจากอกุศลธรรม กระทำโดยปราศจากอุปทานใด ๆ และมีจิตศรัทธาในพระเจ้าอยู่เสมอ บุคคลนั้น ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่สามารถสละซึ่งผลแห่งกรรม หรือผลแห่งการกระทำทั้งหลายลงเสียได้และได้นำตนให้เข้าสู่สนยสตาศรม และอยู่ในหนทางแห่งการบรรลุโมกษะ เพื่อหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ด้วยเหตุนี้ ความบาปจึงหาแปดเปื้อนต่อบุคคลนั้นได้ไม่ ดังนั้น การปฏิบัติหน้าที่อันบริสุทธิ์คือการกระทำด้วยมีจิตศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าเป็นที่ตั้ง

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับการถอดบทเรียน (Lessons Learned Concept)

การถอดบทเรียน (Lessons Learned) เป็นกระบวนการทำงานขององค์ความรู้ที่ได้จากความสำเร็จ หรือความล้มเหลว และนำมาปรับใช้ในองค์กร โดยส่งผลกระทบโดยตรงอย่างมีนัยยะสำคัญ ซึ่งการถอดบทเรียนเป็นทั้งแนวคิดและเครื่องมือเพื่อสร้างการเรียนรู้โดยเป็นวิธีการหนึ่งของการจัดการความรู้ โดยใช้กระบวนการดึงเอาความรู้จากการทำงานออกมาใช้ (สุขวิทย์ โสภาพล, 2560) เป็นทุนในการทำงานเพื่อยกระดับให้ดียิ่งขึ้น การถอดบทเรียนจึงเป็นการสกัดความรู้ซ่อนเร้นที่มีอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) ออกมาเป็นบทเรียน หรือความรู้ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) ซึ่งผลที่ได้จากการถอดบทเรียน ทำให้ได้บทเรียนในรูปแบบชุดความรู้ที่เป็นรูปธรรม โดยสิ่งที่สำคัญ

จากการถอดบทเรียน คือ การเรียนรู้ร่วมกันทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่มผ่านการแลกเปลี่ยนมุมมองและประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ โดยสกัดเอาแต่สิ่งที่เป็นสาระสำคัญ ทำให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการได้ปรับวิธีคิด วิธีการทำงานที่สร้างสรรค์ และมีคุณภาพยิ่งขึ้น ดังนั้นกระบวนการถอดบทเรียนจึงเป็นทั้งเครื่องมือ (Mean) ในการเรียนรู้และเป็นเป้าหมาย (End) ของการเรียนรู้ และเกิดการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ร่วมกระบวนการ อันนำมาซึ่งการปรับวิธีคิดและเปลี่ยนแปลงวิธีการทำงานที่สร้างสรรค์และมีคุณภาพยิ่งขึ้น (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560) โดยงานศึกษาต่างประเทศได้อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับการถอดบทเรียนว่าสามารถเปิดเผยแนวปฏิบัติที่ดี (Good Practices) ที่สามารถใช้แนะนำและใช้ได้ในหลากหลายสถานการณ์ ซึ่งเป็นข้อมูลที่มีคุณค่าและต้องมี การจัดเก็บ (United Nation Development Programme Handbook on Monitoring and Evaluating for Results, 2002) โดยการถอดบทเรียนเป็นวิธีการในการรวบรวมและรักษาความรู้ จากโครงการโดยใช้การเก็บข้อมูลในรูปแบบประสบการณ์ ซึ่งเป็นเครื่องมือที่แสดงให้เห็นถึงโครงการ ที่จะถูกนำมาใช้เป็นต้นแบบที่ดีให้ปฏิบัติตามในอนาคต ตลอดจนโครงการที่ควรจะได้รับการปรับปรุง แก้ไขเพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพการทำงานต่อไป (Project Management Institute, 2013)

2.6.1 ความหมายของการถอดบทเรียน (Lessons Learned)

การถอดบทเรียน (Lessons Learned) เป็นเครื่องมือหนึ่งของการจัดการความรู้ (Knowledge Management) (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560) ซึ่งเป็นการสกัดความรู้จากการทำงานออกมาใช้เป็นทุนในการทำงานเพื่อยกระดับผลงานให้ดีขึ้น โดยผลที่ได้จากการถอดบทเรียนนั้น ทำให้เกิดบทเรียนในรูปแบบชุดความรู้ที่เป็นรูปธรรม และการเรียนรู้ร่วมกันของผู้เข้าร่วมกระบวนการถอดบทเรียน นำมาสู่การปรับวิธีการคิดและเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำงานให้สร้างสรรค์และมีคุณภาพยิ่งขึ้น (Kengkanpanit, 2013) อีกทั้งการถอดบทเรียน เป็นกระบวนการทบทวนและสรุปประสบการณ์ในแง่มุมต่าง ๆ รวมไปถึงกระบวนการเรียนรู้ และการสร้างองค์กรหรือชุมชนแห่งการเรียนรู้ โดยการถอดบทเรียนเกี่ยวข้องกับ ความรู้ การจัดการความรู้ บทเรียนและการเรียนรู้ที่เชื่อมโยงทั้งภายในและภายนอก ซึ่งทำให้เกิดผลลัพธ์ไม่ว่าจะเป็นผลในทางบวกหรือลบ (Sungrugsa & Unaromlert, 2010) ในอีกแง่มุมหนึ่งการถอดบทเรียนเป็นวิธีการได้มาซึ่งความรู้ใหม่ ไม่ใช่แค่เพียงความรู้ที่ได้จากหนังสือตำรา แต่เป็นสิ่งที่แอบแฝงอยู่ในสมองของคน หรืออยู่ในความเป็นตัวตนของแต่ละบุคคล (มงคลชัย วิริยะพินิจ, 2560) การถอดบทเรียนนอกจากเป็นวิธีการได้มาซึ่งความรู้ในข้างต้นแล้ว ยังเป็นกระบวนการทบทวนความจำ กล่าวคือ ภายหลังจากการเรียนการสอนที่อาจารย์ได้ทำการบรรยายเสร็จสิ้นแล้ว การทำการจดบันทึกหลังการเรียนเพื่อสรุปเนื้อหาในบทเรียนเป็นการทบทวนความคิดความจำของผู้เรียนในขณะที่เรียนหรือดำเนินกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ต้องใช้ความคิดเพื่อแก้ปัญหา ซึ่งขั้นตอนที่ใช้ในการแก้ปัญหานั้นมีจำนวนหลายขั้นตอน มีรายละเอียดมาก จึงจำเป็นต้องใช้วิธีการถอดบทเรียนเพื่อทบทวนความจำ (ชัยวัฒน์ จิวพานิชย์ และ ปณิตา วรรณพิรุณ, 2555) และในงาน

ศึกษาต่างประเทศได้อธิบาย ความหมายของการถอดบทเรียน (Lessons Learned) เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น โดยผู้ถอดบทเรียนจะต้องวิเคราะห์ประสบการณ์ที่จะดำเนินการถอดบทเรียนจากผู้อื่นว่าเป็นประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จ หรือประสบการณ์ที่เป็นความผิดพลาด และสิ่งที่ดำเนินการปรับปรุงแก้ไข (Rowe & Sikes, 2006)

2.6.2 รูปแบบของการถอดบทเรียน (Patterns of Lessons Learned)

รูปแบบของกระบวนการถอดบทเรียน (Lessons Learned Process) สามารถ แบ่งออกเป็น 4 ประเภท (Sungrusa & Unaromlert, 2010) ดังนี้

1. การทบทวนหลังการปฏิบัติการ (After Action Review Technique: AAR) เป็นเครื่องมือที่ช่วยยกระดับในการสกัดบทเรียน โดยเริ่มจากรูปแบบการสนทนา การทบทวนหลังปฏิบัติการ เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อใช้ในการทำงานครั้งต่อไป ซึ่งเกี่ยวข้องกับการทบทวนว่าเกิดอะไรขึ้นจากการทำงานที่ผ่านมา ทำไมถึงเกิดผลลัพธ์เช่นนั้น วิเคราะห์และตัดสินใจกับผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นข้างหน้า หากเป็นสิ่งดีจะสามารถรักษาจุดแข็งนี้ได้อย่างไร และหากเป็นจุดอ่อนจะสามารถปรับแก้ได้อย่างไร อีกทั้งเกี่ยวข้องกับการสรุปองค์ความรู้ใหม่ (Leask et al., 2008) เทคนิคนี้จะทำให้ผู้ถอดบทเรียนรู้ปัจจัยความสำเร็จ รวมถึงจุดที่ควรปรับปรุงแก้ไขเพื่อการพัฒนาต่อไป โดยการทำ AAR นี้ จะมีการสนทนากลุ่ม (Focus Group) และการสัมภาษณ์รายบุคคล (ศุภาวัลย์ พลายน้อย, 2562) ในอีกแงมุมหนึ่ง การทบทวนหลังการปฏิบัติการ (After Action Review technique: AAR) เป็นการสนทนาที่ไม่ใช่การวิพากษ์ หรือตำหนิซึ่งกันและกันในทีม โดยเป็นกิจกรรม ที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ (Asian Productivity Organization, 2010) ช่วยให้แต่ละคนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นว่าเป็นไปตามที่คาดหวังไว้หรือไม่ อาจจะเป็นเรื่องที่เป็นสิ่งดี หรือเป็นเรื่องที่ควรปรับปรุง ไม่ใช่ช่วงเวลาที่มา และเป็นวิธีที่เร็วที่สุดในการตัดสินใจอย่างเป็นทางการเพื่อดำเนินการในกิจกรรมถัดไป (Leask et al., 2008) โดยการถอดบทเรียนชนิดนี้ มี 3 รูปแบบ (บุญดี บุญญากิจ และคณะ, 2549; พิเชฐ บัญญัติ, 2555) ได้แก่ 1. การถอดบทเรียนแบบเป็นทางการ โดยการประชุมทันทีหลังจากเสร็จ กิจกรรมมีการตั้งคำถาม และให้ผู้ร่วมกิจกรรมบันทึกคำตอบอย่างสั้น ๆ ลงในกระดาษแผ่นเล็ก ๆ แล้ว รวบรวมสรุปเป็นบทเรียน 2. การถอดบทเรียนแบบไม่เป็นทางการ โดยการประชุมหรือนำเสนอ หลังเสร็จสิ้นกิจกรรมย่อยในโครงการ ใช้การพูดคุยสั้น ๆ เป็นกันเอง ตรงไปตรงมา แต่ควรมีบันทึกเก็บไว้เป็นบทเรียนของตนเอง 3. การถอดบทเรียนแบบเป็นส่วนตัว คือ ถามตัวเองที่เป็นผู้ถอดบทเรียน หรือเพื่อนสนิทที่ร่วมกิจกรรมหรือโครงการประมาณ 2-3 คน และถามคำถามสั้น ๆ ง่าย ๆ แล้วบันทึก ไว้เป็นบทเรียนของตนเองเช่นเดียวกัน

2. เทคนิคการทบทวนหลังการดำเนินงาน (Retrospective Technique) มีผู้ศึกษาและให้คำนิยามของแนวคิดเทคนิคการทบทวนหลังการ ดำเนินงาน โดยเชื่อว่าแต่ละบุคคลมีความรู้ฝังลึกที่เกิดจากการปฏิบัติงานจริง และการฝึกฝน โดยหากใช้กระบวนการกลุ่มช่วยกันวิเคราะห์

สะท้อน และทบทวนการปฏิบัติที่ดำเนินการผ่านมา ทั้งที่เป็นการปฏิบัติที่สำเร็จ หรือล้มเหลว ด้วยบรรยายการแห่งความไว้ใจ และยอมรับซึ่งกันและกัน ก็จะสามารถสร้างการเรียนรู้ให้กับผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกระบวนการถอดบทเรียน อีกทั้งยังสามารถปรับวิธีการคิด รวมถึงการปฏิบัติงานของกลุ่มให้ดีขึ้นได้ (อุทัยทิพย์ เจี่ยวิวรรธน์กุล, 2568) โดยสรุปแล้วเทคนิคการทบทวนหลังการดำเนินงาน (Retrospective technique) เป็นเทคนิคการถอดบทเรียนโดยเป็นการพูดคุยเชิงลึกอย่างเป็นทางการหลังสิ้นสุด โครงการหลักทั้งโครงการ เหตุการณ์ หรือเมื่อดำเนินการตามที่กำหนดไว้แล้ว (Leask et al., 2008) ซึ่งมีรายละเอียดลึกซึ้งกว่า AAR (ศุภาวัลย์ พลายน้อย, 2562) โดยเป็นการรวบรวมความรู้ระยะยาว ของผู้เกี่ยวข้อง และผู้ดำเนินการถอดบทเรียนเพื่อมองไปสู่อนาคตร่วมกัน โดยมีวัตถุประสงค์ในการเรียนรู้หลังจากการการดำเนินงาน เพื่อสร้างความตระหนักในการเรียนรู้ และเป็นโอกาสสำหรับทีมในการตรวจสอบการดำเนินงาน และนำบทเรียนที่ได้ไปปรับใช้ในโครงการต่อไป (Paulise, 2025) โดยขั้นตอนการการถอดบทเรียนโดยใช้เทคนิคการทบทวนหลังดำเนินงาน จะต้องเริ่มกิจกรรมอุ่นเครื่อง โดยมอบหมายให้ผู้ดำเนินการถอดบทเรียนสร้างบรรยากาศเปิดพื้นที่ในการสนทนา (Leask et al., 2008) เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมความทรงจำและข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและผลการดำเนินงานของโครงการ เมื่อผู้สัมภาษณ์ดำเนินการทบทวนความทรงจำโดยระบุที่มาที่ไปของโครงการ กระบวนการ ดำเนินงานและผลสำเร็จของโครงการ โดยจะใช้แนวทางการถอดบทเรียนโดยเริ่มจากคำถาม คือ ทำอะไร (What) ใคร (Who) เมื่อไหร่ (When) และทำทำไม (Why) ซึ่งข้อมูลที่รวบรวมมาได้ ผู้สัมภาษณ์จะดำเนินการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยจำแนกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ รูปแบบการ บริหารจัดการ และปัจจัยหลักของความสำเร็จ (ธนกร ศิลปะรายะ, ศุภวัฒนากร วงศ์ธนวสุ, 2562) และบันทึกผลการประชุม โดยมีคำแนะนำสำหรับอนาคต (ศุภาวัลย์ พลายน้อย, 2562)

3. เทคนิคการถอดบทเรียนที่ประยุกต์มาจากทฤษฎีการประเมินผล โครงการเทคนิคการถอดบทเรียนที่ประยุกต์มาจากทฤษฎีการประเมินผลโครงการ หรือเทคนิคการประเมินประสิทธิผลการทำงาน (Performance Measurement: PM) ซึ่งเป็นการจำแนกข้อมูลที่ต้องการศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูล และการนำเสนอข้อมูลสารสนเทศที่เป็นประโยชน์ เพื่อใช้ในการตัดสินใจ (Stufflebeam, 1977) และเป็นการวิเคราะห์โดยใช้ข้อมูลการประเมินการปฏิบัติงาน (Job Performance) การปฏิบัติงานกลุ่ม (Group Performance) ความพอใจของผู้เข้าร่วมกิจกรรม

4. เทคนิคการถอดบทเรียนแบบเล่าเรื่อง (Story Telling: ST) การใช้เรื่องเล่าเป็นกระบวนการจัดการความรู้ด้วยการสื่อสารความรู้ ประสบการณ์ระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคลแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งใช้เทคนิคกระตุ้นและสร้างแรง บันดาลใจให้บุคคล (Wichienpanya, 2006) ทำให้ได้ข้อมูลเชิงลึกที่ได้จากกระบวนการจัดการความรู้ โดยมุ่งเน้นไปที่การแบ่งปันความรู้ (Mamabolo, 2014) การถอดบทเรียนแบบเล่าเรื่อง จึงเป็นการเสริมศักยภาพการในกระบวนการถอดบทเรียนให้มี

ประสิทธิมากยิ่งขึ้น โดยเป็นกระบวนการเรียนรู้ก่อน หรือระหว่างทำกิจกรรม (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560) ด้วยการให้ผู้มีความรู้จากการปฏิบัติปลดปล่อยความรู้ ซ่อนเร้น (Tacit Knowledge) ที่อยู่ในตัวออกมาแลกเปลี่ยนความรู้ โดยผู้เล่าจะเล่าความรู้สึกที่ฝังลึก ในตัวที่เกิดจากการปฏิบัติ ซึ่งผู้ฟังสามารถตีความได้อย่างอิสระและเมื่อเกิดการแลกเปลี่ยนผลการ ตีความแล้ว จะทำให้ได้ผลของความรู้ที่สามารถบันทึกไว้เป็นชุดความรู้ ซึ่งการถอดบทเรียนในลักษณะ นี้เป็นการสกัดความรู้จากเรื่องเล่าออกมาว่ามีคุณค่าและนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไร ไม่ใช่แค่เพียงเล่าเรื่องราวในอดีตเท่านั้น แต่มีเงื่อนไขที่ให้ผู้เล่าเรื่องราวต้องมีความมีความสุขในการเล่า มีบรรยากาศดี มีความเท่าเทียมกัน เป็นอิสระ เป็นเรื่องที่ประสบความสำเร็จ และมีการซักถามกันด้วยความชื่นชม โดยการใช้เครื่องมือเรื่องเล่านั้นเป็นวิธีที่ได้รับการยอมรับมากขึ้นในปัจจุบัน สามารถบรรลุเป้าหมายในการจัดการซึ่งผู้นำต้องใช้รูปแบบการใช้เรื่องเล่าที่แตกต่างหลายรูปแบบขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการเล่านั้น (Denning, 2004) โดยสิ่งสำคัญที่ได้จากการถอดบทเรียนประเภทนี้คือ การสกัดความรู้จากเรื่องราวที่เล่าตรวจสอบคุณค่าและสำรวจทางเลือกเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติต่อไป

5. เทคนิคการถอดบทเรียนจากวิธีการปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) หมายถึง มาตรฐาน หรือการตั้ง มาตรฐานที่จัดทำขึ้นเพื่อให้ปฏิบัติตาม (Wright, 2022) โดยการถอดบทเรียนจากวิธีการปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) เป็นการปฏิบัติงานที่ดีกว่า หรือดีที่สุดในแต่ละเรื่อง เป็นการแสดงถึงผลงานที่มีมาตรฐาน มีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มีหลักฐานสนับสนุนหรือแสดงผลงาน ตลอดจนผลสำเร็จในงานนั้น (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560) โดย Best Practice สามารถเกิดขึ้นได้ในทุกหน่วยงานหลากหลายช่องทาง ไม่ว่าจะเป็นผู้นำ ผู้ร่วมงาน ผู้มีส่วนได้เสีย หรือภาวะปัญหาและการริเริ่มสร้างสรรค์พัฒนา โดยการถอดบทเรียนจากวิธีการปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) มีวิธีปฏิบัติ 6 ขั้นตอน คือ ค้นหาโจทย์ ถอดบทเรียนวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ กำหนดประเด็น จัดเก็บข้อมูล เขียนผลเบื้องต้น วิเคราะห์หรือ สังเคราะห์ และสรุปผลการถอดบทเรียน

2.6.3 ทักษะที่ใช้สนับสนุนการถอดบทเรียน (Lessons Learned Skills)

1. ทักษะการตั้งคำถาม ทักษะสำคัญในการถอดความรู้จากกระบวนการถอดบทเรียนนั้น เป็นสิ่งที่ผู้ดำเนินการถอดบทเรียนต้องให้ความสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับทักษะในกระบวนการตั้งคำถาม ซึ่งเป็นกลวิธีที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดการพัฒนาทักษะการคิด การตีความ การไตร่ตรอง การถ่ายทอด ความคิดที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและปรับปรุงกระบวนการเรียนรู้ได้ อีกทั้งการถามยังช่วยให้ผู้เรียนทำความเข้าใจกับข้อมูล ก่อให้เกิดการทบทวน เชื่อมโยงความคิด ส่งเสริมความอยากรู้และเกิดความท้าทาย (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560) โดยการตั้งคำถามนั้นมี 2 ระดับ คือ คำถามระดับพื้นฐาน และคำถามระดับสูง ซึ่งมีอธิบายรายละเอียด ดังนี้

1.1 การตั้งคำถามระดับพื้นฐาน เป็นการถามความรู้ ความทรงจำ ความคิดทั่วไป หรือความคิดในระดับต่ำ โดยใช้พื้นฐานความรู้เดิมหรือสิ่งที่พบเห็นในการตอบ โดยการตั้งคำถาม

รูปแบบนี้เป็นการฝึกให้ผู้ร่วมกระบวนการถอดบทเรียนเกิดความคล่องตัวในการตอบคำถาม อีกทั้งยังเป็นการประเมินความพร้อมของผู้ร่วมกระบวนการวินิจฉัยจุดแข็ง จุดอ่อน และสรุปเนื้อหาที่เรียนไปแล้ว โดยคำถามระดับพื้นฐาน ได้แก่ คำถามให้สังเกตเป็นคำถามที่ให้ผู้ร่วมกระบวนการคิด ตอบจากการสังเกต โดยใช้ประสาทสัมผัสทั้งห้าในการหาคำตอบ คือใช้ ตาดู หูฟัง มือสัมผัส จมูกดมกลิ่น ลิ้นชิมรส และใช้คำถามทบทวนความจำโดยทบทวนความรู้เดิม คำถามที่ให้บอกความหมายหรือคำจำกัดความที่เป็นการถามความเข้าใจคำถามบ่งชี้หรือระบุ (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560)

1.2 คำถามระดับสูง เป็นการตั้งคำถามให้เกิดทักษะการคิด การใช้เหตุผล โดยคำตอบของผู้ร่วมกระบวนการต้องใช้ความคิดที่ซับซ้อน ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้ใช้ความคิดสร้างสรรค์ โดยอาจจะใช้ความรู้หรือประสบการณ์เดิมมาเป็นพื้นฐานในการคิดและตอบคำถาม ได้แก่ คำถามที่ให้อธิบาย ตีความหมาย ขยายความ เปรียบเทียบ วิเคราะห์แยกแยะปัญหา จัดหมวดหมู่ ยกตัวอย่าง สรุปคำถาม ประเมินค่าและเลือกทางเลือก ประยุกต์สร้างหรือคิดค้นสิ่งใหม่ ๆ เป็นต้น (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560)

2. ทักษะการฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep listening) เป็นทักษะอีกประการที่ผู้ดำเนินการถอดบทเรียนต้องให้ความสำคัญ โดยการฟังที่ไม่ตัดสินถูกผิดด้วยความคิดเห็นของเราเอง ก้าวข้ามเสียงตัดสินในหัวของเราโดยไม่ตอบสนอง แบบทันทีทันใด เพียงแค่ปล่อยผ่าน เพื่อให้การฟังของเราสามารถรับเรื่องราวที่หลากหลาย แตกต่างจากประสบการณ์ความคุ้นชินได้ (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560)

3. ทักษะการสรุปความ เป็นทักษะที่อาศัยการจับใจความสำคัญจากเรื่องที่ฟังและดู และนำมาเรียบเรียงใหม่อย่างสั้น ๆ ให้รู้องค์ประกอบของเรื่องว่าเป็นเรื่องอะไร ใครทำอะไร ที่ไหน เมื่อไหร่ อย่างไร เพื่อนำใจความสำคัญไปใช้ในการติดต่อสื่อสาร ทำให้การรับสารเกิดความสนุกผ่อนคลาย ไม่ตึงเครียดเกินไป ไม่เน้นความสำคัญของเนื้อหามากนัก และไม่ต้องใช้สมาธิจดจ่อกับการรับสาร (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560)

4. ทักษะการบันทึกความรู้ เป็นการจดบันทึกสรุปประเด็น และประมวลความคิดหลังจากการอ่านเพื่อได้กรอบความคิดในเนื้อหาสาระสำหรับการอ่านต่อไป (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560)

ขั้นตอนของกระบวนการถอดบทเรียน (Lessons Learned Process) ขั้นตอนของกระบวนการถอดบทเรียน เป็นขั้นตอนที่ถือว่ามีสำคัญที่สุดขึ้นตอนหนึ่งโดยผสามารถแบ่งขั้นตอนออกได้เป็น 4 ขั้นตอนหลัก (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560) ได้แก่

1. ขั้นเตรียมการถอดบทเรียน มีรายละเอียดดังนี้

1.1 ขั้นเตรียมการ เริ่มจากการกำหนดกรอบหัวข้อที่จะใช้ทำการถอดบทเรียน กำหนดผู้รับผิดชอบเป็นทีมงานถอดบทเรียน ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการปฏิบัติงาน ประมาณ 3-6 คน พร้อมดำเนินการทำคำสั่งแต่งตั้งเป็นลายลักษณ์อักษรและประชาสัมพันธ์ให้ผู้ที่เกี่ยวข้องรับทราบ

1.2 ประชุมทีมงานถอดบทเรียน เพื่อเป็นการเรียนรู้ สร้างความสัมพันธ์ที่ดีให้เกิดขึ้นภายในทีมงาน โดยกำหนดบทบาทหน้าที่ของทีมงาน ดังนี้

1.2.1 หัวหน้าทีม หรือผู้เอื้อ เป็นผู้ที่ทำให้การถอดบทเรียนดำเนินการอย่างราบลื่น และบรรลุเปูาหมายตามที่กำหนด

1.2.2 ผู้อำนวยการกระบวนการ เป็นผู้ที่กระตุ้นให้ผู้ร่วมการถอดบทเรียนได้แลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ จากกิจกรรมที่ร่วมปฏิบัติ จึงต้องมีทักษะการตั้งคำถามกระตุ้นให้ผู้ร่วมถอดบทเรียนได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุของความสำเร็จและอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติงาน

1.2.3 ผู้จดบันทึก เป็นผู้จดบันทึกการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์ การอภิปรายของผู้ร่วมถอดบทเรียน และเรียบเรียงเป็นเรื่องราวให้มีความน่าสนใจตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการ

1.2.4 ผู้ประสานงาน เป็นผู้ช่วยอำนวยความสะดวกให้ทีมงานถอด บทเรียน ติดต่อประสานงานกันระหว่างสมาชิกในทีมงาน ตลอดจนประสานความร่วมมือจากบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องกับการถอดบทเรียน เพื่อให้สามารถดำเนินงานร่วมกันได้เป็นอย่างดี

1.3 วิเคราะห์โครงการ เพื่อให้ทีมงานเกิดความเข้าใจที่ตรงกันในแต่ละประเด็นของโครงการ ได้แก่ หลักการและเหตุผลของโครงการ วัตถุประสงค์ของโครงการ กลุ่มเป้าหมาย ขั้นตอนการดำเนินงานและการจัดกิจกรรมในโครงการ ระยะเวลาในการดำเนินงาน และงบประมาณ ที่ใช้

1.4 จัดทำแผนภูมิโครงร่างกระบวนการถอดบทเรียน ประกอบด้วยหัวข้อกิจกรรมที่ต้องทำการถอดบทเรียน การกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วมการถอดบทเรียน การเลือกเทคนิคและวิธีการถอดบทเรียนที่ผู้วิจัยได้อธิบายในข้างต้นทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของการดำเนินงาน และการกำหนดขั้นตอนในการถอดบทเรียนตามลำดับก่อนและหลัง อีกทั้งกำหนดประเด็นคำถามที่มีความชัดเจนที่มีการเรียบเรียงลำดับตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุด จากนั้นมากำหนดผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นหลังจากการถอดบทเรียน พร้อมจัดทำเอกสาร และจัดทำปฏิทินการถอดบทเรียนเพื่อเป็นกรอบระยะเวลาในการวางแผนการดำเนินงานตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุด

2. ขั้นดำเนินการถอดบทเรียน เป็นขั้นดำเนินการที่เป็นขั้นตอนการปฏิบัติ โดยการลงมือดำเนินการตามแผนการดำเนินงานที่วางไว้ ในขั้นตอนนี้ต้องมีการตรวจสอบหากไม่สามารถดำเนินงานให้เป็นไปตามแผน หรือมีการเปลี่ยนแปลงจะต้องสื่อสารให้ผู้ที่เกี่ยวข้องรับทราบด้วย เพื่อให้เกิดข้อผิดพลาดน้อยที่สุด โดยทีมงานถอดบทเรียนควรแจ้งกำหนดการระยะเวลา สถานที่ที่กลุ่มเปูาหมายต้องเข้าร่วมกระบวนการให้ทราบล่วงหน้า โดยขั้นตอนของการถอดบทเรียน ผู้วิจัยจะอธิบายขั้นตอนเป็น 2 ช่วง (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560) ได้แก่

2.1 ช่วงเริ่มต้น การถอดบทเรียนควรเริ่มจากการสร้างบรรยากาศให้ ผู้เข้าร่วมกระบวนการมีความผ่อนคลายเป็นกันเอง โดยอาจจะทำกิจกรรม หรือเล่นเกมละลายพฤติกรรมก่อน

โดยผู้อำนวยการกระบวนการควรกำหนดกติกาในการถอดบทเรียนอย่างมีส่วนร่วม ชี้แจงวัตถุประสงค์ เป้าหมายของการถอดบทเรียน สิทธิและความเสมอภาคในการร่วมแสดงความ คิดเห็นของผู้ร่วมกระบวนการ การระดมความคิดเห็นควรเน้นการแลกเปลี่ยนความเห็น ไม่เถียงหรือทะเลาะวิวาท และควรหลีกเลี่ยงคำพูดที่แสดงการตำหนิ และไม่ประเมินผลการปฏิบัติงานของผู้เข้าร่วมกิจกรรมที่ผ่านมา

2.2 ช่วงเปิดประเด็นคำถาม โดยใช้การเล่าเรื่องจากผู้รู้ หรือกลุ่มเป้าหมาย ผู้ศึกษาเป็นผู้ฟังและซักถาม ซึ่งผู้จดบันทึกต้องจดรายละเอียดของข้อมูลทุกขั้นตอน บันทึกเสียง พร้อมทั้งสังเกตบรรยากาศในระหว่างกระบวนการถอดบทเรียน และจดบันทึกประกอบการจัดทำรายงานถอดบทเรียน โดยผู้จดบันทึกต้องเตรียมความพร้อมเรื่องเอกสาร สภาพร่างกาย จิตใจ และจดบันทึกข้อมูลที่สำคัญ ได้แก่ ประเด็นที่เกี่ยวกับสิ่งที่ดี และควรดำเนินการต่อไปเพื่อกลับไปวางแผนพัฒนา ลงมือทำเพื่อให้การกระบวนการวิจัยก้าวหน้าในลักษณะ D&R (Development & Research) จากนั้นดำเนินการถามสิ่งที่บกพร่อง จุดอ่อน และจุดที่ควรปรับปรุง มีความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะปรับปรุงได้หรือไม่ ควรทำวิจัยเพื่อหาแนวทางการปรับปรุงเป็นการวิจัยและพัฒนาแบบ (Research & Development) ทั้งนี้ D&R และ R&D ควรเป็นการวิจัยแบบ PAR (Participatory Action Research) โดยเน้นไปที่กระบวนการเรียนรู้ของคนทั้งหมด (ตติยา สารธิมา, 2553)

3. ขั้นสรุปผลการดำเนินการถอดบทเรียน เป็นขั้นตอนตรวจสอบผลข้อมูลที่ได้จากการถอดบทเรียน ตั้งแต่ความเป็นมาของโครงการ กิจกรรมที่ใช้ในการถอดบทเรียน วัตถุประสงค์ของการถอดบทเรียน โดยการเล่ารายละเอียดของขั้นตอนและกิจกรรมที่ได้ดำเนินการแล้วมาทบทวนความถูกต้อง จากนั้นนำวิเคราะห์ สังเคราะห์ สรุปความ และเขียนเป็นรายงานการถอดบทเรียนที่อธิบายรายละเอียดครอบคลุมประสบการณ์จากวิธีการปฏิบัติงานจริงของผู้ร่วมถอดบทเรียน วิธีการปฏิบัติงาน และเปรียบเทียบความแตกต่าง และอธิบายสิ่งที่สามารถทำได้ดีจากการปฏิบัติ พร้อมทั้งเสนอแนะวิธีการปฏิบัติงาน ต่อไปให้ดียิ่งขึ้น บอกปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในการปฏิบัติงาน ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมในสิ่งที่ควรทำจากการปฏิบัติงานที่ผ่านมา และประเมินผลความพึงพอใจในการปฏิบัติงานที่ผ่านมาด้วย (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560)

4. ขั้นติดตามการนำบทเรียนไปใช้ประโยชน์ เป็นขั้นตอนสุดท้ายหลังจากการสรุปผลการดำเนินการถอดบทเรียน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญเพื่อนำบทเรียน ตลอดจนความรู้ที่ได้รับจากการถอดบทเรียนไปใช้ประโยชน์ ให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น โดยหัวหน้าทีมต้องให้ความสำคัญ มีการกำกับติดตามการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องเป็นระยะ เพื่อตรวจสอบว่ามีการนำบทเรียนไปใช้ประโยชน์มากน้อยเพียงใด (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560) นอกจากขั้นตอนของกระบวนการถอดบทเรียนที่ประกอบไปด้วยขั้นเตรียมการ ถอดบทเรียน ขั้นดำเนินการถอดบทเรียน ขั้นสรุปผลการดำเนินการถอดบทเรียน และขั้นติดตาม การนำบทเรียนไปใช้ประโยชน์ (พิสิฐ โอ่งเจริญ, 2560) ผู้วิจัยได้ศึกษากระบวนการถอดบทเรียนจาก เอกสารต่างประเทศพบว่า

กระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลการถอดบทเรียน (Store Lessons Learned) (Rowe & Sikes, 2006) และกระบวนการเผยแพร่ความรู้ (Dissemination) เป็นขั้นตอนการถอดบทเรียนที่ถูกเพิ่มเติมขึ้น โดยสามารถเชื่อมโยงกับองค์ประกอบด้านการ จัดเก็บความรู้ (Knowledge Storage) และการเผยแพร่ความรู้ (Knowledge Dissemination) ตาม แนวคิดกระบวนการการจัดการความรู้

2.6.4 ประโยชน์ของการถอดบทเรียน (Benefits of Lessons Learned)

หลังจากดำเนินการตามขั้นตอนของกระบวนการถอดบทเรียนเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยจะอธิบายประโยชน์ของการถอดบทเรียนเพื่อสรุปเป็นแนวทางให้ผู้ที่ต้องการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการถอดบทเรียน (Lessons Learned) ได้พิจารณาเห็นถึงคุณประโยชน์ของกระบวนการดังกล่าว ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า การถอดบทเรียนเป็นทั้งแนวคิดและเครื่องมือในการบริหารจัดการความรู้วิธีการหนึ่ง ซึ่งมีความสัมพันธ์กับองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นผ่านกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ที่สกัดความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) ออกมาเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้โดยการทบทวนความคิด สรุปประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากตัวบุคคลหรือกลุ่มผ่านการแลกเปลี่ยนมุมมองและนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์ความรู้ เพื่อมีจุดหมายปลายทางเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันระหว่างกลุ่มบุคคลในกระบวนการถอดบทเรียน โดยผลลัพธ์จากการถอดบทเรียนที่ได้จะเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่เป็นรูปธรรม และสามารถนำองค์ความรู้มาต่อยอดสร้างผลงานในเชิงนวัตกรรมได้ (มณฑา เก่งการพานิช และ ธราดล เก่งการพานิช, 2559) บทเรียนที่ได้จากกระบวนการถอดบทเรียนสามารถนำมาสรุปและอภิปรายผล ในกรณีที่ผลลัพธ์ของกระบวนการถอดบทเรียนเป็นบทเรียนที่ต้องปรับปรุงและพัฒนา ซึ่งจะเป็นข้อเรียนรู้เพื่อนำมาใช้ในการปรับปรุงพัฒนาการทำงานต่อไปให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น และในส่วนของบทเรียนที่ได้รับจากกระบวนการถอดบทเรียนที่เป็นประโยชน์ จะสามารถนำบทเรียนดังกล่าวไปใช้เป็นต้นแบบ เป็นตัวอย่างให้กับการดำเนินงานของการถอดบทเรียน ในชุนชน สังคมอื่น ๆ ในบริบทที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้ดำเนินการถอดบทเรียนจะต้องนำบทเรียนที่ผ่านกระบวนการถอดบทเรียนไปใช้ไปศึกษาและประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมภายในบริบทนั้น เพื่อนำข้อดีจากการถอดบทเรียนไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ปรับปรุงการทำงาน ตลอดจนสร้างสรรค์ความรู้ ให้เป็นประโยชน์กับผู้อื่นในสังคมต่อไป

2.7 แนวคิดการถ่ายทอดนวัตกรรม

นวัตกรรมหมายถึงการสร้างหรือใช้สิ่งใหม่ในรูปแบบใหม่ เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตและสังคม แนวคิดเรื่องนวัตกรรมมาจากคำภาษาลาติน “innovare” ซึ่งแปลว่า “สร้างสิ่งใหม่” ทั้งนี้ในภาษาไทย คำว่า “นวัตกรรม” มาจากรากศัพท์ภาษาบาลี คือ “นว” แปลว่า ใหม่ “อัตต” แปลว่า

ตัวเอง และ “กรรม” แปลว่า การกระทำ ปัจจุบัน การพัฒนานวัตกรรมใหม่ ๆ เป็นความพยายามของสถาบันการศึกษาและนักวิจัยต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชน แม้ว่านวัตกรรมจะนำไปสู่ประโยชน์และการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี แต่มักเผชิญกับการต่อต้านเนื่องจากต้องปรับตัวจากความคุ้นชินเดิม ๆ ทำให้บางนวัตกรรมไม่สามารถถูกเผยแพร่หรือถ่ายทอดได้เต็มที่ เนื่องจากบุคคลหรือองค์กรไม่ต้องการสูญเสียความสะดวกสบายเดิม ๆ ที่เคยมีอยู่

การถ่ายทอดนวัตกรรม หรือ การเผยแพร่นวัตกรรม (Diffusion of Innovation) หมายถึง กระบวนการที่นำเอาสิ่งที่ใหม่และเป็นประโยชน์มาทดลองและประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชน สังคม และองค์กร (Rogers, 2003: 35) เพื่อให้กระบวนการถ่ายทอดและประยุกต์ใช้นวัตกรรมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ การเตรียมการยอมรับและการใช้นวัตกรรมภายในองค์กรจำเป็นต้องดำเนินการผ่านขั้นตอนต่าง ๆ เช่น กระบวนการเร่งเร้าความเปลี่ยนแปลง (Change Acceleration Process) กระบวนการบริหารความเปลี่ยนแปลง (Change Management Process) และกระบวนการถ่ายทอดนวัตกรรม (Diffusion of Innovation Process) การถ่ายทอดนวัตกรรมที่มีประสิทธิภาพต้องคำนึงถึง “ภูมิสังคม” ซึ่งหมายถึงสภาพความเป็นจริงของพื้นที่ ทั้งในด้านกายภาพและด้านสังคมวิทยา เช่น วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ และศาสนา (มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, 2551) เพื่อให้ผู้รับนวัตกรรมสามารถเข้าใจและยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นได้อย่างเต็มใจ นอกจากนี้ การวางแผนการถ่ายทอดนวัตกรรมที่สอดคล้องกับภูมิสังคมจะเสริมสร้างความร่วมมือและสนับสนุนจากผู้รับนวัตกรรม ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างยั่งยืน การยอมรับนวัตกรรมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิต (Internalization) จะส่งผลให้เกิดการนำไปใช้ในลักษณะที่ส่งเสริมประโยชน์ของสังคมอย่างต่อเนื่อง หากการวางแผนการถ่ายทอดนวัตกรรมไม่สอดคล้องกับภูมิสังคม อาจนำไปสู่การไม่ยอมรับหรือการใช้ประโยชน์จากนวัตกรรมในช่วงเวลาสั้น ๆ และผู้ใช้อาจไม่มั่นใจในการนำไปใช้อย่างเต็มที่ ทั้งนี้ การวางแผนที่ดีและการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายจึงเป็นสิ่งสำคัญในการถ่ายทอดนวัตกรรมอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

2.7.1 กระบวนการถ่ายทอดนวัตกรรม

เมื่อองค์กรมีวัฒนธรรมที่ยืดหยุ่นต่อการยอมรับการเปลี่ยนแปลงและมีกระบวนการในการบริหารความเปลี่ยนแปลงแล้ว การถ่ายทอดนวัตกรรมในองค์กรดังกล่าวมีแนวโน้มที่จะประสบผลสำเร็จได้อย่างรวดเร็วและยั่งยืน ซึ่งกระบวนการถ่ายทอดนวัตกรรมมีขั้นตอน ดังนี้ (Rogers. 2003: 171-194)

ขั้นตอนที่ 1 สร้างความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรม เป็นขั้นพื้นฐานในการให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับนวัตกรรม เช่น ประโยชน์ หรือผลการใช้นวัตกรรม เป็นต้น ซึ่งขั้นตอนนี้เป็นตัวกระตุ้นที่ดีที่สุดเพื่อให้ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งระดับสูงสนใจยอมรับ และตัดสินใจใช้นวัตกรรม โดยองค์กรโดยส่วนใหญ่ได้รับความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมจากบุคคลหรือแหล่งความรู้ภายนอกองค์กร

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นการจูงใจ ในขั้นนี้ผู้ถ่ายทอดและผู้รับนวัตกรรมต้องพิจารณาความสอดคล้องระหว่างความต้องการของสังคมกับลักษณะเฉพาะของนวัตกรรม ซึ่งจำเป็นต้องได้รับข้อมูลที่ทำให้สามารถเปรียบเทียบข้อมูลเบื้องต้นเพื่อตัดสินใจเลือกใช้นวัตกรรม เช่น ค่าใช้จ่ายในการจัดหาหรือสร้างนวัตกรรม ความเป็นไปได้ของการใช้นวัตกรรมในสังคม ความสะดวกในการใช้และผลที่จะได้รับจากการใช้นวัตกรรมนั้น เป็นต้น

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นการตัดสินใจ เมื่อมีการยอมรับนวัตกรรมโดยฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง องค์กรจะต้องดำเนินการให้มีการติดต่อสื่อสารระหว่างกลุ่มผู้ตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมกับกลุ่มผู้ที่จะต้องใช้นวัตกรรม เมื่อกลุ่มผู้ตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม ตกลงใจยอมรับนวัตกรรมควรประกาศการตกลงใจนี้ให้ผู้ที่จะต้องใช้นวัตกรรมรับรู้

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นการยอมรับ ในขั้นตอนนี้นวัตกรรมจะถ่ายทอดจากแหล่งต้นตอ (Source) ซึ่งได้แก่ ผู้ถ่ายทอดนวัตกรรม ผู้มีอำนาจตัดสินใจ และกลุ่มนำร่องในการใช้นวัตกรรม โดยมีข้อมูลที่ถ่ายทอด (Message) ซึ่งได้แก่ การตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม และรายละเอียดของนวัตกรรม ผ่านทางสื่อกลางการติดต่อ (Channels) วิธีใดวิธีหนึ่งไปสู่กลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ใช้นวัตกรรม (Receiver) ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ที่จะต้องใช้นวัตกรรมนี้ ซึ่งนำไปสู่การยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมนั้น

ขั้นตอนที่ 5 ขั้นนำไปใช้โดยกลุ่มผู้ใช้นวัตกรรมจะต้องดำเนินการใช้นวัตกรรมในองค์กรเป็นระยะเวลาหนึ่งก่อน เพื่อให้ได้ข้อมูลในการตัดสินใจยืนยัน ประเมิน และวิเคราะห์ผลในขั้นต่อไป

ขั้นตอนที่ 6 ขั้นการยืนยัน กลุ่มผู้ใช้นวัตกรรมทำการประเมิน วิเคราะห์ผล จากข้อมูลในการดำเนินการทดลอง ใช้นวัตกรรมเพื่อยืนยันว่านวัตกรรมดังกล่าวเป็นประโยชน์หรือไม่ ในกรณีที่เกิดผลดีจากขั้นการนำ ไปใช้จะทำการยืนยันการ รับนวัตกรรม แต่ในทางกลับกันในกรณีที่การนำ ไปใช้ไม่ได้ก่อให้เกิดผลดีจะเกิดการปฏิเสธแทน

การถ่ายทอดนวัตกรรมตามขั้นตอนข้างต้นจะเกิดขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพได้หรือไม่นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมอื่น ประกอบ ได้แก่ (Rogers. 2003: 11-31, 35-38)

1. ปัจเจกบุคคล ซึ่งเป็นผู้ตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม โดยบุคคลที่มีภาวะความเป็นนวัตกรรมสูง (High innovativeness) จะเป็นผู้ที่รับนวัตกรรมเร็ว หรือที่เรียกว่า นวัตกร (Innovators) ในขณะที่บุคคลผู้มีภาวะนวัตกรรมต่ำ (Low innovativeness) จะเป็นผู้ที่รับนวัตกรรมได้ช้า ทำให้เป็นผู้ล้าหลัง (Laggards) หรือผู้ปฏิเสธนวัตกรรม

2. ระบบสังคม ระบบสังคมที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม ได้แก่ สังคมสมัยใหม่และสังคมโบราณ หรือสังคมประเพณี สังคมสมัยใหม่มีการรับนวัตกรรมอย่างรวดเร็วและมีการรับนวัตกรรมในปริมาณที่มากกว่าสังคมแบบประเพณี เนื่องจากสังคมสมัยใหม่มีระบบค่านิยมและบรรทัดฐานสังคมในลักษณะที่สนับสนุนการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาสังคมให้เจริญก้าวหน้า โดยเฉพาะ

ค่านิยมทางวัตถุที่สนับสนุนให้เกิดการรับนวัตกรรมใหม่มาทดลองใช้ในสังคม ในขณะที่สังคมโบราณหรือสังคมประเพณีไม่มีระบบค่านิยมและบรรทัดฐานสังคมเช่นนี้ จึงไม่สนับสนุนการรับนวัตกรรม

3. การสื่อสาร การสื่อสารมีความสำคัญต่อการรับนวัตกรรม ซึ่งเป็นหัวใจของกระบวนการถ่ายทอดนวัตกรรมจากจุดเริ่มต้นไปสู่จุดสุดท้ายเพื่อสรุปว่ายอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม ซึ่งระดับในการยอมรับนวัตกรรมเกี่ยวข้องกับปริมาณและความหลากหลายของช่องทางการสื่อสารในองค์กรหรือสังคม องค์กรหรือสังคมที่มีช่องทางการสื่อสารที่หลากหลายสามารถกระตุ้นให้บุคคลตระหนักถึงคุณค่าของนวัตกรรมได้ง่ายกว่าสังคมที่มีช่องทางการสื่อสารที่จำกัด ซึ่งทำให้ผู้รับนวัตกรรมได้รับข้อมูลข่าวสารจากสื่อบุคคลเท่านั้น

4. ลักษณะของนวัตกรรม ซึ่งส่งผลต่อบุคคลในการตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม และส่งผลต่อระยะเวลา ในการยอมรับนวัตกรรม คุณลักษณะของนวัตกรรมที่ใช้ในการพิจารณายอมรับนวัตกรรม มี 5 ประการ ได้แก่ (Rogers. 2003: 229 - 258; ปาริชาต สถาปิตานนท์ สโรบล. 2542: ออนไลน์)

4.1 ประโยชน์เชิงเปรียบเทียบ (Relative advantages) หมายถึง ประโยชน์ที่ผู้รับนวัตกรรมจะได้รับเมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีอยู่เดิม ยิ่งนวัตกรรมมีคุณสมบัติที่ดีกว่าและให้ประโยชน์มากกว่า เช่น มีความง่ายในการนำ ไปใช้หรือราคาถูก ยิ่งมีโอกาสที่จะได้รับการยอมรับมาก เป็นต้น

4.2 ความเข้ากันได้ (Compatibility) หมายถึง การที่ผู้รับนวัตกรรมเห็นว่านวัตกรรมนั้นมีความสอดคล้อง และเหมาะสมกับตนในด้านต่าง ๆ อาทิ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และทักษะต่าง ๆ

4.3 ความไม่ซับซ้อน (Non-complexity) หมายถึง การที่ผู้รับนวัตกรรมไม่ต้องทุ่มเทเวลายาวนานในการทำความเข้าใจหรือเรียนรู้เกี่ยวกับนวัตกรรมนั้น ๆ

4.4 โอกาสในการทดลองใช้ (Trial ability) หมายถึง โอกาสที่ผู้รับนวัตกรรมจะได้ทดลองใช้นวัตกรรม โดยไม่มีเงื่อนไขผูกมัดที่จะต้องรับนวัตกรรม

4.5 โอกาสในการสังเกตเห็นได้ (Observability) หมายถึง การที่ผู้รับนวัตกรรมสามารถสังเกตเห็นการใช้นวัตกรรมของบุคคลอื่น ๆ ได้ทั้งในเชิงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ได้รับ และผลกระทบต่าง ๆ ก่อนที่ตนจะตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม นวัตกรรมที่มีลักษณะทางบวกสามารถแพร่หลายได้ง่าย ในขณะที่นวัตกรรมที่มีลักษณะทางลบโดยส่วนใหญ่จะไม่ได้รับการยอมรับ ซึ่งได้แก่ นวัตกรรมที่ผู้ใช้เห็นว่านวัตกรรมไม่ดีกว่าของเดิม ไม่เข้ากับบริบทของผู้ใช้ในด้านค่านิยมและวัฒนธรรม มีโครงสร้างซับซ้อนเข้าใจยาก ไม่สามารถทดลองใช้ได้ และไม่มีตัวอย่างให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรม

5. เวลา หมายถึง เวลาในการใช้นวัตกรรมและระยะเวลาในการเผยแพร่นวัตกรรม ซึ่งต่างมีอิทธิพลต่อการยอมรับหรือ ปฏิเสธนวัตกรรมโดยระยะเวลาในการเผยแพร่ที่สั้นเกินไปอาจทำให้ผู้รับ

นวัตกรรมไม่ได้ทำความคุ้นเคยกับนวัตกรรมเพียงพอ ในการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมอย่างเข้าใจและสามารถนำไปใช้ได้จริง ซึ่งส่งผลต่อความยั่งยืนของการใช้นวัตกรรม ในขณะที่ระยะเวลาการเผยแพร่ที่ยาวนานเกินไปจะทำให้เกิดความล้าของผู้รับนวัตกรรม

2.7.2 รูปแบบการถ่ายทอดนวัตกรรม

เมื่อเข้าใจกระบวนการและปัจจัยต่าง ๆ ในการถ่ายทอดนวัตกรรม ผู้ถ่ายทอดนวัตกรรมจำเป็นต้องเข้าใจรูปแบบในการถ่ายทอดนวัตกรรมเพื่อให้สามารถเลือกรูปแบบที่เหมาะสมในการถ่ายทอดนวัตกรรม รูปแบบการถ่ายทอดที่ปรากฏโดย ทั่วไปมี 5 รูปแบบ ดังนี้ (ทิศนา แขมมณี. 2548, หน้า 420 ; Alange; Jacobsson; & Jarnehammar. 1998, pp. 3-21 ; Wejnert., 2001, pp. 261-292 ; Thanyawich Vicheanpant. 2010, p. 89 ; Wiwat Ruenglertpanyakul ; & Thanyawich Vicheanpant. 2012, pp. 130-131)

1. การถ่ายทอดด้วยการสั่งการ (Authority innovation-decision model) เป็นการถ่ายทอดโดยชักจูงให้ผู้นำที่มีอำนาจสั่งการ หรือผู้ที่มีอำนาจตัดสินใจเห็นความสำคัญของการใช้นวัตกรรม เป็นผู้ตัดสินใจ และตัดสินใจสั่งการไปยังผู้ใช้ซึ่งอยู่ในระดับที่ต้องรับฟังคำสั่งให้ใช้นวัตกรรมนั้น การถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้ผู้มีอำนาจเป็นผู้ตัดสินใจยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรม โดยผู้ปฏิบัติหรือผู้ที่ต้องนำนวัตกรรมไปใช้จริง ไม่มีโอกาสในการรับรู้ เลือกหรือตัดสินใจยอมรับนวัตกรรม มีหน้าที่เพียงรับคำสั่งและกระทำตามการตัดสินใจที่ส่งผ่านลงมาจากเบื้องบนเท่านั้น การถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้ปรากฏบ่อยในสังคมที่มีลักษณะเป็นทางการ (formal) มากกว่าในสังคมลักษณะเป็นกันเอง (Informal)

ข้อดี: การถ่ายทอดนวัตกรรมด้วยวิธีนี้สามารถทำได้ง่ายและรวดเร็ว

ข้อเสีย: ผู้รับนวัตกรรมไปใช้ไม่มีความเข้าใจนวัตกรรมอย่างถ่องแท้ นอกจากนี้บรรยากาศในการดำเนินการเปลี่ยนแปลง ตึงเครียด และการถ่ายทอดนวัตกรรมด้วยวิธีนี้ทำให้การใช้นวัตกรรมไม่ยั่งยืน เพราะเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงผู้นำที่มีอำนาจสั่งการผู้รับนวัตกรรมมักจะเลิกใช้นวัตกรรม

2. การถ่ายทอดโดยใช้มนุษยสัมพันธ์ (Human interaction model) เป็นการถ่ายทอดโดยการชักจูงบุคคลซึ่งจะเป็นผู้ที่ยอมรับนวัตกรรมหรือเป็นผู้ที่เกี่ยวข้องในการนำนวัตกรรมไปใช้ โดยให้ความรู้ ความเข้าใจ และให้ความช่วยเหลือในการทดลองใช้ เพื่อให้บุคคลผู้นั้นสามารถตัดสินใจได้ว่าต้องการรับนวัตกรรมไว้ใช้ต่อไป หรือควรหยุดใช้นวัตกรรมนั้น การถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้ให้ความสำคัญกับบุคคลในกลุ่มที่ต้องใช้นวัตกรรมมากขึ้น โดยมีการศึกษาค้นคว้าถึงตัวแปรที่ทำให้เข้าใจผู้นำนวัตกรรมไปปฏิบัติ เช่น สภาพภูมิหลังของผู้ที่จะต้องใช้นวัตกรรม ทั้งในแง่เศรษฐกิจสังคม ลักษณะ ส่วนตัวโดยทั่วไป ปฏิกิริยาโต้ตอบต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดจนความต้องการที่แท้จริง เพื่อให้ผู้ปฏิบัติเกิดการยอมรับนวัตกรรมได้เร็วขึ้น ผู้ที่เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดนวัตกรรมนอกจากจะต้องใส่ใจในเรื่องการออกแบบ การสร้างและการวัดผลนวัตกรรมแล้ว จะต้องศึกษาทำ

ความเข้าใจกับกลุ่มบุคคลที่จะต้องใช้นวัตกรรม โดยพยายามหาทางให้นวัตกรรมที่สร้างขึ้นสามารถตอบรับกับความต้องการที่แท้จริงของบุคคลที่จะต้องใช้นวัตกรรม การถ่ายทอดนวัตกรรมโดยใช้มนุษยสัมพันธ์มุ่งความสนใจไปที่การติดตามปฏิกิริยาโต้ตอบระหว่างบุคคลกลุ่มต่าง ๆ ระหว่างการถ่ายทอดนวัตกรรม โดยผู้ถ่ายทอดนวัตกรรมจะหาข้อมูลในการสร้างนวัตกรรมการประเมินผลนวัตกรรม และการถ่ายทอดนวัตกรรม ซึ่งขั้นตอนดังกล่าวเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ควรใช้ผู้รับผิดชอบกลุ่มเดียวในการลงมือทำมากกว่าการแยกความรับผิดชอบออกเป็นส่วน ๆ โดยมุ่งความสนใจไปที่ลักษณะการยอมรับนวัตกรรมของบุคคลในกลุ่มที่จะต้องใช้นวัตกรรม

ข้อดี: การถ่ายทอดนวัตกรรมลักษณะนี้ไม่เกิดปัญหาเรื่องความขัดแย้งในระหว่างการถ่ายทอดบรรยากาศในการดำเนินการเปลี่ยนแปลงไม่ตึงเครียด

ข้อเสีย: ผู้รับนวัตกรรมมักจะยึดติดกับผู้นำ ความเปลี่ยนแปลง เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงผู้นำความเปลี่ยนแปลง อาจทำให้เกิดการเลิกใช้นวัตกรรมกลางคัน ทำให้ไม่ยั่งยืน และส่วนใหญ่ผู้ถ่ายทอดนวัตกรรมด้วยมนุษยสัมพันธ์มักจะมุ่งความสนใจไปที่กระบวนการเปลี่ยนแปลงและการถ่ายทอดมากเกินไป โดยไม่ได้ให้ความสำคัญกับความยั่งยืนในการใช้นวัตกรรม

3. การถ่ายทอดโดยให้ผู้ใช้มีส่วนร่วม (User participation model) รูปแบบนี้ถ่ายทอดนวัตกรรมไปสู่ตัวผู้ใช้โดยตรง เพื่อให้ผู้ใช้ประเมินและตัดสินใจในการยอมรับหรือปฏิเสธนวัตกรรมนั้น รูปแบบการถ่ายทอดนวัตกรรมนี้มีการกระจายอำนาจให้ผู้ใช้นวัตกรรมเป็นผู้มีส่วนร่วมตัดสินใจยอมรับการใช้นวัตกรรม โดยไม่ได้มอบอำนาจแก่คณะผู้บริหาร หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการวางแผนการเปลี่ยนแปลงเท่านั้น การให้ผู้ใช้นวัตกรรม สามารถทำหน้าที่ตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมได้อย่างมีประสิทธิภาพ จำเป็นต้องให้ผู้ใช้มีความรู้และมีความคุ้นเคยกับนวัตกรรมนั้นในระดับหนึ่ง ผู้ใช้นวัตกรรมยังต้องรับผิดชอบในการเป็นสื่อกลางในการเผยแพร่นวัตกรรมและอำนวยความสะดวกในการใช้นวัตกรรมให้กับกลุ่มผู้ใช้นวัตกรรมร่วมกัน

ข้อดี: การถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้ไม่มีปัญหาเรื่องการต่อต้านและความขัดแย้ง เพราะทุกคนมีความรู้สึกเป็น เจ้าของงาน

ข้อเสีย: นวัตกรรมอาจจะถูกดัดแปลงเพื่อให้เข้ากับวิถีชีวิต และความต้องการของคนส่วนใหญ่ที่ไม่อยากสูญเสียความ เคยชินมากเกินไป จนกระทั่งนวัตกรรมไม่ได้ก่อประโยชน์อย่างเต็มที่

4. การถ่ายทอดแบบผสม (Eclectic process of change model) การถ่ายทอดรูปแบบนี้เป็นการถ่ายทอด นวัตกรรมผ่านตัวกลาง โดยมีผู้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่เชื่อมระหว่างกลุ่มผู้ที่ต้องการถ่ายทอดนวัตกรรมกับกลุ่มผู้ต้องการใช้นวัตกรรม การถ่ายทอดรูปแบบนี้อาจจำเป็นต้องใช้วิธีการถ่ายทอดทั้ง 3 รูปแบบที่กล่าวข้างต้นผสมผสานกันไป ซึ่งทำให้เกิดรูปแบบการถ่ายทอดใหม่ที่มีการผสมผสานทั้ง 3 รูปแบบในสัดส่วนที่แตกต่างกันตามที่ผู้ทำการถ่ายทอดและผู้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางเลือกใช้

ข้อดี: การถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้แก้ไขปัญหาและข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจากการถ่ายทอดนวัตกรรมเพียงรูปแบบเดียว

ข้อเสีย: รูปแบบการถ่ายทอดด้วยวิธีนี้จำ เป็นต้องใช้เวลา และการเตรียมการมากกว่าการถ่ายทอดรูปแบบอื่น

5. การถ่ายทอดโดยใช้ความศรัทธา การถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้เริ่มนิยมใช้ในยุคหลัง ๆ โดยเน้นการสร้างความรู้สึกให้ผู้ใช้นวัตกรรมเต็มใจรับนวัตกรรมไปใช้ด้วยตัวเอง ส่วนใหญ่จะเริ่มต้นด้วยการทำให้กลุ่มผู้ใช้รู้สึกมั่นใจว่า เมื่อได้รับนวัตกรรมดังกล่าวแล้วจะเกิดความเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น แม้ว่าผู้ใช้ยังไม่ได้รู้จักนวัตกรรมดังกล่าว แต่เกิดความศรัทธาและได้ตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมเรียบร้อยแล้ว การถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ

ลักษณะที่ 1 ศรัทธาในผู้เผยแพร่นวัตกรรม

การถ่ายทอดลักษณะนี้อาศัยความศรัทธาในตัวบุคคลหรือองค์กรที่นำเสนอนวัตกรรม โดยผู้ที่เผยแพร่นวัตกรรม จะเป็นผู้ที่รู้จักตัวนวัตกรรมเป็นอย่างดีและเป็นผู้ที่ตัดสินใจรับนวัตกรรมเรียบร้อยแล้ว ความศรัทธาในตัวบุคคลที่เผยแพร่ นวัตกรรมโดยส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นจากบุคคลที่อยู่ในระดับผู้นำ เป็นบุคคลที่มีบารมี ที่ทุกคนยอมรับและรับรู้ว่าเจตนาในการกระทำของบุคคลผู้นี้ คือการทำเพื่อประโยชน์ต่อสังคมเสมอ เช่น การถ่ายทอดทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ที่เริ่มต้นด้วยการที่ประชาชนยอมรับนวัตกรรมด้วยความศรัทธาในพระบารมีของพระองค์ จึงศึกษาลงลึกในตัวนวัตกรรมและเมื่อเข้าใจในหลักการของนวัตกรรมแล้ว ความศรัทธาในตัวนวัตกรรมจึงตามมา หรือกรณีของความศรัทธาที่มีต่อองค์กรที่มีความน่าเชื่อถือ ไม่หวังผลกำไร หรือเป็นมูลนิธิ เช่น ยูนิเซฟ หรือ ยูเนสโก ซึ่งเป็นองค์กรที่รู้จักดีว่ามีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาให้เกิดความเจริญในชุมชน ดังตัวอย่างในกรณีการถ่ายทอดนวัตกรรมโรงเรียนเพื่อน เด็ก (Child Friendly School) ในประเทศไทย เป็นต้น การถ่ายทอดนวัตกรรมนี้เริ่มต้นโดยโรงเรียนส่วนใหญ่ไม่ได้รู้จักนวัตกรรมนี้ แต่เชื่อว่ายูนิเซฟสามารถทำให้โรงเรียนและชุมชนได้รับการพัฒนา จึงยอมรับที่จะนำนวัตกรรมดังกล่าวมาใช้

ข้อดี: โอกาสเกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้รับนวัตกรรมมีน้อย และการถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้มีความยั่งยืน

ข้อเสีย: การถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้จำกัดเฉพาะบุคคล หรือองค์กรที่มีประวัติหรือผลงานซึ่งมีความน่าเชื่อถือ ในความเห็นของผู้รับนวัตกรรมแล้วเท่านั้น

ลักษณะที่ 2 ศรัทธาในผลของนวัตกรรม

การถ่ายทอดนวัตกรรมด้วยวิธีนี้เป็นแนวคิดใหม่ ซึ่งเริ่มต้นจากบุคคลกลุ่มหนึ่งที่ยอมรับในนวัตกรรมร่วมกัน นำนวัตกรรมมาทดลองใช้ในลักษณะของโครงการนำร่องโครงการเล็ก ๆ โดยพยายามศึกษาและดำเนินการด้วยความทุ่มเทและ ตั้งใจ เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ที่ดีเป็นการสร้าง

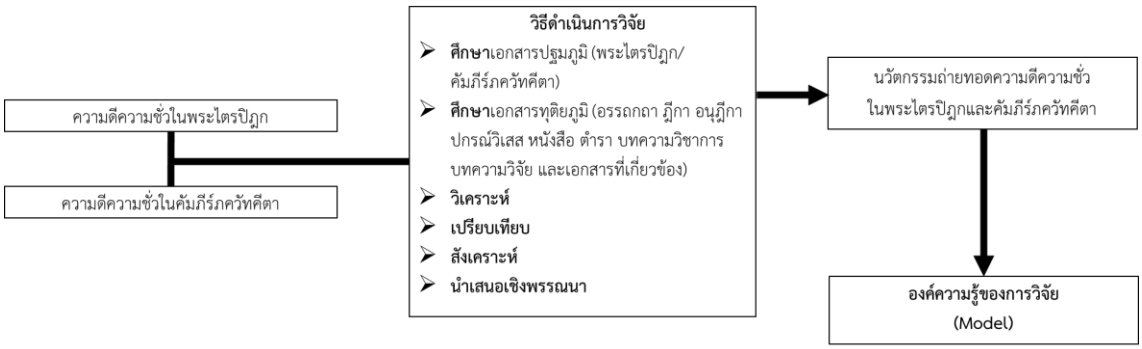
ศรัทธาในผลของงานให้แก่สาธารณชนยอมรับ จากนั้นจึงใช้ผลของงานดังกล่าว ไปเชิญชวนให้กลุ่มเป้าหมายใหม่ที่เกิดความศรัทธามาร่วมกันขยายผล เช่น กรณีตัวอย่างของโรงเรียนในโครงการประภาคารปัญญา (Lighthouse project) ของมูลนิธิศึกษาพัฒน์ เป็นต้น การถ่ายทอดนวัตกรรมนี้ใช้วิธีมุ่งดำเนินการในส่วนเล็ก ๆ จนประสบผลสำเร็จเป็นที่พอใจระดับหนึ่งเพื่อสร้างศรัทธาก่อน แล้วจึงขยายผลออกไปยังส่วนอื่นของสังคมในระดับเดียวกัน จากนั้นจึงเริ่มดำเนินการด้วยการเลือกทำงานกับบุคคลที่มีทัศนคติที่ตรงกัน ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีแนวโน้มในการรับนวัตกรรมได้เร็ว มารับการถ่ายทอดนวัตกรรม เพื่อนำไปปฏิบัติเป็นกลุ่มนำร่อง (Pilot projects) ในที่ต่าง ๆ ทุกระดับของสังคมไทย ซึ่งการถ่ายทอดนวัตกรรมด้วยวิธีดังกล่าวทำให้การดำเนินงานมีปัญหาน้อย และก่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์อย่างเป็นรูปธรรม เมื่อกลุ่มอื่น ๆ ที่เคยไม่มั่นใจในนวัตกรรมเกิดความศรัทธาในผลของนวัตกรรมจึงเข้าร่วมกระบวนการ ทำให้สามารถขยายผล ถ่ายทอดนวัตกรรมในวงกว้างมากขึ้นเรื่อย ๆ

ข้อดี: โอกาสเกิดความขัดแย้งในกลุ่มผู้รับนวัตกรรมมีน้อย และการถ่ายทอดนวัตกรรมรูปแบบนี้มีความยั่งยืน

ข้อเสีย: ต้องใช้เวลาในการถ่ายทอดมาก เนื่องจากต้องใช้ผลจากการใช้นวัตกรรมในการสร้างความศรัทธา การขยายผลโดยใช้การถ่ายทอดนวัตกรรมด้วยศรัทธาทั้ง 2 ลักษณะนี้ ส่วนใหญ่ใช้รูปแบบในการถ่ายทอดที่ผสมผสานกัน คือมีการใช้รูปแบบร่วมกันกับการถ่ายทอดนวัตกรรมด้วยการสั่งการ และการถ่ายทอดนวัตกรรมด้วยมนุษยสัมพันธ์ เพราะจะส่งเสริมให้กระบวนการถ่ายทอดนวัตกรรมสมบูรณ์มากขึ้น โดยไม่กระทบกับจุดยืนหรือหลักการของนวัตกรรม ซึ่งเริ่มต้นโดยผู้ที่เป็นตัวกลางในการถ่ายทอดนวัตกรรมเป็นผู้ที่ตัดสินใจเลือกนวัตกรรมจากความศรัทธา ตั้งแต่แรก ต่อมาจึงเริ่มกระบวนการถ่ายทอดที่แท้จริง โดยระหว่างการดำเนินการถ่ายทอดนวัตกรรมนั้นมีวิธีในการถ่ายทอดแตกต่างกันเพื่อให้เหมาะสมกับกลุ่มผู้รับนวัตกรรม เช่น ผู้รับนวัตกรรมบางกลุ่มชอบวิธีการถ่ายทอดแบบบอกให้ทำ ผู้รับนวัตกรรมบางกลุ่มชอบวิธี การถ่ายทอดแบบให้ผู้ถ่ายทอดนวัตกรรมเสนอความคิดหรือแนะนำวิธี หรือผู้รับนวัตกรรมบางกลุ่มชอบวิธีการถ่ายทอดแบบ ร่วมกันคิดร่วมกันทำ เป็นต้น

2.8 กรอบแนวคิดในการวิจัย

ในการวิจัย เรื่อง “ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา” ผู้วิจัยต้องการศึกษาประเด็น (1) เพื่อสังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา (2) เพื่อเปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา และ (3) เพื่อพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีรภควัทคีตา ดังกรอบแนวคิดในการวิจัย ตามภาพที่ 1

ภาพที่ 2.1 กรอบแนวคิดในการวิจัย

2.9 สรุป

1. ความรู้เกี่ยวกับพระไตรปิฎกและหลักจริยธรรม (พุทธศาสนา) พระไตรปิฎกคือคัมภีร์หลักของพุทธศาสนา รวบรวมคำสอนของพระพุทธเจ้า (พระธรรมวินัย) ซึ่งเปรียบเสมือนศาสดาแทนพระองค์ เดิมใช้วิธีมุขปาฐะ (ท่องจำ) และมีการทำ “สังคายนา” (ชำระสอบทาน) หลายครั้งเพื่อความถูกต้องแม่นยำ ก่อนจะมีการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร โดยประเทศไทยมีการแปลและจัดพิมพ์หลายฉบับ เช่น ฉบับหลวง ฉบับสังคีติ และฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย แบ่งเป็น 3 หมวด คือ 1) พระวินัย (กฎระเบียบสงฆ์) 2) พระสูตร (คำสอนและเหตุการณ์ต่าง ๆ) 3) พระอภิธรรม (หลักธรรมล้วน ๆ ลึกซึ้ง) แนวคิดความดีและความชั่ว เป็นกฎแห่งกรรม (การกระทำ) ที่มีผลตามเหตุปัจจัย ไม่ขึ้นอยู่กับอำนาจดลบันดาล ความดี (กุศล) การกระทำที่เกิดจากความไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง นำไปสู่ความสุขและความเจริญ ความชั่ว (อกุศล/บาป) การกระทำที่เกิดจากโลภะ โทสะ โมหะ ทำให้จิตเศร้าหมองและนำไปสู่ความทุกข์ (อบาย) การให้ผลของกรรมมีความซับซ้อน อาจส่งผลในชาตินี้หรือชาติหน้า แต่ยืนยันว่า “ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว” เป็นสัจธรรม

2. ความรู้เกี่ยวกับภควัทคีตาและหลักจริยธรรม (พราหมณ์-ฮินดู) เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์แทรกอยู่ในมหากาพย์มหาภารตะ (ภีษมบรรพ) เป็นบทสนทนาระหว่างพระกฤษณะ (อวตารของพระเจ้า) กับอรชุน (นักรบ) กลางสนามรบ เน้นการสังเคราะห์ปรัชญาอินเดียหลายระบบ (สางขยะ โยคะ เวทานตะ) เข้าด้วยกัน หลักจริยธรรมและเป้าหมาย หน้าที่ (Dharma) เน้นให้ทำหน้าที่ตามวรรณะของตนอย่างเคร่งครัด นิษกามกรรม การกระทำโดยไม่หวังผลตอบแทน ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ หรือเพื่อถวายพระเจ้า โมกษะ เป้าหมายสูงสุดคือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด เข้าถึงความเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมัน หนทางสู่ความหลุดพ้น (โยคะ 3)1) ชญานโยคะ (เน้นปัญญาความรู้) 2) กรรมโยคะ (เน้นการกระทำ/หน้าที่) 3) ภักติโยคะ (เน้นความจงรักภักดีต่อพระเจ้า) คนดีในทัศนะคีตา ผู้ที่ควบคุมอินทรีย์ได้ มีจิตใจเสมอภาคทั้งในสุขและทุกข์ ปฏิบัติหน้าที่โดยไม่ยึดติด และมีความภักดีต่อพระเจ้า

3. แนวคิดเกี่ยวกับการถอดบทเรียน (Lessons Learned Concept) กระบวนการจัดการความรู้ (KM) เพื่อดึงความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) ออกมาเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) จากความสำเร็จหรือความล้มเหลวในการทำงาน มีหลากหลายวิธี เช่น การทบทวนหลังปฏิบัติการ (AAR), การทบทวนหลังจบโครงการ (Retrospective), การเล่าเรื่อง (Storytelling), และการถอดจากวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) ประกอบด้วย 1) เตรียมการ 2) ดำเนินการ (สร้างบรรยากาศ, ซักถาม, บันทึก) 3) สรุปผล 4) ติดตามการนำไปใช้ การตั้งคำถาม, การฟังอย่างลึกซึ้ง (Deep Listening), การสรุปความ และการจดบันทึก

4. แนวคิดการถ่ายทอดนวัตกรรม (Innovation Diffusion) กระบวนการแพร่กระจายสิ่งใหม่ (ความคิดหรือการปฏิบัติ) ไปสู่สมาชิกในสังคม เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงและการยอมรับ

ขั้นตอนการยอมรับ สร้างความรู้ -> จูงใจ -> ตัดสินใจ -> ยอมรับ/ทดลองใช้ -> ยืนยันผล

ปัจจัยความสำเร็จ ขึ้นอยู่กับตัวบุคคล (นวัตกร vs ผู้ล้าหลัง), ระบบสังคม, ช่องทางการสื่อสาร, เวลา และคุณลักษณะของนวัตกรรม (เช่น ประโยชน์ที่เหนือกว่า, ความไม่ซับซ้อน, การทดลองใช้ได้)

รูปแบบการถ่ายทอด มีทั้งแบบใช้อำนาจสั่งการ, ใช้มนุษยสัมพันธ์, ให้ผู้ใช้มีส่วนร่วม, แบบผสมผสาน และแบบใช้ความศรัทธา (ศรัทธาในตัวบุคคล หรือศรัทธาในผลของนวัตกรรม) เป็นต้น

บทที่ 3
สังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา” ในบทนนี้มีประเด็นที่จะศึกษาดังนี้

3.1 หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก

3.1.1 ความเป็นมาของหลักความดีในพระไตรปิฎก

3.1.2 ความเป็นมาของหลักความชั่วในพระไตรปิฎก

3.1.3 ความหมายของหลักความดีในพระไตรปิฎก

3.1.4 ความหมายของหลักความชั่วในพระไตรปิฎก

3.1.5 สาระสำคัญของหลักความดีในพระไตรปิฎก

3.1.6 สาระสำคัญของหลักความชั่วในพระไตรปิฎก

3.1.7 สรุปหลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก

3.2 หลักความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

3.2.1 ความเป็นมาของหลักความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา

3.2.2 ความเป็นมาของหลักความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

3.2.3 ความหมายของหลักความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา

3.2.4 ความหมายหลักความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

3.2.5 สาระสำคัญของหลักความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา

3.2.6 ทัศนะของคัมภีร์ภควัทคีตาในหลักความดีและความชั่วให้ถือเอาเจตนาเป็นหลัก

3.2.7 สาระสำคัญของหลักความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

3.2.8 สรุปหลักความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

3.1 หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก

3.1.1 ความเป็นมาของหลักความดีในพระไตรปิฎก

หลักความดีในพระไตรปิฎกมีรากฐานที่ลึกซึ้งและมีความสำคัญต่อการปฏิบัติศาสนาของชาวพุทธ พระไตรปิฎกเป็นหนังสือรวบรวมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีทั้งคำสอนในด้านธรรมะ ศีลธรรมและจริยธรรม ที่มีเป้าหมายเพื่อให้ผู้ปฏิบัติสามารถเข้าใจและแยกแยะสิ่งที่ดีและสิ่งที่ชั่วได้อย่างชัดเจน ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงเรื่องกรรมโดยเฉพาะ และเรื่องของกรรมดีที่เป็นหัวใจของ

ความเข้าใจในเรื่องนี้ กรรม หมายถึงการกระทำที่มนุษย์ทำ โดยมีกาย วาจา และใจเป็นเครื่องมือ การกระทำเหล่านี้ส่งผลต่อวิถีชีวิตและการเกิดใหม่ในภพต่าง ๆ ตามหลักแห่งกรรม ซึ่งพระพุทธเจ้าสอนว่า การกระทำที่เป็นความดีจะนำไปสู่ผลที่ดี ดังจะเห็นได้จากพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย คาถาธรรมบท เล่ม 1 ภาค 2 ตอน 3 - หน้าที่ 21-23 ว่า “พระศาสดา เมื่อจะทรงโอวาทเศรษฐีและเทวดาด้วยสามารถวิบากแห่งกรรมดีและชั่วนั่นแล จึงตรัสว่า ดูก่อนคฤหบดี แม้บุคคลผู้ทำบาปในโลกนี้ ย่อมเห็นบาปว่าดี ตลอดกาลที่บาปยังไม่เผล็ดผล แต่เมื่อใดบาปของเขาเผล็ดผล, เมื่อนั้น เขาย่อมเห็นบาปว่าชั่วแท้ ๆ; ฝ่ายบุคคลผู้ทำกรรมดี ย่อมเห็นกรรมดีว่าชั่ว ตลอดกาลที่กรรมดียังไม่เผล็ดผล,แต่เมื่อใดกรรมดีของเขาเผล็ดผล เมื่อนั้น เขาย่อมเห็นกรรมดีว่าดีจริง ๆ ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงสืบอนุสนธิแสดงธรรม จึงได้ภาษิตพระคาถาเหล่านี้ว่า

“ปาโปปิ ปสฺสติ ภทฺรํ ยาว ปาปํ น ปจฺจติ
ยทา จ ปจฺจติ ปาปํ อถ (ปาโป) ปาปานิ ปสฺสติ.
ภโทฺรปิ ปสฺสติ ปาปิ ยาว ภทฺรํ น ปจฺจติ
ยทา จ ปจฺจติ ภทฺรํ อถ (ภทฺโร) ภทฺรานิ ปสฺสติ.”
“แม้คนผู้ทำบาป ย่อมเห็นบาปว่าดี ตลอดกาล
ที่บาปยังไม่เผล็ดผล, แต่เมื่อใด บาปเผล็ดผล,
เมื่อนั้น เขาย่อมเห็นบาปว่าชั่ว, ฝ่ายคนทำกรรมดี
ย่อมเห็นกรรมดีว่าชั่ว ตลอดกาลที่กรรมดียังไม่เผล็ด
ผล แต่เมื่อใด กรรมดีเผล็ดผล เมื่อนั้น เขาย่อม
เห็นกรรมดีว่าดี.”

แก้อรรถ บุคคลผู้ประกอบบาปกรรมมีทุจริตทางกายเป็นต้น ชื่อว่าคนผู้บาปในพระคาถานั้น. ก็บุคคลแม้นั้น เมื่อยังเสวยสุขอันเกิดขึ้น ด้วยอานุภาพแห่งสุจริตกรรมในปางก่อนอยู่ ย่อมเห็นแม้บาปกรรมว่าดี. บาทพระคาถาว่า ยาว ปาปํ น ปจฺจติ เป็นต้น ความว่า บาปกรรมของเขานั้น ยังไม่ให้ผลในปัจจุบันภพหรือสัมปรายภพเพียงใด. (ผู้ทำบาป ย่อมเห็นบาปว่าดี เพียงนั้น). แต่เมื่อใดบาปกรรมของเขานั้นให้ผลในปัจจุบันภพหรือในสัมปรายภพ. เมื่อนั้น ผู้ทำบาปนั้น เมื่อเสวยกรรมกรณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบันภพ และทุกข์ในอบายในสัมปรายภพอยู่ ย่อมเห็นบาปว่าชั่วถ่ายเดียว. ในพระคาถาที่ 2 (พึงทราบเนื้อความดังต่อไปนี้). บุคคลผู้ประกอบกรรมดีมีทุจริตทางกายเป็นต้น ชื่อว่าคนทำกรรมดี. คนทำกรรมดีแม้นั้น เมื่อเสวยทุกข์อันเกิดขึ้นด้วยอานุภาพแห่งทุจริตในปางก่อน ย่อมเห็นกรรมดีว่าชั่ว. บาทพระคาถาว่า ยาว ภทฺรํ น ปจฺจิต เป็นต้น ความว่ากรรมดีของเขานั้น ยังไม่ให้ผล ในปัจจุบันภพหรือในสัมปรายภพเพียงใด. (คนทำกรรมดี ย่อมเห็นกรรมดีว่าชั่วอยู่ เพียงนั้น). แต่เมื่อใด กรรมดีนั้นให้ผล, เมื่อนั้นคนทำกรรมดีนั้น เมื่อเสวยสุขที่อิงอามิส มีลาภและสักการะเป็นต้นในปัจจุบันภพและสุขที่อิงสมบัติ อันเป็นทิพย์ในสัมปรายภพอยู่ย่อมเห็นกรรมดีว่า ดีจริง ๆ ดังนี้.”

นอกจากนี้ ในพระไตรปิฎก ยังมีแนวทางการปฏิบัติเพื่อสร้างความดี หรือการหลีกเลี่ยงความชั่ว เช่น การศึกษาศีลข้อ 5 หรือศีลพื้นฐานที่ควรปฏิบัติสำหรับชาวพุทธ ซึ่งรวมถึงการไม่ฆ่าสัตว์ การไม่ลักทรัพย์ การไม่ประพฤติผิดในกาม การไม่พูดเท็จ และการไม่เสพสุราหรือของมึนเมา โดยศีลเหล่านี้เป็นกรอบและแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ส่งผลให้เกิดความสงบสุขทั้งในจิตใจและในสังคม หลักธรรมต่าง ๆ เช่น อริยสัจสี่และปฏิจจสมุปบาท ยังช่วยชี้นำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างความดีและความชั่ว ว่าทั้งสองมีการกล่าวถึงแรงจูงใจที่มาจากความอยาก ความหลง และความเห็นแก่ตัว ซึ่งส่งผลต่อการกระทำและผลลัพธ์ โดยการเข้าใจในหลักธรรมเหล่านี้ จะทำให้ผู้ปฏิบัติมีแนวทางในการตอบสนองต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม สถานการณ์ต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกที่ให้ตัวอย่างการเลือกทำความดีหรือความชั่ว มีหลายเรื่องราวที่สอนให้ผู้คนเข้าใจว่าความดีและความชั่วไม่ใช่แค่วิธีการกระทำ แต่ยังรวมถึงความรู้สึกและเจตนาที่อยู่เบื้องหลังการกระทำเหล่านั้น (นฤมล มารคแมน, 2543 หน้า 1-2)

3.1.2 ความเป็นมาของหลักความชั่วในพระไตรปิฎก

เรื่องบาปกรรมหรือความชั่วตามความเชื่อของเถรวาท นักวิชาการพระพุทธศาสนาส่วนใหญ่เห็นพ้องกันว่า การรับรู้ว่าบาปหรือความชั่วว่ามีจริงหรือไม่อย่างไร จำต้องอาศัยกรรมเป็นตัวชี้วัด เพราะย่อมมีเหตุปัจจัยว่าบาปหรือความชั่วไม่เคยลอยขึ้นมาเอง แต่คนเรามีความหลากหลายเช่น บางคนหูหนวก ตาบอด ปัญญาอ่อน บ้าใบ้ พิการแต่กำเนิดก็ดี และพิการก็มี ฯลฯ แต่อะไรที่ทำให้มนุษย์และสัตว์แตกต่างกัน พุทธศาสนากล่าวว่าเป็นเพราะผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่ว ทำให้แตกต่างกันไป สัตว์โลกไม่มีใครมาลิขิตบันดาลให้เป็น กล่าวคือใครทำกรรมเช่นใดไว้ก็ได้รับผลกรรมเช่นนั้น ตัวกรรมดีและตัวกรรมชั่วนี่แหละที่เป็นตัวการรับสุขรับทุกข์แตกต่างกันไป หากว่าตามพุทธปรัชญาเชื่อว่า เจตนาเป็นพื้นฐานจากกิเลสที่อยู่ภายในจิตใจเป็นเหตุนำไปสู่ความเสื่อมจากกายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร

ทั้งนี้ ในการอธิบายปัญหาเรื่องความชั่วตามสมมติฐานที่ยอมรับกัน บางคนก็ปฏิเสธข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความชั่ว บางคนก็กล่าวว่าความชั่วนั้นเป็นเพียงความบกพร่องหรือมายา หรือว่าเป็นเพียงสิ่งที่มีอยู่อย่างสัมพันธ์เท่านั้นเอง แต่บางคนก็ยืนยันว่า ความชั่วเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมี (ประเวศ อินทองปาน, 2553) ประเด็นที่ผู้เขียนพิจารณาเห็นข้อจำกัดในการเรียนรู้ คือว่า พุทธศาสนิกชนในปัจจุบันนี้ส่วนมากจะไม่ค่อยมองเห็นถึงผลของความชั่วหรือผลของบาปกรรมที่ได้กระทำไปแล้วว่าย่อมจะมีผลในชาติปัจจุบันนี้และในชาติหน้าต่อไป ซึ่งส่วนมากคนจะมองเพียงการกระทำของตนหรือของผู้อื่นเพียงชาตินี้ชาติเดียว คือว่า คนส่วนมากไม่ได้พิจารณาให้ลึกซึ้งลงไปถึงผลกรรมในอดีตชาติว่า กรรมที่ทำไปแล้วนั้นมิได้ให้ผลในชาติใดชาติเดียว แต่ให้ผลในชาตินี้ก็ได้ ให้ผลในชาติหน้าก็ได้ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไปก็ได้ อีกอย่างหนึ่ง เรื่องความเข้าใจที่คับแคบในหลักการที่ว่าหลักกรรมของพุทธศาสนาเป็นเรื่องละเอียดลึกซึ้งและซับซ้อนเกินกว่าวิสัยของผู้ที่ไม่มีญาณอภิญญาจะ

หยั่งรู้ได้ ถึงแม้ผู้มีญาณอภิญญา หากมิใช่พระสัมมาสัมมาพุทธเจ้าก็ไม่อาจรู้เรื่องกรรมได้อย่างถูกต้อง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้นที่ทรงรู้เรื่องกรรมได้ถูกต้อง

เมื่อฟังต่อมาว่ากรรมเป็นสิ่งที่ยากยิ่งเกินวิสัยของมนุษย์ปุถุชนสามัญที่จะรับรู้ได้ ข้อนี้แหละเป็นปัญหาส่วนหนึ่งที่ทำให้คนในสังคมพุทธศาสนาส่วนมาก ไม่สนใจที่จะศึกษาเรียนรู้ในเรื่องของความมีอยู่ของความชั่วหรือบาปกรรมว่ามีผลจริงหรือไม่ จึงทำให้ตีบตันทางปัญญาเป็นอย่างมากในการที่จะตั้งคำถามเกี่ยวกับความมีอยู่ของความชั่วหรือว่าบาปกรรม

สรุปได้ว่า หลักความดีในพระไตรปิฎกจึงไม่เพียงแต่เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต แต่ยังเป็นการฝึกใจและการทำความเข้าใจว่า สิ่งใดที่เป็นประโยชน์และเป็นอันตรายต่อผู้อื่น การศึกษาและปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้จะนำไปสู่ความสุขที่แท้จริงและวางรากฐานที่มั่นคงในการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา มนุษย์ปุถุชนสามัญธรรมดาก็สามารถที่จะเรียนรู้ทำความเข้าใจได้ในเรื่องของกรรมชั่วว่ามีอยู่จริงหรือไม่อย่างไร เช่น ประเด็นคำถาม คือ ความชั่วมีอยู่จริงหรือไม่ ? ความชั่วคืออะไร ? มีมูลเหตุเกิดจากอะไร ? มีลักษณะอย่างไร? และมีองค์ประกอบอย่างไร ? หลักฐานในความมีอยู่ของความชั่วในทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างไร ? เพื่อทำให้เห็นว่าแนวคิดเรื่องของความชั่วว่าตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นมีอยู่จริง จะเห็นว่าเรื่อง ความมีของความชั่วในทรรศนะพุทธปรัชญาถือว่ามีความสำคัญอย่างมากในการที่จะให้คำตอบ ต่อแนวคิดทางปรัชญาต่อผู้สนใจในการศึกษา

แผนภาพที่ 3.1: พุทธพจน์ที่ใช่ว่าใคร ๆ ก็ทำได้

แหล่งที่มา: ทวีศักดิ์ อุ่นจิตติกุล (2565).วันมาฆบูชา 2565, คอลัมน์ : ว่ายทวนน้ำ.นสพ.เดลินิวส์ 10 ก.พ. 2565

3.1.3 ความหมายของหลักความดีในพระไตรปิฎก

สมภาร พรมทา (2540) ได้ให้ความหมายของหลักความดีในพระไตรปิฎกซึ่งมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในพุทธศาสนา และให้แนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิดความสุขที่แท้จริง หลักความดีในพระไตรปิฎกนั้นเน้นที่การปฏิบัติศีลธรรมและการปลูกฝังคุณธรรมในจิตใจ หนึ่งในความหมายหลักของความดีในพระไตรปิฎกคือการทำบุญ การรักษาศีล และการภาวนา ซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญในการพัฒนาจิตใจและสร้างความสงบสุขทั้งในตนเองและสังคม

(1) การทำบุญ คือการประกอบให้ความดีเกิดขึ้นได้แก่ การทำบุญในพระไตรปิฎกถือเป็นหนึ่งในวิธีการสร้างความดีที่สำคัญที่สุด การทำบุญสามารถทำได้ผ่านการให้ทาน การช่วยเหลือผู้อื่นและการแบ่งปันสิ่งที่ดีให้กับสังคม การทำบุญเป็นวิธีการลดความโลภและเพิ่มความเมตตาในจิตใจ ซึ่งจะนำพาไปสู่ความสุขภายในและความพอใจ

(2) การรักษาศีล คือการเพียรพยายามเพื่อระงับโทษทางกายและวาจา อันเป็นเพียงกิเลสหยาบมิให้กำเริบขึ้น และเป็นการบำเพ็ญบุญบารมีที่สูงขึ้นกว่าการให้ทานได้แก่ การรักษาศีลเป็นองค์ประกอบหลักของการทำความดีตามพุทธศาสนา ศีลหมายถึงการปฏิบัติตามหลักการของศีลธรรมที่หลีกเลี่ยงการกระทำที่เป็นอกุศลและรักษาความบริสุทธิ์ในพฤติกรรมของตน เช่น การหลีกเลี่ยงจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ ความผิดในกาม การพูดเท็จ และการเสพสุรา เมื่อตั้งอยู่กับศีล บุคคลจะสามารถพัฒนาตนเองให้เป็นผู้มีศีลธรรมและสามารถสร้างความสงบสุขในสังคมได้

(3) การภาวนา คือการพัฒนาความประพฤติการฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียน หรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน (Moral Development ได้แก่ การภาวนาเป็นการฝึกฝนจิตใจให้มีสติ ความรู้สึกตัว และความสงบ การภาวนาช่วยทำให้จิตใจมีความชัดเจนและสามารถเห็นความจริงตามสภาพของสิ่งต่าง ๆ ได้ โดยการพัฒนาสติและสมาธิ ช่วยลดความโกรธ ความโลภ และความหลง ทำให้เกิดความเบาสบายและความสุขที่ยั่งยืน

(4) ผลของความดี คือมีความสุขในการปฏิบัติทำความดี ถึงคราวมีทุกข์ก็มีคนช่วยเหลือ รู้สึกใจเย็นมีสุขภาพแข็งแรง ผลของความดีไม่ได้เห็นทันตา แต่ค่อยเป็นค่อยไป เราเคยช่วยคนอื่นไว้ เมื่อถึงคราวทุกข์ยากก็มีคนมาช่วย สิ่งใดที่เคยนึกฝัน ได้แก่ หลักความดีในพระไตรปิฎกยังกล่าวถึงผลของการทำความดีที่สามารถนำมาซึ่งความสุขที่ยั่งยืนทั้งในปัจจุบันและอนาคต การทำความดีไม่เพียงแต่ช่วยสร้างประโยชน์แก่คนอื่น แต่ยังส่งผลย้อนกลับให้กับผู้กระทำเอง ทำให้เกิดสภาวะจิตใจที่สงบสุขและเปิดโอกาสให้ได้พบเจอกับความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

ลักษณะของความดี ที่มนุษย์จะกระทำปรากฏในพระไตรปิฎก และกล่าวถึงลักษณะของคนดีไว้ ที่จะต้องมีเกณฑ์ตามหลักที่ปฏิบัติดังกล่าวจึงได้ชื่อว่าเป็นคนดี คือ (1) เว้นจากปาณาติบาต (2) เว้นจากอทินนาทาน (3) เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (4) เว้นจากพูดมุสาวาท พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ (5) ไม่โลภ อยากได้ของคนอื่น (6) ไม่พยาบาทปองร้ายคนอื่น และ (7) เห็นชอบตามทำนองครองธรรม (มีสัมมาทิฏฐิ) จากที่กล่าวมาสามารถแบ่งเป็นกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต ที่กระทำทั้งสามด้านจะต้องอาศัยเจตนาเป็นเครื่อง ตัดสินจริยธรรมในคุณสมบัติของสิ่งเหล่านี้ เจตนาเหล่านี้เป็นกุศลเจตนา (ประเวศ อินทองปาน, 2553 หน้า 263)

เมื่อกล่าวถึงกุศล ซึ่งแปลโดยทั่วไปว่าดี แต่แท้ที่จริงแล้ว หาตรงกันทีเดียวไม่ สภาวะบางอย่างเป็นกุศล แต่อาจไม่เรียกว่าดีในภาษาไทย เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นในจิตใจ และมีผลต่อจิตใจก่อน แล้วจึงมี

ผลต่อบุคลิกภาพ และแสดงผลนั้นออกมาภายนอก ความหมายของกุศลและอกุศลจึงเพ่งไปที่พื้นฐานคือเนื้อหาสาระและความเป็นไปภายในจิตใจเป็นหลัก ซึ่งความหมายของกุศลแปลตามศัพท์ว่า ชำนาญ ฉลาด สบาย เอื้อหรือเกื้อกูลเหมาะสม ดีงาม เป็นบุญ คล่องแคล่ว ตัดโรคหรือตัดสิ่งชั่วร้ายที่น่ารังเกียจ ในความหมายเชิงอธิบายเชิงทางธรรมของกุศล ได้มีหลัก 4 อย่าง (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2555 หน้า 246-247) คือ

(1) อาโรคยะ ความไม่มีโรค คือสภาพจิตที่ไม่มีโรค สุขภาพจิต หมายถึง สภาวะหรือองค์ประกอบที่เกื้อกูลแก่สุขภาพจิต ทำให้จิตไม่ป่วยไข้ ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่ายไม่โทรม ไม่อ่อนแอ เป็นจิตที่แข็งแรง คล่องแคล่ว สบาย ใช้งานได้ดีเป็นต้น

(2) อนวัชชะ ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ แสดงถึงภาวะที่จิตสมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่เสียหาย หรือไม่มีของเสียไม่มัวหมอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด เกลี้ยงเกลา เอี่ยมอ่อง ผ่องแผ้วเป็นต้น

(3) โกศลสัมภูต เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญาหรือมีคุณค่าสมบัติต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากความรู้ความเข้าใจ สว่าง มองเห็นหรือรู้เท่าทันความเป็นจริงสอดคล้องกับหลักที่ว่า กุศลธรรมมีโยนิโสมนสิการ คือความรู้จัดคิดแยบคายหรือรู้จักทำใจอย่างฉลาดเป็นฐาน

(4) สุขวิบาก มีสุขวิบาก คือสภาพที่ทำให้มีความสุข เมื่อกุศลกรรมเกิดขึ้นในใจ ย่อมเกิดความสุขสบายคล่องใจในทันที ไม่ต้องรอจะมีผลตอบแทนหรือไม่ เหมือนกับว่า เมื่อร่างกายแข็งแรงไม่มีโรคเบียดเบียน (อโรค) ไม่มีสิ่งสกปรกเสียหาย ปราศจากมลทินหรือของที่เป็นพิษภัยมาพ้องพาน (อนวัชชะ) และรู้ตัวว่าอยู่ในที่มั่งคงปลอดภัยถูกต้องเหมาะสม (โกศลสัมภูต) ถึงจะได้เสพเสวยสิ่งใดพิเศษออกไป ก็ย่อมมีความสบาย ได้เสวยสุขอยู่แล้วในตัว

สรุปได้ว่า ความหมายของหลักความดีในพระไตรปิฎกซึ่งมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในพุทธศาสนา และให้แนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิดความสุขที่แท้จริง หลักความดีในพระไตรปิฎกนั้นเน้นที่การปฏิบัติศีลธรรมและการปลูกฝังคุณธรรมในจิตใจ หนึ่งในความหมายหลักของความดีในพระไตรปิฎกคือการทำบุญ การรักษาศีล และการภาวนา ซึ่งเป็นแนวทางที่สำคัญในการพัฒนาจิตใจและสร้างความสงบสุขทั้งในตนเองและสังคม เมื่อกรรมชั่วยังไม่ให้ผล คนชั่วอาจเห็นกรรมชั่วเป็นกรรมดี แต่เมื่อกรรมชั่วให้ผล เขาย่อมเห็นกรรมชั่วว่า เป็นกรรมชั่ว ส่วนคนดีอาจเห็นกรรมดีเป็นกรรมชั่ว เมื่อกรรมดียังไม่ให้ผล แต่เมื่อใดกรรมดีให้ผล เมื่อนั้นเขาย่อมเห็นกรรมดีเป็นกรรมดี ลักษณะของความดีประกอบด้วย (1) เว้นจากปาณาติบาต (2) เว้นจากอทินนาทาน (3) เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร (4) เว้นจากพูดมุสาวาท พูดส่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อ (5) ไม่โลภอยากได้ของคนอื่น (6) ไม่พยาบาทปองร้ายคนอื่น และ(7) เห็นชอบตามทำนองครองธรรม (มีสัมมาทิฏฐิ)

3.1.4 ความหมายของหลักความชั่วในพระไตรปิฎก

ความหมายของ “ความชั่ว” นั้นมีความซับซ้อนและหลากหลาย โดยคำว่า “ความชั่ว” ตรงกับภาษาบาลีที่ว่า “บาป” และ “อกุศล” ซึ่งสามารถนำมาใช้แทนกันได้ เพราะทั้งสามคำนี้มีความหมายในทิศทางเดียวกัน โดยรวมถึงลักษณะของการกระทำที่ไม่ดีหรือไม่เหมาะสม (พระไตรปิฎกภาษาไทย 6/65/85) นักปราชญ์และนักวิชาการได้ให้ความหมายของความชั่วไว้อย่างหลากหลาย ซึ่งสรุปได้ว่าความชั่วหมายถึงสิ่งที่มีลักษณะเลว ทราม ร้าย หรือไม่ดี โดยเฉพาะเมื่อเป็นการกระทำที่จงใจฝ่าฝืนศีลธรรมจรรยา หรือจารีตประเพณี ในทางพุทธปรัชญา ความชั่วถูกกล่าวถึงในรูปของคำว่า “บาป” ที่มาจากภาษาบาลี “ปาป” (อ่านว่า ปา-ปะ) ซึ่งแปลว่า ชั่ว หรือ ลามก โดยมีการเปรียบเทียบถึงผลที่เกิดจากการกระทำเหล่านี้ที่ทำให้บุคคลนั้นต้องประสบกับทุกข์และความเดือดร้อน ความชั่วจึงมีความหมายกว้าง รวมถึงกรรมที่เป็นลักษณะของการกระทำที่ไม่ดีและก่อให้เกิดความร้ายแรง เช่น กรรมชั่ว กรรมลามก และอกุศลกรรม ซึ่งส่งผลทำให้เกิดความเดือดร้อน ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น สิ่งเหล่านี้นำไปสู่สภาพที่ทำให้บุคคลนั้นตกต่ำหรือเสื่อมลง โดยที่จะทำให้บุคคลนั้นประสบกับความทุกข์ ทั้งนั้นยังรวมไปถึงการกระทำที่ผิดหลักศีลธรรมและจรรยา ซึ่งเป็นการกระทำที่มักส่งผลให้เกิดความเดือดร้อน และเบียดเบียนผู้อื่น การกระทำที่ถือว่าเป็นความชั่วหรือบาปนั้นไม่เพียงแต่กระทำโดยโอกาส แต่ยังรวมถึงการกระทำที่มีเจตนาไม่ดี ซึ่งส่งผลกระทบที่ไม่เป็นไปเพื่อให้เกิดความสงบหรือความเจริญให้กับตนเองหรือผู้อื่น การกระทำเหล่านี้จึงเป็นสิ่งที่บัณฑิตและนักปราชญ์ไม่สรรเสริญ และนับว่าเป็นกรรมชั่ว กรรมที่นำพาไปสู่ความทุกข์ และความเดือดร้อนในชีวิต (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2555)

ด้วยเหตุนี้ ความชั่วในมุมมองของพระพุทธศาสนาจึงมีการให้ความหมายอย่างชัดเจนว่าเป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยงและไม่ควรกระทำ ด้วยหวังที่จะนำพาไปสู่หนทางแห่งความดีและความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต ในบริบทของพุทธศาสนา ความชั่วหรือบาปกรรมไม่ได้เป็นเพียงแค่การกระทำที่ไม่ดี แต่ยังเกี่ยวข้องกับบรรดาธรรมที่เป็นมูลเหตุหลักในการกระทำที่ไม่ถูกต้องอีกด้วย บาปกรรมประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเป็นฝ่ายชั่วมักนำไปสู่ความเดือดร้อนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น โดยทั่วไปแล้ว กรรมชั่วนั้นหมายถึงการกระทำที่เกิดขึ้นภายใต้เจตนาที่ไม่บริสุทธิ์ ซึ่งถูกจัดกลุ่มเป็น “ธรรมในฝ่ายชั่ว” หรือที่เรียกว่าเจตสิกธรรม

ในพุทธปรัชญา ธรรมที่อยู่ในฝ่ายอกุศลนั้น ได้แก่ โลภะ (ความโลภ), โทสะ (ความโกรธ) และโมหะ (ความหลง) ธรรมเหล่านี้เป็นมูลเหตุที่แท้จริงของการกระทำที่ไม่ดีหรือกรรมชั่ว ดังนั้นหากผู้ใดมีธรรมเหล่านี้หลงให้ลอยู่ในจิตใจ ก็ย่อมทำกรรมชั่วได้อย่างง่ายดาย นับว่าเป็นผลผลิตของธรรมที่ไม่ดี การกระทำภายใต้ฤทธิ์ของโลภะ โทสะ หรือโมหะ นั้นส่งผลให้เกิดการกระทำที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่บุคคลอื่นและลงโทษตนเองในที่สุด

ความหมายของคำว่า “ธรรมฝ่ายที่เป็นอกุศล” ในที่นี้ยังหมายถึงการกระทำที่มีลักษณะชั่ว หรือธรรมชั่ว ที่ในภาษาบาลีใช้คำว่า “ปาปธรรม” (ปาปธมโม) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงธรรมที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนหรือบาปกรรมต่าง ๆ บาปหรือความชั่วในกรณีนี้สื่อถึงความไม่ถูกต้องตามหลักธรรมะ การกระทำที่ไม่เป็นมงคล ซึ่งจะก่อให้เกิดปัญหาในชีวิตและส่งผลกระทบต่อจิตใจ

เมื่อพูดถึง “อกุศล” นั้น หมายถึง การมีอยู่ของสภาวะที่เป็นปฏิปักษ์หรือตรงข้ามกับกุศล หรือการกระทำที่ไม่เป็นไปตามเจตนาที่ดี ซึ่งนำไปสู่กรรมที่ไม่ดี ในกรณีนี้ กรรมที่เป็นอกุศล หรืออกุศลกรรม จึงหมายถึงการกระทำที่ไม่เป็นไปในทางที่ดี ไม่ปรารถนาความเจริญ การกระทำเหล่านี้จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ไม่สู้ดี และส่งผลให้เกิดความทุกข์ให้กับผู้กระทำ

ราชบัณฑิตยสถาน ให้คำจำกัดความของ “อกุศล” ว่า หมายถึงสิ่งที่ชั่ว ไม่ดี และไม่เป็นมงคล ขณะที่ “อกุศลกรรม” แปลว่า กรรมที่เป็นอกุศล หรือกรรมที่ไม่ดี ซึ่งเกิดจากการกระทำของผู้ที่ขาดความฉลาดในการตัดสินใจ ดังนั้น อกุศลกรรมจึงนับว่าเป็นบาปกรรมที่แสดงออกถึงความชั่ว ความไม่ถูกต้องทางจริยธรรม (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546)

สรุปได้ว่า ในมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาท ความชั่วใช้แทนคำว่า บาปและอกุศล เพื่อชัดเจนว่า การกระทำใดสิ่งหนึ่งที่ถือว่าชั่วมักจะมีผลต่อชีวิตภายในตัวของผู้กระทำ และเป็นที่ทราบกันว่า บาปกรรมหรือความชั่วเหล่านี้ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบต่อตนเอง แต่ยังส่งผลต่อสังคมและผู้คนรอบข้างอีกด้วย ความชั่วในทัศนะแห่งพุทธธรรมจึงเป็นสิ่งที่จะต้องได้รับการพิจารณาอย่างรอบคอบ เพราะการกระทำบาปกรรมจะนำไปสู่ความทุกข์และผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ไม่ว่าจะในชีวิตปัจจุบันหรือตั้งแต่การเกิดใหม่ในอนาคต ความชั่วในมุมมองของพระพุทธศาสนาจึงมีการให้ความหมายอย่างชัดเจนว่าเป็นสิ่งที่ควรหลีกเลี่ยงและไม่ควรกระทำ ด้วยหวังที่จะนำพาไปสู่หนทางแห่งความดีและความสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต ในบริบทของพุทธศาสนา ความชั่วหรือบาปกรรมไม่ได้เป็นเพียงแค่การกระทำที่ไม่ดี แต่ยังเกี่ยวข้องกับบรรดาธรรมที่เป็นมูลเหตุหลักในการกระทำที่ไม่ถูกต้องอีกด้วย บาปกรรมประเภทต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเป็นฝ่ายชั่วมักนำไปสู่ความเดือดร้อนทั้งต่อตนเองและผู้อื่น โดยทั่วไปแล้ว กรรมชั่วนั้น หมายถึง การกระทำที่เกิดขึ้นภายใต้เจตนาที่ไม่บริสุทธิ์ ซึ่งถูกจัดกลุ่มเป็น “ธรรมในฝ่ายชั่ว” หรือที่เรียกว่าเจตสิกธรรม

3.1.5 สาระสำคัญของหลักความดีในพระไตรปิฎก

พระเทพพัชรญาณมุนี (ฌอน ชยสาโร: 18 มกราคม 2564) กล่าวว่า คำว่า ดี นั้นเป็นคำที่เราใช้กันเป็นประจำทุกวัน แต่เป็นอีกคำหนึ่งที่ดูเผิน ๆ เหมือนจะมีความหมายชัดเจน แต่เมื่อพิจารณาอีกที อาจจะต้องยอมรับว่าลึกซึ้งกว่าที่คิด ณ ที่นี้ ท่านพระเทพพัชรญาณมุนี จึงขอทำความเข้าใจเรื่องความดีในทางพระพุทธศาสนาบ้างเล็กน้อย เพื่อเป็นธรรมทานแก่ผู้อ่านทั้งหลาย

ถึงแม้ว่าทุกลัทธิ ทุกศาสนา กล่าวถึงความดีกันทั้งนั้น เราไม่ควรสรุปว่า ทุกลัทธิ ทุกศาสนากล่าวถึงสิ่งเดียวกัน เพราะความเข้าใจในความหมายของคำว่าดีไม่ค่อยจะเหมือนกัน ที่เป็นเช่นนั้น

ก็เพราะว่าความดีย่อมสัมพันธ์กับสิ่งที่ดีที่สุดอยู่เสมอ ความดี คือ สิ่งที่เอื้อต่อหรือสอดคล้องกับสิ่งสูงสุด ในเมื่อสิ่งสูงสุดของแต่ละศาสนาไม่เหมือนกัน ก็เป็นเรื่องธรรมดาว่าความดีต่าง ๆ ก็ย่อมไม่เหมือนกัน ในทางพุทธธรรม เราถือว่าความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง คือ สิ่งสูงสุดที่มนุษย์เข้าถึงได้และควรจะพยายามเข้าถึง ความดีของเราจึงหมายถึงการกระทำด้วยกาย วาจา และใจ ซึ่งเอื้อต่อการดับทุกข์ เพื่อประโยชน์และความสุขของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ความดีจึงเป็นชื่อรวมของคุณธรรมต่าง ๆ ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกิเลสทั้งหลาย และที่ถึงพร้อมใน ศีล สมาธิ และปัญญาอันสมบูรณ์

เมื่อพระพุทธศาสนานั้นเน้นการกระทำความดี จึงมีข้อสังเกตหลายประการ เช่น เราจะดีเราต้องเรียนรู้ธรรมชาติของความไม่ดี เพื่อความฉลาดในการป้องกันและแก้ไขสิ่งที่ขัดขวางและคอยบ่อนทำลายความดี เราต้องอยู่ด้วยความไม่ประมาท เพราะความดีของปุถุชนไม่แน่นอน ถ้าไม่ระวังเมื่อไรความดีอาจถูกความไม่ดีครอบงำได้ ความดีข้อหนึ่งเกิดขึ้นแล้ว นิ่งนอนใจไม่ได้ ต้องเพียรทำให้ดียิ่ง ๆ ขึ้นไป เพื่อส่งเสริมการพัฒนาชีวิตในด้านที่สูงขึ้น จากที่กล่าวมาแล้ว เราอาจจะเห็นได้ว่า ความดีในพระพุทธศาสนามีความหมายที่จำเพาะและชัดเจน เพราะความจริงของธรรมชาติเป็นที่ตั้งความดีในพระพุทธศาสนามีเอกลักษณ์ตรงที่ว่า เรามองคุณธรรมภายในกรอบของการพัฒนาชีวิตไปสู่ความหลุดพ้น คุณธรรมแต่ละข้อมีบทบาทในระบบการฝึกปรือ หรือระบบการศึกษาของพระพุทธองค์ และมีความสัมพันธ์เนื่องอาศัยกับข้ออื่นในลักษณะที่ธรรมชาติกำหนดให้ เช่น ในกรณีของความเป็นคู่ระหว่างความสันโดษและความขยัน คุณธรรมทุกข้อล้วนแต่เป็นส่วนประกอบของระบบองค์รวม เราจะแยกดูทีละข้ออย่างโดดเดี่ยวไม่ได้ เพราะฉะนั้น การที่คุณธรรมบางข้อมีชื่อเดียวกันกับคุณธรรมในศาสนาอื่น ไม่ได้หมายความว่าเป็นเรื่องเดียวกันเสมอไป เราอาจจะเปรียบเทียบคุณธรรมในศาสนาต่าง ๆ เหมือนน้ำมันก็ได้ เช่น น้ำมันมะกอกกับน้ำมันดิบ ทั้งสองมีชื่อว่าน้ำมันเหมือนกัน แต่ลักษณะอาการและประโยชน์ในการใช้สอยต่างกันมาก

ในทางพุทธธรรม ผู้ทำความดีต้องรู้เท่าทันความดีว่า สักแต่ว่าของธรรมชาติเท่านั้น จึงจะไม่เป็นทุกข์เพราะความดี ยกตัวอย่างพระพุทธเจ้าสอนว่า ผู้ที่ซื่อสัตย์แล้วยึดมั่นถือมั่นในความซื่อสัตย์นั้นว่าเป็นตนหรือของตน แล้วยกตนข่มท่าน เพราะเหตุแห่งความซื่อสัตย์นั้น นับว่าเป็นพาล ใครถือว่าความดีในตนทำให้สูงกว่าคนอื่น นับว่าไม่ฉลาดในเรื่องความดี ข้อสำคัญ คือ การนั้นที่การชำระเจตนาและการใช้ปัญญา เพราะความดีต่าง ๆ จะดีจริง ๆ ต่อเมื่อเกิดจากความเข้าใจในหน้าที่ขีดจำกัดและจุดประสงค์ของมัน เครื่องชี้วัดความดีอยู่ที่ผลต่อความรู้สึก และการกระทำ เช่น ในเรื่องความรู้สึกละอายต่อบาป เกรงกลัวต่อบาป ความไม่วุ่นวายใจ ไม่เบียดเบียนตนหรือผู้อื่น ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

ในเมื่อความดีต่าง ๆ ต้องมีปัญญาคอยกำกับอยู่เสมอ การฝึกสติให้รู้เท่าทันอารมณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นและดับไปในจิตใจจึงเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง ถ้าขาดการดูด้านในอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง ความดีในความหมายของพระพุทธศาสนาจะเจริญงอกงามไม่ได้ อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจเรื่องความดีในหมู่ชาวพุทธยังมีความสับสนอยู่บ้าง คุณธรรมมีหลายข้อ เราแต่ละคนคงมีไม่ครบ ในการมองความขาดตก

บกพร่อง คำวิจารณ์ที่เรามักจะได้ยินบ่อย ๆ คือ คนนั้นเป็นคนดี แต่ไม่ฉลาด ไม่ทันเขา หรือดีแต่ไม่เก่ง การคิดอย่างนี้น่าสนใจ และน่าพิจารณา เพราะเป็นคำพูดที่มีกลิ่นไอของมิจฉาทิฏฐิ

อิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตกในประเทศไทยมีมาก ตัวอย่างบางประการเช่น ความนิยมในการแต่งตัวเห็นได้ชัด แต่แนวความคิด คุณค่าต่าง ๆ มีมากหลายข้อที่ได้ซึมเข้ามาโดยที่คนส่วนมากไม่ค่อยจะรู้สึกตัว ที่น่าเป็นห่วง คือ แนวความคิดที่ไม่สอดคล้องกับความจริงของธรรมชาติ ผิดหลักธรรม แต่กลายเป็นหลักชีวิตของผู้ที่ถือว่าตัวเองเป็นพุทธ ความขัดแย้งนี้อยู่ได้นาน เพราะความเชื่อบางอย่าง เช่น เชื่อว่าฝรั่งเก่ง รู้ดีกว่าเรา ความอ่อนแอจึงเกิดขึ้นทั้งในระดับศรัทธาในพระศรีรัตนตรัย และที่สำคัญในภาคปฏิบัติเพื่อให้เกิดความรู้เป็นประสบการณ์ตรงว่าอะไรเป็นอะไร

ความเข้าใจในเรื่องความดี และความสัมพันธ์ระหว่างความดีและความฉลาดหรือความเก่งเป็นข้อหนึ่งที่ชาวพุทธมองผ่านแนวความคิดของตะวันตกมานานแล้ว ในประวัติศาสตร์ของตะวันตก วิทยาศาสตร์เคยต้องสู้กับศาสนาเป็นเวลานาน เพราะหัวใจของศาสนาตะวันตก คือ ศรัทธา สิ่งใดที่คุกคามความมั่นคงของศรัทธา ศาสนาจึงต้องระแวงและรังเกียจเป็นธรรมดา สู้กันไปสู้กันมา ไม่มีฝ่ายใดได้ชัยชนะเด็ดขาด ต้องคอยประนีประนอมกัน ในที่สุดศาสนาและวิทยาศาสตร์แบ่งเขตแดนกัน

การใช้เหตุผล ความคิดวิเคราะห์ ฯลฯ ถือว่าเป็นเรื่องภายนอก เป็นเรื่องการอยู่ในโลก ส่วนความเชื่อถือต่าง ๆ ซึ่งอาจจะต้องงดเว้นจากการใช้เหตุผล และการวิเคราะห์บ้าง นับเป็นเรื่องส่วนตัว เรื่องภายใน เป็นเรื่องของศาสนา เมื่อศาสนาลดบทบาททางสังคมให้น้อยลง ความเจริญทางวัตถุและเทคโนโลยีเริ่มทวีขึ้น เมื่อมีการแยกระหว่างความดี และความฉลาด เริ่มมีการมองว่า คนดีขาดความฉลาดบางประการ โดยเฉพาะความรู้เท่าทันเล่ห์เหลี่ยมของคนที่ฉลาดแต่ไม่ดี แนวความคิดนี้เข้ากับหลักศาสนาที่ถือศรัทธาเป็นใหญ่อยู่แล้ว เพราะศาสนาเหล่านี้สอนเรื่องบาปเดิมของมนุษย์ ซึ่งทำให้เข้าใจว่า ความไม่ดีมีความลึกซึ้งและเที่ยงแท้กว่าความดี ตอนหลังทฤษฎีของนักวิทยาศาสตร์ชื่อดัง เช่น Charles Darwin (1859) และ Sigmund Freud เสริมความคิดอย่างนี้ให้หนักแน่นขึ้น Darwin ให้มองว่า ชีวิตจริง คือ การแข่งขันเพื่อเอาตัวรอด Freud ให้เชื่อว่า ความดีเป็นแค่ม่านสวยงามที่ปกปิดความจริง คือ ความต้องการทางเพศ

แนวความคิดดังกล่าว ชาวพุทธส่วนใหญ่คงบอกว่าไม่เชื่อ ไม่ใช่แต่สิ่งที่น่าเสียใจ ก็คือทุกวันนี้ชาวพุทธจำนวนไม่น้อยทีเดียวมองโลกผ่านความคิดและค่านิยมที่ตั้งไว้บนฐานแห่งมุมมองมนุษย์ และโลกที่ตนบอกว่าไม่เชื่อเหล่านี้ เรื่องนี้เป็นไปได้อย่างไร ตอบว่าเป็นไปได้ เพราะการมองด้านในการเรียนรู้หลักความจริงของชีวิตจากประสบการณ์ตรง คือการปฏิบัติธรรมไม่ค่อยมี ผู้ที่ศึกษาและปฏิบัติธรรมอย่างจริงใจน่าจะตระหนักได้ว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ เป็นศาสนาที่สอนเรื่องการพัฒนาชีวิตเป็นระบบองค์รวม ซึ่งเรียกว่า อริยมรรคมีองค์แปด เราไม่เคยกลัวปัญญาหรือการวิเคราะห์ด้วยเหตุผล ตรงกันข้ามเราถือว่าปัญญาเป็นคุณธรรมสูงสุด ศรัทธาเป็นเพียงส่วนประกอบของการศึกษาที่ต้องกำกับด้วยปัญญาอยู่เสมอ

ความดีแปลจากรากศัพท์ภาษาบาลีว่า “กุสล” คำว่า กุศล คือ ความฉลาด กุศลจึงมีความหมายทั้งในแง่ของความดี และในแง่ความฉลาด พุทธธรรมสอนว่า ดีแต่ไม่ฉลาด คือ ไม่ดีจริง หรือขาดความดีฝ่ายปัญญาในการพัฒนาชีวิตในระดับไตรสิกขา สมาธิ คือ การอบรมสิ่งดีงามทั้งหลาย ปัญญา คือ การดูความจริง สองข้อนี้ต้องไปด้วยกันอยู่เสมอ เพราะสมาธิที่ขาดปัญญามักจะไม่ทนทาน ปัญญาที่ขาดสมาธิมักจะไม่ลึก ในเมื่อศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่ไม่เน้นศรัทธา แต่เน้นปัญญาและการพัฒนาชีวิตอย่างเป็นระบบองค์รวม เราไม่ควรยอมรับการวิพากษ์วิจารณ์ศาสนาแห่งศรัทธาทั้งหลายว่าเป็นการวิจารณ์ศาสนาของเราด้วย (ทั้ง ๆ ที่ผู้วิจารณ์มักจะใช้คำว่า ศาสนาทั้งหลายเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ โดยทึกทักว่าทุกศาสนาเหมือนกัน) การที่นักวิชาการของเราไม่ชี้แจงในเรื่องนี้เป็นความผิดพลาดที่ทำให้เกิดผลร้ายหลายประการ เช่น ทำให้พุทธศาสนาถูกมองว่าอาจจะนำไปสู่ความไม่ยุติธรรมต่อศาสนาอื่น ทั้ง ๆ ที่ความเป็นมิตรต่อศาสนาอื่นเป็นจุดเด่นและเป็นสิ่งที่น่าภูมิใจอย่างยิ่งของพระพุทธศาสนา ประเด็นนี้เป็นสิ่งที่ทำให้ประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาต่างกันมากกับประวัติศาสตร์ของศาสนาที่เน้นศรัทธาทั้งหลาย และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวต่างชาติหันมานับถือพระพุทธศาสนา แต่เรื่องเหล่านี้กลับถูกมองข้ามไปอย่างสิ้นเชิง

จริงอยู่ ความฉลาดเฉพาะเรื่อง เฉพาะวิชา อาจจะต้องใช้แต่ความดีบางข้อ เช่น ความอดทน ความขยัน โดยไม่ต้องดีหรือฉลาดในด้านอื่น ๆ ของชีวิต คนประสบความสำเร็จทางโลก ทั้ง ๆ ที่เป็นสามีที่ไม่ดี เป็นพ่อหรือแม่ที่ไม่ดี หรือสร้างความทุกข์ ความเดือดร้อนให้คนอื่นบ่อย ๆ มีมาก เมื่อเรามองคนประเภทนี้ เราควรจะพิจารณาว่า อะไรคือความสำเร็จที่แท้จริงในชีวิต ผู้ที่ตอบว่าเงินทอง ทรัพย์สมบัติ อำนาจ ชื่อเสียง กามสุข อาจจะตกลงว่า คนเราเอาคุณธรรมเฉพาะข้อที่เกี่ยวกับความก้าวหน้าในอาชีพก็เพียงพอแล้ว แต่ในสายตาของชาวพุทธ นั่นคือ ความคิดที่คับแคบและมืดบอด ถึงแม้ว่าบางคนเอาความรวยเป็นเครื่องพิสูจน์ว่า เขาเก่งและฉลาดจริง แต่สิ่งที่เขาไม่กล้าดู คือ คุณภาพของจิตใจตัวเอง และสิ่งที่เขาไม่กล้าพิจารณา คือ กฎแห่งกรรม

ความฉลาดคืออะไร ถ้าเราถือหลักว่า ความฉลาดอยู่ที่ความสามารถในการตอบปัญหาอย่างถูกต้อง ดีงาม และมีประสิทธิภาพ คำถามต่อไปคืออะไร คือ คำตอบต่อปัญหาความเกิด แก่ เจ็บ ตาย อะไรคือคำตอบต่อปัญหาการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ถ้ากฎแห่กรรมมีจริง ถ้าการเวียนว่ายตายเกิดมีจริง คนฉลาดน่าจะต้องดำเนินชีวิตในทางที่จะได้รับประโยชน์จากความจริงนั้นให้มากที่สุด และประโยชน์นั้นจะเกิดขึ้นได้อย่างไรถ้าไม่เกิดจากการฝึกตนให้ทำกรรมชั่วให้น้อยที่สุด ทำกรรมดีให้มากที่สุด คือพูดง่าย ๆ ปฏิบัติตนให้เป็นคนดี เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างเกิดที่จิต รู้ที่จิต เสวยที่จิต ถ้าเราละเลยในการศึกษา และฝึกอบรมจิตแล้ว จะนับว่าฉลาดในเรื่องของชีวิตได้อย่างไร

สรุปได้ว่า สำหรับพุทธมามกะ ความดีและความฉลาดย่อมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะความสุขที่แท้จริงในระยะยาวอยู่ที่การศึกษาความจริงของชีวิต และทำหน้าที่ต่าง ๆ ในทางที่ลืมหูลืมตาต่อความจริง ไม่ใช่มุ่งแต่แสวงหาผลประโยชน์ในระยะสั้นด้วย ลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ที่คอยบั่น

ทอนคุณงามความดีภายในและความสุขที่สูงกว่าในระยะยาว เมืองไทยต้องการความเก่ง ต้องการคนเก่ง แต่น่าจะยกย่องความเก่งภายในกรอบความฉลาดและความดีที่กว้างขวาง และลึกซึ้ง ซึ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นได้บรรลุ และทรงเปิดเผยให้เป็นแนวทางดำเนินชีวิตที่เลิศที่ประเสริฐให้แก่คนทั้งปวง

3.1.6 สาระสำคัญของหลักความชั่วในพระไตรปิฎก

พุทธปรัชญาเห็นว่าสาระสำคัญความชั่ว โดยสภาวะของจิตที่เกิดขึ้นแล้วเศร้าหมอง เร้าร้อน ให้ผลเป็นความทุกข์ ส่วนบาปนั้น มีลักษณะตรงกันข้ามกับบุญ มีลักษณะ 3 อย่าง เช่นเดียวกัน คือ (ก) เมื่อกล่าวถึงเหตุแห่งบาป ได้แก่การทำชั่วทุกอย่าง (ข) เมื่อกล่าวถึง ผลของบาป ได้แก่ความทุกข์กาย ทุกข์ใจทั้งในชาตินี้และในชาติหน้า และ (ค) เมื่อกล่าวถึงสภาพของ จิตใจ ได้แก่ ความสกปรกเศร้าหมองของจิตใจ ฉะนั้น บาปก็คือ ชั่วอันเป็นเหตุทำจิตใจของตน ให้สกปรกเศร้าหมอง แล้วส่งผลเป็นความทุกข์ความเดือดร้อน ดังพุทธพจน์ว่า “ความชั่วไม่ทำ เสียเลยดีกว่า เพราะว่าความชั่วย่อมตามเผาผลาญในภายหลังได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 25/32/56) ลักษณะของความชั่วที่พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการล่วงละเมิดศีล 5 ว่าเป็นสาเหตุให้บุคคลผู้ตายแล้วไปเกิดในนรก เช่น

1) ปาณาติบาตอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุดย่อมยังความเป็นผู้มีอายุสั้นให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

2) อทินนาทานอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุด ย่อมยังความพินาศแห่งโภคะให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

3) กาเมสุมิจฉาจารอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งกาเมสุมิจฉาจารอย่างเบาที่สุด ย่อมยังความมีศัตรูมาก มีเวรมากให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

4) มุสาวาทอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งมุสาวาทอย่างเบาที่สุดย่อมยัง การกล่าวตู่ด้วยคำไม่เป็นจริงให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

5) ปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) อันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งปิสุณาวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมยังเสียงที่ไม่น่าพอใจให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

6) ผรุสวาจา (การกล่าวคำหยาบ) อันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดเดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งผรุสวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมยังเสียงที่ไม่น่าพอใจให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

7) สัมผัปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) อันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งสัมผัปปลาปะอย่างเบาที่สุด ย่อมยังคำไม่ควรเชื่อถือให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

8) การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานในเปตวิสัย วิบากแห่งการดื่มสุรา และเมรัยอย่างเบาที่สุด ย่อมยังความเป็นบ้าให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์ (พระไตรปิฎก ภาษาไทย 11/94-95/70)

พระพุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะของความชั่วในการล่วงละเมิดศีล 5 แต่ก็ไม่ได้ แตกต่างไปจากเรื่อง อกุศลกรรมบถ 10 (ทางแห่งอกุศลกรรม, ทางทำความชั่ว, กรรมชั่วอันเป็นทางนำไปสู่ความเสื่อม ความทุกข์ หรือทุคติ ได้แก่

ก. กายกรรม 3 (การกระทำทางกาย) ประกอบด้วย (1) ปาณาติบาต (การทำชีวิตให้ตกล่วง, ปลงชีวิต) (2) อทินนาทาน (การถือเอาของที่เขามิได้ให้ โดยอาการขโมย, ลักทรัพย์) และ (3) กาเมสุมิจฉาจาร (ความประพฤติผิดในกาม)

ข. วจีกรรม 4 (การกระทำทางวาจา) ประกอบด้วย (4) มุสาวาท (การพูดเท็จ) (5) ปิสุณาวาจา (วาจาส่อเสียด) (6) ผรุสวาจา (วาจาหยาบ) และ(7) สัมผัปปลาปะ (คำพูดเพ้อเจ้อ)

ค. มโนกรรม 3 (การกระทำทางใจ) ประกอบด้วย (8) อภิชฌา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) (9) พยาบาท (คิดร้ายผู้อื่น) และ(10) มิจฉาทิฏฐิ (เห็นผิดจากคลองธรรม) (ที.ปา. 11/359/284; 470/337; องฺ.ทสก. 24/165/285).

นอกจากนี้ คำว่า อกุศลมูล พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543) สรุปว่า เป็นสาเหตุของกรรมชั่วหรือบาปกรรม มี 3 อย่างคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ทั้ง 3 จัดเป็นบ่อเกิดของความชั่ว สมดังพุทธพจน์กล่าวว่า “ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม 3 ประการ ได้แก่ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ธรรม 3 ประการนี้จัดอยู่ในฝ่ายเสื่อม” (พระไตรปิฎก ภาษาไทย 11/353/373) จากพุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นว่า บ่อเกิดของความชั่ว คือ อกุศลมูล 3 อย่าง คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง เป็นที่มาของความชั่วทำให้เกิดความทุกข์ทางกายและความทุกข์ทางจิตใจ (สมัคร บุราวาส, 2555) เพราะอกุศลธรรมนั้นสิ่งที่ควรละ ลด และเลิกด้วย การงดเว้นด้วยการไม่ประพฤติตาม (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2537) เป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดการ กระทำที่ผิดทางศีลธรรม ย่อมเกิดขึ้นทางด้านมโนทวารเรียกว่า “มโนกรรม”(Mental Action) แล้วจึงมีพลังผลักดันให้เกิดการกระทำทาง กายกรรม และวจีกรรม ต่อมาภายหลัง จะเห็นว่า ลักษณะความชั่ว (Evil) คือ ความไม่ดี ความชั่วร้าย มีลักษณะเป็นโทษโดยมีสภาวะเป็นเครื่องเศร้าหมองขุ่นมัวโดยปราศจากความบริสุทธิ์ เพราะความชั่วมีความกระวนกระวาย ทางด้านร่างกายและจิตใจ และส่งผลกระทบต่อบุคลิกภาพของมนุษย์โดยตรง ความชั่วจะ มีสภาพที่ “ถูกบีบคั้น” ทางด้าน “สภาวะทางจิตใจ” จนทนอยู่ไม่ได้จึงทำให้มีความรู้สึกอึด อัดโดยไม่สบายกายและไม่สบายใจ ย่อมมีแต่ความรู้สึกที่เป็นทุกขเวทนาอันเป็น

ความบกพร่องทางร่างกายและจิตใจ ความชั่วนี้จึงมีลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์ ต่อความดีโดยมีการกำจัดทำลายร้ายผลาญความดีทุกประเภท และมีสภาพที่เป็นผลปรากฏอย่างชัดเจนคือมีสภาพขุ่นมัวไม่สดใสอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ตามสภาวะ ลักษณะประจำตัวของความชั่ว

3.1.7 สรุปหลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก

พุทธศาสนา มองความดีและความชั่วเป็นสองด้านที่สำคัญของชีวิตมนุษย์ซึ่งขัดแย้งกันแต่ก็สร้างสมดุลให้กับการดำเนินชีวิต ในชีวิตประจำวัน มนุษย์มักจะต้องตัดสินใจเลือกกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอาจเป็นได้ทั้งความดีหรือความชั่ว การใช้ชีวิตโดยปราศจากการกระทำใด ๆ เลยนั้นแทบจะเป็นไปไม่ได้ เพราะการดำเนินชีวิตไม่ว่าจะเป็นการพูดหรือการคิด ย่อมต้องมีการเลือกและการตัดสินใจเสมอ เรื่องความดีและความชั่วหรือศีลธรรมจึงกลายเป็นเรื่องหลักที่เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์โดยตรง การทบทวนศีลธรรมทำให้เราได้พิจารณาถึงผลที่จะเกิดจากการกระทำของเรา และยังเป็นการสะท้อนถึงความรับผิดชอบต่อผู้อื่น มนุษย์ทุกคนควรจะมีความรู้และความเข้าใจในเรื่องของความดีและความชั่ว เพื่อทำให้ชีวิตตนเองและสังคมดีขึ้น แต่บางครั้งการแยกแยะระหว่างความดีและความชั่วอาจไม่ชัดเจนเสมอไป นี่คือเหตุผลที่การศึกษาและการพัฒนาจิตใจเป็นสิ่งสำคัญ ซึ่งจะช่วยให้เราเข้าใจและมองเห็นความจริงของสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง พระพุทธศาสนามีคำสอนที่ชี้ให้เห็นถึงการกระทำต่าง ๆ ว่า “เมื่อกรรมชั่วยังไม่ปรากฏผล คนชั่วอาจจะเข้าใจผิดว่ากรรมชั่วนั้นเป็นกรรมดี แต่เมื่อกรรมชั่วได้ให้ผล จึงจะรับรู้ได้ถึงความเสียหายและทุกข์ที่ตามมา” ในทางกลับกัน คนดีอาจยังไม่เห็นผลของกรรมดีในทันที แต่เมื่อกรรมดีให้ผล จะสัมผัสได้ถึงความสุขและความเจริญที่เกิดขึ้น (อดิศักดิ์ ทองบุญ, 2533)

ดังนั้น ความดีและความชั่วไม่ใช่เพียงแค่การกระทำที่เรามองเห็นได้ในปัจจุบัน แต่ยังเกี่ยวข้องกับผลระยะยาวที่อาจมีต่อชีวิตของเราและของผู้อื่น การตัดสินใจที่จะทำความดีหรือความชั่วในแต่ละวันของเรา เป็นการเลือกทิศทางของชีวิตที่เราต้องรับผิดชอบ ตระหนักรู้ และเข้าใจอย่างถ่องแท้ดังปรากฏตามพระพุทธพจน์ว่า

> “เมื่อกรรมชั่วยังไม่ให้ผล คนชั่วอาจเห็นกรรมชั่วเป็นกรรมดี แต่เมื่อกรรมชั่วให้ผล เขาย่อมเห็นกรรมชั่วว่า เป็นกรรมชั่ว ส่วนคนดีอาจเห็นกรรมดีเป็นกรรมชั่ว เมื่อกรรมดียังไม่ให้ผล แต่เมื่อใดกรรมดีให้ผล เมื่อนั้นเขาย่อมเห็นกรรมดีเป็นกรรมดี”
>
> ขุททกนิกาย ธัมมบท 25/30 ข้อ 19)

3.2 หลักความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

3.2.1 ความเป็นมาของหลักความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา

ในภควัทคีตา การไม่ทำบาปหรือไม่ทำชั่ว หรือการกระทำที่เป็นธรรม อันเป็นผลที่ของผู้ประกอบกรรมด้วยศรัทธาและที่ขาดศรัทธา (ภควัทคีตา อัธยายะที่ 3 โศลก 31-32 หน้า 53) อำนาจของ “ปฺรกฺฤติ”และการข่มอินทรีย์ให้อยู่ห่างจากอารมณ์ (อัธยายะที่ 3 โศลก 33-34 หน้า 53-54) เป็นการประกอบกรรมอันปราศจากกาม และปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามหน้าที่ของตน (อัธยายะที่ 3 โศลก 35 หน้า 54) (เพราะ) กามเป็นสิ่งที่ผลักดันให้กระทำบาป การข่มอินทรีย์เป็นการทำลายซึ่งกาม (อัธยายะที่ 3 โศลก 36-41 หน้า 55-56) มีลำดับขั้นตอนในการควบคุมตน อันมีสภาวะที่อยู่เหนือพุทธิเป็นสิ่งสูงสุด (อัธยายะที่ 3 โศลก 42-43 หน้า 56-57) ด้วยการควบคุมประสาทสัมผัส (sensory regulation), (2). การควบคุมอารมณ์ (emotional regulation) และ(3). การควบคุมการรู้คิด (cognitive regulation)

ในภควัทคีตาคนดีคือ ผู้ทำหน้าที่ตามวรรณะของตัวเอง แม้ต้องทำบาปก็ไม่ต้องรับบาป (ภควัทคีตา อัธยายะที่ 18 โศลก 47 หน้า 268) อย่างอรชุนเป็นกษัตริย์ก็ต้องทำหน้าที่กษัตริย์นั่นก็คือการรบเพื่อป้องกันประเทศชาติและปกครองดูแลประชาราษฎร์ เพราะฉะนั้น อรชุนจะต้องออกรบไม่มีทางหลีกเลี่ยงเป็นอย่างอื่น ก็ใครที่ทำหน้าที่ของตัวเองได้อย่างสมบูรณ์ ย่อมได้รับการสรรเสริญ แต่ตรงกันข้ามใครที่ละเลยหน้าที่ของตัว จะมีความเสื่อมเสีย ทั้งจะได้รับความอับอายตลอดไป ดังโศลกว่า หน้าที่ของกษัตริย์ก็คือทำสงคราม ถ้าไม่ทำสงครามก็เท่ากับเป็นการละหน้าที่ มีแต่จะได้รับเสื่อมเสียไม่มีที่สิ้นสุด (ภควัทคีตา อัธยายะที่ 2 โศลก หน้า 31-34) การทำหน้าที่ข้อสำคัญอย่าทำไปด้วยอำนาจกิเลส มุ่งหวังลาภยศและสิ่งอื่น ๆ ตอบแทน แต่จงทำใจให้เป็นอิสระเหนือสิ่งใด ทำไปตามหน้าของตนโดยไม่หวังผลอะไร เป็นการทำงานแบบทำงาน แต่อย่าไขว้คว้าผลงาน หรือทำกรรมในอกรรม หรือทำโดยไม่ได้ทำ คือทำโดยไม่มีอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นแบบมือหังการ มมังการ หากทำได้อย่างนี้ ก็ถือว่าทำงานได้อย่างสมบูรณ์ไม่มีบาป ดังโศลกที่ 18 แห่งบทเดียวกันว่า จงทำความสม่ำเสมอในสุขและทุกข์ ลาภและเสื่อมลาภ ความชนะและความแพ้ ดังนั้นจงเตรียมพร้อมเพื่อรบแล้วท่านจะไม่บาป (กฤษณะ ไทวปายนวยาส, ศรีทัทภควัทคีตา, 2518) และยังมีหน้าทำสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นหน้าที่ของทุกคน นั่นก็คือมอบใจให้พระเจ้า โดยการยกจิตให้สูงขึ้นไปตามลำดับจนถึงบรรลุโมกษะ พ้นจากกิเลสทั้งปวงโดยไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดให้เป็นทุกข์อีกต่อไป ดังนั้นจะทำอะไรลงไปก็ทำไปตามหน้าที่ ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ส่วนงานจะเป็นอย่างไร ก็มอบให้พระเจ้าทรงตัดสิน ดังนั้นจึงไม่เกิดความผิดหวังหรือท้อแท้ใจ หากทำอะไรลงไปผลที่ออกมาจะไม่เป็นดังใจ เพราะฉะนั้น ปรัชญาภควัทคีตา จึงเป็นเสมือนโอสถบำรุงใจให้สดชื่นอยู่เสมอ

แนวคิดว่าด้วยลักษณะของคนดี ในคัมภีร์ภควัทคีตากล่าวไว้ว่า คนดีได้แก่ ผู้มีจิตใจประกอบด้วยเมตตา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น วางตนสม่ำเสมอทั้งในมิตรและและศัตรู ไม่ยินดียินร้ายในเมื่อถูกนับถือ หรือถูกดูหมิ่น ไม่สะทกสะท้านหวั่นไหวเมื่อได้รับความสุขความทุกข์ และที่สำคัญมีความภักดีต่อพระเจ้าอย่างมั่นคง ไม่เปลี่ยนแปลงดังความว่า

> “ผู้ไม่เกลียดชังต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย มีเมตตากรุณาโดยแท้ ปราศจากมมังการ อหังการมีความสม่ำเสมอในทุกข์และสุข มีแต่ให้อภัย” (ภควัทคีตา 12.13)
>
> (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 212)
>
> “ผู้ที่สันโดษเนืองนิตย์ประกอบในสมาธิบังคับตนอยู่ มีความตั้งใจมั่น มีใจและปัญญาแน่นแฟ้นในอาตมา และภักดีต่ออาตมา เขาผู้นั้นย่อมเป็นที่รักของอาตมา”
>
> (ภควัทคีตา 12.14) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 213)
>
> “คนที่วางตนสม่ำเสมอในศัตรูและมิตรในการรับความนับถือและถูกหมิ่น มีความสม่ำเสมอในหนาวร้อน สุข ทุกข์และไม่มีความยึดมั่นทางโลก” (ภควัทคีตา 12.18)
>
> (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 214)

> “คนที่วางตนสม่ำเสมอในนินทาและสรรเสริญ มีความนิ่ง มีความสันโดษในทุกสิ่ง ไม่ติดที่อยู่ มีความเห็นมั่นคง มีความภักดี ย่อมเป็นที่รักของอาตมา”
>
> (ภควัทคีตา 12.19) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 214)
>
> “ส่วนผู้ใดมีศรัทธาตั้งมั่นนับถืออาตมาเป็นอย่างยิ่ง มีความภักดีบำเพ็ญอมตธรรมตามที่กล่าวมาแล้วนี้ผู้นั้นเป็นที่รักของอาตมาอย่างยิ่ง”
>
> (ภควัทคีตา 12.20) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 215)

แผนภาพที่ 3.2: พระกฤษณะทรงประทานอนุศาสน์ "ภควัทคีตา" ให้แก่อรชุน,
ที่มา: bvgoswami.com, 16 October 2024

3.2.2 ความเป็นมาของหลักความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

ในภควัตคีตา การทำบาปหรือทำชั่ว หรือการกระทำแบบอธรรม อันเป็นผลที่ของผู้ประกอบกรรมด้วยขาดศรัทธา (ภควัตคีตา อัธยายะที่ 3 โศลก 31-32 หน้า 53) อำนาจของ “ปฺรกฺฤติ”และการข่มอินทรีย์ให้อยู่ห่างจากอารมณ์ (อัธยายะที่ 3 โศลก 33-34 หน้า 53-54) การประกอบกรรมอัน

ปราศจากกามนั้นควรปฏิบัติให้เหมาะสมตามหน้าที่ของตน (อัธยายะที่ 3 โศลก 35 หน้า54) (เพราะ) กามเป็นสิ่งที่ผลักดันให้กระทำบาป การข่มอินทรีย์เป็นการทำลายซึ่งกาม (อัธยายะที่ 3 โศลก 36-41 หน้า 55-56) ลำดับขั้นของการควบคุมตน อันมีสภาวะที่อยู่เหนือพุทธิเป็นสิ่งสูงสุด (อัธยายะที่ 3 โศลก 42-43 หน้า 56-57) (3 ลำดับขั้นของการควบคุมตน ได้แก่ (1) การควบคุมประสาทสัมผัส (sensory regulation), (2) การควบคุมอารมณ์ (emotional regulation) และ (3) การควบคุมการรู้คิด (cognitive regulation)

ในคัมภีร์ภควัทคีตา กล่าวว่า การบรรลุการกระทำเพื่อประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติ เรียกว่า สังเคราะห์โลก คือทำหน้าที่ มอบใจให้พระเจ้า อนึ่ง การปฏิบัติหน้าที่ ทำประโยชน์ ในนามพระเจ้า โดยบาปนั้น มิอาจซึมซาบในบุคคลนั้น ดุจน้ำไม่ซึมซาบในใบบัว ด้วยเหตุนี้การทำสงครามกับเหล่าญาติมิตร เพื่อปกป้องคุณธรรมจึงไม่บาปแต่ประการใด ดังข้อความที่ว่า

> “การกระทำกรรมด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นย่อมดีกว่าไม่ยอมกระทำกรรมอันใดเลย ...กรรมทั้งปวงมนุษย์ไม่ใช่ผู้กระทำ กรรมทั้งหลายเหล่านั้นถูกขับเคลื่อนด้วยพลังแห่งธรรมชาติ คนโง่เขลาไม่เข้าใจความเป็นจริงอันนี้ย่อมหลงผิดว่าตนคือผู้กระทำกรรม...ผู้ใดกระทำกรรมโดยไม่หวังผลของกรรมนั้น หากแต่มุ่งอุทิศการกระทำความดี ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ข้ามพ้นพันธนาการของญาติมิตร ผู้นั้นย่อมไม่แปดเปื้อนบาปประหนึ่งดุจใบบัวไม่แปดเปื้อนหยดน้ำ ฉะนั้น”
>
> (กฤษณ ไทวปายนวยาส, 2561)

การยอมรับว่าการทำกรรมนั้นเป็นการทำตามหน้าที่ โดยไม่หวังผล ซึ่งงานดังกล่าวนั้นมิได้เพื่อให้ตนเองบริสุทธิ์ แต่เกิดขึ้นโดยการกระทำ ที่ไม่เห็นแก่ตัว นัยหนึ่งคือการกระทำดั่งกล่าวสามารถทำให้ตนเองพ้นจากอหังการ ยึดมั่นในตนเอง ฉะนั้น การกระทำที่กำหนดรูปแบบของผลนั้นจึงเป็นการเข้าใจในลักษณะของกรรมโยคะ แต่หากพิจารณาถึงการกระทำที่ไม่มีผลก็เกิดขึ้นจากการใช้วิธีการแบบของโยคีผู้ไม่พิจารณาในแง่ของกรรมนั้นเป็นเรื่องของผล แต่ทำตามหน้าที่ที่ถูกพิจารณาบนพื้นฐานของสิ่งที่อยู่เหนือกว่าตนเองเป็นผู้กำหนดแต่อย่างใด เป็นเรื่องผู้พระเป็นเจ้าหรืออำนาจสูงสุดเป็นผู้กำหนดหน้าที่และผลที่จะเกิดขึ้น

แนวคิดว่าด้วยลักษณะของคนชั่ว – ภควัทคีตาได้บรรยายลักษณะของคนชั่วไว้ว่า

> “ในสังสารวัฏนี้ ผู้มีความเกลียดชัง ดุร้าย ชั่วช้าต่ำทราม อาตมาย่อมไปในกำเนิดอสูรซึ่งเป็นกำเนิดที่ไม่ดีเสมอ”
>
> (ภควัทคีตา 16.19) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 244)

บุคคลผู้ทำดีและทำชั่วจะได้รับผลของการกระทำอย่างไรนั้น พระเจ้าจะเป็นผู้อำนวยให้ เพราะพระองค์ทรงรู้อยู่ตลอดเวลา พระเจ้าเป็นผู้เปี่ยมด้วยปุญญานุภาพ สามารถจะธำรงรักษาไว้ซึ่ง

คนดีและทำลายคนชั่วได้ตลอดเวลาหากต้องการให้เป็นเช่นนั้น ดังนั้น ถ้าบุคคลใดฝักใฝ่ในการทำดีตลอดเวลา ยึดมั่นและระลึกพระเจ้าตลอดเวลา พระเจ้าก็จะช่วยให้ผู้นั้นเข้าถึงพระองค์โดยไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ดังความว่า

> “ผู้เปล่งเสียงว่า โอม พยางค์เดียว ระลึกถึงซึ่งอาตมาอันเป็นพรหมัน เมื่อละร่างไปย่อมบรรลุถึงบรมคติ”
>
> (ภควัทคีตา 8.13) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 175)
>
> “คนผู้มีใจประเสริฐ ผู้บรรลุความสำเร็จสูงสุด เมื่อเข้าถึงอาตมาแล้ว ย่อมไม่ได้รับการเกิดใหม่ซึ่งเป็นแดนทุกข์ และมีสภาพไม่ยั่งยืน”
>
> (ภควัทคีตา 8.15) (กฤษณไทวปายนะ วยาส, 2567, หน้า 175)

ปรัชญาในภควัทคีตานั้น เป็นคำสอนให้มนุษย์เราทำหน้าที่ของตนด้วยมีจิตศรัทธาในพระเจ้า เพราะการปฏิบัติหน้าที่ เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ทั้งหน้าที่ในทางโลกและในทางธรรม ดังนั้นโลกจะดำรงอยู่ได้ก็ต่อเมื่อแต่ละคนนั้นปฏิบัติตามหน้าที่และการงานของตน ได้แก่ (1) ในทางโลก หากบุคคลปฏิบัติหน้าที่และการงานของตนอย่างแข็งขันอย่างซื่อสัตย์สุจริต ทำในสิ่งที่ถูกต้อง ควรกระทำ และไม่ก้าวกายในหน้าที่ของผู้อื่น เพียงเท่านี้สังคมและประเทศชาติก็จะเกิดความสงบสุขร่มเย็น และ (2) ในทางธรรม หากบุคคลประพฤติตน ปฏิบัติหน้าที่แห่งตน ด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ ละเว้นจากอกุศลธรรม กระทำโดยปราศจากอุปทานใด ๆ และมีจิตศรัทธาในพระเจ้าอยู่เสมอ บุคคลนั้น ก็จะได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่สามารถสละซึ่งผลแห่งกรรม หรือ ผลแห่งการกระทำทั้งหลายลงเสียได้และได้นำตนให้เข้าสู่สนยสตาศรม และอยู่ในหนทางแห่งการบรรลุโมกษะ เพื่อหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร ด้วยเหตุนี้ ความบาปจึงหาแปดเปื้อนต่อบุคคลนั้นได้ไม่ ดังนั้น การปฏิบัติหน้าที่อันบริสุทธิ์คือการกระทำด้วยมีจิตศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าเป็นที่ตั้ง

3.2.3 ความหมายของหลักความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา

ในภควัตคีตา การไม่ทำบาปหรือไม่ทำชั่ว หรือการกระทำที่เป็นธรรม อันเป็นผลที่ของผู้ประกอบกรรมด้วยศรัทธาและที่ขาดศรัทธา (ภควัตคีตา อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 31-32) อำนาจของ “ปฺรกฺฤติ” และการข่มอินทรีย์ให้อยู่ห่างจากอารมณ์ (อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 33-34) เป็นการประกอบกรรมอันปราศจากกาม และปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามหน้าที่ของตน (อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 35) (เพราะ) กามเป็นสิ่งที่ผลักดันให้กระทำบาป การข่มอินทรีย์เป็นการทำลายซึ่งกาม (อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 36-41) มีลำดับขั้นตอนในการควบคุมตน อันมีสภาวะที่อยู่เหนือพุทธิเป็นสิ่งสูงสุด (อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 42-43) ด้วย (1) การควบคุมประสาทสัมผัส (sensory regulation), (2) การควบคุมอารมณ์ (emotional regulation) และ (3) การควบคุมการรู้คิด (cognitive regulation)

ในภควัทคีตาคนดีคือ ผู้ทำหน้าที่ตามวรรณะของตัวเอง แม้ต้องทำบาปก็ไม่ต้องรับบาป (ภควัทคีตา อัธยายะที่ 18 โศลกที่ 47 หน้า 268) อย่างท้าวอรชุนเป็นกษัตริย์ก็ต้องทำหน้าที่กษัตริย์

นั่นก็คือการรบเพื่อป้องกันประเทศชาติและปกครองดูแลประชาราษฎร์ เพราะฉะนั้น ท้าวอรชุนจะต้องออกรบ ไม่มีทางหลีกเลี่ยงเป็นอย่างอื่น ก็ใครที่ทำหน้าที่ของตัวเองได้อย่างสมบูรณ์ ย่อมได้รับการสรรเสริญ แต่ตรงกันข้ามใครที่ละเลยหน้าที่ของตัว จะมีความเสื่อมเสีย ทั้งจะได้รับความอับอายตลอดไป ดังโศลกว่า หน้าที่ของกษัตริย์ก็คือทำสงคราม ถ้าไม่ทำสงครามก็เท่ากับเป็นการละหน้าที่ มีแต่จะได้รับเสื่อมเสียไม่มีที่สิ้นสุด (ภควัทคีตา อัธยายะที่ 2 โศลกที่ 31-34) การทำหน้าที่ข้อสำคัญอย่าทำไปด้วยอำนาจกิเลส มุ่งหวังลาภยศและสิ่งอื่น ๆ ตอบแทน แต่จงทำใจให้เป็นอิสระเหนือสิ่งใด ทำไปตามหน้าของตนโดยไม่หวังผลอะไร เป็นการทำงานแบบทำงาน แต่อย่าไขว้คว้าผลงาน หรือทำกรรมในอกรรม หรือทำโดยไม่ได้ทำ คือทำโดยไม่มีอุปาทาน ความยึดมั่นถือมั่นแบบมือหังการมมังการ หากทำได้อย่างนี้ ก็ถือว่าทำงานได้อย่างสมบูรณ์ไม่มีบาป ดังโศลกที่ 18 แห่งบทเดียวกันว่า จงทำความสม่ำเสมอในสุขและทุกข์ ลาภและเสื่อมลาภ ความชนะและความแพ้ ดังนั้นจงเตรียมพร้อมเพื่อรบแล้วท่านจะไม่บาป และยังมีหน้าทำสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นหน้าที่ของทุกคน นั่นก็คือมอบใจให้พระเจ้า โดยการยกจิตให้สูงขึ้นไปตามลำดับจนถึงบรรลุโมกษะ พ้นจากกิเลสทั้งปวงโดยไม่ต้องมาเวียนว่ายตายเกิดให้เป็นทุกข์อีกต่อไป ดังนั้นจะทำอะไรลงไปก็ทำไปตามหน้าที่ ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ส่วนงานจะเป็นอย่างไร ก็มอบให้พระเจ้าทรงตัดสิน ดังนั้นจึงไม่เกิดความผิดหวังหรือท้อแท้ใจ หากทำอะไรลงไปผลที่ออกมาจะไม่เป็นดังใจ เพราะฉะนั้น ปรัชญาภควัทคีตาจึงเป็นเสมือนโอสถบำรุงใจให้สดชื่นอยู่เสมอ

3.2.4 ความหมายหลักความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

ในภควัตคีตา การทำบาปหรือทำชั่ว หรือการกระทำแบบอธรรม อันเป็นผลที่ของผู้ประกอบกรรมด้วยขาดศรัทธา (ภควัตคีตา อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 31-32) อำนาจของ “ปฺรกฺฤติ”และการข่มอินทรีย์ให้อยู่ห่างจากอารมณ์ (อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 33-34) การประกอบกรรมอันปราศจากกามนั้นควรปฏิบัติให้เหมาะสมตามหน้าที่ของตน (อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 35) (เพราะ) กามเป็นสิ่งที่ผลักดันให้กระทำบาป การข่มอินทรีย์เป็นการทำลายซึ่งกาม (อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 36-41) ลำดับขั้นของการควบคุมตน อันมีสภาวะที่อยู่เหนือพุทธิเป็นสิ่งสูงสุด (อัธยายะที่ 3 โศลกที่ 42-43) มี 3 ลำดับขั้นของการควบคุมตน ได้แก่ (1) การควบคุมประสาทสัมผัส (sensory regulation), (2) การควบคุมอารมณ์ (emotional regulation) และ (3) การควบคุมการรู้คิด (cognitive regulation)

ในคัมภีร์ภควัทคีตา กล่าวว่า การบรรลุการกระทำเพื่อประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติ เรียกว่าสังเคราะห์โลก คือทำหน้าที่ มอบใจให้พระเจ้า อนึ่ง การปฏิบัติหน้าที่ ทำประโยชน์ ในนามพระเจ้าโดยบาปนั้น มิอาจซึมซาบในบุคคลนั้น ดุจน้ำไม่ซึมซาบในใบบัว ด้วยเหตุนี้การทำสงคราม กับเหล่าญาติมิตร เพื่อปกป้องคุณธรรมจึงไม่บาปแต่ประการใด ดังข้อความที่ว่า

> “การกระทำกรรมด้วยความไม่ยึดมั่นถือมั่นย่อมดีกว่าไม่ยอมกระทำกรรมอันใดเลย...กรรมทั้งปวงมนุษย์ไม่ใช่ผู้กระทำ กรรมทั้งหลายเหล่านั้นถูกขับเคลื่อนด้วยพลังแห่งธรรมชาติ คนโง่เขลาไม่เข้าใจความเป็นจริง

อันนี้ย่อมหลงผิดว่าตนคือผู้กระทำกรรม...ผู้ใดกระทำกรรมโดยไม่หวังผลของกรรมนั้น หากแต่มุ่งอุทิศการกระทำความดี ด้วยความบริสุทธิ์ใจ ข้ามพ้นพันธนาการของญาติมิตร ผู้นั้นย่อมไม่แปดเปื้อนบาป ประหนึ่งดุจใบบัวไม่แปดเปื้อนหยดน้ำ ฉะนั้น”

(กฤษณไทวปายนวยาส, 2561)

การยอมรับว่าการทำกรรมนั้นเป็นการทำตามหน้าที่ โดยไม่หวังผล ซึ่งงานดังกล่าวนั้น มิได้เพื่อให้ตนเองบริสุทธิ์ แต่เกิดขึ้นโดยการกระทำ ที่ไม่เห็นแก่ตัว นัยหนึ่งคือการกระทำดังกล่าว สมารถทำให้ตนเอง พ้นจากอหังการ ยึดมั่น ในตนเอง ฉะนั้น การกระทำที่กำหนดรูปแบบของผลนั้นจึงเป็นการเข้าใจในลักษณะของกรรมโยคะ แต่หากพิจารณาถึงการกระทำที่ไม่มีผลก็เกิดขึ้นจากการใช้วิธีการแบบของโยคีผู้ไม่พิจารณาในแง่ของกรรมนั้นเป็นเรื่องของผล แต่ทำตามหน้าที่ที่ถูกพิจารณาบนพื้นฐานของสิ่งที่อยู่เหนือกว่าตนเองเป็นผู้กำหนดแต่อย่างใด เป็นเรื่องผู้พระเป็นเจ้าหรืออำนาจสูงสุดเป็นผู้กำหนดหน้าที่และผลที่จะเกิดขึ้น

3.2.5 สาระสำคัญของหลักความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา

สาระสำคัญของหลักความดีตามหลักคำสอนของภควัทคีตา คือ (1) การกระทำที่เป็นไปเพื่อบรรลุโมกษะเป็นความดี ส่วนการกระทำที่ทำให้ห่างไกลจากการบรรลุโมกษะจัดว่าเป็นความชั่ว และ (2) การกระทำหน้าที่ตามวรรณะของตนอย่างเคร่งครัดโดยไม่หวังผลตอบแทน การกระทำเช่นนี้เป็นการสลัดความเห็นแก่ตัวออกไป ผลที่ได้จะทำให้ผู้นั้นสามารถทำงานด้วยความเสียสละเพื่อสังคมและเพื่อความดี เป็นการกระทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ เป็นความดีชั้นสูง ดังความว่า

“อรชุน! ผู้ที่ข่มอินทรีย์ด้วยใจแล้วปรารภหลักปฏิบัติด้วยกรรมเมนทรีย์โดยไม่หวังผลตอบแทน ผู้นั้นจัดเป็นชั้นพิเศษ”

(อัธยายะที่ 3, โศลกที่ 7).

3.2.6 ทัศนะของคัมภีร์ภควัทคีตาในหลักความดีและความชั่วให้ถือเอาเจตนาเป็นหลักเจตนาปฏิบัติเพื่อบรรลุโมกษะ ในภควัทคีตาสอนว่าเป้าหมายสูงสุดสำหรับชีวิตมนุษย์คือการบรรลุโมกษะซึ่งจะทำให้เข้าถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหมันและพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ภควัทคีตาจึงถือว่า การกระทำที่เป็นไปเพื่อบรรลุโมกษะเป็นความดี ส่วนการกระทำที่ทำให้ห่างไกลจากการบรรลุโมกษะจัดว่าเป็นความชั่ว ภควัทคีตาถือว่าผู้บัญญัติกฎแห่งกรรมคือพระเจ้าหรือพรหมัน พระเจ้าอยู่เหนือพรหมันและกฎแห่งกรรม และเป็นผู้ควบคุมกฎแห่งกรรมนั้น ภควัทคีตายอมรับในหลักการที่ว่า ผู้ทำกรรมอย่างใดย่อมได้รับผลอย่างนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ผู้ทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว แต่ว่าผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วนั้นมีผู้คอยควบคุมอยู่เบื้องหลัง โดยที่กรรมไม่อาจส่งผลไปยังบุคคลผู้กระทำกรรมได้อย่างอิสระ ภควัทคีตากล่าวว่าพระเจ้าจะบันดาลให้ผลของกรรมเป็นไปตาม

สมควรแก่กรรมนั้น เพราะฉะนั้น กฎแห่งกรรมในความหมายของภควัทคีตาจึงขึ้นอยู่กับพระเจ้า โดยถือว่าการกระทำกรรมใด ๆ ก็ตาม จะต้องมีการตัดสอนขั้นสุดท้ายโดยพระเจ้าเมื่อบุคคลสิ้นชีวิตลง

ในคัมภีร์ภควัทคีตา ได้กล่าวถึงวิธีบรรลุโมกษะไว้ 3 ทางคือ ความรู้ การกระทำ และหลักความภักดี วิธีการทั้ง 3 มีดังนี้คือ

1) ชญาณโยคะ หรือวิถีแห่งความรู้ ในคัมภีร์ภควัทคีตาเสนอว่ามนุษย์สามารถบรรลุโมกษะได้ด้วยปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงของอาตมันในตน โดยใช้สติปัญญาข่มอินทรีย์ของตัวเอง วางจิตของตนให้อยู่เหนือพลังแห่งตัณหาที่ติดอยู่กับอารมณ์ต่าง ๆ (อัธยายะที่ 4, โศลกที่ 38-39,หน้า 75) ควบคุมจิตให้ตั้งอยู่ในสมาธิ ตั้งมั่นในอาตมันละจากตัณหาความอยากความใคร่ได้ (อัธยายะที่ 6, โศลกที่ 14-15 และ 18, หน้า 95-96) มองก้อนดินและทองอย่างมีสภาพเสมอกัน (อัธยายะที่ 6, โศลกที่ 8 หน้า 93) กล่าวคือการมีปัญญาความรู้ที่สามารถพิจารณาสรรพสิ่งตามความเป็นจริงของธรรมชาติ มีความรู้แจ้งเห็นจริงในพระเจ้าซึ่งเป็นอันติมะสัจจะ (อัธยายะที่ 6, โศลกที่ 29-36, หน้า 99) ทัศนะของภควัทคีตา สรุปที่สามารถก้าวข้ามมหาสมุทรแห่งความชั่วไปได้ด้วยเรือแห่งความรู้แจ้งเห็นจริงนี้ (อัธยายะที่ 4, โศลกที่ 36-37 และ 18, หน้า 74)

2) กรรมโยคะ หรือวิถีแห่งการกระทำ ในคัมภีร์ภควัทคีตา เสนอว่ามนุษย์สามารถบรรลุถึงโมกษะได้ด้วยการกระทำในสิ่งที่ควรกระทำโดยไม่หวังผลตอบแทนจากการกระทำ กล่าวคือ ประการแรก กระทำสิ่งที่ควรทำตามพันธะหน้าที่ของตน (อัธยายะที่ 3, โศลกที่ 19, หน้า 51) ประการที่สอง สละกรรม คือการไม่มีความยินดียินร้าย ไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ จากการกระทำ มีจิตบริสุทธิ์ ชนะใจของตนเองให้ได้ เมื่อกระทำการใด ๆ ก็สละความประสงค์ในผลนั้น (อัธยายะที่ 5, โศลกที่ 10-13, หน้า 82-83) เพราะการมุ่งหวังผลตอบแทนจากการกระทำจะเป็นเงื่อนไขที่รัดตรึงผูกมัดมนุษย์ไว้ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ การบรรลุถึงโมกษะจึงต้องทำโดยปราศจากความปรารถนาหรือตัณหาทางใจ แต่กระทำด้วยจิตที่มุ่งหวังเพื่อสงเคราะห์โลก (อัธยายะที่ 3, โศลกที่ 25-26, หน้า 53-54)

3) ภักติโยคะ หรือวิถีแห่งความภักดี ในคัมภีร์ภควัทคีตาเสนอว่าแนวคิดว่ามนุษย์สามารถบรรลุโมกษะได้ด้วยความภักดีต่อพระเจ้า กล่าวคือการมีจิตใจแน่วแน่อยู่กับพระเจ้า หรือการแสดงออกซึ่งความจงรักภักดีต่อพระเจ้าด้วยจิตบริสุทธิ์ โดยปราศจากตัณหา และไม่หวังผลตอบแทนหรือเพื่อประโยชน์ตนเอง เป็นการมอบจิตใจไว้กับสิ่งสูงสุดของตน เมื่อภักดีต่อพระเจ้าก็จะเข้าพระเจ้าอันเป็นอันติมะสัจจะได้ (อัธยายะที่ 18, โศลกที่ 65-68, หน้า 274-275)

คัมภีร์ภควัทคีตา ได้กล่าวถึงผู้มุ่งในพรหมจะเข้าถึงอันติมะสัจจะได้ยากกว่าผู้ฝักใฝ่ในพระเจ้า เพราะมนุษย์มีรูปร่างย่อมเข้าใจพรหมที่ไม่มีรูปร่างได้ยากกว่าเข้าใจพระเจ้า ดังนั้น ภควัทคีตาจึงเป็นว่าทางแห่งความภักดีต่อพระเจ้าจะเป็นทางไปสู่อันติมะสัจจะได้ง่ายกว่าทางอื่น (ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์, 2522 หน้า 19-20) ผู้อุทิศการกระทำทั้งปวงให้แก่พระเจ้า คิดถึงแต่พระเจ้า บูชาพระเจ้าโดยสมาธิ

แน่วแน่ด้วยภักดีอย่างไม่เปลี่ยนแปลง จิตตั้งมั่นอยู่ในพระเจ้า พระเจ้าจะฉุดขึ้นจากสมุทรแห่งการเวียนว่ายตายเกิด (อัธยายะที่ 12, โศลกที่ 7, หน้า 189)

3.2.7 สาระสำคัญของหลักความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

คัมภีร์ภควัทคีตากล่าวว่า การไม่ทำหน้าที่เป็นความไม่ถูกต้อง ผู้ไม่ทำหน้าที่ของตนจะได้รับความเสื่อมเสีย ส่วนการทำหน้าที่นั้นเป็นความดีและถูกต้อง (อัธยายะที่ 2, โศลกที่ 31-34, หน้า 29). การทำหน้าที่แล้วบรรลุผลสำเร็จย่อมได้รับความสุขสมปรารถนาที่ต้องการเป็นผลตอบแทน แต่หากทำหน้าที่แล้วไม่สำเร็จถ้าเสียชีวิตก็จะได้รับผลตอบแทนเป็นความสุขในสวรรค์ต่อไป (อัธยายะที่ 2, โศลกที่ 37, หน้า 30)

1) ไม่ทำหน้าที่ตามวรรณะของตนอย่างเคร่งครัด

ข้อปฏิบัติที่จัดเป็นความดีตามหลักภควัทคีตาอีกอย่างหนึ่งคือ การกระทำหน้าที่ตามวรรณะของตนอย่างเคร่งครัดโดยไม่หวังผลตอบแทน การกระทำเช่นนี้เป็นการสลัดความเห็นแก่ตัวออกไป และผลที่ได้จะทำให้ผู้นั้นสามารถทำงานด้วยความเสียสละเพื่อสังคมและเพื่อความดี เป็นการทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ ซึ่งเป็นความดีชั้นสูง ดังความว่า

> “อรชุน! ผู้ที่ข่มอินทรีย์ด้วยใจแล้วปรารภหลักปฏิบัติด้วยกรรมเมนทรีย์โดยไม่ประสงค์ผล ผู้นั้นจัดเป็นชั้นพิเศษ” (อัธยายะที่ 3, โศลกที่ 7).

ดังนั้น ภควัทคีตาจึงเน้นให้บุคคลกระทำกรรมหรือหน้าที่อย่างขยันขันแข็งโดยไม่หวังผลตอบแทนเพื่อประโยชน์แก่ตน แต่ให้อุทิศผลงานแก่พระเจ้าหรือพรหมันด้วยความภักดีอย่างสูงสุด การทำความดีเพื่อมนุษย์ก็คือการทำความดีเพื่อพระเจ้า เพราะพระเจ้ามีอยู่ในสรรพสิ่งรวมทั้งมนุษย์ด้วยดังความว่า

> “ท่านจงทราบว่า กรรมเกิดจากพรหม พรหมเกิดจากอักษร (ปรมาตมันซึ่งไม่มีความเสื่อม) เพราะฉะนั้นพรหมจึงมีอยู่ในสรรพสิ่งและดำรงอยู่ในยัญพิธีเป็นนิตย์” (อัธยายะที่ 3, โศลกที่ 15).

หลักแห่งความชั่วที่ภควัทคีตาเสนอให้ปฏิบัตินั้นคือ กลับไม่ปฏิบัติ คือ**ไม่ประกอบยัญ ไม่ประกอบการบูชา ไม่ให้ทาน และไม่บำเพ็ญตบะ** ทั้ง 3 สิ่งนี้บุคคลละเลยหรือปล่อยวางทั้งที่เป็นข้อปฏิบัติที่สามารถชำระให้ชีวาตมันบริสุทธิ์ได้ แม้ลงมือปฏิบัติจะต้องทำด้วยความเสียสละโดยไม่ติดอยู่ในกรรม และไม่หวังผลของการกระทำนั้น การประกอบยัญ ทาน และตบะที่นับว่าดีหรือไม่ดี ภควัทคีตาแสดงไว้เป็นคู่ โดยใจความแล้ว ถ้าเป็นการกระทำด้วยความเสียสละโดยไม่หวังผลจะจัดเป็นความดี แต่ถ้ามุ่งหวังผลหรือเพื่ออวดตัวเองจะจัดเป็นสิ่งที่ไม่ดี ดังความว่า

“**ยัญ (การบูชา)** ใดอันผู้ไม่หวังผลบูชาตามวิธีโดยตั้งใจว่าเป็นสิ่งที่ควรบูชาเท่านั้น ยัญนั้นเป็นผู้ประกอบด้วยสัตตวะ (สัตตวะ คือลักษณะของความสงบ สะอาด ผ่องใสของจิตใจ จัดเป็นสิ่งที่ดี)” (อัธยายะที่ 17, โศลกที่ 14) “แต่ยัญ (การบูชา) ใดหากบูชาเพื่อมุ่งผลหรือเพื่ออวดตัวเอง ผู้ประเสริฐในวงศ์ภรตะ (อรชุน)! จงทราบเถิดว่ายัญนั้นเป็นของผู้ประกอบด้วยรชัส (รชัสคือลักษณะ

ความไม่บริสุทธิ์ หม่นหมองในจิตใจ จัดเป็นสิ่งไม่ดี)" (อัธยายะที่ 17, โศลกที่ 12) ตบะที่ทำด้วยความโง่เขลาและด้วยการเบียดเบียนตนเองหรือทำเพื่อการทำลายผู้อื่นนั้น เรียกว่าเป็นตบะของผู้ประกอบด้วยตมัส (ตมัส คือลักษณะจิตใจที่ไม่สงบ ขุ่นมัว จัดเป็นสิ่งที่ไม่ดี)" (อัธยายะที่ 17 โศลกที่ 19) ทานที่เคยให้แก่ผู้มีอุปการะโดยคิดว่าเป็นสิ่งที่ควรให้ในเทศะกาละและภาชนะอันสมควร ทานนั้นจัดเป็นทานชนิดประกอบด้วยสัตตวะ" (อัธยายะที่ 17, โศลกที่ 20) แต่ทานที่ให้เพื่อตอบแทนผู้มีอุปการะ หรือให้โดยหวังผล และให้แล้วรู้สึกเสียดายทานนั้น จัดเป็นทานชนิดประกอบด้วยรชัส" (อัธยายะที่ 17, โศลกที่ 21) "ความตั้งใจมั่นในยัญ ตบะ และทาน กล่าวว่าเป็น "สัต" (ความดี) และกรรมสำหรับยัญ ตบะ และทานนั้นก็กล่าวว่าเป็น "สัต" เหมือนกัน" (อัธยายะที่ 17, โศลกที่ 27) ปารถะ! การบูชา การให้ทาน การบำเพ็ญตบะ และกรรมอื่น ๆ ซึ่งทำโดยไม่มีศรัทธา เรียกว่า "อสัต" (ความไม่ดี) มันไม่มีประโยชน์ทั้งในโลกนี้และในโลกหน้า" (อัธยายะที่ 17, โศลกที่ 28)

ข้อความข้างต้นถือเป็นเกณฑ์ตัดสินจริยธรรมในภควัทคีตาที่มุ่งสอนให้คนรู้จักทำหน้าที่ตามวรรณะของตนด้วยความเสียสละปราศจากความมุ่งหวังผลใด ๆ รวมถึงการประกอบยัญพิธี ทาน และตบะ ที่ทำด้วยความศรัทธา เพราะศรัทธาเป็นสิ่งจำเป็นในการแสดงเจตนาเพื่อบูชาพระเจ้า ฉะนั้นเกณฑ์ตัดสินความดี ในที่นี้จึงหมายเอาการทำหน้าที่ตามวรรณะของตนด้วยความเสียสละโดยอุทิศผลแด่พรหมันหรือพระเจ้านั่นเอง

3.2.8 สรุปหลักความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

หลักความดีตามคัมภีร์ภควัทคีตาไม่ได้อยู่ที่การทำพิธีกรรมหรือทรมานร่างกาย แต่เน้นที่การทำหน้าที่ของตนด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์และความภักดีต่อพระเจ้า คนดีคือผู้มีจิตใจเมตตา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น วางตัวเป็นกลางต่อทุกสถานการณ์ทั้งสุขและทุกข์ สรรเสริญและนินทา ไม่ยึดติดในโลก และที่สำคัญที่สุดคือมีศรัทธามั่นคงต่อพระเจ้า ส่วน**หลักความชั่ว** ความชั่วคือการมีจิตใจที่เต็มไปด้วยความเกลียดชังและโหดร้าย รวมถึงการไม่ทำหน้าที่ของตนเอง ผู้ทำชั่วจะได้รับผลกรรมที่ไม่ดีและต้องไปเกิดในภพภูมิที่ต่ำกว่า อย่างไรก็ตาม ผลกรรมไม่ได้เป็นไปอย่างอิสระ แต่ถูกควบคุมโดยพระเจ้า ซึ่งพระองค์สามารถทำลายความชั่วและปกป้องคนดีได้ และเส้นทางสู่การหลุดพ้น (โมกษะ) เป็นเป้าหมายสูงสุดของมนุษย์คือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งสามารถทำได้ 3 ทาง ได้แก่ ชญาณโยคะ (วิถีแห่งความรู้) ใช้ปัญญาและความรู้แจ้งเพื่อเข้าใจสัจธรรมและควบคุมตนเอง กรรมโยคะ (วิถีแห่งการกระทำ) ทำหน้าที่ของตนเองอย่างเต็มที่โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ภักติโยคะ (วิถีแห่งความภักดี) อุทิศจิตใจและภักดีต่อพระเจ้า ซึ่งถือเป็นวิธีที่ง่ายที่สุด

กล่าวโดยสรุป คัมภีร์ภควัทคีตาสอนว่า การกระทำที่บริสุทธิ์ การทำหน้าที่ของตน และความภักดีต่อพระเจ้า คือแก่นแท้ของความดีที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นในที่สุด

บทที่ 4
ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา” ในบทนี้มีประเด็นที่จะศึกษาดังนี้

4.1 เปรียบเทียบวิถีความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

4.2 วิเคราะห์นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

4.3 องค์ความรู้ใหม่

4.1 เปรียบเทียบวิถีความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

4.1.1 วิถีความดีในพระไตรปิฎก

นิยามของความดี (กุศล) ในทางพุทธศาสนา ไม่ได้ใช้คำว่า “ดี” ในบริบทของสังคมบัญญัติเพียงอย่างเดียว แต่ใช้คำว่า “กุศล” ซึ่งมีความหมายลึกซึ้งกว่าดังนี้

ความหมายของกุศลธรรม กุศล คือ กรรมดีการกระทำที่ดี (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2551) ฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพชีวิตจิตใจหมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ อโทสะ หรือ อโมหะเป็นตัวบ่อเกิดของคุณงานความดี ที่ออกมาจาก กาย วาจา และใจ ของมนุษย์กุศลเป็นสภาพธรรมที่ดีงามเป็นสภาพธรรมที่ตัดซึ่งอกุศล ธรรม กุศล เป็นสภาพจิตใจที่ดีงาม ซึ่งจิตใจที่ดีงามนี้ ทำให้เกิดผลที่เป็นสุข จิตใจที่ดีงาม ย่อมเป็นเหตุทำให้ได้รับผลที่ดีงามด้วย ถ้าใครมีจิตใจที่ดีงาม โดยที่ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ ไม่โอ้อวด ไม่ทะนงตน ไม่ยกตนข่มผู้อื่น ไม่มีกิเลสอะไร เกิดขึ้นในขณะนั้นก็เป็นกุศล ถึงแม้ว่าจะไม่มีวัตถุสิ่งของให้แก่บุคคลอื่น ก็เป็นกุศลอย่างอื่นได้ เพราะเหตุว่ากุศล ไม่ได้มีเฉพาะการให้ทานเท่านั้น การอ่อนน้อมถ่อมตน การคอยช่วยเหลือบุคคลอื่น การมีเมตตาไม่คิดร้ายต่อผู้อื่น การให้ข้อคิดธรรมเตือนใจดี ๆ แก่ผู้อื่นการฟังธรรม การอุทิศส่วนกุศลการอนุโมทนาในกุศลที่ผู้อื่นได้กระทำเป็นต้นก็เป็นกุศลเช่นเดียวกัน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “กมฺมุนา วตฺตตี โลโก” แปลความได้ว่า “สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม” (ขุ.สุ.อ. (ไทย) 2/660/302.) สัตว์ทั้งหลายก็ต้องเป็นไปตามกรรม เพราะว่า กรรมคือเครื่องผูกพันก็เปรียบเสมือนรถที่ขับไปเรื่อย ๆ ไม่มีอะไรอุปกรณ์อไรที่จะตรึงไว้ได้

ธรรม คือ สภาพที่ทรงไว้, ธรรมดา, ธรรมชาติ, สภาวธรรม, สัจจธรรม, ความจริง; เหตุ, ต้นเหตุ; สิ่ง, ปรากฏการณ์, ธรรมารมณ์, สิ่งที่ใจคิด; คุณธรรม, ความดี, ความถูกต้อง, ความประพฤติชอบ; หลักการ, แบบแผน, ธรรมเนียม, หน้าที่; ความชอบ, ความยุติธรรม; พระธรรม, คำสั่งสอนของ

พระพุทธเจ้า ซึ่งแสดงธรรมให้เปิดเผยปรากฏขึ้น และธรรมยังหมายถึง สภาวะ, สิ่ง, ปรากฏการณ์อีกด้วย

กุศลธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นกุศล ธรรมฝ่ายดี หรือธรรมที่นำไปสู่ความเจริญงอกงามแห่งชีวิตและจิตใจ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551) ทั้งนี้ กุศลธรรมยังหมายถึงสภาวธรรมที่ฉลาด ดีงาม ไม่มีโทษ เอื้อเกื้อกูลต่อสุขภาพจิตและการดำเนินชีวิต ได้แก่ กุศลมูล 3 คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ตลอดจนนามขันธ์ 4 ที่สัมปยุตต์กับกุศลมูล กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมที่มีกุศลมูลเป็นสมุฏฐาน กล่าวโดยสรุป คือ กุศลธรรมในภูมิทั้ง 4 ได้แก่ กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล อรูปาวจรกุศล และโลกุตตรกุศล

พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราจักแสดงอกุศลธรรมและกุศลธรรมแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสเรื่องนี้ว่า...กุศลธรรม อะไรบ้าง คือ 1.สัมมาทิฏฐิ (เห็นชอบ) 2.สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) 3.สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) 4.สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) 5.สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) 6.สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) 7.สัมมาสติ (ระลึกชอบ) 8.สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) 9.สัมมาญาณะ (รู้ชอบ) 10.สัมมาวิมุตติ (หลุดพ้นชอบ) ภิกษุ ทั้งหลาย นี้เรียกว่า กุศลธรรม”

ตัวอย่างของกุศลธรรม ได้แก่ สติ คือ ความระลึกได้ ไม่เผลอ และสามารถกำกับจิตให้อยู่กับอารมณ์ที่เป็นกุศล เมตตา คือ ความปรารถนาดีและปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข อโลภะ คือ ความไม่โลภ ไม่ยึดติด และมีจิตเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ปัญญา คือ ความรู้ชัดและความเข้าใจตามความเป็นจริง ปัสสัทธิ คือ ความสงบผ่อนคลายของกายและจิต กุศลฉันทะ คือ ความพอใจในการทำความดีและใฝ่สร้างสรรค์สิ่งที่ถูกต้อง และมุทิตา คือ ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นประสบความสุขหรือความสำเร็จ ธรรมเหล่านี้ล้วนเป็นกุศลธรรมที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาจิตใจและการดำเนินชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา (ดู พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*; และ Abhidhammattha-saṅgaha)

1. ประเภทกุศลธรรมในพระไตรปิฎก

กุศลธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นกุศล, ธรรมฝ่ายกุศล ธรรมที่ดี, ธรรมฝ่ายดี ซึ่งจากความหมายนี้ ธรรมที่เป็นกุศลหรือธรรมที่เป็นฝ่ายดีของบุคคลนั้น เกิดการกระทำของแต่ละบุคคลทั้งสิ้น ดังนั้นการที่จะแบ่งประเภทของกุศลธรรม จึงต้องมุ่งประเด็นไปที่การกระทำหรือกรรมนั่นเอง

กรรม หมายถึง เจตนาในการกระทำที่แสดงออกทางกาย วาจา และใจ พระพุทธเจ้าตรัสว่า “เจตนาหำ ภิกฺขเว กมฺมำ วทามิ” (องฺ.ฉกฺก. 22/334/464) หมายความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่า เจตนาเป็นกรรม” กรรมแบ่งเป็นกุศลกรรมและอกุศลกรรม และเมื่อจำแนกตามหน้าที่ กรรมมี 4 ประการ ได้แก่ (1) ชนกกรรม คือ กรรมที่เป็นเหตุให้เกิดในภพภูมิต่าง ๆ (2) อุปัตถัมภกกรรม คือ

กรรมที่คอยสนับสนุนหรือส่งเสริมผลของชนกกรรม (3) อุปปีฬกกรรม คือ กรรมที่คอยบีบคั้นหรือบั่นทอนผลของชนกกรรมและอุปัตถัมภกกรรมให้ลดกำลังลง และ (4) อุปฆาตกรรม คือ กรรมที่มีกำลังแรงกว่าและเข้าตัดรอนการให้ผลของกรรมอื่น ทำให้ผลของกรรมนั้นสิ้นสุดลงก่อนเวลา (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551)

ชาวพุทธในสังคมไทยจะเชื่อในเรื่องของการกระทำที่ส่งผลต่อตนเอง ภายนอก และภายใน ซึ่ง 2 ตัวนี้จะสงผลกรรม หรือ กุศลกรรม ที่เป็นสิ่งที่คุณงานความดีของเราที่ได้กระทำลงไปเมื่อตอนเกิดในโลกมนุษย์ เมื่อจำแนกตามคุณภาพ หรือตามธรรมที่เป็นมูลเหตุย่อมแบ่งออกเป็น 2 อย่างคือ

1) อกุลศลกรรม กรรมที่เป็นอกุศล การกระทำที่ไม่ดั กรรมชั่ว หมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูลคือ โลภะ โทสะโมหะ หรือ โมหะ

2) กุศลกรรม กรรมที่เป็นมูล การกระทำที่ดี หรือ กรรมดี หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล หรือ อโลภะ อโทสะ หรือ อโมหะ

แต่ถ้าจำแนกตามทางคือทางที่ทำกรรม หรือทางแสดงออกของกรรม จัดเป็น 3 คือ

1) กายกรรม กรรมที่ทำด้วยกาย หรือ การกระทำทางกาย เช่น การกระทำทางกาย

2) วจีกรรม กรรมทำด้วยวาจา หรือ การกระทำทางวาจา

3) มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หรือ การกระทำทางใจ

และกรรมจะประกอบด้วย 2 ตัวคือ

1) กุศลกรรม (ทำในสิ่งที่ดีงาม) คือการกระทำตัวนี้ จะไม่มีโลภะ(อย่างได้ในสิ่งอื่น) โทสะ(ความโกรธแค้น) และ โมหะ(สิ่งที่เราอยากหลงหรืออยากรู้)

2) อกุศลกรรม (ทำในสิ่งที่ชัวร้าย) การกระทำในสิ่งนี้จะประกอบไปด้วยเจตนา คือมี โลภะ โทสะ และ โมหะ ประกอบอยู่ด้วย ดั้งนั้นจะแบ่งฝ่าย มี

1) กายกรรมฝ่ายอกุศล (ม.มู. (ไทย) 12/439/472-473.) แบ่งออกเป็น 3 คือ

(1) เป็นผู้ฆ่าสัตว์ คือ การกระทำโดยเจตนาที่ทำให้สัตว์ที่มีชีวิต มีลมหายใจ และมี จิตวิญญาณถูกทำลายหรือตายไป ไม่มีความละอาย ไม่มีความเอ็นดูในสัตว์ทั้งปวง

(2) เป็นผู้ลักทรัพย์ คือ การขโมยของของผู้อื่นโดยที่ผู้อื่นไม่ให้ แล้วทำการขโมยมาเป็นของตนเอง หรือที่เรือกว่าโจร

(3) เป็นผู้ประพฤติผิดในกาม คือ เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชาย น้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาว น้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติ ที่อยู่ในปกครองของโคตรที่ ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุด แม้สตรีที่ บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

2) วจีกรรมฝ่ายอกุศล แบ่งออกเป็น 4 คือ

(1) เป็นผู้พูดเท็จ คืออยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใด จงกล่าวสิ่งนั้น บุรุษนั้น ไม่รู้ก็กล่าวว่ารู้ หรือรู้ก็กล่าวว่าไม่รู้ ไม่เห็นก็กล่าวว่าเห็น หรือเห็นก็กล่าวว่าไม่เห็น กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง

(2) เป็นผู้พูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้น แล้วมาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น ยุยงคนที่สามัคคีกัน ส่งเสริมคนที่แตกแยกกัน ชื่นชมยินดี เพลิดเพลิน ต่อผู้ที่แตกแยกกัน พูดแต่ถ้อยคำที่ก่อความแตกแยกกัน

(3) เป็นผู้พูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำหยาบคาย กล้าแข็ง เผ็ดร้อน หยาบคาย ร้าย กาจแก่ผู้อื่น กระทบกระทั่งผู้อื่น ใกล้ต่อความโกรธ ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ

(4) เป็นผู้พูดเพ้อเจ้อ คือ พูดไม่ถูกเวลาอาจจะทำให้ผู้ที่ฟังอยู่ตำหนิโทษเราได้ พูดคำที่ไม่จริง พูดแบบไม่มีประโยชน์หรือใจความ พูดไม่อิงธรรม พูดไม่อิงวินัย พูดจาไม่มีหลักฐาน หรือที่มาที่ไป ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ โดยไม่เหมาะแก่เวลา

3) มโนกรรมฝ่ายอกุศล แบ่งออกเป็น (ม.มู. (ไทย) 12/440/474-475.) 3 คือ

(1) เป็นผู้เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา

(2) เป็นผู้มีจิตพยาบาท คือ มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้จงถูกฆ่า จงถูกทำลาย จงขาดสูญ จงพินาศไป หรืออย่าได้มี

(3) เป็นมิจฉาทิฏฐิ คือ มีความเห็นวิปริตว่า ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ยัญที่บูชาแล้วไม่มีผล การเซ่นสรวงไม่มีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วก็ไม่มี โลกนี้ไม่มี โลกหน้าไม่มี มารดาไม่มีคุณ บิดาไม่มีคุณ โอปปาติกสัตว์ไม่มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้าด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง ก็ไม่มีในโลก

4) กายกรรมฝ่ายกุศล (ม.มู. (ไทย) 12/440/474-475.) แบ่งออกเป็น 3 คือ

(1) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คือ วางทัณฑาวุธและศัสตราวุธ มีความละอาย มีความเอ็นดู มุ่งประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่

(2) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์คือ ไม่ถือเอาทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องใจของผู้อื่น ซึ่งอยู่ในบ้านหรือในป่า ที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยจิตเป็นเหตุขโมย

(3) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม คือ ไม่เป็นผู้ประพฤติล่วงในสตรีที่อยู่ในปกครองของมารดา ที่อยู่ในปกครองของบิดา ที่อยู่ในปกครองของมารดาบิดา ที่อยู่ในปกครองของพี่ชายน้องชาย ที่อยู่ในปกครองของพี่สาวน้องสาว ที่อยู่ในปกครองของญาติที่อยู่ในปกครองของญาติที่ประพฤติธรรม มีสามี มีกฎหมายคุ้มครอง โดยที่สุดแม้สตรีที่บุรุษสวมด้วยพวงมาลัยหมายไว้

5) วจีกรรมฝ่ายกุศล แบ่งออกเป็น 4 คือ

(1) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ อยู่ในสภา อยู่ในบริษัท อยู่ท่ามกลางหมู่ญาติ อยู่ท่ามกลางหมู่ทหาร หรืออยู่ท่ามกลางราชสำนัก ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า ท่านรู้สิ่งใดจงกล่าวสิ่งนั้น บุรุษนั้นไม่รู้ก็กล่าวว่าไม่รู้ หรือรู้ก็กล่าวว่ารู้ ไม่เห็นก็กล่าวว่าไม่เห็น หรือเห็นก็กล่าวว่าเห็น ไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะตนเป็นเหตุบ้าง เพราะบุคคลอื่นเป็นเหตุบ้าง เพราะเหตุคือเห็นแก่อามิสเล็กน้อยบ้าง

(2) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดส่อเสียด คือ ฟังความฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายโน้น เพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกแยกกัน ส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเพลิดเพลินต่อผู้ที่สามัคคีกัน พูดแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี

(3) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดคำหยาบ คือ พูดแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ

(4) เป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเพ้อเจ้อ คือ พูดถูกเวลา พูดแต่คำจริง พูดอิงประโยชน์ พูดอิงธรรม พูดอิงวินัย พูดคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์เหมาะแก่เวลา

6) มโนกรรมฝ่ายกุศล แบ่งออกเป็น 3 คือ (ม.มู. (ไทย) 12/440/477.)

(1) เป็นผู้ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของเขา คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์ อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นว่า ทำอย่างไร ทรัพย์อันเป็นอุปกรณ์เครื่องปลื้มใจของผู้อื่นจะพึงเป็นของเรา

(2) เป็นผู้มีจิตไม่พยาบาท คือ ไม่มีจิตคิดร้ายว่า ขอสัตว์เหล่านี้ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีจิตพยาบาท ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

(3) เป็นสัมมาทิฏฐิ คือ มีความเห็นไม่วิปริตว่า ทานที่ให้แล้วมีผล ยัญที่บูชาแล้วมีผล การเซ่นสรวงมีผล ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและทำชั่วมีโลกนี้มีโลกหน้ามี มารดามีคุณบิดามีคุณ โอปปาติกสัตว์มี สมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบ ทำให้แจ้งโลกนี้และโลกหน้า ด้วยปัญญาอันยิ่งเองแล้วสอนผู้อื่นให้รู้แจ้ง มีอยู่ในโลก

ในบรรดากรรม 3 อย่างนั้น กรรมที่ละเอียดอ่อนที่สุดก็ได้แก่ มโนกรรม คือ กรรมทางใจ กรรมทางใจนอกจากเป็นเรื่องละเอียดอ่อนแล้วก็เป็นจุดเริ่มด้วย หมายความว่า การกระทำที่จะออกมาเป็นวจีกรรมและเป็นกายกรรมารมณ์ได้ ก็เพราะเกิดขึ้นเป็นมโนกรรมก่อน คนเราต้องคิดก่อน คิดขึ้นมาในใจ คิดชั่วแลวจึงพูดชั่ว ทำชั่ว ถ้าพูดชั่วขึ้นเฉย ๆ อาจเป็นเพียงเคย ปากหรือใช้คำพูดไม่ถูกเท่านั้น ไม่ใช่เป็นกรรม คนจะทำอะไรก็เริ่มจากความนึกคิดในใจที่เรียกว่า มโนกรรม ในทางพระพุทธศาสนาจึงถือว่ามโนกรรมสำคัญที่สุด พระพุทธเจ้าตรัสโดยทรงเปรียบเทียบกับลัทธินิครนถ

ในพระไตรปิฎกมีการกล่าวถึงทัศนะของลัทธินิครนถว่าให้ความสำคัญกับการกระทำทางกาย (กายทัณฑะ) มากกว่าการกระทำทางวาจาและทางใจ โดยเห็นว่าการกระทำทางกายเป็นเหตุโดยตรงที่ก่อให้เกิดผลอย่างชัดเจน เช่น การฆ่าหรือการทำร้ายผู้อื่น อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาเถรวาทถือว่า “มโนกรรม” หรือเจตนาเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดของกรรม ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “เจตนาหำ ภิกฺขเว กมฺมำ วทามิ” หมายความว่า “ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าเจตนาเป็นกรรม” เพราะเจตนาเป็นจุดเริ่มต้นของการกระทำทั้งทางกาย วาจา และใจ เป็นตัวกำหนดทิศทางของความคิด ความเชื่อ ค่านิยม และพฤติกรรมของบุคคล ดังนั้น คุณภาพของมโนกรรมจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดผลของกรรมและวิถีชีวิตของมนุษย์

เมื่อเราจำแยกให้ครบตามหลักสอนข้อที่อธิบายมาแล้วก็จะมีกรรมร่วมทั้งหมด 6 อย่าง กายกรรม วจีกรรม และ มโนกรรม มีลายละเอียดดั้งนี้

กุศลธรรมเป็นเหตุแห่งกุศลกรรม ซึ่งเมื่อบุคคลกระทำแล้ว ย่อมให้ผลหรือวิบากแก่ผู้กระทำตามหลักกรรมในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงอธิบายลักษณะของกรรมและผลของกรรมไว้อย่างเป็นระบบในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ Kukkuravatika Sutta โดยทรงแสดงกรรมไว้ 4 ประเภท ได้แก่ (1) กรรมดำ มีวิบากดำ (2) กรรมขาว มีวิบากขาว (3) กรรมทั้งดำทั้งขาว มีวิบากทั้งดำทั้งขาว และ (4) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากไม่ดำไม่ขาว ซึ่งเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม พระธรรมเทศนานี้ทรงแสดงแก่ปุณณะ โกลิยบุตร พร้อมทั้งผู้ถือวัตรโคและผู้ถือวัตรสุนัข เพื่ออธิบายหลักกรรมและผลของกรรมตามแนวพระพุทธศาสนา (ม.ม. (ไทย) 13/81/79-81.) ซึ่งจะมีลายละเอียดดั้งนี้

1) กรรมดำ มีวิบากดำ คือ บุคคลปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขาร ที่มีความเบียดเบียนครั้นปรุงแต่งแล้วจึงเข้าถึงโลกที่มีความเบียดเบียน ผัสสะเช่นนั้นย่อมถูกต้อง บุคคลนั้นเขาถูกผัสสะเช่นนั้นกระทบเข้า ย่อมเสวยเวทนาที่เป็นทุกข์เหมือนพวกสัตว์นรก

2) กรรมขาว มีวิบากขาว คือบุคคลปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร มโนสังขาร ที่ไม่มีความเบียดเบียนครั้นปรุงแต่งแล้ว จึงเข้าถึงโลกที่ไม่มีความเบียดเบียน ผัสสะเช่นนั้นย่อมถูกต้อง บุคคลนั้น เขาถูกผัสสะเช่นนั้นกระทบเข้า ย่อมเสวยเวทนาที่เป็นสุขเหมือนพวกเทพชนชั้นสุภกิณหะ

3) กรรมทั้งดำและขาวมีวิบากทั้งดำและขาว คือ บุคคลปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขาร ที่มีทั้งความเบียดเบียนและความไม่เบียดเบียน ครั้นปรุงแต่งแล้วจึงเข้าถึงโลกที่มีทั้งความเบียดเบียนและความไม่เบียดเบียน ผัสสะเช่นนนั้นย่อมถูกต้องบุคคลนั้น เขาถูกผัสสะเช่นนั้นกระทบเข้าจึงเสวยเวทนาที่มีทั้งสุขและทุกข์ คนกันเหมือนมนุษย์เทวดาบางพวกและวินิปาติกะบางพวก

4) กรรมทั้งไม่ดำและไม่ขาวมีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรมคือเจตนาเพื่อละกรรมดำและกรรมขาวนนั่นเอง ในเรื่องการปรุงแต่งกายสังขาร วจีสังขาร และมโนสังขาร

นั้น หมายถึงการกระทำกรรม ทางกาย วาจาและใจ ที่เรียกว่ากายกรรม วจีกรรม และมโนกรรมนั้นเอง กรรมดำ มีวิบากดำ หมายถึง อกุศลกรรม กรรมขาว มีวิบากขาว หมายถึง กุศลกรรม ส่วนกรรมไม่ดำไม่ขาวนั้น หมายถึง กรรมที่ทำแล้วเพื่อความสิ้นกรรม หรือ ประตูอบายภูมิได้ปิดลงแล้วนั้นหมายถึงเราได้หลุดพ้นจากกิเลสแล้ว ซึ่งกรรม 4 ประการนี้พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า ต่างกรรมต่างวาระ ตรัสกับเหล่าภิกษุบ้าง ตรัสกับ นักบวชนอกศาสนาบ้าง ซึ่งมีข้อควรสังเกต ประการหนึ่ง คือ พระพุทธองค์ทรงอธิบายกรรมดำ กรรม ขาว กรรมไม่ดำไม่ขาว ไว้หลายประการ

4.1.2 กุศลกรรมบถ 10

พระพุทธศาสนานั้นได้วางแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงซึ่งความดี โดยมุ่งเน้นที่ กาย วาจา และใจ เป็นหลักในการสร้างจิตให้เป็นกุศล เพื่อที่จะได้ไปเกิดในสุคติโลก สวรรค์เป็นเทวดา จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีหลักที่เรียกว่า กุศลกรรมบถ คือการประพฤติธรรม การปฏิบัติ เป็นธรรมความเที่ยงธรรม ท่านเรียกว่า ประพฤติสุจริต คือการประพฤติชอบ แบ่งออกได้เป็น 3 ประการ คือ กายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต หรือ เรียกอีกอย่างว่า “กุศลกรรมบถ 10” มีความหมายดังนี้

1. ความหมายของกุศลกรรมบถ

ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรคได้ให้ความหมายของกุศลกรรมบถไว้ว่า หลักการประพฤติธรรม คือการทำให้พฤติกรรมมนุษย์ให้ดีขึ้นทั้ง 3 ทาง คือ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ เพื่อให้มนุษย์ได้พัฒนาทั้งกาย วาจา และใจ (ที.ปา. (ไทย) 11/347/362.)

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2551) ได้แสดงไว้ใน “พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์” ว่า กุศลกรรมบถ หมายถึง ทางแห่งกุศลกรรม, ทางแห่งความดี, กรรมดีอันเป็นทางนาไปสู่ความเจริญหรือสุคติ มี 10 อย่าง

กุศลกรรมบถ 10 ประการเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุจริต คือความประพฤติชอบ การประพฤติถูกต้อง การประพฤติเหมาะสม ถูกทำนองคลองธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ครอบคลุม การดำเนินชีวิตทั้ง 3 ด้าน คือ (1) การหาเลี้ยงชีวิตชอบทางกาย เรียก กายสุจริต (2) การหาเลี้ยงชีวิตชอบทางวาจา เรียก วจีสุจริต และ (3) การหาเลี้ยงชีวิตชอบทางใจ เรียก มโนสุจริต (ที.ปา.(ไทย) 11/228/227.)

2. ประเภทของกุศลกรรมบถ

กุศลกรรมบถมี 10 ประการโดยแบ่งเป็น กายกรรม 3 วจีกรรม 4 และมโนกรรม 3 คือ

ก. กายกรรมมี 3 ได้แก่ 1.การเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ 2.การเว้นขาดจากการลักทรัพย์ และ 3.การเว้นขาดจากการประพฤติผิดในกาม

ข. วจีกรรมมี 4 ได้แก่ 1.การเว้นขาดจากการพูดเท็จ 2.การเว้นขาดจากคำส่อเสียด 3.การเว้นขาดจากคำหยาบ และ 4.การเว้นขาดจากคำเพ้อเจ้อ

ค. มโนกรรมมี 3 ได้แก่ 1.ไม่โลภคอยจ้องอยากได้ของเขา 2.ไม่คิดร้ายเบียดเบียนเขา และ 3. ไม่คิดประทุษร้ายเขา

จะเห็นได้ว่ากุศลกรรมบถ คือ ทางแห่งการทำความดีด้วยการละชั่วและสร้างความดีทาง กาย 3 ประการ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักขโมย เว้นจากการประพฤติผิดในกาม ทางวาจา 4 ประการ คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดส่อเสียด เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ และทางใจ 3 ประการ คือ ความเป็นผู้ไม่โลภอยากได้ของเขา ความไม่ พยาบาทปองร้ายผู้อื่น มีความเห็นถูกต้องตามทำนองครองธรรมซึ่งมีลักษณะเป็นเครื่องชำระกายและ วาจาให้เป็นปกติ ให้สะอาด หรือหลักสุจริต 3

สรุปว่า กุศลกรรมบถ 10 นั้น เป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ทางที่ดี ทางกุศล ทางไปสู่ สุคติ โลกสวรรค์ ที่ควรประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เพียบพร้อมสมบูรณ์ในด้าน กาย วาจา และใจซึ่งกุศลกรรมบถ นี้ยังเป็นเครื่องขัดเกลากิเลสให้สิ้นได้แล้วเกิดมีสัมมาทิฏฐิเป็นเบื้องต้นในที่สุด

กุศลกรรมบท 10 คือ ทางแห่งกุศลกรรม, ทางทำความดี, กรรมดีอันเป็นทานำสู่สุคติ

กุศลกรรมบถ หมายถึง ทางแห่งการกระทำที่เป็นกุศล หรือ การกระทำที่เป็นกุศลทาง ทวาร ต่าง ๆ ได้แก่ ทางกาย ทางวาจา และ ทางใจ เมื่อจำแนกแล้วมี 10 ประการ ดังนี้ ทางกาย 3 ได้แก่ การงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ 1 การงดเว้นจากการลักทรัพย์ 1 การงดเว้นจากการประพฤติผิดในกาม 1 ทางวาจา 4 ได้แก่การงดเว้นจากการพูดเท็จ 1 การงดเว้นจากการพูดคำหยาบ 1 การงดเว้นจากการ พูดส่อเสียด 1 การงดเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ 1 ทางใจ 3 ได้แก่ การไม่เพ่งเล็ง อยากได้ของของผู้อื่น 1 การไม่พยาบาทปองร้าย 1 และสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นถูก) 1 และได้มีในด้านงานเอกสารและใน พระไตรปิฎกได้กล่าวหรือให้ความหมายเกี่ยวกับ กุศลกรรมบท 10 ซึ่งเราสามารถจะแปลได้ 2 ความ หมาย คือ

1. แปลว่า ทางเกิดแห่งกุศลกรรมที่ส่งผลในปฏิสนธิกาลได้

2. แปลว่า กุศลกรรมที่เป็นเหตุเกิดในสุคติภูมิและความสุขในสุคติภูมินั้น

กุศลกรรมบถ 10 ประการนี้ทรงแสดงไว้ในพระสูตรมากมาย เฉพาะในอังคุตตรนิกาย มีอยู่ หลายสูตร มีชื่อเรียกต่าง ๆ กันไป ดังนี้

1. ในสาธุสูตร เรียกว่า สาธุธรรม (ธรรมดี)

2. ในอริยธรรมสูตร เรียกว่า อริยธรรม (ธรรมของอารยชน)

3. ในกุศลสูตร เรียกว่ากุศลธรรม (ธรรมที่ทำลายความชั่ว)

4. ในอรรถสูตร เรียกว่า อรรถธรรม (ธรรมที่มีประโยชน์)

5. ในสาสวสูตร เรียกว่า อนาสวธรรม (ธรรมที่ไม่มีกิเลส)

6. ในวัชชสูตร เรียกว่า อนวัชชธรรม (ธรรมที่ไม่มีโทษ)

7. ในตปนียสูตร เรียกว่า อตปนียธรรม (ธรรมที่สร้างความร่มเย็น)

8. ในอาจยคามสิูตร เรียกว่า อปัจยคามิธรรม (ธรรมที่ก่อให้เกดิความทุกข์)

สาเลยยกสูตร Sāleyyaka Sutta พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า “ธรรมจริยา” และ “สมจริยา” เพื่อหมายถึงการประพฤติธรรมและการประพฤติชอบอันสอดคล้องกับหลักธรรม กล่าวคือ ธรรมจริยา หมายถึง การประพฤติที่ตั้งอยู่ในธรรม ส่วนสมจริยา หมายถึง การประพฤติชอบหรือการประพฤติที่ถูกต้องดีงาม พระองค์ทรงแสดงว่า ผู้ประพฤติธรรมจริยาและสมจริยาย่อมได้รับผลเป็นสุคติภายหลังความตาย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้ว ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ เพราะเหตุแห่งธรรมจริยาและสมจริยา” ทั้งนี้ ธรรมจริยาและสมจริยาประกอบด้วยการประพฤติชอบทางกาย 3 ประการ ทางวาจา 4 ประการ และทางใจ 3 ประการ ซึ่งตรงกับหลักกุศลกรรมบถ 10

ธรรมจริยาและสมจริยา ทางกายมี 3 คือ

1. บุคคลบางคนในโลกนี้ ย่อมเป็นผู้ละการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป เว้นขาดจากการยังสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วงไป เป็นผู้มีท่อนไม้และศัสตราอันวางแล้ว มีความละอายประกอบด้วยความเอ็นดู เป็นผู้เกื้อกูล อนุเคราะห์สัตว์ทุกจำพวก

2. เป็นผู้ละอทินนาทาน เว้นขาดจากอทินนาทาน ขึ้นชื่อว่าเป็นทรัพย์ของผู้อื่นจะอยู่ในบ้านหรือในป่าก็ตาม ย่อมเป็นผู้ไม่ถือเอาทรัพย์นั้นที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ด้วยจิตคิดขโมย

3. เป็นผู้ละกาเมสุมิจฉาจาร เว้นขายจากกาเมสุมิจฉาจาร ดูก่อนพรามหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจริยาและสมจริยา ทายกายมีอยู่ 3 อย่างนี้

ธรรมจริยา และ สมจริยา ทางวาจา 4 คือ

1. บุคคลในโลกนี้ เป็นผู้ละมุสาวาท เว้นขาดจากมุสาวาทา ไปในสภาก็ดี ในบริษัทก็ดี ในท่ามกลางหมู่ญาติก็ดี ในท่ามกลางเสนาก็ดี ในท่ามกลางแห่งราชตระกูลก็ดี ถูกเขาอ้างเป็นพยานซักถามว่า แน่ะพ่อชาย ท่านจงมา ท่านรู้อย่างไร จงบอกอย่างนั้น บุคคลนั้นเมื่อไม่รู้ก็บอกข้าพเจ้าไม่รู้ หรือรู้อยู่ก็บอก ข้าพเจ้ารู้ เมื่อไม่เห็นก็บอกว่า ข้าพเจ้าไม่เห็น หรือเห็นก็บอกว่า ข้าพเจ้าเห็น ย่อมไม่กล่าวเท็จทั้งที่รู้ เพราะเหตุแห่งตน เพราะเหตุแห่งคนอื่น หรือเพราะเหตุแห่งอามิสสินจ้าง

2. เป็นผู้ละคำส่อเสียด เว้นขาดจากกล่าวส่อเสียด ฟังข้างนี้แล้วบอกไปข้างโน้น เพื่อทำลายคนนี้ หรือฟังจากข้างโน้นแล้วไม่มาบอกคนหมู่นี้ เพื่อทำล้ายคนหมู่โน้น เป็นผู้สมานคนทั้งหลายที่แตกกันแล้ว หรือสนับสนุนหมู่คนที่สามัคคีกันอยู่แล้ว เป็นผู้มีความชื่นชมยินดีในหมู่คนผู้สามัคคีกัน เป็นผู้กล่าววาจาที่ทำให้คนสามัคคีกัน

3. เป็นผู้ละคำหยาบเว้น ขาดจากการกล่าวคำหยาบ เป็นผู้กล่าววาจาไม่มีโทษ เสนาะโสตเป็นที่รักจับใจ เป็นคำสุภาพ เป็นที่ชอบใจ พอใจของคนจำนวนมาก

4. เป็นผู้ละการกล่าวเพ้อเจ้อเว้น ขาดจากการกล่าวเพ้อเจ้อ พูดในเวลาที่ควรพูด พูดคำจริง พูดอิงอรรถอิงธรรม อิงวินัยมีหลักฐาน มีที่อ้างอิงไม่พูดมาก พูดแต่คำที่มีประโยชน์ ดูก่อนพราหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย ธรรมจริยาและสมจริยาทางวาจามี 4 อย่างนี้

พระธรรมโกศาจารย์ได้ให้ความความหมายไว้ว่า กุศลกรรมบท 10 ประการอันเป็นทางแห่งความดีที่ จะนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความสุขความเจริญกุศลกรรมบถนี้เรียกว่า สุจริตแบ่งออกเป็น กายกรรม 3 อย่าง วจีกรรม 4 อย่าง และมโนกรรม 3 อย่าง

1. กายสุจริตได้แก่การประพฤติทางกายมี 3 อย่าง คือ

1.1 เว้นจากการฆ่าสัตว์หรือเบียดเบียนชีวิตกัน

1.2 เว้นจากการลักทรัพย์หรือถือเอาสิ่งของที่เจ้าของมิได้ให้ด้วยอาการแห่งขโมยให้เคารพในกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินของผู้อื่น

1.3 เว้นจากการประพฤติผิดในกาม

2. วจีสุจริตได้แก่การประพฤติชอบทางวาจามี 4 อย่าง คือ

2.1 เว้นจากการพูดเท็จ

2.2 เว้นจากการพูดส่อเสียด

2.3 เว้นจากการพูดคำหยาบ

2.4 เว้นจากการพูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไม่ได้เรื่อง

3. มโนสุจริตได้แก่การดำริชอบทางใจมี 3 อย่าง คือ

3.1 เว้นจากการคิดโลภอยากได้ของผู้อื่นมาเป็นของตน

3.2 เว้นจากการคิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น

3.3 เห็นตามชอบคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีต้องได้ดีทำชั่วต้องได้ชั่ว เป็นต้น

กุศลกรรมบถ 10 ประการเป็นหลักแห่งการประพฤติดีทั้งทางกาย วาจา และใจ อันประกอบด้วยการละเว้นจากการฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติผิดในกาม การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ การพูดเพ้อเจ้อ รวมทั้งการไม่โลภ การไม่พยาบาท และการมีสัมมาทิฏฐิ หลักธรรมดังกล่าวเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่มุ่งระงับอกุศลธรรมและส่งเสริมกุศลธรรม ทำให้บุคคลดำรงตนอยู่ในความประพฤติอันดีงามทั้งทางกาย วาจา และใจ การปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ 10 จึงเป็นพื้นฐานสำคัญของการพัฒนาตนเองและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสงบสุข (พระธรรมโกศาจารย์, 2554)

คนมีศีลธรรม หรือมีมนุษยธรรม ที่เรียกได้ว่าเป็นอารยชน มีธรรม คือ คุณสมบัติ ดังนี้

สุจริตทั้งสาม คือ มีความประพฤติดีประพฤติชอบ 3 ประการ

1. กายสุจริต ความสุจริตทางกาย ทำสิ่งที่ดีงามถูกตอง ประพฤติชอบด้วยกาย

2. วจีสุจริต ความสุจริตทางวาจา พูดสิ่งที่ดีงามถูกตอง ประพฤติชอบด้วยวาจา

3. มโนสุจริต ความสุจริตทางใจ คิดสิ่งที่ดีงามถูกตอง ประพฤติชอบด้วยใจ

ประพฤติตามอารยธรรม โดยปฏิบัติถูกตองตามทางแห่งกุศลกรรม 10 ประการ คือ

ทางกาย 3

1. ละเว้นการฆา การสังหาร การบีบคั้นเบียดเบียน มีเมตตากรุณา ช่วยเหลือเกื้อกูลสงเคราะห์กัน

2. ละเว้นการแย่งชิงลักขโมยและการเอารัดเอาเปรียบ เคารพสิทธิในทรัพย์สินของกันและกัน

3. ละเว้นการประพฤติผิดลวงละเมิดในของรักของหวงแห่นของผู้อื่น ไม่ข่มเหงจิตใจหรือทำลายลบหลู่เกียรติและวงศตระกูลของกัน

ทางวาจา 4

4. ละเว้นการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง กล่าวแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูด ให้ผิดจากความจริงเพราะเห็นแก่ผลประโยชนใด ๆ

5. ละเว้นการพูดสอเสียด ยุยง สร้างความแตกแยก พูดแต่คำที่สมานและส่งเสริมสามัคคี

6. ละเว้นการพูดคำหยาบคาย สกปรกเสียหาย พูดแต่คำสุภาพ นุ่มนวลควรฟัง

7. ละเว้นการพูดเหลวไหลเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริง มีเหตุมีผล มีสารประโยชน์ถูกกาลเทศะ

ทางใจ 3

8. ไม่ละโมบ การไม่เพ่งเล็งอยากได้ทรัพย์หรือสิ่งของของผู้อื่น มีจิตไม่ละโมบ ยินดีในสิ่งที่ตนมี รู้จักเสียสละ และมีจิตเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อผู้อื่น

9. ไม่คิดร้ายมุ่งเบียดเบียน หรือเพ่งมองในแง่ที่จะทำลาย ตั้งความปรารถนาดี แผ่ไมตรีมุ่งให้เกิดประโยชน์สุขแก่กัน

10. มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฏฐิ เข้าใจในหลักกรรมว่า ทำดีมีผลดี ทำชั่วมีผลชั่ว รู้เท่าทันความจริงที่เป็นธรรมดาของโลกและชีวิต มองเห็นความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ธรรม 10 ข้อนี้ เรียกว่า กุศลกรรมบถ (กรรมดี)บ้าง ธรรมจริยาบ้าง อารยธรรมบ้าง เป็นรายละเอียดขยายความสุจริต 3 ข้อข้างต้นด้วยคือข้อ 1–3 เป็นกายสุจริต ข้อ 4–7 เป็นวจีสุจริต ข้อ 8–10 เป็นมโนสุจริต อย่างต่ำมีศีล 5 หลักความประพฤติ 10 ข้อต้นนั้น เป็นธรรมจริยา และเป็นอารยธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ทำคนใหเจริญขึ้นพร้อม ทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ แต่ผู้ใดยังไม่มั่นคงในอารมณ์ธรรม ท่านสอนว่าผู้นั้นพึงควบคุมตนให้ได้ในทางกายและวาจาก่อนเป็นอย่างน้อยด้วยการประพฤติตามหลักศีล 5 ที่เป็นส่วนเบื้องต้นของธรรมจริยา 10 ประการนั้น ก็ยังจะได้ชื่อว่าเป็นคนมีศีลธรรม คือ

1. เว้นจากปาณาติบาต ละเว้นการฆ่าการสังหาร ไม่ประทุษร้ายต่อชีวิตและร่างกาย

2. เว้นจากอทินนาทาน ละเว้นการลักขโมยเบียดบังแย่งชิง ไม่ประทุษร้ายต่อทรัพย์สิน

3. เว้นจากกาเมสุมิจฉาจาร ละเว้นการประพฤติผิดในกาม ไม่ประทุษร้ายต่อของรักของหวงแหน อันเป็นการทำลายเกียรติภูมิและจิตใจ ตลอดจนทำวงศ์ตระกูลของเขาให้สับสน

4. เว้นจากมุสาวาท ละเว้นการพูดเท็จโกหกหลอกลวง ไม่ประทุษร้ายเขาหรือประโยชน์สุขของเขาด้วยวาจา

5. เว้นจากสุราเมรัย ไม่เสพเครื่องดองของมึนเมาสิ่งเสพติด อันเป็นเหตุให้เกิดความประมาทมัวเมา ก่อความเสียหายผิดพลาดเพราะขาดสติ เช่น ทำให้เกิดอุบัติเหตุ แม้อย่างน้อยก็เป็นผู้คุกคามต่อความรู้สึกมั่นคงปลอดภัยของผู้ร่วมสังคม

4.1.3 วิถีความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา

การทำดีในภควัทคีตา คือ การทำหน้าที่ของตน (กรรม) อย่างเต็มที่โดยไม่ยึดติดกับผลลัพธ์ (นิชกามะกรรมโยคะ) โดยใช้สติปัญญาและศรัทธาเป็นที่ตั้ง ทำทุกอย่างเพื่ออุทิศแด่พระเจ้าหรือความถูกต้อง โดยไม่ถูกกิเลส ความโลภ โกรธ ความกลัว หรือความผูกพันส่วนตัวครอบงำ เพื่อนำไปสู่การหลุดพ้นและสันติสุขที่แท้จริง

แนวคิดสำคัญเกี่ยวกับหลักธรรมขั้นสูงในศาสนาฮินดูมีการสอดแทรกเรื่องกรรม การเกิดใหม่และการหลุดพ้นซึ่งปรัชญานี้ได้รับการสอนผ่านคำสอนของพระกฤษณะ ซึ่งถือเป็นอวตารของพระวิษณุ หลักการทางกรรมในภควัทคีตาต้องการให้เราเข้าใจว่า ทุกการกระทำมีผลต่อชีวิตและการเกิดใหม่ของเรา การดำเนินชีวิตตามหน้าที่เสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นแนวทางที่ดี ในการกระทำใดๆ ควรหลีกเลี่ยงการหวังผลตอบแทน และนำมาซึ่งจิตใจที่เป็นกลาง ยึดมั่นในความดีและการทำหน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง การปฏิบัติตามเส้นทางนี้จะต้องมีความรู้ (ญาณ) เป็นเครื่องนำทาง และการมีความภักดีต่อพระผู้อยู่สูงสุด พระกฤษณะ ซึ่งแท้จริงแล้วอยู่ในวิสัยของเราแต่ละคน สิ่งที่พระองค์สอนคือ การปล่อยวางอหังการและมมังการ เราจึงจะสามารถเข้าถึงความประเสริฐในกรรมดีอยู่ภายใต้เส้นทางที่ถูกต้องของพรหม เพื่อหลุดพ้นจากทุกข์อย่างแท้จริง การพึ่งพาความรู้และการปฏิบัติ (เช่น สางขยะและโยคะ) เป็นสิ่งสำคัญ อย่างไรก็ตาม ความภักดีและจิตมุ่งมั่นต่อพระเจ้าเป็นปัจจัยหลักที่จะช่วยให้เราบรรลุถึงโมกษะได้ การมีความเมตตากรุณาของพระผู้อยู่สูงสุด เป็นแหล่งที่มาของกุศลบุญ ในด้านการใช้ชีวิต บุคคลที่แสวงหาความหลุดพ้นจะไม่เดินอยู่ตามลำพังแต่ต้องมีส่วนร่วมในสังคม ในขณะที่ทำหน้าที่ของตนเองอย่างมั่นคง ผู้นั้นถือเป็นผู้หลุดพ้นที่ได้รับรางวัลของการกระทำดีอยู่ในตัว ซึ่งยืนยันถึงความสำคัญของการกระทำที่มีจิตใจแน่วแน่ และส่งเสริมให้เกิดความเป็นเอกภาพในสังคมมนุษย์ การไม่ทำบาปหรือไม่ทำชั่ว หรือการกระทำที่เป็นธรรม อันเป็นผลที่ของผู้ประกอบกรรมด้วยศรัทธาและที่ขาดศรัทธา (ภควัตคีตา อัธยายะที่ 3 โศลก 31-32 หน้า 53) อำนาจของ “ปฺรกฺฤติ”และการข่มอินทรีย์ให้อยู่ห่างจากอารมณ์ (อัธยายะที่ 3 โศลก 33-34 หน้า 53-54) เป็นการประกอบกรรมอันปราศจากกาม และปฏิบัติอย่างเหมาะสมตามหน้าที่ของตน (อัธยายะที่ 3 โศลก 35 หน้า 54) (เพราะ) กามเป็นสิ่งที่ผลักดันให้กระทำบาป การข่มอินทรีย์เป็นการทำลายซึ่งกาม (อัธยายะที่ 3 โศลก 36-41 หน้า 55-56) มีลำดับขั้นตอนในการควบคุมตน อันมีสภาวะที่อยู่เหนือพุทธิเป็นสิ่งสูงสุด (อัธยายะที่ 3 โศลก 42-43 หน้า 56-57) ด้วยการควบคุมประสาทสัมผัส

(sensory regulation), (2) การควบคุมอารมณ์ (emotional regulation) และ (3) การควบคุมการรู้คิด (cognitive regulation) ในภควัทคีตาคนดีคือ ผู้ทำหน้าที่ตามวรรณะของตัวเอง แม้ต้องทำบาปก็ไม่ต้องรับบาป (ภควัทคีตา อัธยายะที่ 18 โศลก 47 หน้า 268) อย่างท้าวอรชุนเป็นกษัตริย์ก็ต้องทำหน้าที่กษัตริย์ นั่นก็คือการรบเพื่อป้องกันประเทศชาติและปกครองดูแลประชาราษฎร์

1. การทำความดีตามหลักปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตา

การทำความดีตามหลักปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตา เป็นการดำเนินชีวิตที่มีความลึกซึ้งและหลากหลาย โดยหลักปรัชญาที่สำคัญ เช่น อภิปรัชญา จริยศาสตร์ และญาณวิทยา ถูกถ่ายทอดผ่านการสนทนาระหว่างพระกฤษณะกับเจ้าอรชุนในสนามรบ ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นการสอนเรื่องการทำความดี แต่ยังเน้นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับจักรวาลและความรู้สึกทางจิตวิญญาณอีกด้วย การประสานกรรม (การกระทำ) ความภักดี (Devotion) และความรู้ (Knowledge) เป็นแนวทางสำคัญที่ช่วยให้ผู้คนสามารถทำความดีในชีวิตประจำวัน โดยการใช้สติปัญญาในกระบวนการคิด ช่วยสร้างพื้นฐานที่มั่นคงสำหรับการทำความดี ขณะที่เจตจำนงนำไปสู่การกระทำที่เป็นบวก และอารมณ์เกิดความภักดีต่อพระองค์ ทำให้เกิดการบำเพ็ญตนในทางที่ดีที่สอดคล้องกับหลักธรรม การนำแนวทาง “โยคะ” มาใช้ในการดำเนินชีวิตหมายถึงการรวมเลือดของอาตมันย่อยกับปรมาตมัน เพื่อให้จิตใจมีความมั่นคงและไม่หวั่นไหวต่อสภาวะแห่งอารมณ์ต่าง ๆ ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อผู้ปฏิบัติทำสิ่งนี้ได้อย่างมีสติโดยไม่ยึดติดกับผลของการกระทำ จะสามารถรักษาดุลยภาพในชีวิตได้ นอกจากนี้ความสามารถในการอยู่ในสมาธิอย่างต่อเนื่อง จะนำไปสู่การบรรลุนิพพาน หรือสถานะแห่งโมกษะ ซึ่งเป็นการหลุดพ้นจากวัฏสงสาร การทำความดีตามหลักปรัชญาภควัทคีตา จึงเป็นการเสริมสร้างความสงบสุขในตนเองและสังคม ทำให้ชีวิตมีความหมายและเต็มไปด้วยคุณค่า ด้วยเหตุนี้ การดำเนินชีวิตตามแนวทางในภควัทคีตา ไม่เพียงแค่เป็นการเรียนรู้ว่า “ทำดี” แต่ยังสะท้อนถึงการใช้ชีวิตอย่างมีจิตสำนึก ความเข้าใจในธรรมชาติของชีวิต และการมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่นและจักรวาล โดยรวมเป็นการสร้างสันติสุขที่ยั่งยืนในทุกระดับของชีวิต

2. การทำความดีตามหลักอภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตา

การทำความดีตามหลักอภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตา เป็นการเข้าใจธรรมชาติที่แท้จริงของอาตมันและความสัมพันธ์กับจักรวาล โดยในอภิปรัชญานั้นได้กล่าวถึงหลักการสำคัญที่ว่า สิ่งที่มีอยู่ไม่ได้มีความจริงแท้ และไม่มีสิ่งใดที่ไม่มีการดำรงอยู่ อาตมัน หรือความเป็นจริงที่ตนเองมีอยู่ เป็นสิ่งที่ไม่มีวันเสื่อมสลาย ไม่เกิดและไม่ตาย มันเป็นสิ่งที่คงอยู่ตลอดไป

ในทางกลับกัน ร่างกายและสังขารเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ มีการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และสุดท้ายก็ต้องเสื่อมสลายไปตามกาลเวลา การที่อาตมันเคลื่อนออกจากร่างกายที่เสื่อมสลาย เทียบได้กับการเปลี่ยนเสื้อผ้าเก่าไปสู่การสวมใส่เสื้อผ้าใหม่ ร่างกายอาจมีการเปลี่ยนแปลง แต่ความเป็นหนึ่งเดียวของอาตมันไม่มีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วย ผู้ที่เข้าใจถึงเอกภาพของอาตมันและสามารถเห็น

สัจจะสุดท้าย คือความจริงที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง จะถือว่าบรรลุถึงวิชชาที่แท้จริงหรือมีสภาวะอมฤตะ ในคัมภีร์ภควัทคีตา พระเจ้าได้รับการอธิบายเหมือนในคัมภีร์อุปนิษัท โดยถูกยอมรับในความสำคัญของอวิชชาและการเกิดขึ้นของชีวาตมัน การมีความศรัทธาและภักดีต่อพระเจ้า ทำให้ผู้คนสามารถบรรลุความหมายของการหลุดพ้นได้ แม้ว่าจะไม่ต้องเป็นนักบวชหรือถือศีลก็ตาม การปฏิบัติที่สำคัญ คือ การเปิดใจรับความเมตตากรุณาจากพระเจ้า เพราะถ้าไม่มีความเมตตาของพระองค์ ผลบุญและกุศลก็จะไม่เกิดขึ้น ดังนั้น การทำความดีตามหลักอภิปรัชญาในภควัทคีตาจึงเป็น การมุ่งมั่นในการเข้าใจและปฏิบัติต่อธรรมชาติของชีวิตด้วยความเมตตาและความรัก โดยไม่ยึดติดกับร่างกายหรือสิ่งภายนอก และยอมรับถึงการเป็นหนึ่งเดียวที่มีอยู่ในอัตตาของพระเจ้าที่มีอยู่ในทุกคน การทำความดีในลักษณะนี้นำมาซึ่งความสงบสุขและหลุดพ้นจากทุกข์ในที่สุด

ในคัมภีร์ภควัทคีตากล่าวว่า มนุษย์ทุกคนมีคุณธรรมพื้นฐาน 3 ประการ ได้แก่ สัตตวะ (ความดี), รชะ (พลัง), และตมะ (ความเฉื่อย) ซึ่งแต่ละคุณธรรมจะส่งผลต่อบุคลิกและพฤติกรรมของแต่ละคน โดยผู้ที่มีสัตตวะโดดเด่นคือพราหมณ์, ผู้ที่มีรชะมากคือกษัตริย์, และผู้ที่มีตมะสูงคือศูทร นอกจากนี้ ผู้ที่มีรชะและตมะเท่ากันคือไวศยะ การกระทำของมนุษย์นั้นเกิดจากอิทธิพลของคุณธรรมทั้งสามนี้ โดยถ้าผู้อะไรก็ตามที่เข้าใจในหลักการนี้จะทำให้การกระทำของตนไม่ผูกพันกับผลที่ตามมา การทำกรรมโดยอิงตามธรรมชาติและมีการอุทิศให้แก่พระผู้อยู่สูงสุด ทำให้ผลของการกระทำไม่มีผลกระทบต่อบุคคลนั้น เมื่อเข้าใจหลักนี้จะนำไปสู่ความเข้าใจที่สูงขึ้นในชีวิต ตราบใดที่ยังไม่บรรลุเป้าหมายสูงสุดซึ่งคือโมกษะ บุคคลจะต้องอยู่ในวงจรของการเวียนว่ายตายเกิดอย่างต่อเนื่อง การเปลี่ยนร่างกายถือเป็นการเปรียบเทียบกับการเปลี่ยนเสื้อผ้าเก่าไปสู่เสื้อผ้าใหม่ ซึ่งคือการที่ชีวาตมันละทิ้งร่างเก่าเพื่อเข้าไปสู่ร่างใหม่ สถานที่เกิดใหม่และการตายเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับการกระทำของตนเอง หากกระทำดีจะเกิดในสถานที่ดี หากกระทำชั่วก็จะเกิดในสถานที่ที่ไม่ดี ดังนั้น การเกิดและการตายของสิ่งต่าง ๆ ในจักรวาลนั้นขึ้นอยู่กับปรมาตมัน และเมื่อบุคคลมีความรู้แจ้งในปรมาตมันหรือพรหมัน จะไม่ต้องกลับมาเกิดอีกต่อไป นั่นคือการบรรลุถึงภาวะนิรันดร์ที่แท้จริง

4.1.4 วิถีความชั่วในพระไตรปิฎก

ความหมายของความชั่ว

คำว่า “ความชั่ว” ในบริบทของพระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับศัพท์บาลีว่า “บาป” (pāpa) และ “อกุศล” (akusala) อย่างไรก็ตาม ศัพท์ทั้งสองมีนัยแตกต่างกัน กล่าวคือ “อกุศล” หมายถึงสภาพธรรมฝ่ายไม่ดีหรือธรรมที่ไม่ฉลาด อันมีรากฐานมาจากโลภะ โทสะ และโมหะ ส่วน “บาป” หมายถึงความชั่วหรือการกระทำที่เป็นโทษซึ่งก่อให้เกิดผลเสียแก่ผู้กระทำ ในการศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยใช้คำว่า “ความชั่ว” เป็นคำกลางเพื่ออธิบายแนวคิดที่ครอบคลุมทั้งบาปและอกุศลในบริบทของการวิเคราะห์ ทั้งนี้ ความหมายของคำว่า “ความชั่ว” ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 หมายถึง สิ่งที่เลว ทราม ร้าย ไม่ดี เพราะจงใจฝ่าฝืนศีลธรรมหรือจารีตประเพณี

(ราชบัณฑิตยสถาน, 2546) ในทางพุทธปรัชญาได้กล่าวถึงความชั่วในรูปของคำว่า “บาป” ซึ่งมาจากภาษาบาลีว่า ปาป (อ่านว่า ปา - ปะ) แปลว่า ชั่วลามก (พระไตรปิฎกภาษาไทย 6/65/85) สิ่งที่ไม่ดีหากว่ามีอยู่กับบุคคลใด ก็จะทำให้บุคคลนั้นได้รับทุกข์เดือดร้อน ดังนั้น จึงมีความหมายไป ในทางความชั่ว ความร้าย ความชั่วร้าย กรรมชั่วกรรมลามก อกุศลกรรมที่ส่งให้ถึงความเดือดร้อน สภาพที่ทำให้ถึงคติอันชั่ว สิ่งที่จำจิตให้ตกสู่ที่ชั่ว คือ ให้เลวลง ให้เสื่อมลง ความชั่วหรือบาปยังรวมไปถึงการกระทำใด ๆ ที่ผิดหลักศีลธรรมจรรยา เป็นไปเพื่อความเดือดร้อน เบียดเบียนผู้อื่น ไม่ใช่แนวทางสงบ ไม่ใช่แนวทางที่ประเสริฐที่บัณฑิตนักปราชญ์สรรเสริญ การกระทำนั้น ๆ ก็จัดว่าเป็นกรรมชั่ว กรรมลามก

นอกจากนี้แล้ว บาปกรรมประเภทใดที่อยู่ในฝักฝ่ายให้เกิดความชั่ว ความเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่นก็ชื่อว่า กรรมชั่ว หรือธรรมในฝ่ายชั่ว เช่น เจตสิกธรรม โดยธรรมที่อยู่ในฝ่ายอกุศลมีโลภะ โทสะ โมหะ เป็นมูลก็ชื่อว่าธรรมชั่ว ธรรมลามก เพราะผู้ที่มีธรรมเหล่านี้อยู่ในจิตใจแล้วย่อมจะทำกรรมชั่วเสมอ ฉะนั้น ธรรมฝ่ายที่เป็นอกุศลจัดเรียกว่า ธรรมชั่ว ธรรมลามก ภาษาลีว่า ปาปธมฺโม ปาปธมฺมา

ส่วนคำว่า “อกุศล” หมายถึง สภาวธรรมฝ่ายไม่ดีหรือสภาวะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อกุศล โดยมีรากฐานมาจากอกุศลมูล 3 ได้แก่ โลภะ โทสะ และโมหะ ดังนั้น อกุศลกรรมจึงหมายถึงการกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล อันเป็นเหตุให้เกิดผลที่เป็นทุกข์และจัดเป็นบาปกรรม ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่า “อกุศล” ว่า “ชั่ว ไม่ดี ไม่เป็นมงคล” และอธิบายว่า “อกุศลกรรม” หมายถึงกรรมที่เป็นอกุศลหรือการกระทำที่ไม่ดีของผู้ขาดปัญญา เมื่อพิจารณาตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท อกุศลกรรมย่อมให้ผลเป็นทุกข์แก่ผู้กระทำ เพราะเป็นการกระทำที่เกิดจากเจตนาอันประกอบด้วยโลภะ โทสะ หรือโมหะ ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้คำว่า “ความชั่ว” เป็นคำกลางเพื่ออธิบายการกระทำและสภาวธรรมฝ่ายไม่ดีที่สัมพันธ์กับแนวคิดเรื่องบาปและอกุศล ทั้งนี้ มิได้หมายความว่าศัพท์ทั้งสองมีความหมายเหมือนกันทุกประการในเชิงพุทธปรัชญา

ประเภทของความชั่ว

พุทธปรัชญาเน้นความสำคัญของการเข้าใจบาปและความชั่วซึ่งถูกเสนอในรูปแบบของการกระทำที่ส่งผลกระทบต่อตนเองและผู้อื่น ทั้งนี้สามารถแบ่งบาปได้เป็นสามประเภทตามอวัยวะที่ใช้ในการกระทำ ได้แก่ กายทวาร วจีทวาร และมโนทวาร ดังนี้

บาปทางกายทวาร ได้แก่

1) การฆ่าสัตว์ การทำลายสัตว์เป็นการกระทำที่สร้างความทุกข์ทั้งต่อสัตว์และผู้กระทำ บทบาทในพุทธศาสนาคือการไม่ทำร้ายชีวิตที่มีสติและมีการดำรงอยู่ ซึ่งมีผลกระทบต่อจิตใจและสร้างกรรมที่ไม่ดีไว้

2) การลักทรัพย์ การเอาทรัพย์สินของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต ถือเป็นการกระทำที่ผิดศีลและขัดต่อความซื่อสัตย์ การลักทรัพย์ไม่เพียงแต่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน แต่ยังทำให้จิตใจของผู้กระทำเต็มไปด้วยความไม่สงบ

3) การประพฤติผิดในกาม การมีความสัมพันธ์ทางเพศที่ไม่เหมาะสมหรือไม่เป็นไปตามขอบเขตที่ถูกต้องตามศีลธรรมเช่น การล่วงละเมิดหรือการมีชู้ ถือเป็นการทำร้ายทั้งตนเองและผู้อื่น ส่งผลให้เกิดทุกข์ในชีวิตคู่ครองหรือครอบครัว

บาปทางวจีทวาร ได้แก่

1) พูดเท็จ การบิดเบือนความจริงในการพูดมักนำไปสู่การเสียหายและความเข้าใจผิด การพูดเท็จทำลายความน่าเชื่อถือและความสัมพันธ์กับผู้อื่น

2) พูดส่อเสียด การพูดให้ร้ายหรือจาบจ้วงผู้อื่นเป็นการสร้างความแตกแยกและเกิดความไม่สงบในสังคม

3) พูดคำหยาบ การใช้ถ้อยคำรุนแรงหรือละเมิดกฎเกณฑ์ในการพูดทำให้บรรยากาศรอบตัวเต็มไปด้วยความขัดแย้ง

4) พูดเพ้อเจ้อ เหลวไหล การพูดไม่มีสาระหรือไม่เข้าสาระอาจทำให้คนฟังสูญเสียเวลาและความสำคัญต่อเรื่องที่ควรใส่ใจ

บาปทางมโนทวาร ได้แก่

1) อภิฌาโลภ ความต้องการสิ่งของของผู้อื่น การเกิดความอิจฉาหรือโลภทำให้หัวใจไม่สงบ และอาจนำไปสู่ความคิดหรือการกระทำที่ร้ายแรง

2) พยาบาท ความคิดในการทำร้ายผู้อื่นส่งผลให้ทั้งผู้ทำและผู้ถูกกระทำต้องรับทุกข์ในที่สุด

3) มิจฉาทิฏฐิ การมีความเห็นผิดในสิ่งต่าง ๆ อาจทำให้เราปฏิบัติตนผิดพลาด เช่น การมีแนวคิดทางศาสนาไม่ถูกต้อง สิ่งนี้ไม่เพียงแต่ส่งผลต่อชีวิตตนเอง แต่ยังมีผลต่อสังคมรอบข้างด้วย (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/358/284)

การเข้าใจและปฏิบัติตนให้ห่างไกลจากบาปทั้งสามประเภทนี้เป็นสิ่งสำคัญในพุทธศาสนา เนื่องจากจะนำมาซึ่งสันติสุขและความสงบในสังคม การฝึกฝนและพัฒนาจิตใจให้สูงขึ้นตลอดจนการรักษาศีลห้า จะนำไปสู่ความสุขที่แท้จริงในชีวิตและหลีกเลี่ยงการสร้างบาปในอดีต

ลักษณะของความชั่ว

ลักษณะของบาปหรือความชั่ว โดยสภาวะของจิตที่เกิดขึ้นแล้วเศร้าหมอง เร้าร้อน ให้ผลเป็นความทุกข์ส่วนบาปนั้น มีลักษณะตรงกันข้ามกับบุญ มีลักษณะ 3 อย่าง เช่นเดียวกัน คือ ก. เมื่อกล่าวถึงเหตุของบาป ได้แก่ การทำชั่วทุกอย่าง ข. เมื่อกล่าวถึงผลของบาป ได้แก่ความทุกข์กาย ทุกข์ใจทั้งในชาตินี้และในชาติหน้า ค. เมื่อกล่าวถึงสภาพของจิตใจ ได้แก่ ความสกปรกเศร้าหมองของจิตใจ

ฉะนั้น บาปก็คือ ชั่วอันเป็นเหตุทำจิตใจของตนให้สกปรกเศร้าหมอง แล้วส่งผลเป็นความทุกข์ความเดือดร้อน ดังพุทธพจน์ว่า “ความชั่วไม่ทำเสียเลยดีกว่า เพราะว่าความชั่วย่อมตามเผาผลาญในภายหลังได้” (พระไตรปิฎกภาษาไทย25/32/56) ลักษณะของความชั่วที่ พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการล่วงละเมิดศีล 5 ว่าเป็นสาเหตุให้บุคคลผู้ตายแล้วไปเกิดในนรก เช่น

ภิกษุทั้งหลาย ปาณาติบาตอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งปาณาติบาตอย่างเบาที่สุดย่อมยังความเป็นผู้มีอายุสั้นให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

ภิกษุทั้งหลาย อทินนาทานอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งอทินนาทานอย่างเบาที่สุดย่อมยังความพินาศแห่งโภคะให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์ภิกษุทั้งหลาย กาเมสุมิจฉาจารอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งกาเมสุมิจฉาจารอย่างเบาที่สุด ย่อมยังความมีศัตรูมาก มีเวรมากให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์ภิกษุทั้งหลาย มุสาวาทอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้วกระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งมุสาวาทอย่างเบาที่สุดย่อมยังการกล่าวตู่ด้วยคำไม่เป็นจริงให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

ภิกษุทั้งหลาย ปิสุณาวาจา (การพูดส่อเสียด) อันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งปิสุณาวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมยังเสียงที่ไม่น่าพอใจให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

ภิกษุทั้งหลาย ผรุสวาจา (การกล่าวคำหยาบ) อันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดเดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งผรุสวาจาอย่างเบาที่สุด ย่อมยังเสียงที่ไม่น่าพอใจให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

ภิกษุทั้งหลาย สัมผัปปลาปะ (การพูดเพ้อเจ้อ) อันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน ในเปตวิสัย วิบากแห่งสัมผัปปลาปะอย่างเบาที่สุด ย่อมยังคำไม่ควรเชื่อถือให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์

ภิกษุทั้งหลาย การดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอันบุคคลเสพแล้ว พอกพูนแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมยังสัตว์ให้เป็นไปในนรก ในกำเนิดสัตว์เดียรัจฉานในเปตวิสัย วิบากแห่งการดื่มสุราและเมรัยอย่างเบาที่สุด ย่อมยังความเป็นบ้าให้เป็นไปแก่ผู้มาเกิดเป็นมนุษย์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/94-95/70)

พระพุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะของความชั่วในการล่วงละเมิดศีล 5 แต่ก็ไม่ได้แตกต่างไปจากเรื่องทุจริต 3 ดังกล่าวมาแล้วมากนัก คือ ยังคงเป็นกายทุจริต 4 วจีทุจริต 4 เพียงแต่เอาข้อการดื่มน้ำเมาเข้ามาแทนมโนทุจริตเท่านั้น ในข้อความดังกล่าวนี้นอกจากจะแสดงสาเหตุที่ทำให้

บุคคลตายไปเกิดในนรก เข้าถึงกำเนิดสัตว์เดียรัจฉาน และเปตวิสัยแล้ว ยังแสดงผลอย่างเบาที่จะเกิดขึ้นแก่ผู้เกิดเป็นมนุษย์ด้วย คือ ผลของปาณาติบาตหรือการฆ่าสัตว์จะทำให้เป็นคนมีอายสั้น ผลของอทินนาทานหรือการลักทรัพย์ให้ประสบกับความพินาศแห่งทรัพย์สมบัติเช่น พินาศด้วยอัคคีภัย โจรภัย หรือภัยอื่น ๆ ผลของการประพฤติผิดในกามทำให้เป็นผู้มีศัตรูมากมีเวรภัยมาก ผลของมุสาวาททำให้ถูกกล่าวตู่ด้วยถ้อยคำหรือเรื่องราวที่ไม่เป็นจริง ผลของการพูดส่อเสียดทำให้ต้องแตกสามัคคีกับมิตรสหาย ผลของการกล่าวคำหยาบทำให้ได้ยินได้ฟังเสียงที่ไม่น่าพอใจ เช่น เสียงด่า เสียงนินทา ฯลฯ ผลของการพูดเพ้อเจ้อทำให้ถูกหลอกลวงด้วยถ้อยคำหรือเรื่องราวที่เชื่อถือไม่ได้ผล ของการดื่มน้ำเมาทำให้บ้าหรือมีสติฟั่นเฟือน ไม่สมประกอบดังกล่าวนี้นี่คือผลอย่างเบาที่จะเกิดแก่บุคคลผู้ประพฤติชอบดังกล่าวมาแล้วนอกจากนี้คำว่า อกุศลมูล พระธรรมปฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2543) ถือว่าเป็นสาเหตุของกรรมชั่วหรือบาปกรรม มี 3 อย่างคือ ความโลภ ความโกรธ และความหลง ทั้ง 3 จัดเป็นบ่อเกิดของความชั่ว สมดังพุทธพจน์กล่าวว่า “ธรรมที่จัดอยู่ในฝ่ายแห่งความเสื่อม 3 ประการ ได้แก่อะไรบ้าง ได้แก่ อกุศลมูล 3 ประการ คือ อกุศลมูลกล่าว คือ ความโลภ อกุศลมูล กล่าว คือ ความโกรธ อกุศลมูลกล่าวคือความหลง ธรรม 3 ประการนี้จัดอยู่ในฝ่ายเสื่อม” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 11/353/373) จากพุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นว่า บ่อเกิดของความชั่ว คือ อกุศลมูล 3 อย่าง คือ ความโลก ความโกรธ และความหลง เป็นที่มาของความชั่วทำให้เกิดความทุกข์ทางกายและ ความทุกข์ทางจิตใจ (สมัคร บุราวาส, 2555) เพราะอกุศลธรรมนั้นสิ่งที่ควรละ ลด และเลิกด้วยการงดเว้นด้วยการไม่ประพฤติตาม (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2537) เป็นพื้นฐานที่ทำให้เกิดการกระทำที่ผิดทางศีลธรรม ย่อมเกิดขึ้นทางด้านมโนทวารเรียกว่า“มโนกรรม”(Mental Action)แล้วจึงมีพลังผลักดันให้เกิดการกระทำทาง กายกรรม และวจีกรรม ต่อมาภายหลัง จะเห็นว่า

ลักษณะความชั่ว (Evil) คือ ความไม่ดีความชั่วร้าย มีลักษณะเป็นโทษโดยมีสภาวะเป็นเครื่องเศร้าหมองขุ่นมัวโดยปราศจากความบริสุทธิ์ เพราะความชั่วมีความกระวนกระวายทางด้านร่างกายและจิตใจ และส่งผลกระทบต่อบุคลิกภาพของมนุษย์โดยตรง ความชั่วจะมีสภาพที่ “ถูกบีบคั้น” ทางด้าน “สภาวะทางจิตใจ” จนทนอยู่ไม่ได้จึงทำให้มีความรู้สึกอึดอัดโดยไม่สบายกายและไม่สบายใจ ย่อมมีแต่ความรู้สึกที่เป็นทุกขเวทนาหรือโทมนัสเวทนาอันเป็นความบกพร่องทางร่างกายและจิตใจ ความชั่วนี้จึงมีลักษณะที่เป็นปฏิปักษ์ต่อความดีโดยมีการกำจัดทำลายร้ายผลาญความดีทุกประเภท และมีสภาพที่เป็นผลปรากฏอย่างชัดเจนคือมีสภาพขุ่นมัวไม่สดใสอยู่ภายในจิตใจของมนุษย์ตามสภาวะลักษณะประจำตัวของความชั่ว

องค์ประกอบของการกระทำความชั่ว

ตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาทมองว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเพราะมีเหตุปัจจัยให้เกิดขึ้นไมมีสิ่งใดเกิดขึ้นลอย ๆ โดยปราศจากเหตุปัจจัย โดยเฉพาะความชั่วในพุทธปรัชญาเถรวาทมีแหล่งที่มาของความชั่ว เพราะความชั่วนั้นจะเกิดขึ้นเองไม่ได้แต่เกิดมาจากกิเลสเป็นบ่อเกิดของการกระทำกรรม

ชั่วคำว่า “กิเลส” (Defilements) คือ กิเลสเป็นสิ่งที่ทำใจให้เศร้าหมองความชั่วที่แฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิดทำให้จิตใจขุ่นมัว (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554) คือ “อวิชชา”กิเลสอื่น ๆ ในเวลาจิตใจปกติอาจกล่าวได้ว่าไม่มีหรือยังไม่เกิดขึ้นต่อเมื่อมีสิ่งเร้าไปกระตุ้นถึงเกิดขึ้น สิ่งเร้าที่ทำให้เกิดกิเลส คือ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ธรรมารมณ์ที่ผ่านเข้ามาทาง ตา หูจมูก ลิ้น กาย ใจ ถ้าสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่ดีน่าใคร น่าพอใจกิเลสฝ่ายสร้างสรรค์เกิดขึ้นถ้าสิ่งเร้าไม่ดีไม่น่าพอใจ กิเลสฝ่ายทำลายจะเกิดขึ้น การที่คนหลงพอใจและไมพอใจต่อสิ่งเร้าก็เพราะกิเลสประเภทสนับสนุน เมื่อมนุษย์มีกิเลสที่เป็นฝ่ายชั่วที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดการกระทำความชั่ว (แสง จันทร์งาม, 2544) ทั้งนี้หลักการดังกล่าวนี้เกี่ยวข้องกับกรรมตามทรรศนะพุทธปรัชญาเห็นว่า

ก. กรรม คำว่า กรรม (Action) คือ การกระทำเป็นคำกลาง ๆ เป็นการกระทำมีพื้นฐานมาจาก “กุศลมูล” (Roots of Good) เป็นบ่อเกิดของการกระทำกรรมดีและ “อกุศล” (Roots of Bad) เป็นบ่อเกิดของการกระทำกรรมชั่ว ทั้งกรรมดีและกรรมชั่วต้องเป็นการกระทำที่ประกอบเจตนาเป็นตัวกำหนดการกระทำกรรมหรือ “เจตนาของกรรม” โดยเฉพาะกรรมชั่วตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท เกิดการกระทำที่ประกอบด้วย “อกุศลเจตนา” โดยมี “อกุศลมูล” คือ ความโลภ ความโกรธ และความหลงเป็นมูลเหตุในการกระทำความชั่ว เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์กระทำกรรมด้วยแรงผลักดันฝ่ายชั่วแล้วแสดการกระทำกรรมผ่าน “ไตรทวาร” (The Three Doors) คือ กระทำทางกายเรียกว่า “กายกรรม” (Bodily Action) มีการฆ่าสัตว์ลักทรัพย์และประพฤติผิดในกาม กระทำทางวาจาเรียกว่า “วจีกรรม” (Verbal Action) มีการพูดคำเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดคำหยาบ และการพูดเพ้อเจ้อ และกระทำทางใจเรียกว่า “มโนกรรม” (Mental Action) มีการโลภอยากได้สิ่งของของผู้อื่น การคิดพยาบาทปองร้ายผู้อื่น และการเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม ทั้งนี้พุทธปรัชญาปรัชญาเถรวาทพิจารณาว่า นั้นคือการกระทำความชั่ว

ข. วิบากกรรม คำว่า “วิบาก” หมายถึงผลของกรรม เรียกว่า “อกุศลวิบาก”ที่ เกิดมาจากการกระทำกรรมชั่วมีความสัมพันธ์กันเชิงสาเหตุคือการกระทำกรรมชั่วอยู่ในฐานะที่ “เป็นสาเหตุ” ส่วนผลของกรรมชั่วอยู่ในฐานที่ “เป็นผล” หากมนุษย์กระทำกรรมชั่วแล้ว ย่อมได้รับผลของกรรมชั่วอย่างแน่นอน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสว่า “บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดีผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้ผลชั่ว” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 15/256/374) นี้แสดง “ผลเชิงประจักษ์” คือ เห็นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจน ทั้งนี้เป็นที่มาของความแตกต่างกันของมนุษย์ดังบทสนทนาที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “มาณพ สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัยกรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” (พระไตรปิฎกภาษาไทย 14/289/350) หลักกรรมในพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นเงื่อนไขหรือปัจจัยทุกความแตกต่างที่เกิดขึ้นกับมนุษย์สรรพสัตว์ เช่น ความแตกต่างด้านสติปัญญา บุคลิกลักษณะ ความมั่งมีความยากจน และความสุข และความทุกข์เป็นต้น เป็นที่แน่ชัดว่า ความชั่วตามหลักพุทธ

ปรัชญาเถรวาทนั้นเป็นการกระทำที่ประกอบองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ “กิเลส” เป็นแรงกระตุ้นหรือมีความตั้งใจในการกระทำกรรม (แสง จันทร์งาม, 2544) “กรรม” คือ การกระทำกรรมออกทางกาย วาจาและใจที่เป็นการกระทำกรรมชั่วและวิบากกรรมคือการให้ผลของกรรมที่เป็นความชั่วบาป หนีไม่พ้น (พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระจันทบุรีนฤนาท, 2553) ดังพุทธภาษิตที่ว่า คนทำชั่วไม่ว่าจะหนีไปในอากาศ ท่ามกลางสมุทร เข้าไปในซอกเขา อยู่บนแผ่นดินนั้นใดทุกแห่ง ก็ไม่พ้นจากกรรมชั่วไปได้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย 10/412/352)

4.1.5 วิถีความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา

ในคัมภีร์ภควัทคีตา การกระทำที่ผิดศีลธรรม หรืออธรรม มีผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ โดยเฉพาะเมื่อขาดศรัทธาในการทำดี ทำให้การกระทำนั้นกลายเป็นบาป บทเรียนสำคัญในคัมภีร์นี้ชี้ให้เห็นถึงอำนาจของ “ปฺรกฺฤติ” ซึ่งสามารถก่อให้เกิดทั้งความดีและความชั่ว นอกจากนี้ยังมีการย้ำถึงความสำคัญของการข่มอารมณ์ และการรักษาอินทรีย์ให้ห่างจากกามซึ่งเป็นสาเหตุหลักของการทำลายจิตใจ การทำความดีควรเป็นการกระทำที่ปราศจากกามและอยู่ภายใต้กรอบหน้าที่ของตนเอง ซึ่งจะนำมาซึ่งความสงบสุขในชีวิตและการหลุดพ้นจากบาป การประกอบกรรมที่ขาดศรัทธาจะนำมาซึ่งผลที่ไม่ดี และสิ่งนี้จะเกิดขึ้นเมื่อตนไม่อาจควบคุมอารมณ์และอินทรีย์ได้ ในอัธยายะที่ 3 โศลก 31-32 กล่าวถึงการทำบาปว่าเป็นผลจากการกระทำด้วยอารมณ์ที่รุนแรง และเน้นว่าสิ่งนี้ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ใด ๆ ให้แก่ผู้กระทำ

นอกจากนี้ คัมภีร์ยังกล่าวถึง “ปฺรกฺฤติ” ที่มีอิทธิพลต่อการกระทำ ซึ่งผู้ทำต้องมีสติในการควบคุมประสาทสัมผัสและอารมณ์เพื่อไม่ให้หลงไปกับความสนุกสนานหรือกาม ด้วยการข่มอินทรีย์ บุคคลจะสามารถพัฒนาตนไปสู่ระดับที่สูงขึ้น คือการควบคุมการรู้คิด ซึ่งนี้ถือเป็นหนทางในการก้าวสู่การเป็นคนดี การบรรลุสภาพที่เหนือกว่าพุทธิถือเป็นสิ่งสูงสุด ที่คัมภีร์ได้กล่าวถึงในโศลกที่ 42-43 การทำกรรมเพื่อตอบแทนแก่สังคมและมนุษยชาติ ถือเป็นการทำบุญที่แท้จริง ความสำคัญของการกระทำเพื่อประโยชน์แก่โลก ไม่เพียงแต่เอื้อประโยชน์ต่อผู้อื่น แต่ยังช่วยให้ผู้กระทำไม่ต้องวางใจในบาป น้ำไม่ซึมซาบในใบบัว ทำให้การกระทำเพื่อปกป้องคุณธรรม รวมถึงการทำสงครามกับศัตรูที่เป็นญาติมิตรเพื่อปกป้องคุณค่านี้ ไม่ถือว่าเป็นบาปแต่อย่างใด

ในคัมภีร์ ภควัทคีตา (Bhagavad Gita) โดยเฉพาะในบทที่ 16 (ไทวาสุรสัมปัทวิภาคโยค) พระกฤษณะได้ทรงจำแนกธรรมชาติของมนุษย์ออกเป็น 2 ประเภท คือ ธรรมชาติแห่งเทพ (ไทวีสัมปทา - ผู้เจริญ) และ ธรรมชาติแห่งอสูร (อาสุรีสัมปทา - ผู้เสื่อมหรือคนชั่ว)

"วิถีแห่งความชั่ว" ในทรรศนะของภควัทคีตา ไม่ได้หมายถึงเพียงแค่การกระทำผิดกฎหมาย แต่หมายถึง สภาวะจิตใจและทัศนคติที่มืดบอด ซึ่งนำไปสู่ความเสื่อมเสียของจิตวิญญาณ โดยมีรายละเอียดสำคัญดังนี้

1. ลักษณะพื้นฐานของคนชั่ว (อาสุรีสัมปทา)

ผู้ที่มีธรรมชาติฝ่ายต่ำหรือฝ่ายอสูร จะมีลักษณะนิสัยที่เด่นชัด 6 ประการ ดังที่ระบุไว้ในโศลกที่ 4 ของบทที่ 16 คือ

1) ความโอ้อวด คือ ผู้มีธรรมชาติฝั่งอสูรมักจะมีความโน้มเอียงในการแสร้งทำเป็นคนดี โดยการสร้างภาพลวงตาเพื่อดึงดูดความสนใจจากผู้อื่น ซึ่งจะทำให้ตนเองดูยิ่งใหญ่หรือมีความสำคัญ ในบางกรณีการโอ้อวดดังกล่าวอาจมาจากความไม่มั่นใจในตนเอง และเป็นการพยายามทำให้ผู้อื่นยอมรับในตัวตนของตน นี่เป็นการหลีกเลี่ยงการเผชิญกับความจริงที่เป็นและทำให้คนรอบข้างมองเห็นเรื่องราวที่ไม่ตรงไปตรงมา

2) ความถือตัว คือ ความเย่อหยิ่งนับเป็นลักษณะโดดเด่นที่ผู้มีอสูรีสัมปทาแสดงออกมา โดยเฉพาะเมื่อมีทรัพย์สมบัติหรือสถานะทางสังคมที่สูงขึ้น ผู้ที่มีความถือตัวจะมักมองคนอื่นว่าเป็นคนที่ด้อยกว่า ทั้งนี้ทำให้พวกเขาขาดความสุภาพและความเคารพต่อผู้อื่น การตั้งตัวอยู่เหนือผู้อื่นเช่นนี้ส่งผลให้เกิดความเกลียดชังและไม่สอดคล้องกับความคบค้าสมาคมที่ดี

3) ความทะนงตน คือ การหลงผิดในความสามารถและคุณค่าของตนเอง จนถึงขั้นคิดว่าตนมีความพิเศษหรือดีเด่นกว่าผู้อื่น โดยมักดูถูกผู้อื่น การเอาความเหนือกว่าของตนมาเป็นมาตรฐานในการประเมินผู้อื่นนี้ อาจนำไปสู่การปฏิสัมพันธ์ที่มีแต่ความขัดแย้ง และไม่เคารพในความสามารถและศักดิ์ศรีของผู้คนรอบข้าง

4) ความโกรธ คือ คนที่มีลักษณะนี้มักแสดงออกถึงอารมณ์ที่รุนแรง ขาดความอดทนและความสามารถในการควบคุมตนเอง เมื่อเผชิญกับความยากลำบากหรือการกระทำที่ไม่ถูกต้องในสายตาของตน ความโกรธนี้ทำให้เกิดการกระทำที่ไร้เหตุผลและไม่สร้างสรรค์ เช่น การใช้ความรุนแรงหรือการละเมิดสิทธิผู้อื่น

5) ความหยาบคาย คือ ความหยาบคายถือเป็นการแสดงออกที่ขาดความเมตตาและสุภาพ การใช้ถ้อยคำก้าวร้าวหรือทำการกระทำที่ไม่เหมาะสมกับผู้อื่น เช่น การด่าทอหรือทำให้ผู้อื่นรู้สึกผิดหวัง ซึ่งล้วนถือเป็นพฤติกรรมที่ทำให้เกิดความไม่เป็นกันเองในสังคม ทำให้การสร้างสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ยิ่งซับซ้อนมากขึ้น

6) ความเขลา คือ ความเขลาเป็นลักษณะของผู้ที่ไม่มีความรู้หรือขาดสติในการแยกแยะระหว่างความถูกต้องและความผิด โดยเฉพาะในการประเมินคุณค่าของการกระทำและผลที่ตามมา นี่เป็นอุปสรรคสำคัญในกระบวนการเติบโตของจิตใจ ทำให้ไม่สามารถพัฒนาไปสู่ความดีหรือปัญญาได้

2. ประตูนรก 3 บาน (รากเหง้าแห่งความชั่ว)

พระกฤษณะทรงตรัสเตือนมนุษย์เกี่ยวกับต้นตอของความชั่วที่ทำให้ตกต่ำลงสู่วิถีแห่งความชั่ว ซึ่งถูกเรียกว่า “ประตู 3 บานสู่ขุมนรก” หรือ “The Three Gates of Hell” ซึ่งได้แก่ กาม, โกรธ, และ โลภ โดยแต่ละบานมีลักษณะและผลกระทบที่ต่างกัน ดังนี้

1) กาม (ความกระหายอยาก) คือ ความต้องการและราคะที่ไม่สิ้นสุด สิ่งนี้ทำให้ผู้คนรู้สึกไม่พอใจกับสิ่งที่ตนมี และมีความกระหายที่ต้องการสิ่งใหม่ ๆ อยู่เสมอ ความปรารถนาดังกล่าวอาจนำไปสู่การกระทำที่ผิดศีลธรรม เช่น การล่วงละเมิดเพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่นและตนเอง การละเมิดความพอใจในสิ่งที่มีอยู่อย่างรักแรงนี้ทำให้จิตวิญญาณถูกทำลายไปเรื่อย ๆ จนไม่สามารถพบความสงบในชีวิตได้

2) โกรธ (ความโกรธแค้น) คือ อารมณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อไม่สามารถทำตามความต้องการหรือคาดหวังได้ อารมณ์นี้เต็มไปด้วยพยาบาทและการทำลาย สิ่งนี้ไม่เพียงส่งผลให้เกิดความอึดอัดใจภายในจิตใจ แต่ยังทำให้เกิดการกระทำที่รุนแรง เช่น การใช้ความรุนแรงหรือทำร้ายผู้อื่น ความโกรธทำให้เสียสติและขัดขวางความสามารถในการคิดและตัดสินใจอย่างมีเหตุผล ซึ่งทำให้สถานการณ์เลวร้ายลงเรื่อยๆ

3) โลภ (ความโลภ) คือ ความต้องการสิ่งของที่เป็นของผู้อื่นและการไม่รู้จักพอ การมีความโลภทำให้มีความต้องการที่ไม่สิ้นสุด ซึ่งนำไปสู่วิถีที่ไม่ยุติธรรมในการแสวงหาสิ่งที่ต้องการ สิ่งนี้ทำให้ผู้คนไม่เคารพต่อทรัพย์สินและความเป็นเจ้าของของผู้อื่น นอกจากนี้ โลภยังเป็นรากเหง้าของปัญหาสังคมที่ทำให้เกิดการแข่งขันที่ผิดจรรยาบรรณ ความไม่พอใจในชีวิต และการขัดแย้งในสังคมอย่างต่อเนื่อง

ดังนั้น คำสอนของพระกฤษณะเกี่ยวกับประตู 3 บานสู่ขุมนรกนี้ เน้นให้มนุษย์พิจารณาและละทิ้งกาม โกรธ และโลภ เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นศัตรูที่ทำลายตนเองและความสุขที่แท้จริง พระองค์ทรงแนะนำว่าเพื่อที่จะมีชีวิตที่สงบสุขและห่างไกลจากความชั่ว ผู้คนควรจะพัฒนาจิตใจให้สะอาดและเข้มแข็ง เพื่อยืนหยัดในวิถีที่ดี และนำไปสู่การหลุดพ้นจากวัฏสงสาร

3. ทัศนคติและมุมมองต่อโลกของผู้มีธรรมชาติฝ่ายอสูร

ผู้ที่มีธรรมชาติฝ่ายอสูรมักมีวิถีคิดที่มองโลกในแง่วัตถุนิยมสุดโต่ง และมักปฏิเสธหลักธรรมะและความจริงที่สำคัญในชีวิต จะแบ่งเป็น 3 ลักษณะใหญ่ ๆ ดังนี้

1) ปฏิเสธความจริงสูงสุด คือ ผู้มีธรรมชาติประเภทนี้เชื่อว่าโลกนี้ไม่มีพระเจ้า และไม่มีกฎแห่งกรรม หมายความว่าพวกเขาไม่เชื่อว่าการกระทำทางกาย วาจา หรือจิตใจจะมีผลต่อชีวิตในปัจจุบันหรืออนาคต พวกเขามองว่าทุกสิ่งทุกอย่างเกิดขึ้นจากตัณหาทางเพศเพียงอย่างเดียว นี่คือการปฏิเสธความเชื่อในศีลธรรมและการมีสติในการดำเนินชีวิต ทำให้พวกเขาหลงระเริงอยู่ในโลกแห่งอารมณ์และความพอใจที่ชั่วคราว โดยไม่มีความรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง

2) เชื่อมั่นในกำลังตนเองผิด ๆ คือ มีความเข้าใจว่าตนเองคือผู้กระทำและมีอำนาจเหนือสิ่งต่างๆ ในชีวิต โดยพิจารณาตนเองเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ความคิดเช่นนี้ทำให้พวกเขาสูญเสียศีลธรรมและจริยธรรม พวกเขาอาจคิดได้ว่า “ฉันเป็นผู้มีอำนาจ”, “ฉันรวย” หรือ “ฉันสามารถกำจัด

ศัตรูได้ไ สิ่งนี้ทำให้พวกเขาประเมินค่าตัวเองสูงจนเกินไป และมักมองข้ามผู้อื่นอย่างไม่เห็นคุณค่า ส่งผลให้เกิดการขัดแย้งในความสัมพันธ์และสังคม

3) บูชาความสุขทางเนื้อหนัง คือ ผู้มีธรรมชาติฝ่ายอสูรจะมองว่าการเสพสุขทางประสาทสัมผัส เช่น ความสุขจากการบริโภคอาหาร, ความสุขทางเพศ, รสชาติของชีวิตที่เต็มไปด้วยสิ่งที่ให้ความพอใจคือเป้าหมายสูงสุดในชีวิต พวกเขายอมที่จะทำผิดศีลธรรมเพื่อสั่งสมความมั่งคั่งหรือความสุขตามอารมณ์ของตนเอง การเสพติดในความสุขทางเนื้อหนังนี้นำไปสู่การทำลายตัวเองและผู้อื่น ขัดขวางการเติบโตทางจิตใจและวิญญาณ และทำให้พวกเขาไม่สามารถเข้าถึงความสุขที่แท้จริงในชีวิตได้

ดังนั้น ทัศนคตินี้สะท้อนถึงการขาดความเข้าใจในหลักธรรมที่สำคัญและผลกระทบของการกระทำในชีวิตผู้คน ผู้มีธรรมชาติฝ่ายอสูรจะมีแนวโน้มที่จะเลี่ยงการมองเห็นคุณค่าของการกระทำที่ดีงามและคุณธรรม นำไปสู่การใช้ชีวิตที่เต็มไปด้วยความทุกข์และความไม่สงบในใจ ทั้งนี้การปรับเปลี่ยนมุมมองและทัศนคติให้เข้าสู่ความจริงสูงสุดจะทำให้สามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความดีและความสงบสุขในชีวิตได้

4. จุดจบของวิถีแห่งความชั่ว

ภควัทคีตาระบุผลลัพธ์ของการดำเนินชีวิตในวิถีนี้ไว้อย่างชัดเจน ได้แก่

1) ความหลงผิด คือ ผู้ที่เลือกเส้นทางแห่งความชั่วจะถูกพันธนาการอยู่ในตาข่ายของภาพลวงตา ทำให้ไม่สามารถเห็นความจริงที่เป็นอยู่ การยึดติดกับความคิดในสิ่งที่ไม่จริง จะแทงตำนานความกังวล ตื่นเต้น และความปวดร้าวจากการพยายามบรรลุถึงความพอใจในตัวเอง ซ้ำยังวนเวียนอยู่กับปัญหาที่หลายหลาก ที่เกิดจากสภาพจิตใจที่ไม่สงบ ความหลงผิดนี้ทำให้ไม่สามารถตัดสินใจอย่างมีเหตุผล และยังสร้างอุปสรรคในการเติบโตทางจิตใจและจิตวิญญาณ

2) การตกต่ำ คือ ผลลัพธ์ที่ตามมาจากการดำเนินชีวิตที่ผิดศีลธรรม คือการตกต่ำ เมื่อผู้คนตายจากโลกนี้ พวกเขาจะต้องบังเกิดในกำเนิดที่ต่ำช้าซึ่งอาจเป็นนรกหรือกำเนิดเป็นเดรัจฉานและอสูร การเวียนว่ายตายเกิดในสถานภาพที่ต่ำนี้เกิดจากกรรมที่เคยกระทำ ซึ่งเป็นวงจรที่ไม่มี ที่สิ้นสุด ทำให้ชีวิตต้องทนทุกข์และทุกข์ทรมานซ้ำแล้วซ้ำเล่า

3) ห่างไกลจากโมกษะ คือ ผู้ที่อยู่ในวิถีแห่งความชั่วจะไม่สามารถเข้าถึงโมกษะ หรือสภาวะสูงสุดได้ พวกเขาจะจมดิ่งลงมาในความมืดมนที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น และห่างไกลจากการหลุดพ้นจากวงจรแห่งการเกิดและการตาย การไม่สามารถบรรลุถึงสภาวะแห่งความหลุดพ้นนี้สร้างความทุกข์และความวิตกกังวลอย่างต่อเนื่องในชีวิต

ดังนั้น วิถีแห่งความชั่วนั้นเกิดจากการปล่อยให้ตัวกู-ของกู ควบคุมชีวิต โดยขับเคลื่อนด้วยตัณหา ความโกรธ และความโลภ ซึ่งเป็นการหลงลืมความเป็นหนึ่งเดียวกับจักรวาล และเพื่อนมนุษย์ นี่คือการดำเนินชีวิตที่ขัดแย้งกับ “วิถีแห่งเทพ” ที่เน้นการเสียสละ ความเมตตา และการควบคุม

ตนเอง การมองโลกในแง่บวก สนับสนุนให้บุคคลก้าวเดินอย่างมีสติ โดยการเลือกที่จะปฏิบัติตนตามหลักธรรมจะนำไปสู่ชีวิตที่มีให้แก่ตนเองและผู้อื่นอย่างมีคุณค่าและความสงบสุข

4.1.6 สรุป

การศึกษาเกี่ยวกับความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาแสดงให้เห็นถึงหลักธรรมที่สำคัญในการดำเนินชีวิตและวิธีที่มนุษย์มีผลกับผลกรรมที่เกิดขึ้นในชีวิต โดยสามารถแบ่งความชั่วออกเป็นลักษณะและความหมายที่คล้ายคลึงกัน แต่เปิดเผยในบริบทที่แตกต่างกันได้ดังนี้

ความหมายความชั่วในพระไตรปิฎก คำว่า “ความชั่ว” ถูกนิยามว่าเป็นบาปและอกุศล โดยมีความหมายว่าเป็นการกระทำที่เลวทรามหรือผิดศีลธรรม ซึ่งเกิดจากการจงใจฝ่าฝืนจารีตประเพณีหรือศีลธรรมที่กำหนดไว้ผลภายในใจ การกระทำดังกล่าวส่งผลให้เกิดความทุกข์และเบียดเบียนผู้อื่น โดยถูกจำแนกตามสามประเภทตามอวัยวะที่ใช้ในการกระทำ ได้แก่ กายทวาร, วจีทวาร, และมโนทวาร

ความหมายความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา ในคัมภีร์กล่าวถึงความชั่วในแง่ของการทำลายจิตวิญญาณและการละทิ้งศีลธรรม โดยการมองเห็นธรรมชาติที่เป็นธรรมชาติเพียงแค่ความต้องการทางกาม ความโกรธ และความโลภ อันเป็นรากเหง้าของความชั่ว ทั้งนี้ความชั่วในภควัทคีตายังหมายถึงการขาดศรัทธาในการกระทำดีและการปล่อยให้ตัวตนและอารมณ์เข้ามาควบคุมชีวิต

ประเภทของความชั่วในพระไตรปิฎก แบ่งความชั่วออกเป็นสามประเภทหลัก ได้แก่ บาปทางกาย (เช่น การฆ่าสัตว์, การลักทรัพย์), บาปทางวาจา (เช่น การพูดเท็จ, การพูดหยาบ) และบาปทางใจ (เช่น ความโลภ, ความขุ่นเคือง) โดยจัดเป็นอกุศลกรรมที่ส่งผลไม่ดีและอยู่กับตัวตนของผู้กระทำ

ประเภทของความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา มีกระบวนการมองความชั่วในลักษณะทางจิตใจและวัตถุนิยม ซึ่งแสดงถึงความมืดบอดทางจิตใจและการห่างไกลจากคุณธรรม เช่นการยึดติดกับตัณหา ความโกรธ และความโลภ นอกจากนี้ ยังเน้นถึงการละทิ้งคุณธรรมที่ทำให้เสียสละ และเน้นความสำคัญในการควบคุมตนเองเพื่อนำไปสู่การบรรลุโมกษะ

จุดจบของวิถีแห่งความชั่วในพระไตรปิฎก ผลของการกระทำความชั่วมักส่งผลให้ตกต่ำลงไปสู่กำเนิดที่ต่ำหรือแม้แต่ในนรก ซึ่งเป็นการเวียนว่ายตายเกิดที่ไม่มีที่สิ้นสุด สร้างทุกข์ทั้งในชาตินี้และชาติหน้า ซึ่งผู้กระทำจะมีสภาวะจิตใจที่เศร้าหมองและเสื่อมโทรม

จุดจบของวิถีแห่งความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา การใช้ชีวิตตามวิถีความชั่วนำไปสู่ความหลงผิดและการห่างไกลจากโมกษะ ผู้ที่ผิดศีลธรรมจะต้องเผชิญกับความเจ็บปวดและสุดท้ายต้องจมดิ่งลงในความมืดมน ความเสื่อมและการไม่มีชีวิตที่สงบสุข

ทั้งพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาเสนอความเข้าใจที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับความชั่วในชีวิตมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นถึงผลกระทบที่ทันตานำมาซึ่งความทุกข์และความเสื่อมในสังคม ในขณะเดียวกันก็มี

การเน้นย้ำถึงความสำคัญของการปฏิบัติและการทำความดีที่สามารถนำผู้คนไปสู่ความสงบสุขและการหลุดพ้นจากวัฏสงสาร

4.2 วิเคราะห์นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

ในคัมภีร์ภควัทคีตา ไม่ได้อธิบายความชั่วว่าเป็นสิ่งตรงข้ามกับความดีโดยตรง แต่เป็นผลจากการไม่รู้และความหลงผิด (อวิชชา) ที่นำไปสู่การกระทำที่ไม่ถูกต้อง ภควัทคีตาเน้นการกระทำ (Karma) และผลของการกระทำ (Karma-phala) โดยสอนว่าทุกการกระทำมีผลทั้งทางบวกและทางลบ การหลุดพ้นจากความชั่ว (หรือการเวียนว่ายตายเกิด) เกิดจากการทำหน้าที่ของตนเองด้วยจิตใจที่สงบ ปราศจากความยึดติดในผลลัพธ์ และตระหนักถึงความเป็นจริงสูงสุด รายละเอียดเพิ่มเติมเช่น (1) อวิชชา (ความไม่รู้) คือภควัทคีตาอธิบายว่าความชั่วเกิดจากความไม่รู้ (อวิชชา) ซึ่งเป็นความเข้าใจผิดเกี่ยวกับความเป็นจริง ความไม่รู้นี้ทำให้บุคคลยึดติดกับอัตตา (ตัวตน) และผลลัพธ์ของการกระทำ นำไปสู่ความทุกข์และวงจรการเกิดใหม่ (2) ความสำคัญของการกระทำ (Karma) คือคัมภีร์ภควัทคีตาสอนว่าทุกคนต้องกระทำ การกระทำที่ไม่ถูกต้องเกิดจากความไม่รู้และแรงขับทางธรรมชาติ การกระทำที่ถูกต้องคือการกระทำโดยไม่ยึดติดในผลลัพธ์ (Nishkama Karma) โดยมุ่งเน้นที่การทำหน้าที่ของตนเองด้วยจิตใจที่สงบ และ (3) ปรัชญาโยคะ และการหลุดพ้นคือการหลุดพ้นจากความชั่ว (Moksha) เกิดจากการฝึกโยคะ (การรวมจิตใจ) และการตระหนักถึงความเป็นจริงสูงสุด (Brahman) การฝึกโยคะช่วยให้บุคคลสามารถควบคุมจิตใจและประสาทสัมผัส ลดความยึดติดในสิ่งต่าง ๆ และนำไปสู่การกระทำที่ถูกต้อง (มารวย ส่งทานินทร์, 2565)

คัมภีร์ภควัทคีตาไม่ได้สอนเรื่องความชั่วโดยตรง แต่ให้แนวทางในการจัดการกับความไม่ดีงามในใจและในการกระทำ โดยเน้นการทำหน้าที่ของตนเองด้วยจิตที่สงบและปราศจากความยึดติดในผลลัพธ์ ความชั่วในภควัทคีตาถูกมองว่าเป็นผลมาจากความไม่รู้ และการหลุดพ้นจากความชั่วอยู่ที่การปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องและมุ่งสู่พระเป็นเจ้าตามคัมภีร์ การสอนเรื่องความชั่วในภควัทคีตา คือการชี้ให้เห็น (1) ความไม่รู้โดยภควัทคีตาชี้ให้เห็นว่าความไม่รู้ (อวิชชา) เป็นสาเหตุของความชั่วทั้งปวง ความไม่รู้ในธรรมชาติของตนเองและของโลก ทำให้เกิดความยึดติด ความโกรธ ความหลง ซึ่งนำไปสู่การกระทำที่ไม่ดี (2) การหลุดพ้นจากความชั่วโดยการหลุดพ้นจากความชั่วไม่ได้อยู่ที่การหลีกหนีจากโลกหรือการละทิ้งหน้าที่ แต่เป็นการปฏิบัติธรรมเพื่อขจัดความไม่รู้และความยึดติดในใจ และ (3) โยคะทั้งสาม (ไตรโยคะ) โดยภควัทคีตาเสนอแนวทางในการปฏิบัติธรรมผ่านโยคะสามประการ คือ กัมมโยคะ (การทำงานโดยไม่ยึดติดในผล), ภักติโยคะ (การปฏิบัติบูชาด้วยความศรัทธา), และ ชญาณโยคะ (การปฏิบัติธรรมเพื่อปัญญา) (ธนกฤต ก้องเวหา, 2568) ภควัทคีตาไม่ได้สอนเรื่องความชั่วในเชิง

ว่าเป็นสิ่งตรงข้ามกับความดี แต่สอนว่าความชั่วเป็นผลจากความไม่รู้และความยึดติด การหลุดพ้นจากความชั่วเกิดจากการเข้าใจความเป็นจริง ฝึกโยคะ และกระทำโดยไม่ยึดติดในผลลัพธ์

4.2.1 สิ่งที่คัมภีร์ภควัทคีตาถ่ายทอด

ในคัมภีร์ภควัทคีตา ไม่ได้มองความดีและความชั่วเป็นสิ่งที่แยกขาดจากกันอย่างเด็ดขาด แต่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติของสรรพสิ่งและเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องเผชิญและจัดการ ภควัทคีตาเน้นการกระทำ (karma) เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และผลของการกระทำนั้นจะนำไปสู่การเกิดใหม่ (reincarnation) ดังนั้น นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในภควัทคีตาได้แก่ (Sharma, & Garg, 2022)

1. กรรม (Karma)

ภควัทคีตาเน้นว่าทุกการกระทำไม่ว่าดีหรือชั่ว จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ตามมา การกระทำที่ดีจะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ดี ส่วนการกระทำที่ไม่ดีจะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ไม่ดี ในคัมภีร์ภควัทคีตา “กรรม” หรือการกระทำ มีความสำคัญอย่างยิ่งและเชื่อมโยงกับแนวคิดเรื่องการบรรลุธรรม (Moksha) ภควัทคีตาไม่ได้สอนให้ละทิ้งการกระทำทั้งหมด แต่สอนให้ปฏิบัติ “กรรมโยคะ” ซึ่งเป็นการกระทำที่เสียสละ ไม่ยึดติดผลลัพธ์ การกระทำที่ถูกต้องตามธรรมะ (หน้าที่) โดยไม่ยึดติดกับผลลัพธ์ ถือเป็นหนทางสู่การหลุดพ้น สรุปประเด็นสำคัญ ได้แก่ (1) กรรมโยคะ คือการกระทำที่เสียสละ ปราศจากความยึดติด เป็นหัวใจสำคัญของภควัทคีตา (2) ธรรมะ คือการกระทำตามหน้าที่ที่ถูกต้องเป็นสิ่งสำคัญ (3) ไม่ยึดติดผลลัพธ์ คือการกระทำโดยไม่คาดหวังผลลัพธ์เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการปฏิบัติกรรมโยคะ และ (4) การหลุดพ้น คือการปฏิบัติกรรมโยคะอย่างถูกต้องจะนำไปสู่การหลุดพ้นจากวงจรการเกิดและการตาย ภควัทคีตาได้กล่าวถึง “คุณะ” (Gunas) ซึ่งเป็นคุณสมบัติพื้นฐานสามประการที่ส่งผลต่อการกระทำ ได้แก่ สัตตวะ (Sattva) (ความบริสุทธิ์), รชัส (Rajas) (ความกระตือรือร้น), และตมัส (Tamas) (ความเฉื่อยชา) กรรมโยคะเกี่ยวข้องกับการฝึกฝนสัตตวะและหลีกเลี่ยงรชัสและตมัส ดังนั้น ภควัทคีตาจึงไม่ได้สอนให้ละทิ้งการกระทำ แต่สอนให้เปลี่ยนแปลงวิธีการกระทำ โดยเปลี่ยนจากการกระทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวไปสู่การกระทำที่เสียสละและเป็นไปตามธรรมะ การกระทำเช่นนี้จะนำไปสู่การเติบโตทางจิตวิญญาณและการหลุดพ้นในที่สุด

2. ผลของกรรม (Karmaphala)

ผลของกรรม (Karmaphala) จะส่งผลต่อการเกิดใหม่ของบุคคลในภพภูมิต่าง ๆ การกระทำที่ดีจะส่งผลให้เกิดในภพภูมิที่ดี ส่วนการกระทำที่ไม่ดีจะส่งผลให้เกิดในภพภูมิที่ไม่ดี ในศาสนาฮินดู ปุราณะและอิติหาสะ (ประวัติศาสตร์อันยิ่งใหญ่) กรรมผล หมายถึง “ผลของการกระทำ” ตามพระเวทศุภปุราณะ 2.2.41 - ดังที่พระวิษณุและท่านอื่น ๆ ได้สรรเสริญพระศิวะไว้ว่า “ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า การกระทำที่เป็นมงคลย่อมนำความสุขมาสู่ผู้กระทำ ในขณะที่การกระทำที่ไม่เป็นมงคลย่อมจบลงด้วยผลเสีย หรือเป็นผลดีและผลเสียเพียงบางส่วน พระองค์ผู้เดียวเท่านั้นที่เป็นผู้

ประทานผลของการกระทำทั้งปวง (เช่น สรวะกรรมผล) พระองค์คือเจ้าแห่งสิ่งอันรุ่งโรจน์ตามพระเวท” ปุราณะ คือ วรรณกรรมสันสกฤตที่อนุรักษ์ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอันกว้างใหญ่ของอินเดียโบราณ ซึ่งรวมถึงตำนานทางประวัติศาสตร์ พิธีกรรมทางศาสนา ศิลปะ และวิทยาศาสตร์หลากหลายแขนงมหาปุราณะ ทั้ง 18 บท มีโศลก (โคลงคู่) มากกว่า 400,000 บท และมีอายุอย่างน้อยหลายศตวรรษก่อนคริสตกาล ไวษณพนิกายเป็นศาสนาฮินดูที่นับถือพระวิษณุเป็นพระเจ้าสูงสุด เช่นเดียวกับศาสนาศักติและไศวะ ไวษณพก็พัฒนาเป็นศาสนาเฉพาะบุคคล มีชื่อเสียงจากการเผยแผ่ทศาวตาร (อวตารทั้งสิบของพระวิษณุ) กรรมผล (Karmaphala) เป็นแนวคิดที่แสดงถึงผลหรือผลลัพธ์จากการกระทำของบุคคลในปรัชญาต่าง ๆ ในศาสนาไวษณพ กรรมผลเกี่ยวข้องกับเครื่องบูชาที่ถวายแด่เทพเจ้าเป็นเครื่องบูชา ส่วนศาสนากาวยะมองว่ากรรมผลสะท้อนถึงธรรมชาติหรือความสำเร็จของการกระทำ ส่วนศาสนาเวทานตะ (Vedanta) อธิบายว่า กรรมผลคือประสบการณ์ที่จีวาได้รับจากการกระทำของตน ขณะที่ศาสนามหายานเน้นถึงผลกรรมที่สรรพสัตว์ต้องเผชิญ อันเป็นผลจากการกระทำของตน แต่ละมุมมองเน้นย้ำถึงความสำคัญของการกระทำและผลลัพธ์ในบริบททางจิตวิญญาณหรือจริยธรรม (Joshua J. Mark, 2020)

3. การหลุดพ้น (Moksha)

เป้าหมายสูงสุดในภควัทคีตาคือการหลุดพ้นจากวงจรการเกิดใหม่และการเวียนว่ายตายเกิด การหลุดพ้นสามารถทำได้โดยการปฏิบัติธรรมและละทิ้งความผูกพันในผลของการกระทำ การหลุดพ้น (Moksha) คือ การหลุดพ้นจากวงจรการเกิดใหม่และการตาย (สังสารวัฏ) ในศาสนาฮินดูและศาสนาอื่น ๆ ในอินเดีย เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตที่มุ่งสู่การดับทุกข์และบรรลุความเป็นอิสระทางจิตวิญญาณอย่างแท้จริง ความหมายและการตีความได้แก่ (1) การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ด้วยโมกษะหมายถึงการหลุดพ้นจากวงจรการเกิดใหม่และการตาย (สังสารวัฏ) ซึ่งเป็นสภาวะที่จิตวิญญาณ (อาตมัน) เป็นอิสระจากพันธนาการทางโลก (2) การดับทุกข์ ด้วยการหลุดพ้นจากทุกข์ (Dukkha) ที่เป็นผลจากการเกิดแก่เจ็บตาย (3) การรู้แจ้ง ด้วยการตระหนักถึงความเป็นจริงสูงสุด (ปรมาตมัน) และการหลุดพ้นจากความไม่รู้ (อวิชชา) (4) การบรรลุสภาวะแห่งความสุขนิรันดร์ ด้วยโมกษะเป็นสภาวะแห่งความสุขที่เหนือกว่าความสุขทางโลก และเป็นความสุขที่ยั่งยืน และ (5) แนวทางสู่โมกษะด้วยศาสนาฮินดูและศาสนาอื่น ๆ ในอินเดียมีแนวทางหลากหลายในการบรรลุโมกษะ ซึ่งรวมถึง (5.1) โยคะ (Yoga) เป็นการฝึกสมาธิ การควบคุมลมหายใจ และการฝึกฝนทางร่างกายและจิตใจ (5.2) สมาธิ (Meditation) เป็นการฝึกจิตใจให้สงบและมีสมาธิ เพื่อให้เข้าถึงสภาวะที่สูงขึ้น (5.3) การปฏิบัติธรรม (Dharma) เป็นการปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางศาสนาและจริยธรรม (5.4) ปัญญา (Jnana) เป็นการแสวงหาความรู้และความเข้าใจในธรรมชาติของความเป็นจริง (5.5) การละทิ้งความยึดติด (Renunciation) เป็นการลดละความยึดติดในวัตถุและสิ่งต่าง ๆ และ (5.6) การบูชา (Bhakti) เป็นการอุทิศตนและความศรัทธาต่อพระเจ้า (Tyler Biscontini, 2024)

4. ความไม่ยึดติด (Nishkama Karma)

ภควัทคีตาแนะนำให้มนุษย์กระทำความดีโดยไม่ยึดติดในผลของความดีนั้น การกระทำโดยปราศจากความยึดติดจะช่วยให้บุคคลหลุดพ้นจากผลของกรรมได้ ในคัมภีร์ภควัทคีตา ความไม่ยึดติด (Nishkama Karma) หมายถึง การกระทำโดยไม่หวังผลตอบแทน การปฏิบัติหน้าที่โดยไม่ยึดติดกับผลลัพธ์ของมัน เป็นหลักการสำคัญที่สอนให้บุคคลทำงานโดยไม่คาดหวังสิ่งใดตอบแทน ช่วยให้จิตใจสงบและเป็นอิสระจากความทุกข์จากการยึดติดในผลลัพธ์ ความหมายความไม่ยึดติดโดยละเอียดได้แก่ (1) การกระทำโดยไม่หวังผลตอบแทน เพราะความไม่ยึดติด (Nishkama Karma) เน้นการทำงานโดยปราศจากความปรารถนาหรือความคาดหวังต่อผลลัพธ์ที่ได้จากการกระทำนั้น (2) การปฏิบัติหน้าที่เพราะเป็นการปฏิบัติหน้าที่ของตนเองอย่างเต็มที่ โดยไม่ยึดติดกับผลลัพธ์ ไม่ว่าผลลัพธ์นั้นจะออกมาเป็นอย่างไร (3) การละทิ้งความยึดติดเพราะเป็นการหลุดพ้นจากความยึดติดในผลลัพธ์ของงาน ทำให้จิตใจสงบและเป็นอิสระ (4) ประโยชน์ เพราะการปฏิบัติ Nishkama Karma ช่วยให้จิตใจสงบสุข, ลดความทุกข์, และนำไปสู่การตระหนักรู้ในตนเอง ตัวอย่างในภควัทคีตา ในภควัทคีตา พระกฤษณะสอนอรชุนให้ทำงานโดยไม่ยึดติดกับผลลัพธ์ โดยกล่าวว่า “ท่านมีสิทธิที่จะกระทำการแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ไม่เคยมีสิทธิที่จะรับผลจากการกระทำนั้นเลย” นอกจากนี้ยังสอนให้พิจารณาถึงความเสมอภาคในความสำเร็จและความล้มเหลว ซึ่งเป็นสภาวะที่เรียกว่าโยคะ ความสำคัญของความไม่ยึดติด (Nishkama Karma) คือ (ก) เป็นหนทางสู่การหลุดพ้น เพราะ Nishkama Karma เป็นหนึ่งในหนทางที่ภควัทคีตาแนะนำให้ผู้ปฏิบัติธรรมใช้เพื่อหลุดพ้นจากวงจรแห่งการเกิดและการตาย, (ข) ส่งเสริมความสงบสุขเพราะการปฏิบัติโดยไม่ยึดติดในผลลัพธ์ ช่วยให้จิตใจสงบและเป็นอิสระจากความทุกข์ และ (ค) ส่งเสริมการตระหนักรู้ในตนเองเพราะการทำงานโดยไม่หวังผลตอบแทน ช่วยให้ผู้ปฏิบัติธรรมเข้าใจธรรมชาติของตนเองและโลกมากขึ้น (Ananda Jami, 2024)

5. บทบาทของพระกฤษณะ

ด้วยพระกฤษณะในฐานะตัวแทนของพระเจ้า ได้แนะนำอรชุน (Arjuna) ในการทำสงคราม โดยเน้นย้ำว่าการทำหน้าที่ (Dharma) เป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด แม้ว่าจะต้องทำสงครามและฆ่าศัตรู ในคัมภีร์ภควัทคีตา พระกฤษณะทรงมีบทบาทสำคัญในฐานะสารถีและที่ปรึกษาทางจิตวิญญาณของอรชุน พระองค์ทรงเป็นทั้งตัวแทนของพระเจ้าและเป็นผู้ชี้นำทางให้แก่อรชุนในการเผชิญกับความขัดแย้งทางศีลธรรมและหน้าที่ และบทบาทหลักของพระกฤษณะในภควัทคีตาได้แก่ (1) เป็นสารถีของอรชุนในสนามรบกุรุเกษตร (2) เป็นผู้ให้คำแนะนำทางจิตวิญญาณของอรชุนเมื่อเกิดความท้อแท้และลังเลที่จะต่อสู้กับญาติพี่น้องของตน พระกฤษณะได้แสดงธรรมะ (คำสอน) เกี่ยวกับธรรมชาติของชีวิต ความดี ความชั่ว หน้าที่ และการหลุดพ้น (3) เป็นตัวแทนของพระเจ้า เพราะพระกฤษณะทรงเปิดเผยสภาวะที่แท้จริงของพระองค์ (วิษณุ) ให้อรชุนได้ประจักษ์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นพระ

เจ้าสูงสุด (4) เป็นผู้สอนโยคะเพราะพระกฤษณะได้แนะนำวิธีการปฏิบัติโยคะต่าง ๆ (กรรมโยคะ, ภักติโยคะ, ชญาณโยคะ) เพื่อให้บรรลุความหลุดพ้น และ (5) เป็นผู้ชี้นำทางเพราะพระกฤษณะทรงเป็นผู้ชี้นำทางให้อรชุนเข้าใจถึงความสำคัญของการปฏิบัติหน้าที่ตามฐานันดร (วรรณะ) และการหลุดพ้นจากความยึดติดในผลของการกระทำ พระกฤษณะในภควัทคีตาไม่ได้เป็นเพียงตัวละครในเรื่องราว แต่เป็นสัญลักษณ์ของปัญญา ความเมตตา และความเป็นพระเจ้าที่คอยชี้นำมนุษย์ให้หลุดพ้นจากความทุกข์และความหลงผิด (Edwin F. Bryant; Maria Ekstrand, 2004; Editors of Encyclopaedia Britannica, 2025; Ben-Ami Scharfstein, 1993)

4.2.2 ความแตกต่างระหว่างโมกษะและนิพพาน

ความสำคัญของโมกษะ เพราะโมกษะเป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตในศาสนาฮินดูและศาสนาอื่น ๆ ในอินเดีย การบรรลุโมกษะหมายถึงการหลุดพ้นจากความทุกข์และความไม่แน่นอนของโลก และการเข้าถึงสภาวะแห่งความสุขนิรันดร์ ในขณะที่โมกษะเป็นเป้าหมายสูงสุดในศาสนาฮินดู นิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุดในพุทธศาสนา ทั้งสองคำมีความหมายใกล้เคียงกัน คือ การหลุดพ้นจากสังสารวัฏ แต่มีรายละเอียดและวิธีการเข้าถึงที่แตกต่างกัน การหลุดพ้น (Moksha) เป็นแนวคิดที่สำคัญในศาสนาฮินดูและศาสนาอื่น ๆ ในอินเดีย ซึ่งหมายถึงการหลุดพ้นจากสังสารวัฏและการดับทุกข์ เป็นเป้าหมายสูงสุดของชีวิตที่มุ่งสู่ความเป็นอิสระทางจิตวิญญาณอย่างแท้จริง โมกษะ (Moksha) และนิพพาน (Nirvana) เป็นเป้าหมายสูงสุดในศาสนาฮินดูและพุทธศาสนาตามลำดับ แต่มีความแตกต่างกันในด้านความหมายและวิธีการเข้าถึง แม้ว่าทั้งคู่จะหมายถึงการหลุดพ้นจากความทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิด แต่โมกษะมักเกี่ยวข้องกับการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับความเป็นจริงสูงสุด (เช่น พรหมันในศาสนาฮินดู) ในขณะที่นิพพานมุ่งเน้นไปที่การดับสนิทแห่งกิเลสและทุกข์ (ดับไฟกิเลส) (พระวันรุ่ง ถาวรจิตฺโต (คงดี) และคณะ, 2565)

โมกษะ (Moksha) ความหมายของโมกษะ (Moksha) คือการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ (วงจรการเกิดใหม่) และการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับความเป็นจริงสูงสุด (พรหมัน) ส่วนความหมายของนิพพาน (Nirvana) คือการดับสนิทแห่งกิเลสและความทุกข์ทั้งปวง, สภาวะที่ปราศจากความอยากและความยึดติด

เป้าหมายของโมกษะ (Moksha) คือการหลุดพ้นจากความทุกข์และความไม่สมบูรณ์ของโลกวัตถุ และบรรลุความเป็นอิสระสูงสุด ส่วนเป้าหมายของนิพพาน(Nirvana) คือการหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด (สังสารวัฏ) และบรรลุความสงบสุขสูงสุด

วิธีการเข้าถึงโมกษะ (Moksha) ในศาสนาฮินดู มีหลายแนวทาง เช่น กรรมโยคะ (การกระทำที่ถูกต้อง), ชญาณโยคะ (ปัญญา), และภักติโยคะ (ความศรัทธา) ส่วนวิธีการเข้าถึงนิพพาน (Nirvana) ในพระพุทธศาสนา, นิพพานได้จากการปฏิบัติอริยมรรค (มรรคมีองค์แปด) เพื่อกำจัดกิเลสและอวิชชา

ความเชื่อของโมกษะ (Moksha) คือการบรรลุโมกษะเกี่ยวข้องกับการตระหนักถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอัตตา (ตนเอง) กับพรหมัน ความเชื่อในนิพพาน (Nirvana) คือการบรรลุนิพพานเกี่ยวข้องกับการดับสนิทแห่งไฟกิเลส (ความอยาก, ความโกรธ, ความหลง) และการตระหนักถึงความว่างเปล่า

ตาราง 4.1: สรุปความแตกต่าง

คุณสมบัติ	โมกษะ (Moksha)	นิพพาน (Nirvana)
ศาสนา	ศาสนาฮินดู	พระพุทธศาสนา
ความหมาย	การรวมเป็นหนึ่งเดียวกับความเป็นจริงสูงสุด (พรหมัน)	การดับสนิทแห่งกิเลสและความทุกข์
เป้าหมาย	การหลุดพ้นจากสังสารวัฏและการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับความเป็นจริงสูงสุด	การหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดและความทุกข์
วิธีการ	กรรมโยคะ, ชญาณโยคะ, ภักติโยคะ	อริยมรรค (มรรคมีองค์แปด)
ความเชื่อ	การตระหนักถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอัตตา (ตนเอง) กับพรหมัน.	การดับสนิทแห่งไฟกิเลส (ความอยาก, ความโกรธ, ความหลง) และการตระหนักถึงความว่างเปล่า.

บทที่ 5
สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา” ผู้วิจัยต้องการศึกษาประเด็น 1) เพื่อสังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา 2) เพื่อเปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา และ 3) เพื่อพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

5.1 สรุปผล

5.2 อภิปรายผลการวิจัย

5.3 ข้อเสนอแนะ

5.1 สรุปผล

5.1.1 ผลการสังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

การสังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา พบว่า ทั้งสองคัมภีร์มีระบบการอธิบายความดีและความชั่วที่เชื่อมโยงกับเจตนาและการกระทำของมนุษย์อย่างเป็นระบบ ในพระไตรปิฎก หลักความดีมีรากฐานจากกุศลมูล 3 ประการ คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ ซึ่งแสดงออกเป็นรูปธรรมผ่านการรักษาศีล การทำบุญ และการภาวนา และจำแนกลำดับขั้นของความดีออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ระดับศีล 5 ระดับกุศลกรรมบถ 10 และระดับมรรคมีองค์ 8 โดยความดีที่แท้จริงต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ 4 ประการ คือ อาโรคยะ (ความไม่มีโรคทางจิต) อนวัชชะ (ความไร้โทษ) โกศลสัมภูต (เกิดจากปัญญา) และสุขวิบาก (ให้ผลเป็นสุข) ส่วนหลักความชั่วมีรากฐานจากอกุศลมูล 3 ประการ คือ โลภะ โทสะ และโมหะ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการล่วงละเมิดศีล 5 ไม่ปฏิบัติตามกุศลกรรมบถ 10 และไม่ดำเนินตามมรรค 8 อันนำไปสู่ความทุกข์และความเดือดร้อนทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ในคัมภีร์ภควัทคีตา หลักความดีเกิดจากการใช้อำนาจของปรกฤติควบคู่กับการข่มอินทรีย์ให้ห่างจากอารมณ์ ผ่านการควบคุมตน 3 ระดับ ได้แก่ การควบคุมประสาทสัมผัส (sensory regulation) การควบคุมอารมณ์ (emotional regulation) และการควบคุมการรู้คิด (cognitive regulation) โดยผู้ทำความดีคือผู้ปฏิบัติหน้าที่ตามวรรณะของตนด้วยศรัทธาต่อพระเจ้าและไม่ยึดติดในผลของการกระทำ (นิษกามกรรม) ส่วนความชั่วเกิดจากการขาดศรัทธา การไม่ข่มอินทรีย์ และการประกอบกรรมที่ไม่สอดคล้องกับหน้าที่ของตน โดยมีกามเป็นแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้มนุษย์กระทำบาป เมื่อสังเคราะห์เปรียบเทียบทั้งสองคัมภีร์ พบว่า พระไตรปิฎกอธิบายความดีความชั่วผ่านกฎแห่ง

กรรมที่ตั้งอยู่บนเจตนาของแต่ละบุคคลโดยไม่มีพระเจ้าเป็นผู้กำหนด (อเทวนิยม) ขณะที่คัมภีร์ภควัทคีตาผูกความดีความชั่วไว้กับการปฏิบัติหน้าที่ และความภักดีต่อพระเจ้าผู้ทรงเป็นผู้ประทานผลแห่งกรรม (เทวนิยม) แต่ทั้งสองระบบความเชื่อต่างสอนตรงกันว่าเจตนาเป็นจุดกำเนิดของกรรม และกรรมนั้นย่อมให้ผลแก่ผู้กระทำเสมอ ซึ่งเป็นฐานความรู้สำคัญที่นำไปสู่การเปรียบเทียบวิถีความดีความชั่วและการพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดในลำดับต่อไป

5.1.2 ผลการเปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

การศึกษาและเปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาแสดงให้เห็นถึงแนวทางที่สำคัญในการดำเนินชีวิตที่มนุษย์ต้องเจอ ซึ่งทั้งสองศาสนาต่างมีการสอนที่จะหลีกเลี่ยงความชั่วและส่งเสริมความดีในการดำเนินชีวิต ดังนี้ 1) วิถีความดีในพระไตรปิฎก ในพระไตรปิฎก ความดีถูกเรียกว่า “กุศล” ซึ่งนักการศึกษาพุทธศาสนาให้ความหมายในแง่ของการกระทำที่มีความฉลาดและสร้างสรรค์ ซึ่งเกิดจากเจตนาอันบริสุทธิ์คือ อโลภะ อโทสะ และอโมหะ กุศลไม่เพียงแต่รวมถึงการให้ทานหรือการทำบุญเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการมีใจเมตตา การช่วยเหลือผู้อื่น และการมุ่งมั่นในการปฏิบัติตามศีลธรรมที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ กุศลธรรมเหล่านี้จะส่งผลให้เกิดสุขในชีวิต ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม” ดังนั้นกุศลจึงมีความสำคัญต่อการสร้างชีวิตที่เกิดผลดีทั้งในปัจจุบันและอนาคต 2) วิถีความชั่วในพระไตรปิฎก ความชั่วในพระไตรปิฎกถูกนิยามว่าเป็นบาปและอกุศล โดยจัดไว้ภายใต้การกระทำที่ฝ่าฝืนศีลธรรมและทำให้เกิดทุกข์แก่ตนเองและผู้อื่น ตัวอย่างของความชั่วนั้นสามารถแบ่งออกตามประเภทคือ กายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ความชั่วเหล่านี้ส่งผลไม่ดีต่อตนและผู้อื่นเนื่องจากมีเจตนาที่ไม่บริสุทธิ์ มักจะมีโลภะ โทสะ และโมหะที่เป็นตัวกระตุ้นซึ่งจะทำให้การกระทำนั้นเกิดผลร้าย 3) วิถีความดีในคัมภีร์ภควัทคีตา ในภควัทคีตา การทำดีหมายถึงการปฏิบัติหน้าที่ของตนตามเกณฑ์ที่กำหนดโดยไม่คำนึงถึงผลลัพธ์ เรียกว่า “นิชกามะกรรมโยคะ” โดยองค์ประกอบหลักคือการมีสติปัญญา และศรัทธา แนวคิดนี้ถือว่าสำคัญในการทำความดีซึ่งไม่ยึดติดกับผลตอบแทนการกระทำ บุคคลที่มีจิตใจเมตตาและยึดถือคุณธรรมจะเป็นที่รักและได้เข้าสู่ทางหลุดพ้น เมื่อทำงานด้วยความเสียสละเพื่อส่วนรวมจึงเกิดความสงบสุข ทั้งนี้ การข่มอินทรีย์และควบคุมอารมณ์ถือว่าเป็นกุญแจสำคัญในการทำดีตามแนวทางที่พระกฤษณะทรงสอน 4) วิถีความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา ผู้ที่ทำบาปหรือผิดศีลธรรมจะต้องเผชิญกับผลกระทบไม่ดีตลอดชีวิต ซึ่งได้แก่ความหลงผิด ความตกต่ำ และการห่างไกลจากโมกษะ มุมมองการกระทำที่ผิดจะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตในที่ต่ำและการเสื่อมเสียในจิตวิญญาณ กล่าวคือ, กาม โกรธ และโลภ เป็นสิ่งที่ต้องระมัดระวังเพื่อไม่ให้หลงเข้าใจเส้นทางชีวิตที่ไม่ถูกต้อง

5.1.3 ผลการพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา

1. นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎก ผลการวิจัยพบว่า การถ่ายทอดหลักธรรมตามรูปแบบดั้งเดิม เช่น การบรรยาย การเทศนา และการเรียนการสอนในห้องเรียน แม้จะรักษาความถูกต้องตามพระธรรมวินัยได้ดี แต่ยังมีข้อจำกัดด้านการเข้าถึงของผู้เรียนในสังคมดิจิทัล ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์องค์ความรู้ใหม่ในรูปของ “แบบจำลองการพัฒนาคุณธรรมเชิงเหตุปัจจัยตามหลักพระไตรปิฎก” (Causal Moral Development Model Based on the Tipiṭaka) ซึ่งอธิบายความสัมพันธ์ของความดีและความชั่วผ่านองค์ประกอบ 5 ขั้น ได้แก่ (1) ฐานจิต คือ กุศลมูล 3 และอกุศลมูล 3 (2) เจตนา อันเป็นตัวกำหนดคุณภาพของกรรม (3) การกระทำ ที่แสดงออกผ่านกุศลกรรมบถและอกุศลกรรมบถ (4) ผลกรรม ที่ส่งผลทั้งต่อจิตใจ พฤติกรรม และสังคม และ (5) การพัฒนาคุณภาพชีวิต อันเป็นผลจากการสั่งสมกุศลหรืออกุศลอย่างต่อเนื่อง จากฐานองค์ความรู้ดังกล่าว ผู้วิจัยได้พัฒนารูปแบบนวัตกรรมการถ่ายทอด เรียกว่า “Buddhist Moral Learning Innovation Model (BMLI Model)” ซึ่งประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ คือ (1) ฐานองค์ความรู้จากพระไตรปิฎกและอรรถกถา (2) การวิเคราะห์องค์ความรู้ตามหลักกุศลมูล-อกุศลมูลและกุศลกรรมบถ-อกุศลกรรมบถ (3) แพลตฟอร์มการเรียนรู้ดิจิทัลที่ผู้เรียนเข้าถึงได้ทุกที่ทุกเวลา (4) การเรียนรู้โดยใช้ปัญญาประดิษฐ์เป็นผู้ช่วย (AI-Assisted Learning) เพื่อสืบค้นและอธิบายหลักธรรมโดยยึดพระไตรปิฎกเป็นฐานข้อมูลหลัก และ (5) การประยุกต์ใช้เชิงจริยธรรมในการวิเคราะห์และตัดสินใจในชีวิตจริง นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังเสนอกรอบการประยุกต์ใช้ปัญญาประดิษฐ์เพื่อการเรียนรู้และเผยแผ่พระพุทธศาสนา (AI for Buddhist Learning and Dissemination Framework) ซึ่งประกอบด้วย ฐานข้อมูลพระไตรปิฎก ระบบปัญญาประดิษฐ์สำหรับสืบค้นและวิเคราะห์ แพลตฟอร์มการเรียนรู้ และการกำกับตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา โดยกำหนดให้ AI มีบทบาทเป็นเพียงเครื่องมือสนับสนุนการเรียนรู้ มิใช่ผู้วินิจฉัยหลักธรรมแทนพระสงฆ์หรือผู้เชี่ยวชาญ ทั้งนี้เพื่อคงไว้ซึ่งความถูกต้องตามพระธรรมวินัยควบคู่กับการเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงองค์ความรู้ของผู้เรียนในสังคมดิจิทัล

2. นวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในคัมภีร์ภควัทคีตา ผลการวิเคราะห์พบว่า สาระสำคัญที่เป็นแก่นในการถ่ายทอดประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ได้แก่ (1) กรรม (Karma) การกระทำทุกอย่างย่อมนำไปสู่ผลลัพธ์ โดยเน้นการปฏิบัติกรรมโยคะคือการกระทำที่เสียสละและไม่ยึดติดผล (2) ผลของกรรม (Karmaphala) ผลของการกระทำที่ส่งผลต่อการเกิดในภพภูมิต่าง ๆ (3) การหลุดพ้น (Moksha) เป้าหมายสูงสุดของชีวิตที่บรรลุได้ด้วยโยคะ สมาธิ ธรรมะ ปัญญา การละทิ้งความยึดติด และภักติ (4) ความไม่ยึดติด (Nishkama Karma) หลักการทำหน้าที่โดยไม่หวังผลตอบแทน และ (5) บทบาทของพระกฤษณะในฐานะสารถีและผู้ชี้นำทางจิตวิญญาณของอรชุน เมื่อเปรียบเทียบ

เป้าหมายสูงสุดของทั้งสองคัมภีร์ พบว่าโมกษะในภควัทคีตาเน้นการรวมเป็นหนึ่งเดียวกับพรหมันผ่านกรรมโยคะ ชญาณโยคะ และภักติโยคะ ขณะที่นิพพานในพระไตรปิฎกเน้นการดับสนิทแห่งกิเลสผ่านการปฏิบัติอริยมรรคมีองค์ 8 แม้เป้าหมายปลายทางจะคล้ายคลึงกันคือการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ แต่แนวทางและพื้นฐานความเชื่อมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน กล่าวคือ ภควัทคีตาตั้งอยู่บนฐานเทวนิยมที่ยึดพระเจ้าเป็นศูนย์กลาง ขณะที่พระไตรปิฎกตั้งอยู่บนฐานอเทวนิยมที่ให้แต่ละบุคคลเป็นผู้กำหนดและรับผลแห่งกรรมของตนเอง องค์ความรู้และรูปแบบนวัตกรรมทั้งสองส่วนนี้จึงเป็นฐานสำคัญที่นำไปสู่การออกแบบสื่อและกระบวนการถ่ายทอดหลักความดีความชั่วให้เหมาะสมกับผู้เรียนในยุคดิจิทัลต่อไป

5.2. อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่องถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา มีประเด็นที่น่าสนใจ มาอภิปรายผล ดังนี้

1. จากการศึกษาการสังเคราะห์หลักความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา พบว่า หลักความดีในพระไตรปิฎกซึ่งมีบทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในพุทธศาสนา และให้แนวทางในการดำเนินชีวิตเพื่อให้เกิดความสุขที่แท้จริง ลักษณะของความดีประกอบด้วยเว้นเบญจศีลพร้อม อาโรคยะ อนวัชชะ โกศลสัมภูต และสุขวิบาก ส่วนความดีในภควัทคีตา คือการไม่ทำบาปหรือไม่ทำชั่ว หรือการกระทำที่เป็นธรรมเป็นผู้ทำหน้าที่ตามวรรณะของตัวเอง จิรพร ชีวะธรรม และอุทัย สติมั่น (2564) ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์การพัฒนาชีวิตตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก” พบว่า ชีวิตของมนุษย์เป็นสภาพที่สามารถฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ การพัฒนาชีวิตมนุษย์ จากบทสวดสรรเสริญพระพุทธคุณที่ว่า “อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ” ที่เน้นหลักการ ฝึกฝน พัฒนาชีวิตของมนุษย์ จนถึงขีดความสามารถสูงสุด โดยการพัฒนาชีวิตจากภายในทั้งทางด้านกาย อารมณ์ และจิตใจ อันละเอียดอ่อน กระบวนการพัฒนาซึ่งจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน 4 ด้าน คือ 1) การพัฒนากาย 2) การพัฒนาสังคม (ศีล) 3) การพัฒนาจิต 4) การพัฒนาปัญญา เพื่อให้เหมาะสมกับศักยภาพของมนุษย์แต่ละบุคคล อย่างไรก็ตาม ความชั่วในมุมมองของพุทธปรัชญาเถรวาท ใช้แทนคำว่า บาปและอกุศลกรรม ชั่วนั้นหมายถึงการกระทำที่เกิดขึ้นภายใต้เจตนาที่ไม่บริสุทธิ์ ซึ่งถูกจัดกลุ่มเป็น “ธรรมในฝ่ายชั่ว” หรือที่เรียกว่าเจตสิกธรรม ส่วนความชั่วในภควัทคีตา คือการทำบาปหรือทำชั่ว หรือการกระทำแบบอธรรม ไม่ควบคุมประสาทสัมผัส (sensory regulation), ไม่ควบคุมอารมณ์ (emotional regulation) และไม่ควบคุมการรู้คิด (cognitive regulation) พระมหาโสพส ชนุตฺตโม (พรมมา) (2562) ศึกษาเรื่อง “ความมีอยู่ของความชั่วในทรรศนะพุทธปรัชญาเถรวาท” โดยอ้างพุทธพจน์ที่ตรัสว่า“บุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมให้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ดีทำชั่วย่อมได้ชั่ว” จึงกล่าวได้ว่ากรรมใดที่มนุษย์ได้กระทำไม่

ว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมให้ผลตามกรรมนั้น ๆ เสมอ และย่อมติดตามผู้กระทำดุจเสมือนเงาตามตน หรือเหมือนดังล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปฉะนั้น ในพุทธปรัชญาถือว่าการกระทำกรรมดีหรือกรรมชั่วอย่างไรก็ตามย่อมยังผลจำแนกสัตว์โลกให้แตกต่างกันไปตามการกระทำกรรม ดังความว่า “กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลาย ให้เลวและดีต่างกัน” (จูฬกัมมวิพังคสูตร [481], พระไตรปิฎกภาษาไทย ม.อุ. 14/290/349-350) แต่พระมหาอุดร สุทฺธิญาโณ, (2561) ศึกษาเรื่อง “หลักการและวิธีการล้างบาปในพระพุทธศาสนา” พบว่า พระพุทธเจ้าตรัสถึงมุนีผู้ล้างบาปได้แล้วไว้ว่า “บุคคลผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ผู้ไม่มีอาสวะแล้ว เป็นมุนีผู้สมบูรณ์ด้วยโมเนยยธรรม เป็นผู้ล้างบาปได้แล้ว” คัมภีร์อรรถกถาอธิบายว่า “ล้างบาปได้แล้ว เพราะเป็นผู้ชำระล้างบาปทั้งปวง..ทั้งภายใน และภายนอกได้แล้ว ด้วยมรรคญาณ” ส่วนวณิชยา ปรือปรักมานพ นักการเรียน (2566) ศึกษาเรื่อง “แนวคิดเรื่องโยคะในภควัทคีตา : การศึกษาเชิงวิเคราะห์” พบว่า (1) แนวคิดเรื่องโยคะในปรัชญาอินเดีย แนวคิดลัทธิโยคะเน้นภาคปฏิบัติตามแนวทางแห่งภักดีโยคะ กรรมโยคะ และชญาณโยคะ ให้ความหมายเน้นวิธีการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ นำไปสู่วิเวกญาณเท่านั้นจึงจะบรรลุโมกษะได้ (2) เรื่องโยคะในคัมภีร์ภควัทคีตา มุ่งสอนให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติ แสวงหาการหลุดพ้นในท่ามกลางความวุ่นวายในสังคม สนับสนุนการทำหน้าที่เพื่อให้โลกดำรงอยู่ได้ เน้นเรื่องกรรมมุ่งไปที่พระเจ้าเป็นการอ้างถึงสิ่งสมบูรณ์ มากกว่าจะพิจารณาไปที่การกระทำ และชญาดา ราศีจันทร์ (2563) ศึกษาเรื่อง “สภาวะมนุษย์ในปรัชญากฤษณมูรติ” ผลการวิจัยพบว่า สภาวะมนุษย์ในปรัชญาอินเดียทั้งอาสติกะและนาสติกะ สามารถแบ่งออกเป็นทั้งด้านร่างกายและจิตใจซึ่งเป็นปัจจัยที่สัมพันธ์กัน ปรัชญาอินเดีย มีจุดประสงค์หลักในชีวิตคือการกลับไปรวมกันกับความเป็นจริงขั้นสูงสุด พระมหาวันดี กนฺตวีโร (ปะวะเส) (2561) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตา” อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตาประกอบด้วย ความจริงเกี่ยวกับพรหมัน พระเจ้า กรรมสังสารวัฏ การเกิดใหม่ และการบรรลุโมกษะ ในความจริงทั้งหมดนั้นสามารถเข้าถึงได้ด้วยวิถีทาง 3 อย่าง ประกอบด้วย (1) วิถีทางแห่งปัญญา (ชฺญานมารฺค) (2) วิถีทางแห่งการกระทำ (กรฺมมารฺค) และ (3) วิถีทางความภักดีเชื่อมั่น (ภกฺติมารฺค) ในวิถีทั้ง 3 เน้นหนักไปที่วิถีทางความภักดีเชื่อมั่น (ภกฺติมารฺค) มากกว่าวิถีทางอื่น ๆ อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตาเมื่อสังเคราะห์แล้วสามารถสรุปลงในทฤษฎีอภิปรัชญาทั้ง 3 คือ (1) อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตาตามทฤษฎีจิตนิยม (2) อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตาตามทฤษฎีสสารนิยม และ (3) อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตาตามทฤษฎีธรรมชาตินิยม และพระมหาอภิชัย สัมฤทธิ์ (2563) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์จริยศาสตร์ที่ปรากฏในมหาภารตะ” ผลวิจัยพบว่า คำสอนทางจริยธรรม มีคุณค่าแก่มวลมนุษย์ในแง่ที่ว่าสามารถใช้เป็นหลักในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติสุข คัมภีร์ภควัทคีตาไม่ได้กำหนดความดีและความชั่วแบบขาวสะอาด แต่เน้นที่การกระทำที่สอดคล้องกับธรรมะ (Dharma) และการหลุดพ้นจากความยึดติดในผลลัพธ์ของการกระทำ ความดีและความชั่วถูกมองว่าเป็นส่วนหนึ่งของวัฏจักรแห่งการเกิดและการตาย และการ

หลุดพ้นจากวงจรนี้ (โมกษะ) คือเป้าหมายสูงสุด หลักความดีและความชั่วในภควัทคีตา ได้แก่ (1) การกระทำโดยปราศจากความยึดติด (Nishkama Karma): การกระทำโดยไม่คาดหวังผลตอบแทน หรือความสุขส่วนตัว การกระทำตามหน้าที่ (Dharma) โดยไม่ยึดติดกับผลลัพธ์ ถือเป็นความดี (2) ความยุติธรรม (Justice): การปฏิบัติต่อผู้อื่นอย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม การคำนึงถึงผลกระทบของการกระทำต่อผู้อื่น (3) ความเมตตา (Compassion): ความเห็นอกเห็นใจและการช่วยเหลือผู้อื่น การมีใจกว้างขวางและไม่เห็นแก่ตัว (4) ความซื่อสัตย์ (Fidelity): การรักษาคำพูดและสัญญา การมีความซื่อสัตย์ต่อตนเองและผู้อื่น (5) การควบคุมตนเอง (Self-control): การควบคุมความปรารถนาและความโกรธ การไม่หลงไปกับกิเลส (6) ความภักดี (Bhakti): การมีความศรัทธาและความจงรักภักดีต่อพระเจ้า (หรือปรมาตมัน) และ (7) การทำตามหน้าที่ (Dharma): การปฏิบัติหน้าที่ของตนในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคมและจักรวาล ความชั่วในภควัทคีตา ประกอบด้วย (1) ความยึดติดในผลลัพธ์ของการกระทำ (Sankalpa): การกระทำที่เกิดจากความปรารถนาและความยึดติดในผลลัพธ์ (2) ความโกรธ (Krodha): ความโกรธเป็นอารมณ์ที่ทำลายสติปัญญาและนำไปสู่การกระทำที่ผิด (3) ความโลภ (Lobha): ความต้องการที่ไม่สิ้นสุดและนำไปสู่ความทุกข์ (4) ความหลง (Moha): การไม่รู้ความจริงและติดอยู่ในมายา (5) ความสัมพันธ์ของความดีและความชั่วกับโมกษะ: ภควัทคีตาเน้นว่าการหลุดพ้นจากวัฏจักรแห่งการเกิดและการตาย (โมกษะ) ไม่ได้เกิดจากการหลีกหนีจากโลก แต่เกิดจากการกระทำที่ถูกต้องและมีสติ การทำดีโดยปราศจากความยึดติดเป็นหนทางสำคัญที่จะนำไปสู่โมกษะ สรุปได้ว่าภควัทคีตาไม่ได้ให้คำจำกัดความของความดีและความชั่วที่ตายตัว แต่เน้นให้มนุษย์ทำความเข้าใจธรรมชาติของตนเองและจักรวาล และกระทำตามหน้าที่ของตนเองอย่างสอดคล้องกับธรรมะ โดยมุ่งหวังที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์และบรรลุโมกษะ (มาติอัส ยูวัน ชุนมูกัม, มณีราช สุขดาเวน, 2567; Shivam T. & Komal S. 2024; Manali Pare G., Omkar P. (2025)

2. จากการศึกษาการเปรียบเทียบวิถีความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา พบว่า ผู้วิจัยสรุปไว้ 6 ประเด็น ดังนี้ 1) เรื่องบุญ-บาป - ศาสนาพราหมณ์จะสอนเรื่องการฆ่าสัตว์บูชายัญบูชาเทพเจ้า, การฝึกสมาธิ, การสวดอ้อนวอน, การนำทรัพย์สินของมีค่ามามอบให้แก่พราหมณ์ (ผู้ประกอบพิธี), และการบำเพ็ญตบะตามหลักโยคะ (การทรมานร่างกาย) เป็นต้น ว่านี่คือการสร้างบุญ ส่วนบาปก็คือการล่วงละเมิดศีล 5 (คือฆ่าสัตว์, ลักทรัพย์, ประพฤติผิดในเรื่องทางเพศ, การพูดโกหก, และการดื่มสุราหรือเสพสิ่งเสพติด) รวมทั้งการดูหมิ่นไม่เชื่อฟังเทพเจ้า เป็นต้น ส่วนพุทธศาสนาจะสอนเรื่อง การช่วยเหลือชีวิตของสัตว์และมนุษย์ด้วยวิธีต่าง ๆ เช่น ให้ทรัพย์ ให้อภัย ให้โอกาส ให้ความรู้ ให้ธรรมะ เพื่อให้พ้นจากความทุกข์ความเดือดร้อนว่านี่คือ บุญ (การทำความดีแล้วสุขใจ) ส่วนการเบียดเบียนชีวิตและทรัพย์สินของผู้อื่นไม่ว่าจะโดยวิธีใด ก็คือ บาป (การทำความชั่วแล้วทุกข์ใจ ร้อนใจ หรืออย่างต่ำก็ไม่บายใจ หรือเสียใจ) 2) เรื่องนรก-สวรรค์ - ศาสนาพราหมณ์จะสอนเรื่องนรก-สวรรค์ที่เป็นสถานที่ (ที่เราชอบเรียกกันว่า นรกใต้ดิน สวรรค์บนฟ้า) ซึ่งเป็นสถานที่

สำหรับเอาไว้รองรับจิตที่เป็นอมตะ ที่เมื่อใครทำความชั่วเมื่อตายไปแล้วจิตก็จะไปลงนรกที่มีแต่การลงโทษให้มีแต่ความทุกข์ทรมานที่คนทั่วไปหวาดกลัวกันอย่างยิ่ง (ที่มีแต่เรื่องการทรมาน เช่น ถูกต้ม ถูกตี ถูกแทง เป็นต้น แต่ก็ไม่ตายสักทีแต่จะอยู่เช่นนี้เป็นร้อยเป็นพันปี) แต่ถ้าทำความดีเมื่อตายไปแล้วก็จะได้ขึ้นสวรรค์ที่มีแต่ความสุขตามที่คนเราทั่วไปอยากจะได้ (ที่มีแต่เรื่องความสนุกสนานรื่นเริงและเรื่องทางเพศเป็นร้อยเป็นพันปี เช่น อยู่ในปราสาทที่สวยงามใหญ่โต มีสวนดอกไม้ที่น่ารื่นรมย์ มีเครื่องแต่งกายที่วิจิตรสวยงาม และมีนางฟ้าที่สวยงามอย่างยิ่งเป็นบริวารมากมาย เป็นต้น) ซึ่งนี่คือนรก-สวรรค์ที่เป็นไสยศาสตร์ ที่พิสูจน์ไม่ได้ ไม่มีเหตุผลที่สมเหตุสมผล ที่มีไว้สอนคนป่าคนดง หรือชาวบ้านธรรมดาที่ไม่มีความรู้ด้านวิทยาศาสตร์มาก่อน หรือสำหรับคนที่มีความรู้แต่ไม่สนใจศึกษาชีวิตอย่างจริงจัง ส่วนพุทธศาสนาจะสอนเรื่อง สวรรค์ในอก นรกในใจ คือจะสอนว่า เมื่อเราทำความดีเมื่อใด ก็จะเกิดเป็นความสุขใจ หรืออิ่มเอมใจขึ้นมาในทันทีหรือเมื่อทำเสร็จ หรือเมื่อเราทำความชั่วเมื่อใด ก็จะเกิดเป็นความทุกข์ใน ร้อนใจ หรืออย่างต่ำก็เป็นความไม่สบายใจขึ้นมาทันทีหรือเมื่อทำเสร็จแล้ว ซึ่งนี่คือนรก-สวรรค์ที่เป็นวิทยาศาสตร์ คือพิสูจน์ได้ มีเหตุผล ที่มีไว้สอนคนมีปัญญาที่สนใจจะศึกษาชีวิตหรือสนใจจะศึกษาเพื่อดับทุกข์ 3) เรื่องวิธีการปฏิบัติเพื่อความพ้นทุกข์ - ศาสนาพราหมณ์จะสอนเรื่องการอ้อนวอนเทพเจ้าและการฝึกสมาธิอย่างหนัก รวมทั้งการบำเพ็ญโยคะ (การทรมานร่างกายด้วยวิธีต่าง ๆ) เพื่อให้อัตตาหรือตัวตนบริสุทธิ์จากกิเลส เมื่ออัตตาไม่มีกิเลสแล้วก็จะกลับไปรวมกับพรหมหรือปรมาตมันและพ้นจากทุกข์ได้ตลอดไป หรือมีชีวิตที่มีแต่ความสุขอยู่ชั่วนิรันดร ไม่ต้องมาเวียนว่ายตาย-เกิดให้เป็นทุกข์อีกต่อไป (ที่เรียกว่าโมกษะ) ศาสนาพราหมณ์จะเน้นใช้ “พิธี” หรือการกระทำเพื่อให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์หรือเกิดโชคลาภ ซึ่งเป็นหลักไสยศาสตร์ เช่น พิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เทพเจ้าพอใจและช่วยดลบันดาลที่ต้องการได้ หรือเพื่อให้เกิดอำนาจวิเศษ ความศักดิ์สิทธิ์ โชคลาภ และความพ้นทุกข์ ส่วนพุทธศาสนาจะสอนเรื่องการปฏิบัติเพื่อให้เกิด ปัญญา (ความรู้และเข้าใจตลอดจนความเห็นแจ้งว่าไม่มีอัตตาหรือไม่มีตัวเรา), สมาธิ (ความตั้งใจมั่นสม่ำเสมอ), และศีล (การมีกายและวาจาที่เรียบร้อย) เพื่อนำมาใช้ดับทุกข์ของจิตใจในปัจจุบัน ทั้งอย่างชั่วคราวและอย่างถาวร (นิพพาน) ส่วนศาสนาพุทธจะใช้ “วิธี” หรือการลงมือปฏิบัติจริงด้วยตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพาใคร ๆ หรืออะไร ๆ มาช่วย ซึ่งเป็นหลักวิทยาศาสตร์ คือจะมีการปฏิบัติอย่างมีเหตุมีผล ไม่งมงาย อย่างเช่น การละเลิกอบายมุขทั้งหลาย เพื่อทำให้ชีวิตไม่เดือดร้อน หรือการขยันอดทน ประหยัด ไม่คบเพื่อนชั่ว ก็จะทำให้ร่ำรวยขึ้นมาได้ หรือวิธีการปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ของจิตใจในปัจจุบัน เป็นต้น 4) เรื่องกรรม-วิบาก - ศาสนาพราหมณ์สอนเรื่องว่า การกระทำ (กรรม) ของเราในชาตินี้ จะมีผล (วิบาก) ให้เราต้องไปรับผลกรรมนั้นในชาติหน้าหรือชาติต่อ ๆ ไป ใครทำกรรมดี ก็จะได้รับผลดีในชาติหน้าหรือชาติต่อ ๆ ไป (เช่น ได้ขึ้นสวรรค์ หรือเกิดมาแล้วร่ำรวยสุขสบายและมีเกียรติเป็นต้น) ส่วนใครทำกรรมชั่วก็จะได้รับผลชั่วในชาติหน้าหรือชาติต่อ ๆ ไป (เช่น ตกนรก หรือเกิดมาแล้วยากจนลำบากและต่ำต้อย เป็นต้น) ส่วนพุทธศาสนาจะสอนเรื่องการกระทำด้วยเจตนา (เจตนา

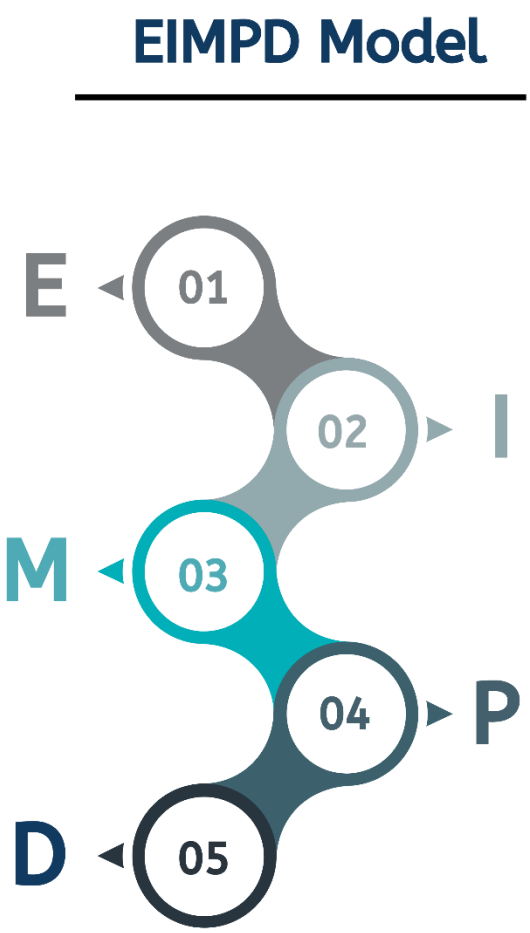
ก็คือกิเลส คือโลภ โกรธ ไม่แน่ใจ) ว่านี่คือกรรม ที่มีผลเป็นวิบาก คือเกิดความรู้สึกไปตามที่จิตใต้สำนึกมันรู้สึก คือเมื่อทำกรรมดี จิตใต้สำนึกมันก็จะรู้ว่านี่คือสิ่งที่ดี แล้วมันก็จะเกิดความสุขใจอิ่มใจขึ้นมาทันที (หรือเมื่อทำเสร็จแล้ว) หรือเมื่อทำกรรมชั่ว จิตใต้สำนึกมันก็รู้อยู่ว่านี่คือสิ่งที่ชั่ว แล้วมันก็จะเกิดความทุกข์ใจ ร้อนใจ หรืออย่างน้อยก็เสียใจ ไม่สบายใจขึ้นมาทันที (หรือเมื่อทำเสร็จแล้ว) 5) เรื่องความเชื่อ - ศาสนาพราหมณ์จะสอนให้เชื่อมั่นเพียงอย่างเดียว ห้ามถามห้ามสงสัย ถ้าใครไม่เชื่อก็จะตกนรก ซึ่งหลักการนี้ก็นับว่าดีสำหรับคนรุ่นเก่าหรือคนป่าคนดงที่ไม่มีความรู้เรื่องวิทยาศาสตร์มาก่อน หรือคนที่ไม่ได้สนใจศึกษาชีวิตอย่างจริงจัง ส่วนพุทธศาสนาในระดับพื้นฐาน (คือศีลธรรม ที่เป็นคำสอนในเรื่องการดำเนินชีวิตที่ปกติสุข) จะไม่เน้นเรื่องความเชื่อ คือใครจะเชื่ออย่างไรก็ได้ ขอเพียงว่าอย่าทำความชั่วก็แล้วกัน แต่พุทธศาสนาระดับสูง (ปรมัตถธรรม ที่เป็นคำสอนเรื่องการดับทุกข์ของจิตใจมนุษย์ในปัจจุบัน ที่เรียกว่าหลักอริยสัจ 4) จะสอนให้ใช้ปัญญานำหน้าความเชื่อ คือสงสัยได้ ถามได้ และต้องพิสูจน์ให้เห็นแจ้งก่อนจึงค่อยเชื่อ คือสรุปว่าพุทธศาสนาระดับสูงจะสอนว่า “อย่าเชื่อใครแม้แต่ตัวเอง เมื่อพบคำสอนใดก็ให้นำมาพิจารณาดูก่อน ถ้าเห็นว่ามีโทษก็ให้ละทิ้งเสีย แต่ถ้าเห็นว่ามีประโยชน์ก็ให้นำมาทดลองปฏิบัติดูก่อน ถ้าปฏิบัติแล้วไม่ได้ผลจริงก็ให้ละทิ้งอีกเหมือนกัน แต่ถ้าทดลองปฏิบัติแล้วได้ผลจริงก็ให้ปลงใจเชื่อได้ และให้นำเอามาปฏิบัติให้ยิ่ง ๆ ขึ้นต่อไป” 6) เรื่องของจิต (หรือวิญญาณ) – ศาสนาพราหมณ์จะสอนว่า จิต (หรือวิญญาณ) ของมนุษย์และสัตว์นี้เป็น อัตตา (ตัวตนที่เป็นอมตะ คือจะมีอยู่ไปชั่วนิรันดร) ที่แยกออกมาจากปรมาตมันหรือพรหม แล้วก็จะเวียนว่ายตาย-เกิด ในทางร่างกายเกิดเพื่อรับผลกรรมของตัวเอง จนกว่าจะบำเพ็ญตบะเพื่อชำระล้างกิเลสให้หมดสิ้นไปจากจิตได้ จิตก็จะบริสุทธิ์และกลับไปรวมกับปรมาตมันหรือพรหมดังเดิม และมีความสุขอยู่ชั่วนิรันดร ส่วนพุทธศาสนาจะสอนว่า จิตของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายนี้เป็น อนัตตา (คือเป็นเพียงสิ่งที่ถูกปรุงแต่งขึ้นมาเท่านั้น จึงไม่มีตัวตนเป็นของตนเอง และก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง หรือไม่เป็นอมตะ รวมทั้งยังต้องทนอยู่อีกด้วย) ที่เกิดขึ้นมาจากการปรุงแต่งของระบบประสาทที่ยังดีอยู่ของร่างกายที่ยังเป็น ๆ อยู่เท่านั้น เมื่อจิตนี้มีเจตนาดี ก็จะทำดี แล้วก็จะเกิดความสุขใจ อิ่มใจขึ้นมาทันที (ที่สมมติเรียกว่าเป็นเทวดาที่กำลังอยู่บนสวรรค์) แต่ถ้าจิตนี้มีเจตนาชั่ว ก็จะทำชั่ว แล้วก็จะเกิดความทุกข์ใจ เสียใจขึ้นมาทันที (ที่สมมติเรียกว่าเป็นสัตว์นรกที่กำลังอยู่ในนรก) ซึ่งอาการนี้เรียกว่าการเวียนว่ายตาย-เกิดในทางจิตใจ จนกว่าเมื่อใดที่จิตนี้จะหลุดพ้นจากความดีและชั่ว จิตก็จะบริสุทธิ์และไม่เกิดเป็นอะไร ๆ (ตามที่สมติเรียกกัน) อีกต่อไป ซึ่งสภาวะนี้เรียกว่า นิพพาน ที่หมายถึง ความไม่มีทุกข์ หรือความสงบเย็นของจิตใจ โดยนิพพานนี้ก็มีทั้งอย่างชั่วคราวและอย่างถาวร ซึ่งอย่างถาวรก็คือมีตราบเท่าที่จะยังมีจิตอยู่

3. จากการศึกษาการพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา พบว่า ผู้วิจัยสรุปไว้ 4 ประเด็น ดังนี้ (1) ความหมายของนวัตกรรมแตกต่างกันไปตามผู้ให้คำนิยาม แต่อย่างไรก็ตาม ประเด็นที่เป็นแก่นหลักของการนิยามของนวัตกรรม ก็จะ

ประกอบด้วยมิติ 3 ด้านได้แก่ 1) ความใหม่ (Newness) 2) ประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจ (Economic Benefits) และ 3) การใช้ความรู้และความคิดสร้างสรรค์ (Knowledge and Creativity Idea) เป็นการกระทำที่ใหม่ของตนเอง (new action) ความคิดใหม่ (new thought) วิธีปฏิบัติใหม่ (new practice) วัตถุหรือสิ่งของที่ใหม่ (new material/object) ซึ่งยังไม่เป็นที่รู้จักมาก่อน และนวัตกรรมของตัวบุคคล หรือบุคคลกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง อาจไม่ใช่นวัตกรรมของบุคคลอื่น หรือบุคคลกลุ่มอื่น ๆ ก็ได้ ขึ้นอยู่กับการรับรู้ของบุคคลผู้นั้นว่าเป็นสิ่งใหม่สำหรับเขาหรือไม่ (2) การถอดบทเรียนเป็นทั้งแนวคิดและเครื่องมือ เพื่อสร้างการเรียนรู้ในการพัฒนาตัวตน อันเป็นวิธีการหนึ่งของการจัดการความรู้ในตัวตนมนุษย์ โดยดึงเอาความรู้ที่ได้รับมาและนำไปใช้ในการยกระดับคุณภาพการเรียนรู้ให้ดียิ่งขึ้น การถอดบทเรียนจึงเป็นการกลั่นกรองความรู้ที่มีอยู่ในตัวคน (Tacit Knowledge) ออกมาเป็นบทเรียน หรือเป็นความรู้ที่ชัดแจ้ง (Explicit Knowledge) การถอดบทเรียนต้องมี 1) ผลลัพธ์ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ 2) เหตุผล / เหตุปัจจัยที่เป้าหมายบรรลุหรือไม่บรรลุ 3) บทเรียน (ความรู้ / การเรียนรู้) ที่ได้ และ 4) แนวคิดการพัฒนางานในอนาคต (พัทนดนัย จินตนครชัยศร, 2565 หน้า 26-27) การถ่ายทอดความรู้ (Knowledge Transfer) เป็นกระบวนการหนึ่งของการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ซึ่งถ่ายทอดระดับบุคคล กลุ่มหรือองค์กร กล่าวคือเป็นการถ่ายทอดความรู้จากผู้รู้ไปยังผู้ที่ต้องการความรู้หรือการได้มาซึ่งความรู้ของผู้ที่ต้องการความรู้โดยมีหลักการที่สำคัญทีสุดคือ อย่า“จัดการความรู้แบบปูพรม” (3) ขั้นตอนการวิจัยและพัฒนาเพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่ [ไม่ว่าจะต้องการถ่ายทอดเรื่องใด] มี 7 ขั้นตอน ได้แก่ (1) ศึกษาองค์ความรู้เกี่ยวกับนวัตกรรม (2) สำรวจความต้องการเกี่ยวกับนวัตกรรม (3) ร่างกรอบแนวคิดเกี่ยวกับนวัตกรรม (4) สอบถามความเห็นผู้เชี่ยวชาญ (5) ยกร่างต้นแบบชิ้นงานนวัตกรรม (6) ทดสอบประสิทธิภาพและหรือรับรองต้นแบบชิ้นงานนวัตกรรม และ (7) ปรับปรุงและเขียนรายงานการวิจัย (ชัยยงค์ พรหมวงศ์, 2565) และ(4) อุปสรรคต่อการพัฒนานวัตกรรมการถ่ายทอดความดีและความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตามี 7 ประการคือ (1) ตัดสินล่วงหน้าว่าดีหรือไม่ดี (2) ขี้ขลาดเพราะ “ความกลัวเป็นศัตรูของความสร้างสรรค์” (3) หลีกเลี่ยงความล้มเหลว เพราะความผิดพลาดให้ไอเดียใหม่ๆได้ (4) เปรียบเทียบตัวเองกับคนอื่นๆ (5). เพราะเน้นแต่ความแน่นอนเท่านั้น (6) กลัวคำวิจารณ์ (7) ขาดความมั่นใจ และ (8) สร้างเงื่อนไขมากเกินไป

5.3 องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาสามารถ สรุปได้ดังนี้

ภาพที่ 5.1 องค์ความรู้

EIMPD Model = Exploration, Integration, Moral Pathway, & Dissemination Innovation Model ได้แก่ โมเดลถอดบทเรียนนวัตกรรมถ่ายทอดความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา ประกอบด้วย 4 ด้าน ดังนี้

E - Exploration of Roots & Intentions ได้แก่ การสำรวจรากฐานแห่งเจตนาและคุณธรรม กระบวนการแรกเริ่มของแบบจำลองนี้มุ่งเน้นการถอดรหัสรากฐานเชิงเหตุผลและเจตนารมณ์ที่เป็นต้นกำเนิดของกรอบความดี–ความชั่วในพระไตรปิฎก (แนวพุทธ-อเทวนิยม) และ

คัมภีร์ภควัทคีตา (แนวฮินดู-เทวนิยม) โดยอาศัยระเบียบวิธีวิเคราะห์เชิงอัตถิภาวะ (ontological analysis) และญาณวิทยา (epistemological foundation) ของหลักธรรมทั้งสองระบบ จุดมุ่งหมายเพื่อทำความเข้าใจแก่นแท้ของ “ต้นทางแห่งคุณธรรม” ผ่านองค์ประกอบพื้นฐาน เช่น กุศลมูล 3 (อโลภะ อโทสะ อโมหะ) ในพุทธศาสนา และการข่มอินทรีย์-ศรัทธาต่อพระผู้เป็นเจ้าในศาสนาฮินดู ซึ่งต่างก็สะท้อนกลไกการสร้างอัตลักษณ์ทางศีลธรรมที่ขับเคลื่อนผ่านสภาวะจิตเบื้องลึก

I - Inter-Comparison of Moral Pathways ได้แก่ การเปรียบเทียบเชิงวิเคราะห์แนวปฏิบัติทางศีลธรรม ขั้นตอนนี้ใช้ระเบียบวิธีวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ (comparative analysis) กับ 6 มิติหลักที่สำคัญ เพื่อคลี่คลายองค์ประกอบคำสอนที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดนิยาม “บุญ–บาป”, “นรก–สวรรค์”, “วิธีพ้นทุกข์”, “กระบวนการกรรม–วิบาก”, “กรอบความเชื่อ”, และ “ธรรมชาติของจิต/วิญญาณ” ของทั้งสองขนบคิด กระบวนการนี้ไม่เพียงชี้ให้เห็นความเหมือนและความแตกต่างเชิงโครงสร้างเท่านั้น แต่ยังวางรากฐานการพัฒนาชุดแนวคิดใหม่สำหรับการถ่ายทอดจริยธรรมข้ามขนบทางศาสนาในโลกยุคใหม่

M - Moral Development Framework ได้แก่ กรอบแบบจำลองการพัฒนาคุณธรรมเชิงเหตุปัจจัย ในระดับนี้ ได้ยกระดับการสังเคราะห์สู่การสร้างแบบจำลอง (Model Construction) ซึ่งอธิบายกระบวนการพัฒนาคุณธรรมในเชิงพลวัต (dynamic) อย่างเป็นเหตุเป็นผลตามลำดับขั้นตามหลักพระพุทธศาสนา นั่นคือ เริ่มตั้งแต่ฐานจิต (กุศลมูล/อกุศลมูล) ⟶ การเจริญเจตนา ⟶ การแปลงเจตนาสู่การกระทำ (จริยธรรมปฏิบัติ) ⟶ ผลกรรม (ปฏิสมุติสัมพันธ์ของจิตและสังคม) ⟶ การนำผลสะท้อนนี้ไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิต กระบวนทัศน์นี้สามารถใช้เป็นกรอบอ้างอิงเพื่อประเมินผลลัพธ์เชิงคุณธรรม และวางฐานทฤษฎีสำหรับการออกแบบเครื่องมือถ่ายทอดนวัตกรรม

P - Platform & AI Integration ได้แก่ การบูรณาการเทคโนโลยีดิจิทัลกับปัญญาประดิษฐ์เพื่อการถ่ายทอดคุณธรรม นวัตกรรมในมิติที่สี่นี้คือการใช้เทคโนโลยีดิจิทัลและระบบปัญญาประดิษฐ์ (AI) เป็นเครื่องมือสนับสนุนการเรียนรู้และถ่ายทอดหลักธรรมความดีความชั่วในบริบทข้ามวัฒนธรรม เน้นการออกแบบ Platform ที่ใช้แหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิจากพระไตรปิฎกและหลักอรรถกถาผสานกับกลไกการวิเคราะห์และตอบสนองผู้เรียนแบบปัจเจก (personalized learning) ทั้งนี้ ภายใต้กรอบจริยธรรมการใช้ AI อย่างมีผู้เชี่ยวชาญศาสนากำกับตรวจสอบอย่างเคร่งครัด เพื่อรักษาความถูกต้องตามหลักธรรมวินัย

D: Dissemination & Practical Application ได้แก่ การขยายผลและประยุกต์ใช้ในชีวิตจริงเชิงจริยธรรม ขั้นตอนสุดท้ายของแบบจำลองชี้ถึงเป้าหมายหลักของการพัฒนาองค์ความรู้ คือการส่งเสริมให้ผู้เรียนหรือกลุ่มเป้าหมาย สามารถนำชุดความรู้และแนวปฏิบัติที่ผ่านการสังเคราะห์ข้ามขนบนี้ไปประยุกต์ใช้เพื่อการตัดสินใจ/วินิจฉัยปัญหาด้านจริยธรรมในชีวิตจริง (Ethical Decision-

making and Problem-solving) ผ่านการคิดอย่างมีระบบ สอดคล้องกับกรอบคุณธรรมร่วมสมัย และตอบโจทย์สังคมพหุวัฒนธรรมในยุคสื่อดิจิทัล

สรุปได้ว่า EIMPD Model คือ แบบจำลองนวัตกรรมที่บูรณาการองค์ความรู้เชิงเปรียบเทียบทางศาสนาและหลักจริยธรรมโบราณ เข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อสร้างกระบวนการถ่ายทอดและพัฒนาคุณธรรมสำหรับบริบทสังคมร่วมสมัย เน้นการวิเคราะห์ระบบเชิงเหตุผล การพัฒนาแบบจำลองที่วัดผลได้ และการเน้นใช้งานจริงในชีวิตประจำวัน โดยคงไว้ซึ่งมาตรฐานทางวิชาการและจริยธรรมสูงสุดในทุกกระบวนการ

5.4 ข้อเสนอแนะ

5.4.1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1) ควรส่งเสริมการพัฒนาแอปพลิเคชันทางศาสนา ภาครัฐและสถาบันทางศาสนาควรร่วมกันพัฒนาแอปพลิเคชันที่สามารถถ่ายทอดหลักธรรมเกี่ยวกับความดีและความชั่วจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาให้เข้าใจง่าย ทันสมัย และเหมาะสมกับพฤติกรรมการเรียนรู้ของ Gen Z, Gen Alpha และ Gen Beta เพื่อให้เยาวชนสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ได้ทุกที่ทุกเวลา

2. ควรสนับสนุนการใช้สื่อสังคมออนไลน์ในการเผยแพร่หลักธรรม สนับสนุนการสร้างสื่อดิจิทัล เช่น คลิปวิดีโอสั้น อินโฟกราฟิก แอนิเมชัน และพอดแคสต์ ผ่านแพลตฟอร์มยอดนิยม เช่น TikTok, YouTube และ Facebook เพื่อช่วยให้การเผยแพร่หลักธรรมสามารถเข้าถึงผู้คนได้รวดเร็วและไร้พรมแดน

3) ควรพัฒนาฐานข้อมูลดิจิทัลด้านพระไตรปิฎกและภควัทคีตา จัดทำฐานข้อมูลออนไลน์ที่รวบรวมเนื้อหาจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาในรูปแบบหลายภาษา เพื่อให้ประชาชน นักวิจัย และเยาวชนทั่วโลกสามารถค้นคว้า ศึกษา และเข้าถึงองค์ความรู้ทางศาสนาได้อย่างสะดวก

4) ควรส่งเสริมการใช้เทคโนโลยี AI และนวัตกรรมการเรียนรู้ สนับสนุนการใช้ปัญญาประดิษฐ์ (AI) และเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น Chatbot, เกมการศึกษา และสื่อเสมือนจริง (VR/Metaverse) เพื่อช่วยอธิบายหลักธรรมและจำลองสถานการณ์ด้านคุณธรรมจริยธรรม ทำให้การเรียนรู้มีความน่าสนใจและเข้าใจง่ายมากยิ่งขึ้น

5) ควรบูรณาการหลักธรรมกับการศึกษาในยุคดิจิทัล กระทรวงศึกษาธิการและสถาบันการศึกษาควรบูรณาการการเรียนรู้ด้านคุณธรรมจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาเข้ากับการเรียนการสอนผ่านสื่อดิจิทัล เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางจริยธรรมให้แก่เยาวชน และส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีอย่างสร้างสรรค์ในสังคมยุคใหม่

5.4.2. ข้อเสนอแนะสำหรับปฏิบัติ

1) ช่วยให้ผู้รับการถ่ายทอดเข้าถึงแหล่งความรู้ด้านความดีความชั่วในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาได้อย่างสะดวก รวดเร็ว และไร้ข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่ โดยอาศัยเทคโนโลยีดิจิทัลและนวัตกรรมสื่อสมัยใหม่ เช่น หนังสืออิเล็กทรอนิกส์ (E-book) ที่สามารถอ่านผ่านสมาร์ตโฟน แท็บเล็ต หรือคอมพิวเตอร์ได้ วิดีโอออนไลน์ที่ช่วยอธิบายเนื้อหาธรรมะให้เข้าใจง่าย รวมถึงเว็บไซต์และแอปพลิเคชันที่ช่วยให้ผู้เรียนสามารถค้นคว้าข้อมูล ค้นหาคำศัพท์ และศึกษาหลักธรรมได้ด้วยตนเองอย่างสะดวกและต่อเนื่อง ทั้งยังสามารถเข้าถึงองค์ความรู้ได้ในระดับสากลและไร้พรมแดน

2) ช่วยให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างมีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับความแตกต่างระหว่างบุคคล เนื่องจากผู้รับการถ่ายทอดสามารถเลือกรูปแบบการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความสนใจ ความถนัด และศักยภาพของตนเองได้ เช่น การเรียนรู้ผ่านเกม (Game-based Learning) การเรียนรู้ผ่านสถานการณ์จำลองเสมือนจริง (Virtual Simulation) การเรียนรู้แบบผสมผสานทั้งออนไลน์และออนไซต์ (Blended Learning) ตลอดจนการเรียนรู้ด้วยตนเองจากสื่อดิจิทัลและแบบฝึกหัดต่าง ๆ ซึ่งช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง มีความยืดหยุ่น และสามารถทบทวนเนื้อหาได้ตลอดเวลา

3) ช่วยให้ผู้เรียนพัฒนาทักษะที่จำเป็นในศตวรรษที่ 21 โดยเฉพาะทักษะการคิดวิเคราะห์และการใช้เหตุผลอย่างมีวิจารณญาณ ผ่านการศึกษาหลักธรรมเกี่ยวกับความดี ความชั่ว และผลแห่งกรรมจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา อีกทั้งยังช่วยพัฒนาทักษะการแก้ปัญหา การสื่อสาร การทำงานร่วมกับผู้อื่น และการรู้เท่าทันสื่อดิจิทัล ซึ่งเป็นทักษะสำคัญสำหรับการดำรงชีวิตในสังคมยุคปัจจุบัน และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการเรียน การทำงาน และการใช้ชีวิตประจำวันได้อย่างเหมาะสม

4) ช่วยส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม และการสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจให้แก่ผู้เรียนในยุคดิจิทัล โดยการนำนวัตกรรมและเทคโนโลยีมาใช้ในการถ่ายทอดหลักธรรมจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถเข้าใจคุณค่าของความดี ความเสียสละ ความเมตตา และการดำเนินชีวิตอย่างมีสติได้อย่างชัดเจนมากขึ้น อีกทั้งยังช่วยให้เยาวชนสามารถแยกแยะสิ่งที่ถูกต้องและไม่ถูกต้อง รู้เท่าทันสื่อออนไลน์ และลดพฤติกรรมเสี่ยงหรือปัญหาทางสังคมที่เกิดขึ้นจากการใช้สื่อดิจิทัลอย่างไม่เหมาะสม

5) ช่วยส่งเสริมการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้และการเผยแผ่หลักธรรมในระดับสากล โดยการใช้แพลตฟอร์มออนไลน์ แอปพลิเคชัน และสื่อสังคมดิจิทัล สามารถทำให้ผู้คนจากหลากหลายประเทศและวัฒนธรรมเข้าถึงหลักธรรมในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตาได้มากขึ้น เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้สอน ผู้เรียน นักวิชาการ และผู้สนใจด้านศาสนา อีกทั้งยังเป็นการอนุรักษ์และเผยแพร่องค์ความรู้ทางศาสนาให้คงอยู่และทันสมัยสอดคล้องกับบริบทของสังคมโลกในอนาคต

5.4.3. ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาวิจัยต่อไป

ก) ควรมีการศึกษาวิจัยผลกระทบการรับถ่ายทอดแบบออนไลน์ซึ่งอาจทำให้ผู้รับการถ่ายทอดไม่มีโอกาสพูดคุยหรือโต้ตอบกับครูและเพื่อนร่วมชั้นแบบเห็นหน้ากันในประเด็นมากที่สุด

ข) ควรมีการศึกษาวิจัยผลกระทบการรับถ่ายทอดแบบผสมผสานซึ่งอาจทำให้ผู้รับถ่ายทอดใช้เวลาอยู่กับอุปกรณ์ดิจิทัลมากขึ้น ซึ่งอาจส่งผลต่อปฏิสัมพันธ์ทางสังคมประเด็นได้กับผู้อื่นมากที่สุด

ค) ควรมีการศึกษาวิจัยผลกระทบการรับถ่ายทอดแบบเกมที่อาจทำให้ผู้รับถ่ายทอดจดจ่ออยู่กับเกมจนขาดปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นมากที่สุด

ง) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับประสิทธิภาพของปัญญาประดิษฐ์ (AI) และแชตบอตในการถ่ายทอดหลักธรรมด้านความดีความชั่วจากพระไตรปิฎกและคัมภีร์ภควัทคีตา เพื่อประเมินความถูกต้องของเนื้อหา ความเหมาะสมด้านจริยธรรม และผลต่อการเรียนรู้ของผู้รับการถ่ายทอดในแต่ละช่วงวัย

จ) ควรมีการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาสื่อดิจิทัลและนวัตกรรมเสมือนจริง เช่น Metaverse หรือ Virtual Reality (VR) ในการถ่ายทอดหลักธรรม เพื่อวิเคราะห์ว่ารูปแบบการเรียนรู้ดังกล่าวสามารถสร้างความเข้าใจ ความตระหนักด้านคุณธรรมจริยธรรม และการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้มากน้อยเพียงใด

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. (2545). *การจัดสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ธรรมสภา.

กรุณา–เรืองอุไร กุศลาสัย. (2555). *ศึกมหาภารตะ*. กรุงเทพฯ : สยาม.

กฤษณไทวปายนะ วยาส. (2567). *ภควัทคีตาแปลยกศัพท์* (สำเนียง เลื่อมใส, ผู้แปล). ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กิติพัฒน์ หน้าทปัทมะดุล. (2550). *การวิจัยเชิงคุณภาพในสวัสดิการและสังคม: แนวคิดและวิธีวิจัย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สามลดา.

กุลธิดา สามะพุทธิ. (2543). *การุณยฆาต: ฆ่าด้วยความกรุณา*. สารคดี. [ออนไลน์]. จาก http://www.sarakadee.com/feature/2000/04/vote.shtml.

โกวิทย์ พิมพวง. (2559). *ภควัทคีตาโมเดลเพื่อสังคมหน้าที่–คุณธรรม*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

คณะกรรมการราชบัณฑิตยสถาน. (2538). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2538*. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.

คณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. (2563). *นิยามปฏิบัติการของคำที่เกี่ยวข้องกับการดูแลแบบประคับประคอง (Palliative Care)*. ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 137 ตอนพิเศษ 261 ง.

จรัส พยัคฆราชศักดิ์.(2521). *อารยธรรมอินเดีย.* มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม.

จิรพร ชีวะธรรม และคณะ. (2564). วิเคราะห์การพัฒนาชีวิตตามหลักธรรมที่ปรากฏในพระไตรปิฎก. *วารสาร มจร บาฬีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์*, 7(1).

ชญาดา ราศรีจันทร์ และคณะ. (2563). *สภาวะมนุษย์ในปรัชญากฤษณมูรติ.* มหาวิทยาลัยบูรพา.

ชัยวัฒน์ จิวพานิชย์ และ ปณิตา วรรณพิรุณ. (2555). การพัฒนารูปแบบการใช้สื่อทางสังคมออนไลน์เพื่อสนับสนุนการเรียนรู้แบบโครงการด้วยวิธีการถอดบทเรียน เพื่อพัฒนาทักษะการแก้ปัญหา ของนักศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต. *วารสารวิจัยและพัฒนา, 4,* 45-50. https://so05.tcithaijo.org/index.php/irdssru/article/view/214131.

ชำนะ พาซื่อ. ผศ. ดร. (2547). จริยศาสตร์ เอกสารคำสอน. พิมพ์ ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ บรรณาคาร.

ชำนะ พาซื่อ. (2547). *จริยศาสตร์ : เอกสารคำสอน*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.

ณรงค์กร มโนจันทร์เพ็ญ. (9 สิงหาคม 2561). *ที่ไหนบ้างที่คุณจะสามารถเลือก "วาระสุดท้าย ของชีวิต" ด้วยตัวเองได้.* [ออนไลน์]. จาก https://thestandard.co/euthanasia-laws-around-the-world.

ตติยา สารธิมา. (2553). *คู่มือการประเมินคัดกรองสุขภาพผู้สูงอายุ*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

เตชปัญโญ ภิกขุ. (2553). *สรุปพราหมณ์กับพุทธต่างกันอย่างไร*. ชลบุรี : อาศรมพุทธบุตร.

ทิศนา แขมมณี. (2548). *รูปแบบการเรียนการสอน: ทางเลือกที่หลากหลาย.* กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ที.ปา. 11/393/291; ขุ.อิติ. 25/228/264. ในสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย(ป. อ. ปยุตฺโต) (2564). อกุศลมูล 3 [68]. พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ 43 กุมภาพันธ์ 2564, น. 84. นายสนิท ตันติวัฒน์พานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน.

เทพพนม เมืองแมน และสวิง สุวรรณ. (2550). *พฤติกรรมองค์การ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช.

ธนกร ศิลปะรายะ และ ศุภวัฒนากร วงศ์ธนวสุ. (2562). รูปแบบการบริหารจัดการน้ำอย่างยั่งยืน : การถอดบทเรียนการบริหารจัดการน้ำอ่างเก็บน้ำห้วยคล้าย อันเนื่องมาจากพระราชดำริ ตำบลกุดหมากไฟ อำเภอหนองวัวซอ จังหวัดอุดรธานี. *สักทอง:วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (สทมส.), 25*(1), 203-217. https://so05.tci-thaijo.org/index.php/tgt/article/view/176240.

นฤมล มารคแมน. (2543). *มนุษย์และความเป็นจริงของชีวิตในทัศนะของพุทธศาสนา.* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

นฤมล มารคแมน. (2543). *มนุษย์และความเป็นจริงของชีวิตในทัศนะของพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

นิคม สุวพงษ (2565). การถอดบทเรียน : เพื่อเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้.มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด. *วารสารบัณฑิตสาเกตปริทรรศน์ ปีที่ 7* ฉบับที่ 1 มกราคม - มิถุนายน 2565 นน.47-60. [เข้าถึง 9 กรกฎาคม 2567].

บุญดี บุญญากิจ, นงลักษณ์ ประสพสุขโชคชัย, ดิสพงศ์ พรชนกนาถม, และ ปรียววรณ กรรมล้วน. (2549). *การจัดการความรู้ จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ.* สถาบันเพิ่มผลผลิตแห่งชาติ.

บุญมี แท่นแก้ว, (2527) *ปรัชญาฝ่ายบุรพทิศ.* กรุงเทพฯ : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะวิชามนุษย์ศาสตร์และสังคมศึกษา วิทยาลัยบ้านสมเด็จเจ้าพระยา.

บุญมี แท่นแก้ว, ผศ. (2540). *พระพุทธศาสนากับปรัชญา (Buddhism and Philosophy).* กรุงเทพฯ: ว.เพ็ชรสกุล.

บุญมี แท่นแก้ว. (2540). *พระพุทธศาสนากับปรัชญา.* กรุงเทพฯ : ว.เพ็ชรสกุล.

ประเวศ อินทองปาน. (2553). *พุทธปรัชญาในพระไตรปิฎก.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักส่งเสริมและฝึกอบรม มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

ปัณณพงศ์วงศ์ณาศรี และวีรนุช พรมจักร. (2567). *"กลยุทธ์การขับเคลื่อนการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในบริบทความเปลี่ยนแปลงด้านนวัตกรรมและเทคโนโลยีสารสนเทศสมัยใหม่เพื่อการเข้าถึง."* รายงานการวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (ววน.). สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยประจำปีงบประมาณ 2566 (14 มีนาคม 2567).

ปีเตอร์ บรุค เขียน จักรกฤษณ์ ดวงพัตรา แปล. (2544). บทละครแปล = The Mahabharata : a play based upon the Indian classic epic. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

พระครูโกศลธรรมคุณ (สำลี สิริกาญฺจโน). (2562). *เหตุผลที่คนทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่ว*. กรุงเทพฯ : วัดธรรมาภิรตาราม.

พระครูปลัดสังวาลย์ เทวสโร. (2560). ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องศรัทธาในพระพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาพราหมณ์. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาพระพุทธศาสนา), บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*

พระครูสุตคุณาลงกรณ์ (ชาญณรงค์ กตคุโณ) และพระมหาธีระชัย สุจิตฺโต. (2568). พระพุทธศาสนากับการบูรณาการศาสตร์สมัยใหม่. *วารสารพุทธนวัตกรรมและการจัดการ มจร., 8*(1), 324–337.

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรีนฤนาท. (2553). *ปทานุกรมบาลี–ไทย–อังกฤษ–สันสกฤต*. พิมพ์ครั้งที่ 5. นครปฐม : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

พระไตรปิฎกภาษาไทย (2560). *อรรถกถาภาษาไทย: ประเภทความชั่ว. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เล่มที่ 25 หน้าที่ 117-122.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย [22 ธันวาคม 2560].

พระเทพกมล วรฤทธิ์ และ พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตฺตโม. (2022). การศึกษาเปรียบเทียบพรหมตามคติพุทธศาสนาเถรวาทและศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในสังคมไทย. *วารสาร มจร พุทธศาสตร์ปริทรรศน์, 6*(1).

พระเทพพัชรญาณมุนี (ชยสาโร ภิกขุ). (2564). *ใครคือคนดีมีค่า : ข้อคิดเรื่องความดี*. กรุงเทพฯ : สถาบันปรีดี พนมยงค์.

พระเทพเวที (ป.อ.ปยุตฺโต), (2535). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ :โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยน. 210

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). (2551). *พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์.* พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2531). *ธรรมกับสัญชาตญาณ*. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (2542). *ความสุขสามระดับ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สุขภาพใจ.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ). (มีนาคม 2534). *พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เรื่อง อิทัปปัจจยตา ในหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ (2555). พระพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร. สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์. พฤษภาคม พ.ศ. 2555.* ISBN : 978-616-7574-09-7 เข้าถึง 10 กรกฎาคม 2567, จาก: https://pagoda.or.th/ buddhadasa/2534-3.html

พระธรรมโกศาจารย์. (2554). *พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ 21 เซ็นจูรี่.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2540). พ*จนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.* พิมพ์ครั้งที่ 8. ฉลองสมโภชพระไตรปิฎกภาษาบาลีอักษรล้านนา. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. น..107 และ น.412

_____ . (2543 ก). *พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ.* พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____ . (2546). *พุทธธรรม,* พิมพครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: โรงพิมพมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. น. 180.

พระนิทัศน์วงศ์วังเพิ่ม, ดร. *การวิจัยเชิงคุณภาพเบื้องต้น.* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตพะเยา (วารสารบัณฑิตสาเกตปริทรรศน์ ปีที่ 5 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม 2563) นน.11-18

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2549). *พระไตรปิฎก : สิ่งที่ชาวพุทธต้องรู้*. กรุงเทพฯ : พิมพ์สวย.

_____. (2550). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม.* พิมพ์รวมเล่ม 3 ภาค. พิมพ์ครั้งที่15. กรุงเทพฯ : จันทร์เพ็ญ.

_____. (2551). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : เอส.อาร์.พริ้นติ้ง แมสโปรดักส์.

_____. (2554). *ทุกข์สำหรับเห็นสุขสำหรับเป็น.* พิมพ์ครั้งที่ 46. กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด.

———————————————. (2554). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์.* กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

———————————————. (2554). *องค์ประกอบของการกระทำความชั่ว.* พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ:โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา.

———————————————. (2555). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.* พิมพ์ครั้งที่ 23. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ผลิธัมม์.

———————————————. (2555). *เหนือสามัญวิสัย*. กรุงเทพฯ: ไพลิน.

———————————————. (2556). อกุศลมูล 3 [68]. *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* พิมพ์ครั้งที่ 25. กรุงเทพฯ: สนง.ผลิธัมม์ ตุลาคม พ.ศ. 2546 น. 84.

พระพรหมมังคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ). (2550). *ธรรมสมโภชน์ 93 ปี*. นนทบุรี: โรงพิมพ์ เอส.อาร์.พริ้นติ้ง จำกัด.

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จ. (2514). *ลิลิตนารายณ์สิบปาง.* กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย

พระมหาปุณณ์สมบัติ ปภากโร (บุญเรือง). (2563). การเสริมสร้างพุทธจริยธรรมตามหลักไตรสิกขาของสามเณรวัดเจดีย์หลวงวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่. *วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต หรือรายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*

พระมหาวันดี กนฺตวีโร (ปะวะเส). (2561). “การศึกษาวิเคราะห์อภิปรัชญาในคัมภีร์ภควัทคีตา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*

พระมหาสมจินต์ สมฺมาปญฺโญ (2558). *นิพพาน : อัตตาหรือ อนัตตา ? พระพุทธศาสนา.* เสนอบทความในการเสวนาทางวิชาการ วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2546 ณ ห้องประชุม 707 อาคารบรมราชกุมารี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระมหาสำเนียง เลื่อมใส. (2534). การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคีตา. *วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศิลปากร.*

พระมหาโสพส ชนุตฺตโม (พรมมา). (2562). ความมีอยู่ของความชั่วในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารมจร ปรัชญาปริทรรศน์, 2*(1).

พระวันรุ่ง ถาวรจิตฺโต (คงดี), พระปลัดกิตติ ยุตฺติธโร และวิเชียร ชาบุตรบุณฑริก. (2565). การศึกษาเปรียบเทียบโมกษะในปรัชญาอุปนิษัทกับนิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ. *วารสารวนัมฎองแหรกพุทธศาสตรปริทรรศน์*, 9(2), 61–74.

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่ม 3 ภาค 2 - หน้าที่ 1

พศุ จันทร์ศรี. (2564). มโนทัศน์เรื่องความดีในพุทธจริยศาสตร์. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.* มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พัทนดนัย จินตนครชัยศรี. (2565). *การถอดบทเรียน: มุมมองจากบทความวิจัยในประเทศไทย.* การค้นคว้าอิสระบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พันตรี ป. หลงสมบุญ. (2540). *พจนานุกรม มคร-ไทย.* กรุงเทพฯ : อาทรการพิมพ์.

พิสิฐ โอ่งเจริญ. (2560). *ถอดบทเรียน : การบริหารโครงการภาครัฐ.* กรุงเทพฯ: บจก. ทูเกเตอร์ เอ็ดดูเทนเนอร์.

พุทธทาสภิกขุ. (2514). *การกระทำที่เป็นธรรม หรือ ที่เรียกว่าเป็นคนดี.* แสดง ณ สวนโมกขพลาราม ไชยา.สุราฎรฺธานี 23 มกราคม 2514.

————————. (2531). *ธรรมกับสัญชาตญาณ.* กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ.

————————. (2542). *ความสุขสามระดับ.* พิมพครั้ง 2 กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ.

มงคลชัย วิริยะพินิจ. (2560). *รวมแนวคิดหลากมุมมององค์กรแห่งการเรียนรู้และจัดการความรู้ ภาควิชาการ.* ส่องศยาม.

มณฑา เก่งการพานิช และ ธราดล เก่งการพานิช. (2559). กลยุทธ์การสร้างเสริมสุขภาพกับการควบคุม ยาสูบโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน. *วารสารสุขศึกษา, 39*(133).

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์. (2551). ภูมิสังคมกับแนวพระราชดำริ. *วารสารรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 4*(2).

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2546). *พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย (91 เล่ม).* กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย.

มารวย ส่งทานินทร์. (2565). *ภควัทคีตา : 3 บทเรียนที่ได้รับจากคัมภีร์ภควัทคีตา*. สืบค้นจาก GotoKnow.

แม่ชีจำเนียร แสงสิน. (2547). การศึกษาเปรียบเทียบสมาธิในคัมภีร์โยคสูตรกบคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก. *วิทยานิพนธ์ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาภาษาสันสกฤต) ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีการศึกษา.*

ยวาหระลาล เนห์รู. (2548). *พบถิ่นอินเดีย*. กรุณา กุศลาสัย แปล. กรุงเทพฯ : แม่คำผาง.

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. (2546). *การพัฒนาชุมชน : จากทฤษฎีสู่การปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ : บากกอกบล็อก.

รบเถิด อรชุน! เว็บไซต์ เข้าถึงได้ที่ http://ray-wat.blogspot.com/2008/11/blog-post_11.html

ราชบัณฑิตยสถาน. (2539). พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.น.291.

————————. (2546). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542*. กรุงเทพฯ : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด.

วณิชยา ปรือปรัก. (2566). แนวคิดเรื่องโยคะในภควัทคีตา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

วนิดา ธนากรกุล; ศลิษา ธาระสวัสดิ์; ธนะเมศฐ์ เชาว์จินดารัชต์; กัญญาภัค เงินอินต๊ะ; และ วรยา ร้ายศรี (2561).รูปแบบการถ่ายทอดความรู้สำคัญยิ่งยวดภายในและภายนอก ศูนย์การแพทย์กาญจนาภิเษก ผ่านนิทรรศการ. *วารสาร Mahidol R2R e-Journal ปีที่ 5* ฉบับที่ 1 ประจำเดือนมกราคม – มิถุนายน 2561 นน.17-29 http://doi.org/10.14456/jmu.2018.3 [เข้าถึง 9 กรกฎาคม 2567].

วศิน อินทสระ. (2528). *พุทธวิธีในการสอน.* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยพระพุทธศาสนา.

————————. (2549). *พุทธจริยศาสตร.* พิมพครั้งที่ 2 กรุงเทพ ฯ : สำนักพิมพธรรมดา, น. 18

วัชระ งามจิตรเจริญ. (2550). *พุทธศาสนาเถรวาท*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วิทย์ วิศทเวทย์, ศ.ดร. (2532). *จริยศาสตร์เบื้องต้นมนุษย์กับปัญหาจริยธรรม.* พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

วิสุทธิ์ บุษยกุล. (2520). วิสุทธิ์นิพนธ์, กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

วีระ ธีรภัทร. (2555) เรื่องเล่าจากมหากาพย์ มหาภารตะ เล่ม 1 ตอน กำเนิดพี่น้องเการพและปาณฑพ. กรุงเทพฯ : โรนิน.

ศ. ดร.ชัยยงค์ พรหมวงศ์ วิทยากรผู้ทรงคุณวุฒิ. (2565). *ขั้นตอนการวิจัยและพัฒนาเพื่อสร้างนวัตกรรมใหม่.* หลักสูตรครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการสอนสังคมศึกษาจัดการเรียนการสอนฟังบรรยายพิเศษ หัวข้อ รูปแบบการวิจัยและพัฒนา (R&D). คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกณราชวิทยาลัย 3 กันยายน พ.ศ.2565 https://tss.mcu.ac.th/?p=1351 [เข้าถึง 9 กรกฎาคม 2567].

ศรีสุรางค์ พูนทรัพย์. *ภควัทคีตา : ปรัชญาสำหรับผู้ไม่พอใจสวรรค์.* สืบค้นเมื่อ 25 กรกฎาคม 2566. จากhttp://www.human.cmu.ac.th.

ศากุล ช่างไม้. การเก็บข้อมูล การจัดการกับข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ. *วารสารมหาวิทยาลัยคริสเตียน, 9*(3, กันยายน-ธันวาคม), 2546.

ศานติ ภักดีคำ. (2556). พระนารายณ์ ผู้ปราบยุคเข็ญแห่งโลก. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.... อ่านข่าวต้นฉบับได้ที่ : https://www.silpa-mag.com/culture/article_7294.

ศาสตราจารย์แสวง บุญเฉลิมวิภาส. (2544). “หนังสือแสดงเจตนาเกี่ยวกับการรักษาพยาบาลในวาระสุดท้ายของชีวิต” ***บทความในหนังสือ ก่อนวันผลัดใบ.*** พิมพ์ครั้งที่ 4.;

ศุภวัลย์ พลายน้อย. (2562). *นานาวิธีวิทยาการถอดบทเรียนและการสังเคราะห์ความรู้* (พิมพ์ครั้งที่ 7). ศูนย์พัฒนาศักยภาพภาคีด้านการสร้างเสริมสุขภาพ (THAP).

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป. อ. ปยุตฺโต). (2564). *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม : [247] อภิณหปจจเวกขณ์ 5].* ครั้งที่ 43 กุมภาพันธ์ 2564 , น. 86 – นายสนิท ตันติวัฒน์พานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน ISBN 974-8357-89-9. น.180.

———————————————. (2566). *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์* พิมพ์ครั้งที่ 63 สิงหาคม 2566 ISBN 974-575-029-8.

สมเด็จพระมหาสมณเจากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2539). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา.* พิมพครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมเด็จพระสังฆราช (สมเด็จพระญาณสังวร). (2541). *หลักการศึกษาของพระพุทธเจา.* พิมพครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย.

สมนึก เอื้อจิระพงษ์พันธ์. รศ. ดร.;ดร.พักตร์ผจง วัฒนสินธุ์;รศ. ดร. ดร.อัจฉรา จันทร์ฉาย.รศ. ดร.;ดร. ประกอบ คุปรัตน์.รศ. ดร. (2553). นวัตกรรม: ความหมาย ประเภท และความสำคัญต่อการเป็นผู้ประกอบการ. มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. *วารสารบริหารธุรกิจ: คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี มหาวิทยาลัยธรรม ศาสตร์ ปีที่ 33* ฉบับที่ 128 ตุลาคม-ธันวาคม 2553 นน.49 – 65.

สมภาร พรมทา. (2540). *พุทธศาสนากับวิทยาศาสตร์*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

————————. (2546). *พุทธศาสนานิกายเซน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สมศักดิ์ สินธุระเวชญ์. (2542). *มุ่งสู่คุณภาพการศึกษา*. กรุงเทพฯ. ไทยวัฒนาพานิช.

สมัคร บุราวาส. (2555). *จิตวิทยาและการทำใจทางพระพุทธศาสนา.*กรุงเทพฯ:สำนักพิมพ์ศยาม.

สยามคเณศ. *“ภควัทคีตา” หลักธรรมอันสูงสุดแห่งศาสนาพราหมณ์-ฮินดู.* สืบค้นเมื่อ 25 กรกฎาคม 2566. จาก https://www.siamganesh.com/BhagavadGita-00.html

สรวิชญ์ วงษ์สะอาด (2561). *วิเคราะห์เกณฑ์ตัดสินความดีในพุทธปรัชญาเถรวาท.* งานประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 10 มหาวิทยาลัยราชภัฏนครปฐม จังหวัดนครปฐมม ประเทศไทย [29-30 มีนาคม 2561].

สันต์ หัตถีรัตน์. (2521) **การดูแลรักษาผู้ป่วยที่หมดหวัง.** กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.หน้า 112-118.

สันต์ทัศน์ คมฺภีรปญฺโญ (สินสมบัติ) และ ชัยรัตน์ ทองสุข (2564) ศึกษาเรื่อง “พุทธศาสนากับนวัตกรรมและการวิจัย”**รายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการระดับชาติครั้งที่ 7** “วิถีพุทธ วิถีชุมชน รากฐานชีวทัศน์เชิงสังคมล้านนาในสังคมวิถีใหม่” วันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2564 ณ วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นน. 512- 521.

สาคร พรหมโคตร. (2562). มโนทัศน์เรื่องเกณฑ์ความดีในพุทธปรัชญาเถรวาท. *วารสารธาตุพนมปริทรรศน์, 3*(1).

สุขวิทย์ โสภาพล. (2560, 7 กันยายน). *เอกสารประกอบการบรรยายการดำเนินงานของทีม SATและ EOC สู่การทำงานอย่างมีประสิทธิภาพด้วยการถอดบทเรียน.* สำนักงานป้องกันควบคุมโรคที่ 10 จังหวัดอุบลราชธานี. https://odpc10.ddc.moph.go.th.

สุเชาว์ พลอยชุม. (2539). *สารานุกรมพระพุทธศาสนา* : ประมวลจากพระนิพนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มหามกุฏราช วิทยาลัย.

สุนทร โคตรบรรเทา. (2553). *ปรัชญาการศึกษาสำหรับผู้บริหารการศึกษา.* กรุงเทพฯ : ปัญญาชน.

สุมน อมรวิวัฒน์. (2544). *กระบวนการเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชมชนและธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

เสถียร โพธินันทะ. (2544). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. (2537). *พุทธศาสนา : ทรรศนะและวิจารณ์*. กรุงเทพฯ : มติชน.

เสาวนีย์ สิกขาบัณฑิต (2528). *เทคโนโลยีทางการศึกษา,* กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ

เสาวภา เจริญขวัญ. (2526). *วรรณคดีสันสกฤต.* เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

แสง จันทร์งาม. (2544). *พุทธศาสนวิทยา.* กรุงเทพฯ : ธีระการพิมพ์.

หอมหวล บัวระภา และคณะ. (2561). เกณฑ์วินิจฉัยการทำดีการทำชั่วในพระพุทธศาสนา. *วารสารมหาจุฬาวิชาการ*, 5 (ฉบับพิเศษ).

อดิศักดิ์ ทองบุญ. (2533). *คู่มืออภิปรัชญา*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

อภิ. วิ. (ไทย) 35/767/388) ในสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์(ป. อ. ปยุตฺโต) (2564).พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม : [ศีล 5, 238]. ครั้งที่ 43 กุมภาพันธ์ 2564 , น. 86 – นายสนิท ตันติวัฒน์พานิช พิมพ์เผยแพร่เป็นธรรมทาน ISBN 974-8357-89-9.

อุทัยทิพย์ เจี่ยวิวรรธน์กุล. (2568, 9 มีนาคม). *กิจกรรมถอดบทเรียน: จากแนวคิดสู่การปฏิบัติ. NS MAHIDOL KNOWLEDGE MANAGEMENT*. http://www.elearning.ns.mahidol.ac.th/km/index.php/conference-section/70.html

ภาษาอังกฤษ

Alange, S., Jacobsson, S., & Jarnehammar, A. (1998). Including users in the innovation process: The case of renewable energy technology in Sweden. *Research Policy, 27*(1).

Aristotle. (350BCE) in Bartlett, R. C., & Collins, S. D. (2011). *Aristotle's Nicomachean ethics*. (350BCE). Chicago: University of Chicago Press.

Asian Productivity Organization. (2010). *Knowledge Management Tools and Techniques Manual*. Asian Productivity Organization.

Beck, C. T. (1994). Reliability and validity issues in phenomenological research. *Western Journal of Nursing Research, 16* (3).

Bhaktivedanta, A. C. B. (1968). Teachings of Lord Chaitanya: A treatise on factual spiritual life. The Bhaktivedanta Book Trust.

Biscontini, T. (2024). *Moksha*. EBSCO (Elton B. Stephens Company), Ipswich, MD, United States.

Bryant, E. F., & Ekstrand, M. (2004). *The Hare Krishna Movement: The postcharismatic fate of a religious transplant*. New York, NY: Columbia University Press.

Cherniss, Harold (1954). The Sources of Evil According to Plato. Proceedings of the American Philosophical Society Vol. 98, No. 1.

Daniel N. Robinson. (1999). Aristotle's Psychology. Published by Daniel N. Robinson. ISBN 0-9672066-0-X ISBN 978-0967206608.

Darwin, C. (1859). *On the origin of species by means of natural selection, or the preservation of favoured races in the struggle for life* (1st ed.). London: John Murray.

Denning, S. (2004). Telling tales*. Harvard Business Review, 82(*5).

Denzin, Norman K. (1973). The research act: A theoretical introduction to sociological methods. New Jersey: Transaction Publishers. 1973.

Desai, M. (1956). The Story of Bardoli. Navajivan Publishing House.

Dimmock, Mark; Fisher, Andrew (2017). "Aristotelian Virtue Ethics". Ethics for A-Level. Open Book Publishers. pp. 49–63. ISBN 978-1-78374-388-9. JSTOR j.ctt1wc7r6j.

Editors of Encyclopaedia Britannica. (2025, July 22). *Krishna*. In *Encyclopaedia Britannica*. Retrieved July 30, 2025.

Freud, S. (1923). *The ego and the id* (Standard ed., Vol. 19). London: Hogarth Press.

Guha, M. P., & Pattnaik, O. (2025). *The comprehensive review of mindfulness concepts within the Bhagavad Gita using deep learning-based NLP technique*. SSRN Electronic Journal.

Hughes, Thomas. (1971). The Social Construction of Technological Systems: New Directions in the Sociology and History of Technology. Cambridge: M.I.T. Press.

Imam Amin Ahsan Islahi (1993). Good and Evil (1): Views of the Philosophers. Al- Mawrid: Renaissance Online: Pakistan. Retrieved 30 June 2024 from: https://www.javedahmedghamidi.org/#!/renaissance/5adb7251b7dd1138372d9d05?articleId=5adb72a1b7dd1138372dac82&decade=2020&year=2024.

Kengkanpanit, Mondha. (2013). *Lessons Learned.* Faculty of Public Health Mahidol University. www.ph.mahidol.ac.th/sos/group6/lesson_learned.pdf

Leask, M., Lee, C., Milner, T., Norton, M., & Rathod, D. (2008). *Knowledge management*.

Mamabolo, K. A. (2014). *Knowledge by narration: the role of storytelling in knowledge management [Master's thesis, Stellenbosch University].* https://core.ac.uk/download/pdf/37421381.pdf.

Mark, J. J. (2020, June 15). *Bhagavad Gita*. World History Encyclopedia. Retrieved July 30, 2025, from https://www.worldhistory.org

Mayring, P. (2001). Qualitative content analysis. Forum Qualitative Social Research, 1(2, June 2001). Retrieved 31 August 2021 from http://qualitative-research.net/fqs/fqs-e/2-00inhalt-e.htm [2 June 2001].

McKenzie, Baker (2021). The Future of Work. Renewal Strategies for a Transformed Workforce: Insights from the 2021 Future Works Conversation Series. Future Work. March 2021.

Mill, J.S. (1957). Utilitarianism. New York: the Library of Liberal Arts.

Morse, J. M., & Field, P. A. (1996). Nursing research: The application of qualitative approaches. (2nd.). London: Chapman & Hall.

Paulise, L. (2025, December 14). How To Incorporate Lessons Learned And Retrospectives To Improve Knowledge Sharing. Forbes. https://www.forbes.com/sites/lucianapaulise/2020/12/14/how-to-incorporate-

lessonslearned-and-retrospectives-to-improve-knowledge-sharing/?sh=f298ee24b023.

Phra mony keo. (2566). มโนทัศน์ว่าด้วยความดีความชั่วในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบท. *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*

Pousset, Raimund. (2023). Senicide in the Past. In: Senicide and Old Age Killing. Essentials. Springer, Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-39498-1_2

Project Management Institute. (2013). A guide to the project management body ofknowledge. Project Management Institute, 1-589. https://ceulearning.ceu.edu/pluginfile.php/305454/course/overviewfiles/PMBOKGuide_5th_Ed.pdf?forcedownload=1.

Radhakrishnan, S. (1973). *The Recovery of Faith*. George Allen & Unwin.

Rogers, E.M. (1983). *Diffusion of innovations*. Urbana-Champaign, IL: University of Illinois.

Rogers, E.M. (2003) Diffusion of Innovations. Free Press, New York.

Rogers, Everett M., (1983). Diffusion of Innovations. University of Illinois at Urbana-Champaign's Academy for Entrepreneurial Leadership Historical Research Reference in Entrepreneurship, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1496176 [accessed: 9th July 2024]

Rowe, S. F., & Sikes, S. (2006). *Lessons learned: Taking it to the next level* [Paper presentation]. PMI® Global Congress 2006, Seattle, WA, United States.

Scott, J. (2006). *Documentary research*. London: Sage Publications.

Sharma, A., & Garg, P. (2022). *A study on ethical principles of the Bhagavad Gita for sustainable leadership*. ResearchGate Online. Berlin, Germany.

Socrates "Know thyself": dialogue between Socrates and Plato is referenced in Charmides (164d–165a) in Moore, Christopher (2015). Socrates and Self-Knowledge. Cambridge University Press. p. 28. ISBN 978-1-107-12330-4.

St. Augustine of Hippo (404). “On the Nature of Good”. Chapter 1-22. Translated by Albert H. Newman (1852-1933), professor of church history at McMaster University in Toronto, Canada.

——————————. (1265–1274). Summa Theologiae I.49; Summa Theologiae Ia-IIae, q. 18, a. 1. Benziger Brothers Printers to the Holy Apostolic See (1792).

Einsiedeln: Switzerland currently located in Cincinnati: Ohio subsidiary of Kendall Hunt Publishing.

Stufflebeam, D. L., & Phi Delta Kappa National Study Committee on Evaluation. (1977). Education Evaluation and Decision Making. Peacock.

Sungrugsa, N., & Unaromlert, T. (2010). Good Effects from Application of Sufficiency Economic Philosophy in the Learning Process and Knowledge Management for Sustainable Development of Community Enterprise: Case Study of Ratchaburi Province. Faculty of Education, Silpakorn University.

Thanyawich Vicheanpant. (2010). The Development of Innovation Concepts. *Journal of Business and Social Review, 5*(2).

The New Testaments. (1971). Galatians 5:22-23: Thai Holy Bible Bangkok: Thailand. Thailand Bible Society p. 411, ISBN .974 8183 055 5.

The Old Testaments. (1971). Psalm 23:6: Thai Holy Bible Bangkok: Thailand. Thailand Bible Society p. 1045, ISBN .974 8183 055 5.

Tripathi, S., & Sharma, K. (2024). The Bhagavad Gita: A timeless guide to ethical living and personal growth through knowledge and enlightenment. *Divyayatan: A Journal of Lakulish Yoga University*.

United Nation Development Programe. (2002). Handbook on Monitoring and Evaluating for Results. Evaluation Office.

Vyasa, D. (2007). The Bhagavad Gita (Ch. 2, Verses 31–33) [Translated by A. C.

Wejnert, B. (2002). *Integrating models of diffusion of innovations: A conceptual framework.* Annual Review of Sociology, 28, 297-326 (หรือเทียบเคียงตามปี 2001: 261-292).

Wichienpanya, J. (2006). *Development of efficient knowledge management composite indicators [Doctoral dissertation, Chulalongkorn University].* http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/15521 Bhaktivedanta Swami Prabhupada]. The Bhaktivedanta Book Trust.

Williamson, T., & Long, A. F. (2005). Qualitative data analysis using data display. Nurse Researcher, 12(3), 2005.

Wiwat Ruenglertpanyakul, & Thanyawich Vicheanpant. (2012). Diffusion of Agricultural Innovations in Thailand. *Asian Social Science, 8*(4).

Wright, G., (2022, February). *DEFINITION best practice*. Techtarget. https://www.techtarget.com/searchsoftwarequality/definition/best-practice#:~:text=A%20best %20practice%20is%20a,be%20internal%20to%20an%20organization.

Yanwaree, N. (2002). *Receiving family caregiving as perceived by people living with HIV/AIDS*. Ph.D. Dissertation, Graduate School, Chiangmai University. 2002.

ประวัติผู้วิจัย

นายจตุภูมิ แสนคำ

ปัจจุบันสังกัด คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มีความเชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา พระไตรปิฎก พุทธธรรม ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ตลอดจนวรรณคดีบาลี–สันสกฤต ซึ่งเป็นพื้นฐานสำคัญในการศึกษาวิจัยด้านศาสนา ภาษา และวรรณคดีอินเดียโบราณ

ด้านการศึกษา

คุณวุฒิ	**ปี พ.ศ. ที่จบ**	**ชื่อสถานศึกษาและประเทศ**
ปริญญาโท ศศ.ม (สันสกฤตศึกษา)	2563	มหาวิทยาลัยศิลปากร
ปริญญาโท ค.ม. (การบริหารการศึกษา)	2562	มหาวิทยาลัยราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
ปริญญาตรี ป.ธ.9 (ภาษาบาลี)	2559	การศึกษาคณะสงฆ์ไทย
ปริญญาตรี ร.บ. (รัฐศาสตร์)	2558	มหาวิทยาลัยรามคำแหง

ผลงานวิชาการย้อนหลัง 5 ปี

ผู้วิจัยมีผลงานทางวิชาการอย่างต่อเนื่อง อาทิ ***การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องอาตมันและพรหมันในคัมภีร์อุปนิษัท, การศึกษาวรรณกรรมเรื่องสิทธารถะของเฮอร์มานน์ เฮสเส, การวิเคราะห์หลักธรรมในเรื่องพระจักขุบาลเถระ, และการประยุกต์หลักคุณธรรมจริยธรรมในการบริหารองค์กรทางการศึกษา*** โดยหลายผลงานได้รับการตีพิมพ์ในฐานะผู้ประพันธ์หลัก (First Author) และผู้ประพันธ์สำหรับการติดต่อ (Corresponding Author)

ผลงานวิชาการอื่น เช่น ตำรา หนังสือ

ผู้วิจัยมีผลงานทางวิชาการในรูปแบบหนังสือและเอกสารประกอบการสอน ได้แก่ หนังสือ ***ฉันทลักษณ์บาลี*** หนังสือ ***จากหิมาลัยสู่แดนไทย : ต้นทางแห่งวรรณกรรมนิราศ*** รวมถึงเอกสารประกอบการสอนในรายวิชาภาษาบาลีและสันสกฤตหลายรายวิชา เช่น ***ภาษาบาลีและสันสกฤตในพระพุทธศาสนา, ไวยากรณ์บาลีพื้นฐาน, ไวยากรณ์สันสกฤตพื้นฐาน, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต*** และ***การแปลภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย***

พระปริยัติวชิรกวี (ไมตรี) ปุญฺญามรินฺโท (กองแสน)

ประวัติการศึกษา

1. พ.ศ. 2547 สอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค (ขณะเป็นสามเณร) สำนักเรียนวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพฯ
2. พ.ศ. 2556 สำเร็จปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาภาษาสันสกฤต) มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ

ผลงานวิชาการ

พระมหาธีระวัฒน์ ธิติโชติ (กมลวิบูลย์), พระปริยัติวชิรกวี (ไมตรี กองแสน), จตุภูมิ แสนคำ, สานิตย์ สีนาค และภัทรวดี เจียระนันท์. (2568). ***พุทธธรรมที่ปรากฏในธรรมบทเรื่องพระเจ้าวิฑูฑภะ สะท้อนถึงสังคมไทยในปัจจุบัน.*** วารสารปรัชญาปริทรรศน์, 30(2), 149–161.

พระปริยัติวชิรกวี (ไมตรี กองแสน), จตุภูมิ แสนคำ และทิวา สุขุม. (2566). ***วิจารณ์วรรณกรรมเรื่องสิทธารถะของเฮอร์มานน์ เฮสเส.*** วารสารศึกษาศาสตร์ มมร, 11(2), 337–350.

กฤตพิศิษฏ์ ปูรณภัทร์ธนากุล, พระปริยัติวชิรกวี, พระมหาจักรพล เทพา, พระมหาวิชิต จันทร์สง่า และสิริพร ครองชีพ. (2566). ***การประยุกต์ใช้หลักอิทธิบาท 4 เพื่อการพัฒนาบทเรียนผ่านสื่อสังคมออนไลน์ ตามทฤษฎีการสร้างองค์ความรู้ด้วยตนเอง ของโรงเรียนวัดราษฎร์บำรุง กรุงเทพมหานคร.*** วารสารปรัชญาปริทรรศน์, 28(2), 1–9.

ตำแหน่ง

พ.ศ. 2566 ดำรงตำแหน่ง **หัวหน้าภาควิชาภาษาตะวันออก คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย**

พ.ศ. 2566–ปัจจุบัน ดำรงตำแหน่ง **คณบดีคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหากุฏราชวิทยาลัย**

แม่ชีจำเนียร แสงสิน,ดร.
ที่อยู่ปัจจุบัน วัดชนะสงครามราชวรมหาวิหาร เขตพระนคร กรุงเทพ 10200
โทร. 099-450-9889

การศึกษา

พ.ศ. 2523 ธรรมศึกษาเอก จากวัดบุษยบรรพต อ.หัวหิน จ.ประจวบคีรีขันธ์

พ.ศ. 24/2530 ปริญญาอภิธรรมบัณฑิต (ป.อบ.) สาขาวิทยบริการ (อชว.) วัดกลาง อ.บางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี

พ.ศ. 2540 บาลีศึกษา 9 ประโยค (มมร.) สำนักเรียนวัดสุวรรณภูมิ อ.เมือง จ.สุพรรณบุรี

พ.ศ. 2545 ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศาสนศึกษา) ม. มหิดล

พ.ศ. 2548 ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ภาษาสันสกฤต) ม.ศิลปากร

พ.ศ. 2556 ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาวิชาศาสนศึกษา) ม.อัสสัมชัญ (ABAC)

ปัจจุบัน

พ.ศ.2562-2567 เป็นอาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาบาลีสันสกฤตและพุทธศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อ.พุทธมณฑล ต.ศาลายา จ.นครปฐม

พ.ศ. 2560-2563 ทำงานฝ่ายวิชาการที่มูลนิธิภูมิพโลภิกขุ วัดสระเกศ เขตป้อมปราบฯ กรุงเทพ

พ.ศ. 2557 - 2561 สอนบาลีศึกษาประโยค 1-2 แก่ผู้ต้องขังหญิง ที่ทัณฑสถานหญิงกลางลาดยาว เขตบางเขน กรุงเทพฯ (ในนามวัดโมลีโลกยาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ)

พ.ศ. 2563-2563 สอนบาลีศึกษาประโยค 1-2 แก่ผู้ต้องขังหญิง ที่ทัณฑสถานหญิงธนบุรี เขตบางบอน กรุงเทพฯ (ในนามวัดโมลีโลกยาราม เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพฯ)

พ.ศ. 2557-2563 อาจารย์พิเศษ สอนวิชา Pali Composition and Translation (English Program) คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย อ.วังน้อย จ.อยุธยา

พ.ศ. 2549-2556 สอนภาษาที่ 3 (ภาษาบาลี) แก่นักศึกษาปริญญาเอก ม.อัสสัมชัน กรุงเทพฯ

พ.ศ. 2556 -ปัจจุบัน สอนพระอภิธรรมชั้นมัชฌิมโท, วัดยานนาวา เขตสาทร กรุงเทพฯ
วัดราชคฤห์วรวิหาร เขตตลาดพลู กรุงเทพฯ, วัดราชาธิวาส เขตดุสิต กรุงเทพฯ
วัดมเหยงคณ์ ต.หันตรา อ. พระนครศรีอยุธยา จ.อยุธยา
และบ้านธรรมมะอาจารย์กรเอก เผื่อนผัน อ.แม่กลอง จ.สมุทรสงคราม

พ.ศ. 2567-ปัจจุบัน สอนบาลีศึกษาสำนักแม่ชีไทยศาลายา ต.วัดสุวรรณ อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม และสำนักแม่ชีรัตนไพบูล รามอินทรา เขตบางเขน กรุงเทพมหานคร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล

ตำแหน่งทางวิชาการ: อาจารย์ประจำสาขาวิชาการพัฒนาสังคม วิทยาลัยสงฆ์พุทธปัญญาศรีทวารวดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สาขาวิชาที่เชี่ยวชาญ: พระพุทธศาสนา / การพัฒนาสังคม

คุณวุฒิการศึกษา

พธ.ด. (ปรัชญา) มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญ (พ.ศ. 2558)

พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2551)

พธ.บ. (ภาษาอังกฤษ) มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (พ.ศ. 2548)

ประสบการณ์การสอน (ระดับปริญญาตรี - เอก)

ระดับปริญญาตรี ภาษากับการสื่อสาร, ภาษาอังกฤษชั้นสูง, ภาษาศาสตร์เบื้องต้น, ภาษาอังกฤษสำหรับนักรัฐประศาสนศาสตร์, ธรรมภาคภาษาอังกฤษ

ระดับปริญญาโท พระพุทธศาสนาภาษาอังกฤษ, พระพุทธศาสนากับภูมิปัญญาไทย, พระพุทธศาสนามหายาน, ระเบียบวิธีวิจัย, สัมมนาพระพุทธศาสนา/วิทยานิพนธ์, ภาษาอังกฤษ MCU

ระดับปริญญาเอก พระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการใช้เหตุผล, พระพุทธศาสนากับศาสตร์แห่งการตีความ, พระพุทธศาสนากับวิทยาการสมัยใหม่, สัมมนาอารยธรรมทวารวดี, สัมมนาพุทธจริยศาสตร์ประยุกต์

ผลงานทางวิชาการ

ตำรา / หนังสือ

ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล. (๒๕๖๐). **พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. นครปฐม: รุ่งศิลป์การพิมพ์. ๒๕๗ หน้า.

ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล. (๒๕๖๐). **พระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์** พิมพ์ครั้งที่ ๑. นครปฐม: รุ่งศิลป์การพิมพ์. ๒๓๙ หน้า.

ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล. (๒๕๖๖). **พุทธปัญญา: แนวปฏิบัติสำคัญเพื่อสันติภาพโลก (Buddhapanya: Buddha's Wisdom)** พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพ: แอสเซท พลัส ปริ้นติ้ง. ๔๕๓ หน้า.

ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล. (๒๕๖๖). **Dhamma in Advanced English** พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพ: แอสเซท พลัส ปริ้นติ้ง. ๒๓๗ หน้า.

ผลงานทางวิชาการ

๑. งานวิจัย <u>บทความวิจัยที่ตีพิมพ์เผยแพร่</u>

ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล, พระมหาวีรธิษณ์ วรินฺโท (อินทะโพธิ์), สุพัฒน์ ชัยวรรณ์, รศ.ดร.ธวัช หอมทวนลม, รศ.ดร.ผจญ คำชูสังข์, (สัญญาวิจัย MCU RS ๘๐๐๗๖๔๐๒๑**๒๕๖๔). **พุทธนวัตกรรมในการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน.** สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ปีที่ 7 ฉบับที่ 2 (2022) หน้า 91-103 https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr/article/view/255993

โยตะ ชัยวรมันกุล และคณะ ดร.สุพัฒน์ ชัยวรรณ์, พระครูโสภณวีรานุวัตร,ผศ.ดร., ผศ.ดร.สายน้ำผึ้ง รัตนงาม, ธนัชพร เกตุคง, **พุทธนวัตกรรมภาวนา 4 เพื่อเพิ่มพลังของผู้สูงอายุ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐมThe Buddhist Innovation of the Four Bhavana to Increase the Power of Elderly Sampran District, Nakhon Pathom Province.** ร้อยแก่นสาร Journal of Roi Kaensarn Academi TCI 1 ปีที่ ๖ ฉบับที่ ๒ (๑๙ เมษายน ๒๕๖๕) (จำนวน ๓๑๒ หน้า). https://so04.tci-thaijo.org/index.php/jmhs1_s/article/view/262724

โยตะ ชัยวรมันกุล และคณะ, พระครูโสภณวีรานุวัตร,ผศ.ดร., **การเพิ่มคุณประประโยชน์ผลิตภัณฑ์พืชท้องถิ่นสู่เศรษฐกิจสร้างสรรค์และมาตรฐานผลิตภัณฑ์ชุมชน ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนวิถีพุทธ ศูนย์อนุรักษ์พันธุ์กล้วย จังหวัดสุพรรณบุรี** วารสารพุทธปัญญาปริทัศน์ TCI 1 (เผยแพร่ฉบับประจำเดือน ตุลาคม ปี 2566) ปีที่ 8 ฉบับที่ 4 (2023) หน้า 275-286 https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr/article/view/263651

ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล, และคณะ แม่ชีจำเนียร แสงสิน, แม่ชีจำเรียง กำเนิดโทน, พระปริยัติวชิราลังการ, **วิธีการใช้พืชสมุนไพรดูแลสุขภาพตามแนวทางพระพุทธศาสนาของชุมชนบ้านโคกเกตุ ตำบลปลายโพงพาง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม The method of Using Medicinal Plants for Health Care According to the Buddhist Way of Community in Khok Ket, Plai Phongphang Sub-district, Amphawa District, Samut Songkhram Province** วารสาร Asia Pacific Journal of Religions and Cultures https://so06.tci- TCI 2, (เผยแพร่ฉบับประจำเดือน ธันวาคม ปี 2566) Volume 7 No. 2 2023. pp.503-517 https://so06.tci-thaijo.org/index.php/ajrc/article/view/268972

ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล, และคณะ, **เปิดเส้นทางนวัตกรรมการท่องเที่ยวเชิงพื้นที่ทวารวดีย้อนรอยพุทธศาสตร์วัฒนธรรมและศิลปะ.** วารสารพุทธปัญญาปริทัศน์ TCI 1 (เผยแพร่ฉบับประจำเดือน พฤษภาคม ปี 256๘) https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr

ผศ.ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล, และคณะ**, การสังเคราะห์การบริหารราชการแผ่นดินในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการบูรณปฏิสังขรณ์พระปาเลไลย จังหวัดสุพรรณบุรี.** วารสารพุทธปัญญาปริทัศน์ TCI 1 (เผยแพร่ฉบับประจำเดือน พฤศจิกายน ปี 256๘) https://so03.tci-thaijo.org/index.php/jmbr

Yota Chaiworamankul,Phrakru Bidikasakdanai Santacitto, Phattharakul Silparat, Phrasamu Yuttana Malawangso, **Innovating New Public Management to Monkhood Affairs for Communities Around the Wat Pa Le Lai Varavihāra Amphoe Muang, Suphanburi Province**. Asia Pacific Journal of Religions and Cultures Volume 7 No. 1 2023. pp.115-128. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/ajrc

Yota Chaiworamankul**,** Phrakhru Sophonweeranuwat, Phramaha Sommart Chutimunto, Prasit Sangtub, **Reflections on the Innovation of the new public Management on the Monkhood Affairs in Wat Pa Le Lai Varavihāra, Amphoe Muang, Suphanburi Province.** Asia Pacific Journal of Religions and Cultures Volume 7 No. 1 2023. pp.129-145. https://so06.tci-thaijo.org/index.php/ajrc

การตีพิมพ์บทความวิจัย/บทความวิชาการ

งานตีพิมพ์บทความระดับชาติ ดร.โยตะ ชัยวรมันกุล, **การพฤติผิดในกาม (กาเมสุมิจฉาจาร) และนัยเชิงปรัชญาความเบี่ยงเบนทางเพศในพุทธวรรณกรรมและจริยธรรมกามกิจเชิงพุทธร่วมสมัย** สรุปการสัมมนาวิจัยพุทธศาสตรนานาชาติ ครั้งที่ 7 วิทยาลัยสงฆ์นครน่าน 8 พ.ย. 2559.

การประชุมวิชาการระดับนานาชาติ

The Application of the Parisutthi sIla 4 Principle to Promote Virtues for the Students of the primary Education in the Bangphainart School, Bang Sai Pa

Subdistrict, Bang Len District, Nakhonpathom Province, University of Management and Economics Kampongcham Campus Cambodia July 12, 2019.

Kalayanamitta of Study Teachers: In Subject of Buddhism at School of Muang District Nakhonpathom Province, University of Management and Economics Kampongcham Campus Cambodia July 12, 2019.

The Helping Amelioration in Theravada Buddhist Philosophy. International Workshop "Vietnam-Thailand: Reginal Cultural Dialogue" September 14, 2018.

Genital Malfeasances (Mamesumicchacara) the Poisonous Social. International Annual Conference Southeast Vietnam Outlook 2018, Binh Duong December 6, 2018.

Buddhist-based Solutions over the Thai Family Problems. Journal of MCU Peace Studies 2017 TCI 1, Thailand.

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ
เกิดมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน 2512 ตำแหน่งปัจจุบัน อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร

ที่ทำงาน

ศูนย์สันสกฤตศึกษา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร เลขที่ 8 ถนนสุภาพบุรุษ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพฯ 10170 โทรมือถือ 0-8952-68740 อีเมล์ sombat69@hotmail.com

การศึกษา :

1. พ.ศ. 2534 สอบได้เปรียญธรรม 9 ประโยค (ขณะเป็นสามเณร) สำนักเรียนวัดดาวดึงษาราม
2. พ.ศ. 2534 สำเร็จปริญญาพุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยม) วิชาเอกปรัชญา จากมหาวิทยาลัยมหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กรุงเทพฯ
3. สำเร็จปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาภาษาสันสกฤต) จากมหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ พ.ศ. 2537
4. ปริญญาดุษฎีบัณฑิต (สาขาภาษาสันสกฤต) จากมหาวิทยาลัยเดลี ประเทศอินเดีย พ.ศ. 2544

สาขาที่เชี่ยวชาญ : พุทธศาสนา ปรัชญา สันสกฤต บาลี ภาษาไทยและภาษาลาว

ประสบการณ์การบริหาร :

1. รองหัวหน้าภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (2544-2545)
2. รองคณบดีฝ่ายบริหาร คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (2547-2551)
3. ผู้อำนวยการศูนย์สันสกฤตศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร (2552 - 2554, 2562-2568)
4. หัวหน้าภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร (2557-2558

วิชิต ทองประเสริฐ

ปัจจุบันสังกัด สถาบันวชิรญาณวโรรส มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

มีความเชี่ยวชาญด้านพระพุทธศาสนา พระไตรปิฎก และจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

ด้านการศึกษา

คุณวุฒิ	ปี พ.ศ. ที่จบ	สถานศึกษา
Ph.D. candidate in Buddhist Studies	-	มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
Studying B.A. (Thai Studies)	-	มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
M.A (Buddhist Studies)	2565	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
B.Sc. (Biology)	2551	มหาวิทยาลัยมหิดล

ผลงานวิชาการ

- วิชิต ทองประเสริฐ, พระครูปลัดสุวัฒนวิสุทธิสารคุณ, วนิชญา ชัยยา และสุทธิรักษ์ กัลยา. (2568). แนวปฏิบัติของสถาบันวิจัยญาณสังวรเพื่อขอรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์. *ในเอกสารผลงานวิชาการโครงการประชุมวิชาการ (ออนไลน์/ออนไซต์) ประจำปี 2568 ระดับชาติครั้งที่ 6 และระดับนานาชาติ ครั้งที่ 4 “สุขภาพจิตของพระสงฆ์ไทยในยุคเปลี่ยนผ่าน: ปัญหา ความท้าทาย และแนวทางรับมือ” (วันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2568).* 59-67.

- วิชิต ทองประเสริฐ และปารินันท์ ปางทิพย์อำไพ. (2567). นิพพานในปรัชญาปารมิตาสูตร. *ในเอกสารสรุปการประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ 1 (ออนไซต์/ออนไลน์) เนื่องในวาระ 131 ปี มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เรื่อง “พุทธศาสนากับสุขภาวะแบบองค์รวม” (เล่มที่1) จัดโดย โครงการพัฒนากลไกศูนย์ประสานงานสุขภาวะวิถีพุทธ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาลัยพระธรรมทูตมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สมาคมปรัชญาและศาสนาแห่งประเทศไทย ศูนย์อบรมปฐมพยาบาล และสุขภาพอนามัย และสถาบันภาคีเครือข่ายระดับชาติและนาชาติ ณ คณะมนุษยศาสตร์-คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย (วันที่ 29 กันยายน พ.ศ. 256).* 362-370.

- วิชิต ทองประเสริฐ. (2566). การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเชิงรุกผ่านสื่อสังคมออนไลน์ภายใต้การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในโลกยุคดิจิทัล. *ในเอกสารโครงการการประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ 1 (ออนไซต์/ออนไลน์) เล่มที่ 1 จัดโดย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัย*

มหามกุฏราชวิทยาลัย ร่วมกับ ศูนย์วิจัยธรรมศึกษาสำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม และสถาบันภาคีเครือข่ายระดับชาติและนานาชาติ (วันที่ 21 ธันวาคม 2566). 201-211. นครปฐม: จีคลาส.

- วิชิต ทองประเสริฐ. (2566). ขันธ์ 5 ในคัมภีร์วิภังค์. *ในเอกสารโครงการการประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 1 จัดโดยวิทยาลัยศาสนศาสตร์โสธร วิทยาลัยศาสนศาสตร์นครราชสีมา สถาบันวิจัยญาณสังวร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย และสถาบันเครือข่าย (วันที่ 28 พฤษภาคม 2566)*. 202-211. นครปฐม: จีคลาส.

- วิชิต ทองประเสริฐ. (2566). การละสังโยชน์เป็นทางสู่พระนิพพาน. *ในเอกสารประชุมวิชาการระดับชาติ ครั้งที่ 1 (แบบออนไลน์) วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและสถาบันเครือข่าย (วันที่ 15 มกราคม 2566)*. 367-376. นครปฐม: จีคลาส.

- วิชิต ทองประเสริฐ และ เกษฎา ผาทอง. (2564). อรรถปริวรรตศาสตร์ในพระพุทธศาสนา. *ในรายงานสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการ การประชุมวิชาการ ระดับชาติ ครั้งที่ 3 พ.ศ. 2564 คณะศาสนาและปรัชญา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เล่มที่ 2*. 1026-1032. กรุงเทพมหานคร: เจพริ้นท์.

- วิชิต ทองประเสริฐ และ เกษฎา ผาทอง. (2564). หลักการเบื้องต้นของจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์สำหรับงานวิจัยทางสังคมศาสตร์. *วารสารรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, 1*(5), 57-67.

- พินโย พรมเมือง, ฐิติยา เรือนนะการ และ วิชิต ทองประเสริฐ. (2562). คุณลักษณะของครูตามจรรยาบรรณวิชาชีพครูของนักศึกษาระดับมหาบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน มหาวิทยาลัยวงศ์ชวลิตกุล. *สิกขา วารสาร ศึกษาศาสตร์, 6*(2), 11-20.

วิชิต ทองประเสริฐ, พินโย พรมเมือง, วรกมล วิเศษศรี และ ปัญจวรี พัวพันธ์ศรี. (2561). การพัฒนาความคิดเชิงนวัตกรรมด้วยการบูรณาการการออกแบบโครงการและแผนผังความคิดสำหรับนักศึกษาทุนจากบริษัทกรุงไทยการไฟฟ้า จำกัด. *สิกขา วารสารศึกษาศาสตร์, 5*(1), 7-15.

ผลงานด้านจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

การพัฒนาหลักสูตรและเป็นวิทยากร การอบรมจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ตั้งแต่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2563 ถึง วันที่ 3 สิงหาคม พ.ศ. 2569 จำนวน 40 ครั้ง มีผู้ผ่านการอบรมและได้รับวุฒิบัตรมากกว่า 6,000 รูป/คน